

การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของการใช้อุปมาเพื่อสื่อธรรม
ที่ปรากฏในคัมภีร์โอปัมมวรรค
AN ANALYTICAL STUDY ON THE SIGNIFICANCE OF SIMILE
FOR DHAMMA TEACHING IN OPAMMAVAGGA

พระมหาทองสุข ปญฺญาวณฺโณ (พรหมมีเดช)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของการใช้อุปมาเพื่อสื่อธรรม
ที่ปรากฏในคัมภีร์โอปัมมวรรค

พระมหาทองสุข ปญฺญาวณฺโณ (พรหมมีเดช)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

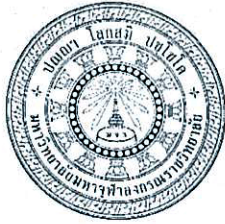
An Analytical Study on the Significance of Simile
for Dhamma Teaching in Opammavagga

Phramaha Thongsuk Paññāvaṇṇo (Prommeedech)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของการใช้อุปมาเพื่อสื่อธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โอปัมมวรรค”
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. มন্ত্রী สิริระจนานันท์)

กรรมการ

(ผศ.ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาไฉม)

กรรมการ

(รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ผศ.ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาไฉม

ประธานกรรมการ

รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาทองสุข ปญญาวณฺโณ)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของการใช้อุปมาเพื่อสื่อธรรมที่ปรากฏ
ในคัมภีร์โอปัมมวรรค

ผู้วิจัย : พระมหาทองสุข ปญฺญาวณฺโณ (พรหมมีเดช)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

: ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, บ.ศ. ๙ (บาลีศึกษา ๙ ประโยค),
ป.อ.บ. (อภิธรรมบัณฑิต), ศศ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศษ.บ. (ภาษาไทย), พธ.ม.
(พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

: รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม.
(พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความสำคัญของการใช้อุปมาเพื่อสื่อธรรมที่ปรากฏ
ในคัมภีร์โอปัมมวรรค” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาลักษณะของอุปมา
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาสาระธรรมจากอุปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค และ
๓) เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของอุปมา ในโอปัมมวรรค การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร
ผู้วิจัยมุ่งศึกษา วิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับอุปมาตามที่ปรากฏ ในโอปัมมวรรค ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ
ด้วยอุปมาเป็นหลัก

จากการศึกษาพบว่า อุปมา คือการใช้ภาษาสำนวนโวหาร ข้ออ้างใช้นำมาเปรียบเทียบ
อุปมา แปลว่า คำพูดอันเป็นเครื่องเปรียบเทียบ หรือการเปรียบเทียบ หมายถึง การนำเอาสิ่งใด
สิ่งหนึ่ง มาเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งเพื่อให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังคล้อยตาม เหตุผลที่ต้องการจะสื่อ
เพื่อให้กระบวนการอธิบายความหมาย มีความแจ่มชัดเข้าใจได้มากขึ้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ
การใช้อุปมาโดยบุคคลลาธิฐานและธรรมลาธิฐาน บุคคลลาธิฐาน คือ มีบุคคลเป็นที่ตั้ง แสดงธรรม
โดยยกบุคคลขึ้นอ้าง ซึ่งมาคู่กับธรรมลาธิฐาน คือ มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือเทศนายกธรรมขึ้นแสดง เช่น
ศรัทธา ศีล คืออย่างนี้ ธรรมที่ประพาดดีแล้วย่อมนำมาสุขมาให้ ดังนี้ เป็นต้น เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา
ปฏิบัติ และพัฒนาชีวิตมากขึ้น

การใช้อุปมาเป็นวิธีที่ช่วยให้เข้าใจได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง อีกทั้งยังทำให้ข้อความสละสลวย
ยิ่งขึ้น ช่วยให้ผู้ฟังเกิดความประทับใจในอุปมาที่ยกขึ้นมาเปรียบ โดยนำสิ่งที่ป็นรูปธรรม
มาเปรียบเทียบกับนามธรรม หรือนามธรรมกับนามธรรม ทำให้ผู้ฟังได้สาระธรรมจากอุปมานั้นคือ
การสอนให้เกิดสติ ละอกุศล ความชั่ว เพิ่มพูนกุศล ความดี มีเมตตาจิตระงับความโกรธ มีความอดทน
ต่อถ้อยคำไม่เปล่งวาจาชั่ว ไมโกรธต่อถ้อยคำที่มากกระทบ เห็นโทษของกาม ที่เสพเท่าไรก็ไม่มีทางอึด
ให้ความยินดีเพียงเล็กน้อย ยิ่งเสพก็ยิ่งกระหาย เข้าใจถึงการเรียนที่ถูกรู้วิธีได้รับประโยชน์ต่อการศึกษา
ละเว้นการเรียนรู้ที่ผิดทาง จุดหมายของธรรมเพื่อสลัดออกจากทุกขมีไข้เพื่อยึดถือ จุดหมายของการ
ปฏิบัติคือ อนุปาทาปรินิพพาน วิปัสสนาปัญญาและอริยมรรค และแก่นแท้ของพระศาสนา

เพราะลาภสักการะเป็นเพียงกิ่งของศาสนา ศิลปะเป็นสะเก็ดของพรหมจรรย์ สมาธิเป็นเหมือนเปลือกของพระศาสนา ปัญญาเป็นเหมือนกระพี้ของศาสนา วิมุตติเป็นแก่นแท้ของศาสนาที่สุดของพรหมจรรย์ ที่สามารถเข้าใจได้จากคำอุปมาสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลตามที่ได้ฟังจากผู้สอน ได้รับประโยชน์ ที่เป็นสาระธรรมแบ่งเป็น ๓ ประการสรุปโดยย่อคือ ผู้ฟังรู้แจ้ง ตรงตามและเห็นจริง และได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร โดยมีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม

อุปมาธรรมมีความสำคัญ ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านบุคคลผู้แสดงธรรมซึ่งมีเทคนิค ความรู้ ปฏิภาณ ๒) ด้านหลักธรรม ที่มีสาระ แก่นธรรมที่ได้จากการใช้อุปมาเพื่อแสดงให้เห็นภาพ เข้าใจง่าย เกิดมโนทัศน์ และจินตภาพที่ชัดเจนในหลักธรรมคำสอน ๓) ด้านผลลัพธ์ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เกิดความอภายู ร่าเริงในธรรม เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา แกล้วกล้ารับไปปฏิบัติจนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านความคิด พฤติกรรม จิตใจในทางที่ดีขึ้นจนถึงความหลุดพ้นในที่สุด

Thesis Title : An Analytical Study on the Significance of Simile for Dhamma Teaching in Opammavagga

Researcher : Phramaha Thongsuk Paññāvaṇṇo (Prommeedech)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Asst.Prof.Dr. Maechee Kritsana Raksachom, Pali IX, B.A. (Abhidhamma Studies), B.A. (English), B.A. (Thai Language), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Assoc.Prof.Dr. Samiddhipol Netnimit, Pali IX, B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : May 31, 2018

Abstract

This thesis has three main objectives: 1) to study characteristics of the Dhamma simile in Buddhism, 2) to study the essence from similes in Opammavagga, and 3) to analyze the significance of Dhamma simile in Opammavagga. The research methodology used in this study involved a documentary research. This thesis entitled “A study of analysis on the significance of simile for dhamma teaching in Opammavagga”

From the study it is found that Dhamma simile is a simile of language expressions to be compared to a metaphor. The similitude mean comparable of speech. The comparison mean example for the reading to comparison agree with the reason that want to show or communicate for explaining the meaning of process to more clearly understand. There are 2 mains to use for similitude by personification, and reliance on dharma. The personification is example about the person, it's couple with the reliance, percept. The practice of dharma, it put the happy etc. There're to be beneficial of education approaching, and developing the life. From the similitude that teaching of making about consciousness. To cease from all evil, to do what is good, and to cleanse one's mind. The loving-kindness don't be angry what the speech that effected to us. Understanding about cons of craving which never to want anything enough, and studying on correct the way for get the benefits of education, do not study the sin way. The goals of dharma is a waiver of suffering, do not relist them. The goal of practice is naravana, enlightenment wisdom and noble path and essence of religion because a sacrifice similitude just the branch. The precepts is scab of celibacy. The meditation such as the bark, the wisdom such as a sapwood. The liberation is he most celibacy of religions.

There are three main important, namely: 1) the person 2) the principles of Dhamma, 3) the result of using the Dhamma simile. The metaphor is therefore fairly important, it make the audience clearly understood causing a change in behaviors, ideas and mind for the betterment until the final liberation

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จดังที่ปรากฏลงได้ จากความเอื้อเฟื้อ ความเมตตาอนุเคราะห์ ช่วยเหลือจากบุคคลผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ทั้งที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ อาจารย์ เจ้าหน้าที่ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยขอเอ่ยนามแสดงไว้ ณ ที่นี้

ขอเจริญพรขอบพระคุณ ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโหม ประธานกรรมการควบคุม วิทยานิพนธ์ที่ได้เสียสละเวลาให้คำแนะนำปรึกษา, รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร กรรมการควบคุม วิทยานิพนธ์ ที่ให้ข้อคิดเห็นจุดประกายเริ่มต้นมีประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์, และขอเจริญพร ขอบพระคุณ ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน, และ ผศ.ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์ ที่ได้ให้คำปรึกษา และแนะนำที่ดีอันมีอุปการะอย่างมากต่อการทำวิทยานิพนธ์ ให้ความอนุเคราะห์แนะนำที่ดี ในด้านวิชาการและการจัดทำวิทยานิพนธ์ด้วยความเมตตาอย่างสูง อีกทั้งแก้ไขปรับปรุง ช่วยเหลือ ในการดำเนินการวิจัย พร้อมทั้งวางแผนการเขียนงานวิจัยตามกรอบและข้อบังคับของมหาวิทยาลัย รวมทั้งให้กำลังใจมาโดยตลอดจนวิทยานิพนธ์สำเร็จ ทำงานวิจัยให้มีคุณภาพและมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นจนถึงที่สุด

กราบขอบพระคุณพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์และอนุมัติ ให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลง และขอขอบคุณคณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้ความรู้ ทางพระพุทธศาสนาด้วยความเมตตาธรรมและให้ข้อคิดเตือนใจเกี่ยวกับการศึกษา รวมถึงเจ้าหน้าที่ทุกๆ ท่านของบัณฑิตวิทยาลัยฯ ที่ให้ความช่วยเหลือด้วยความเอื้ออาทรยิ่งตลอดหลักสูตร

กราบขอบพระคุณพระมหาอดิเดช สติวโร,ดร. ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำแนวทาง ในการ เข้ามาศึกษาปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต พร้อมทั้งให้กำลังใจอีกทั้งให้ความรู้ เป็นกัลยาณมิตร คนสำคัญ ให้ข้อคิดเตือนใจต่อการศึกษา สร้างแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยมีวิริยะอุตสาหะและฉันทะ ในการเรียน และขอเจริญพรขอบพระคุณ ท่านอาจารย์ ดร. สานู มัทธนาคุณุ์ น.ส.สหัสยา จันทร์หอม ที่ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ในการแปลบทความภาษาอังกฤษในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ให้มีความสมบูรณ์ ยิ่งขึ้น เจริญพรขอบพระคุณ แม่ชีอารยา ทองโชติ ที่ช่วยตรวจรูปแบบและความละเอียดของงานวิจัย อย่างถี่ถ้วน

กราบขอบพระคุณท่านอาจารย์พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี ป.ธ.๙, พธ.บ.,พธ.ม,พธ.ด. วัดสร้อยทอง ที่ให้ความรู้ในด้านภาษาบาลีและมีเมตตาอนุเคราะห์แนะนำแหล่งข้อมูลสำคัญต่างๆ เพื่อประโยชน์ต่อการทำวิจัย พร้อมช่วยเป็นที่ปรึกษาชี้แนะ และสอนการจัดรูปแบบ สำนวนการเขียน ตลอดจนสอนด้านจิตใจ พฤติกรรมและคุณธรรม ทำให้มีอุตสาหะและประกายทำงานวิจัยด้วยดี และเสมอมา

กราบขอบพระคุณพระธรรมปริยัติโสภณ (จัต โกวิท) เจ้าอาวาส/เจ้าสำนักเรียน วัดสร้อยทอง พระราชปัญญาสุทธิ (อุทัย ญาโณทโย) อาจารย์สอนบาลี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสร้อยทอง พระมงคลพัฒนพิธาน (พิพัฒน์มงคล คุณยุตโต) เจ้าอาวาส/เจ้าสำนักศาสนาศึกษาวัดพิพัฒน์มงคล

ท่านที่เป็นปูชนียอาจารย์ทั้งหลาย ดังกล่าวมานี้ ที่ได้เมตตาให้ที่พักอาศัย ทุนการศึกษา ตลอดจนถึงวิชาความรู้ แก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

กราบขอบพระคุณท่านอาจารย์พระมหากายสิทธิ์ สิทธาภิภู ป.ธ. ๙ รองเจ้าคณะจังหวัดสุโขทัย วัดบึงครอบครัว ผู้คอยสร้างความเติบโตทางสติปัญญาทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและอยู่ในพรหมจรรย์แก่ข้าพเจ้าด้วยดีเสมอมา อีกทั้งให้ความรู้ในการศึกษาพระธรรมวินัย พร้อมทั้งคอยฝึกหัดบุคคลลักษณะและนิสัยและการใช้ชีวิตแก่ข้าพเจ้าด้วยเมตตาจิตด้วยดีเสมอมา, ท่านพระอาจารย์พระมหาไพโรวัลย์ วรวัฒน ป.ธ.๙ พธ.ม. อาจารย์ผู้ให้ทางชีวิตในด้านการศึกษา เริ่มต้น คอยแนะนำให้มีวิริยะในการศึกษา รวมทั้งยังคอยเป็นที่ปรึกษาที่ดีในทุกด้านของข้าพเจ้าอีกด้วย และท่านพระณัฐพงษ์ ถาวโร ท่านผู้คอยสนับสนุน ฝึกสอนตั้งแต่ข้าพเจ้าครองเพศพรหมจรรย์ ให้กำลังใจในการศึกษาและปฏิบัติด้วยดีมาตลอดตั้งพี่น้องร่วมสายโลหิต

ขอเจริญพรขอบคุณ คุณโยมเลิศฤทธิ์ คุณโยมวันต์ภรณ์ ถาวรอุปกรณ์ และคุณโยมนลินรัตน์ ฉัตรทวีสิทธิ์ โยมผู้คอยถวายความอุปถัมภ์ทุกด้านตลอดการศึกษา ทั้งคอยอำนวยความสะดวกต่างๆ ในด้านปัจจัย ๔ ตลอดระยะเวลาที่ข้าพเจ้าได้ศึกษาครองเพศพรหมจรรย์ รวมทั้งคอยให้กำลังใจเสมอมา และขอบพระคุณจากการได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจากความเอื้อเฟื้อจากวัดพระรามเก้า

ขอขอบคุณเพื่อนๆ นิสิตระดับปริญญาโท สาขาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒๙ ทุกรูป/คน ที่เป็นสหธรรมิก เป็นกัลยาณมิตร มีส่วนรวมทำให้งานวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้จากกำลังใจทั้งโดยอ้อมและโดยตรง

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอมอบความดีทั้งหลายที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้ แก่ทุกท่านที่เป็นเจ้าของวิทยานิพนธ์ งานวิจัย หนังสือเอกสารต่างๆทุกเล่ม ที่ได้นำมาประกอบวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ น้อมบูชาคุณ พระรัตนตรัย คุณมารดาบิดา (พ่อศักดิ์ชัย แม่บุญโฮม พรหมมีเดช) คุณอุปฌาย์อาจารย์ผู้ทำหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้ และคุณของผู้มีอุปการคุณทุกท่าน มา ณ โอกาสนี้ ขออำนาจศุภผลเกิดเป็นผลสำเร็จแก่สหธรรมิก ญาติสหอยธรรมและผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขอสรรพสัตว์จงเป็นผู้อยู่เป็นสุขปราสาจากทุกข์ในกาลทุกเมื่อเทอญ

พระมหาทองสุข ปญญาวณโณ (พรหมมีเดช)

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๐

สารบัญแผนภูมิ

เรื่อง	หน้า
แผนภูมิที่ ๔.๑ กุศลธรรมทั้งหลายนับเข้าในอริยสัจ ๔ คือทุกขอริยสัจ เหตุเกิดแห่งทุกข์	๑๒๘

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๓.๑ อุปมาในกกจูฬสูตร	๖๒
ตารางที่ ๓.๒ อุปมาในอลคัททูปมสูตร	๗๒
ตารางที่ ๓.๓ อุปมาในวัมมิกสูตร	๗๘
ตารางที่ ๓.๔ อุปมาในรณวินิตสูตร	๘๒
ตารางที่ ๓.๕ อุปมาในนิวาปสูตร	๘๓
ตารางที่ ๓.๖ อุปมาในปาสราสีสูตร	๘๕
ตารางที่ ๓.๗ อุปมาในจุฬหัตถิปโทปมสูตร	๘๖
ตารางที่ ๓.๘ อุปมาในมหามหาสาโรปมสูตร	๘๘
ตารางที่ ๓.๙ อุปมาเชิงธรรมาธิษฐาน	๙๖
ตารางที่ ๓.๑๐ สรุุปอุปมาในโอปัมมวรรค	๙๗
ตารางที่ ๔.๑ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในกกจูฬสูตร	๑๐๖
ตารางที่ ๔.๒ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในอลคัททูปมสูตร	๑๑๐
ตารางที่ ๔.๓ ก. วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในวัมมิกสูตร	๑๑๔
ตารางที่ ๔.๓ ข. วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทธรรมาธิษฐานในวัมมิกสูตร	๑๑๖
ตารางที่ ๔.๔ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในรณวินิตสูตร	๑๒๐
ตารางที่ ๔.๕ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในนิวาปสูตร	๑๒๓
ตารางที่ ๔.๖ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในปาสราสีสูตร	๑๒๖
ตารางที่ ๔.๗ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐาน	๑๒๗
ตารางที่ ๔.๘ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐาน	๑๓๐
ตารางที่ ๔.๙ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ได้จากอุปมาอุปไมยในโอปัมมวรรค	๑๕๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญแผนภูมิ	ญ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๒
๑.๙ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ศึกษาลักษณะของอุปมาในพระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑ ความหมาย และความสำคัญของอุปมาธรรม	๑๓
๒.๑.๑ ความหมายของอุปมาธรรม	๑๓
๒.๑.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์ของอุปมา	๑๓
๒.๑.๑.๒ ความหมายตามหลักภาษา	๑๕
๒.๑.๑.๓ ความหมายของอุปมาธรรมตามทัศนะของนักปราชญ์	๑๖
๒.๑.๒ ความสำคัญของการสอนแบบอุปมา	๒๐
๒.๑.๒.๑ ผู้ฟังมีความแตกต่างกันทางด้านสติปัญญาและอัธยาศัย	๒๒
๒.๑.๒.๒ สังคมมีความหลากหลายทางความเชื่อ	๒๓
๒.๒ ประเภทของอุปมา	๒๔
๒.๒.๑ ประเภทของอุปมาในคัมภีร์สุพุทธาลังการ	๒๔
๒.๒.๒ ประเภทแห่งอุปมาของสมาคมบาลีปกรณ์	๒๗
๒.๒.๓ อุปมาประเภทบุคคลาธิษฐาน	๒๗
๒.๒.๔ อุปมาประเภทธรรมาธิษฐาน	๓๒
๒.๓ ลักษณะของอุปมา	๓๔
๒.๔ โทษข้อจำกัดของอุปมา	๓๕

๒.๕	ลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๓๗
๒.๖	สรุป	๕๔
บทที่ ๓	ศึกษาระบบธรรมจากอุปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค	๕๕
๓.๑	การแสดงอุปมาเชิงบุคคลาธิษฐาน	๕๕
๓.๑.๑	กกจูฬมสูตร: อุปมาเรื่องวิธีระงับความโกรธ	๕๕
๓.๑.๒	อลคัณฑมสูตร: อุปมาเรื่องวิธีการศึกษาปริยัติ	๖๔
๓.๑.๓	วิมมิกสูตร: อุปมาเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์	๗๔
๓.๑.๔	รณวินิตสูตร: อุปมาเรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์	๗๙
๓.๑.๕	นิวาปสูตร: อุปมาเรื่องนักบวช ๔ ประเภทเหมือนเหยื่อล่อเนื้อ	๘๒
๓.๑.๖	ปาสราสีสูตร: อุปมาเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐไม่ติดในบ่วงดักสัตว์	๘๓
๓.๑.๗	จุฬหัตถิปโทปมสูตร: อุปมาเรื่องกิตติคุณของพระตถาคตเปรียบกับ รอยเท้าช้าง	๘๕
๓.๑.๘	มหาหัตถิปโทปมสูตร: อุปมาเรื่องกุศลธรรมอุปมาเหมือนรอยเท้าสัตว์	๘๗
๓.๑.๙	มหาสาโรปมสูตร: อุปมาเรื่องแก่นพระศาสนาเปรียบด้วยแก่นของต้นไม้	๘๗
๓.๒	การแสดงอุปมาเชิงธรรมาธิษฐาน	๙๐
๓.๒.๑	เสียมอุปมาเหมือนปัญญา	๙๐
๓.๒.๒	การขูดอุปมาเหมือนการปรารภความเพียร	๙๐
๓.๒.๓	ลิ้มสลักอุปมาเหมือนอวิชา	๙๑
๓.๒.๔	อึ่งอุปมาเหมือนความโกรธซึ่ง	๙๑
๓.๒.๕	ทางสองแพร่งอุปมาเหมือนวิจิกิจฉา	๙๒
๓.๒.๖	ผ้ากรองน้ำต่างอุปมาเหมือนนิรวณ ๕	๙๓
๓.๒.๗	เต้าอุปมาเหมือนอุปาทานชั้น ๕	๙๓
๓.๒.๘	มีดและเขียงหันเนื้ออุปมาเหมือนเบญจกามคุณ	๙๕
๓.๒.๙	ขึ้นเนื้ออุปมาเหมือนนันทิราคะ	๙๕
๓.๓	สรุป	๙๗
บทที่ ๔	วิเคราะห์ความสำคัญของอุปมาธรรมในโอปัมมวรรค	๑๐๓
๔.๑	วิเคราะห์ด้านบุคคลผู้แสดงธรรม	๑๐๔
๔.๒	วิเคราะห์ด้านหลักธรรม	๑๓๑
๔.๒.๑	ธรรมะที่ได้จากการอุปมา	๑๓๒
๔.๓	วิเคราะห์ด้านผลลัพธ์	๑๕๕
๔.๓.๑	ผู้ฟังที่เป็นนักบวช	๑๕๕
๔.๓.๒	ผู้ฟังที่เป็นฆราวาส	๑๕๙
๔.๔	วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตรธรรมในโอปัมมวรรค	๑๖๐
๔.๔.๑	ได้รับประโยชน์จากการฟังธรรม	๑๖๑
๔.๔.๒	บรรลุธรรม ออกบวช	๑๖๒

๔.๕ บุคคลที่ปรากฏในโอปัมมารค	๑๖๕
๔.๕.๑ ผู้สอน	๑๖๕
๔.๕.๒ ผู้ฟัง	๑๗๑
๔.๖ สรุป	๑๗๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๗๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๗๓
๕.๒ ข้อเสนอ	๑๗๗
บรรณานุกรม	๑๗๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๘๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๙/๒๑๑. หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๒ ชื่อ ๒๔๙ หน้า ๒๑๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๓๓ หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๒ ชื่อ ๒๒๒ หน้า ๒๓๓ เรียงตามลำดับของคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี	(บาลี)	= วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี	(ไทย)	= วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขนธวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สัญจตตนิกาย	สคาถวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สัญจตตนิกาย	นิทานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	องคตตตตนิกาย	เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคตตตตตนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	องคตตตตตตนิกาย	ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคตตตตตตตนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.จตุกก.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	องคฺตฺตฺรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	องคฺตฺตฺรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	องคฺตฺตฺรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคฺตฺตฺรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธัมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จฺพนิทเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จฺพนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.	(บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวสฺสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวงส์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(บาลี)	= อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	= อภิธัมมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(บาลี)	= อภิธัมมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺญตฺติปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	= อภิธัมมปิฎก	ปุคฺคฺลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม) ๒๕๒, เฉพาะธมฺมปทญฺจกฺกถา (ภาษาบาลี) อ้างอิงฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๙๘/๒๑๖ หมายถึง ขุทฺทกนิกาย ปริมาณที่ปณี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๙๘ หน้า ๒๑๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทยจะระบุ เล่มที่/เล่ม/ภาค/

ตอน/หน้า เช่น ขุ.เถร.อ. ๕๐/๒/๓/๑/๓๑๒ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถที่ปนี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๕๐ เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๓๑๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม) เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลชนธรรคคอกุฎฐกถาปาติ(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลชั้นธรรคคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฎฐกถาปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ. (บาลี)	=	องคุดตตรนิกาย	มโนรทที่ปนี	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ. (ไทย)	=	องคุดตตรนิกาย	มโนรทที่ปนี	ทุกนินบาตอรรถ (ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (บาลี)	=	องคุดตตรนิกาย	มโนรทที่ปนี	ติกนินบาตอรรถกถาปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ. (ไทย)	=	องคุดตตรนิกาย	มโนรทที่ปนี	ติกนินบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

๓. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

รายงานฉบับนี้ อ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารฎีกา ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น สารตถ.ฎีกา ๓/๙/๑๙๒- ๑๙๓. หมายถึง สารตถที่ปนีฎีกา ภาษาไทย เล่ม ๓ ข้อ ๙ หน้า ๑๙๒-๑๙๓ ฉบับมหาจุฬารฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา(บาลี)	=	สารตถที่ปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา(ไทย)	=	สารตถที่ปนีฎีกา	(ภาษาไทย)

๔. อักษรย่อชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงปกรณ์วิเสสภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยรูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า เช่น วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๓๐๓/๓๘๒. หมายถึง วิสุทฺธิมรรคปกรณ์ เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๓๐๓ หน้า ๓๘๒.

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคคปกรณ์ปาติ	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่สาวกแต่ละครั้ง พระพุทธองค์จะให้ความสำคัญกับทั้งผู้ฟัง และหลักธรรมที่จะทรงแสดง ในแต่ละวัน เมื่อถึงปัจฉิมยาม พระพุทธองค์จะเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงบรรทมสี่ทศยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ พิจารณาหรือสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไป มีบุคคลใดที่ควรเสด็จไปโปรดเป็นการพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยแล้วก็เสด็จไปโปรดในช่วงเช้า ก่อนทำภัตกิจ^๑ บุคคลผู้ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดนั้นทรงพิจารณาจากอุปนิสัยเป็นสำคัญ ไม่ทรงให้ความสำคัญกับชาติชั้นวรรณะ แต่พิจารณาจากความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยของบุคคลว่าได้รับการขัดเกลามามากน้อยเพียงใด ในส่วนของหลักธรรมนั้น ก็ทรงเลือกหัวข้อธรรมให้ตรงกับอุปนิสัย และจริตของผู้ฟัง ทำให้การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถแก้ปัญหาของบุคคลได้ตรงจุด คือ ผู้ฟังพิจารณาไตร่ตรองตามแล้วเกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง คล้อยตามอยากนำไปปฏิบัติ^๒ คนที่มีโอกาสได้สดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจึงมีทุกเพศทุกวัย ทั้งหญิง^๓ และชาย^๔ นับตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์มหาอำนาจที่นับถือพระพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล^๕ จนกระทั่งจันทาลผู้ต่ำต้อยผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เช่น นางจันทาลิ^๖ มีทั้งคนที่กำลังมีความสุขเต็มที่และคนที่ประสบกับความทุกข์จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด บุคคลที่มีสภาพดังกล่าวนี้มีหลายคน เช่น นางปฏาจาราผู้สูญเสียทั้งสามีและบุตร^๗ บุคคลเหล่านี้เมื่อได้มีโอกาสสดับพระธรรม ส่วนมากเกิดความรู้ถูก เข้าใจถูก เกิดปัญญาแล้วน้อมนำธรรมไปเป็นแนวทางดำเนินชีวิต บางคนอาจพัฒนาตนได้ถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคล ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับสั่งสอนธรรม ด้วยเหตุนี้ พระอรธกถาจารย์อุปมาบทบาทของพระพุทธเจ้าว่า ทรงเป็นเหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาดในการประกอบยารักษาโรค ดังความในสรณัตถยวรรณาตอนหนึ่งว่า “พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนแพทย์ผู้ฉลาด เพราะทรงสามารถกำจัด พยาธิคือกิเลสพร้อมทั้งอนุสัย

^๑ ดูรายละเอียดใน ขุ.อ.อ. (บาลี) ๑/๓/๓๕๒, ขุ.อ.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๕๔, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑/๔/๑๖, ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๗, ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๒/๑/๓๗๖, ขุ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/๖๒๓, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓/๑/๒๓๔, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๓๓๖, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑/๔๔, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๗, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๓/๑/๓๘-๓๙, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๖๔.

^๒ ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๒/๑๒๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๕.

^๓ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๒๗, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๓๒-๓๓.

^๔ อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๙๘-๒๐๘/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๘-๒๐๘/๒๗-๒๘.

^๕ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๖๔/๓๕๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙.

^๖ ขุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๑๙๕/๒๙, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔.

^๗ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๖๖, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๒๒.

ออกได้, พระธรรมเปรียบเหมือนเภสัชยาที่ทรงปรุงถูกต้องแล้ว, พระสงฆ์ผู้มีพยาธิตือกิเลสและอนุสัยอันระงับแล้ว เปรียบเหมือนหมู่ชนที่พยาธิระงับแล้ว เพราะประกอบยา”^{๘๘}

ในเรื่องเกี่ยวกับการสอนธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ทรงใช้เทคนิคการสอนธรรมหลายแบบ หากเรื่องนั้นเป็นนามธรรมก็จะทำให้เป็นรูปธรรม หรือ “ทรงทำของยากให้ง่าย” ธรรมะเป็นนามธรรมละเอียดอ่อนเข้าใจยาก พระองค์ทรงมีเทคนิควิธีทำให้ง่ายขึ้น ซึ่งทำได้หลายวิธี เช่น

(๑) ใช้อุปมาอุปไมย บางเรื่องที่ฟังรู้ได้ด้วยอุปมาอุปไมย พระองค์ทรงใช้ เช่น ตรัส บอกเหล่าสาวกของพระองค์ว่า ธรรมะที่ทรงตรัสรู้นั้นมีมากดุจใบไม้ในป่า แต่ทรงนำมาคิดเดี่ยวเฉพาะที่ จำเป็นจะต้องรู้ดูจใบไม้ ในกำมือดังนี้ เป็นต้น

(๒) ยกนิทานประกอบ ทรงยกนิทานชาดก (เรื่องราวของพระองค์เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีในชาติก่อนๆ) เช่น พระเวสสันดรชาดก หรือทรงนำนิทานพื้นบ้านโบราณมาเล่า ให้ฟัง ดังเรื่อง ตาบอดคลำช้างแปดคน ต่างคนต่างคลำแต่ละส่วนของช้าง แล้วเข้าใจว่าตนรู้จักช้าง ดีจึงทะเลาะทุบตีกัน แล้วสรุปว่า “คนที่รู้เห็นเพียงบางแง่มุมมักจะทะเลาะทุ่มเถียงกัน เพราะทิฐิ (ความเห็น)”

(๓) ใช้สื่อการสอน พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจนขึ้น ดังทรงสอนสามเณรราหุลเรื่องโทษของการพูดเท็จทั้งที่รู้ โดยทรงใช้ขันตักน้ำเทลงที่ละนิดจนหมดขันแล้วคว่ำขันลง แล้วทรงยกขันเปล่าขึ้น ตรัสสอนว่า คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ย่อมเทความดีงามออกที่ละนิดจนหมดไปในที่สุด อีกครั้งหนึ่งทรงใช้แว่นส่องหน้าเป็นสื่อในการสอนเรื่อง สติสัมปชัญญะ แว่นมีไว้ส่องดูใบหน้าฉันใด สติสัมปชัญญะก็มีไว้กำกับตนเพื่อส่องดูเรื่องที่เกิด การทำและคำที่พูดฉันนั้น^{๘๙}

บรรดาเทคนิคการสอน ๓ อย่างนี้ เทคนิคการสอนที่ได้รับการยกย่อง เป็นวิธีที่โดดเด่นที่สุดที่ทรงใช้ คือ “การอุปมาอุปไมย”^{๙๐} ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อุปมาโวหาร” เพราะทำให้สามารถสื่อสารหรือแสดงเรื่องที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่าย การใช้เทคนิคการสอนแบบอุปมาอุปไมยนี้จึงเป็นความสามารถพิเศษอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ดังความในคัมภีร์อุปทานตอนหนึ่งว่า “พระมุนีผู้ทรงทราบในความคิดของสัตว์ทั้งปวง ทรงฉลาดในข้ออุปมา เพียงตรัสตอบปัญหาข้อเดียว ก็หมดความสงสัยในข้อธรรมนั้นได้”^{๙๑} เมื่อพระพุทธองค์สอนธรรมโดยการอุปมาอุปไมยแก่พระสาวกจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระเถระเหล่านั้นก็เรียนรู้การอุปมาไปใช้ต่อๆ กันจนเกิดเป็นความนิยมในยุคต่อๆ มา สอดคล้องกับความตอนหนึ่งในคัมภีร์เถรคาถาว่า “ข้ออุปมาที่ทำให้เข้าใจได้ด้วยเนื้อความ บัณฑิตทั้งหลาย ได้แสดงไว้แล้ว”^{๙๒} จึงกล่าวได้ว่า การสอนแบบใช้อุปมาอุปไมย

^{๘๘} สานุสยิกิเลสพยาธินทรสมตถตยา วา กุสล เวชโช วีย พุทโธ สมมา ปยุตตเสสขุขมิว ธมโม เภสขุข-
บิโยเคน สมุปสนตพยาธิ วีย ชนสมุทาโย สมุปสนตกิเลสพยาธานุสโย สงโฆ. ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๓๙/๑/๒๐.

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมมิก
จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๕๑.

^{๙๐} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์
โดย บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๘๖-๑๓๘๗

^{๙๑} ขุ.อุป. (บาลี) ๓๒/๓๔๔/๔๒, ขุ.อุป. (ไทย). ๓๒/๓๔๔/๕๓.

^{๙๒} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๗๐๓/๓๖๗, ขุ.เถร. (ไทย). ๒๖/๗๐๓/๔๕๙.

เป็นเทคนิคการสอนที่มีความสำคัญและมีประสิทธิภาพมากในพระพุทธศาสนา ธรรมที่จะสอนด้วยวิธีอุปมา ก็มักจะเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง คนที่จะสอนด้วยวิธีอุปมาได้ก็ต้องผ่านการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ไม่เช่นนั้นอาจจะสื่อสารกันผิดพลาด หรือเกิดโทษจากการใช้อุปมา การใช้อุปมาอุปไมยในการสอนธรรมจึงควรฝึกฝนให้ชำนาญ

อีกประการหนึ่งที่ถือเป็นเรื่องสำคัญมาก คือ สำหรับบุคคลบางคนหากพูดด้วยภาษาธรรมดา หรือแบบบรรยายก็อาจจะไม่อาจเข้าใจเรื่องที่ต้องการสื่อได้ จะต้องอาศัยการอุปมาอุปไมยเท่านั้น จึงจะเข้าใจ ความข้อนี้สอดคล้องกับพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความได้ด้วยคำอุปมา”^{๑๓} พุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสอนแบบอุปมาอุปไมยมีความสำคัญและจำเป็นมาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สำหรับผู้ศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะทราบว่า เรื่องราวการสอนธรรมแบบอุปมาอุปไมยนี้พบได้ทั่วไปในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งในคัมภีร์ระดับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา แต่ผู้วิจัยพบว่าในคัมภีร์จำนวนหนึ่ง ว่าด้วยอุปมา ในโอปมมวรรค มัชฌิมนิกาย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอุปมาธรรมโดยมีการใช้เทคนิคการสอนแบบอุปมาอุปไมยตลอดทั้งเรื่อง เพื่อเตือนให้ภิกษุทั้งหลายพากเพียรในการศึกษาปฏิบัติ ไม่ประมาทซึ่งจะเห็นได้ว่า วิธีการสอนที่เป็นหลักสำคัญที่ทรงใช้สอนปวงชนทั้งหลายมากกว่าวิธีอื่นก็คือ การยกอุปมาขึ้นมาสอนนั่นเอง และคำสอนก็แตกต่างกันไปตามบุคคลและโอกาส ซึ่งมีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว อีกทั้งยังมีความกระชับและชัดเจนด้วยความเหมาะสมของไวยากรณ์ ที่เป็นไปในลักษณะของการแสดงธรรม หรือการอธิบายสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนและมีความเพลินเพลิน ทำให้เกิดความประทับใจและซาบซึ้งในอรรถรสเพราะทำให้เกิดจินตนาการของผู้ฟังในลักษณะต่าง ๆ ทั้งที่เป็นนามธรรมหรือรูปธรรม แม้ว่าบางครั้งการแสดงธรรมนั้นก็มีความชัดเจนแล้วแต่เมื่อนำอุปมาอุปไมยมาประกอบเข้าก็จะทำให้เกิดความงดงามทางภาษามากยิ่งขึ้น ขึ้นไป ลักษณะการอุปมาอุปไมยจะทำให้เกิดความเข้าใจชัดเจนในอรรถ และธรรมมากยิ่งขึ้น เช่นพระองค์ทรงเปรียบอุปมาอุปไมยด้วยการเล่าเรียนที่เหมือนงูพิษไว้ในอรรถกถาพุทธปมสูตร^{๑๔} ดังข้อความมีดังนี้

บุรุษต้องการงูพิษ เทียบแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่จึงจับมันที่หาง งูพิษตัวนั้นสามารถ ที่จะกัดเข้าที่มือ แขน หรืออวัยวะที่ใดที่หนึ่งทำให้เขาเสียชีวิตได้ นั้นเพราะว่าเขาจับงูพิษไม่ดี ฉันทใด, ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียนธรรมแล้วไม่ไตร่ตรอง ไม่พิจารณาด้วยปัญญา มุ่งแต่จะเรียนเพื่อความรู้ไปชมชู้คนอื่น หรือกลัวถูกนินทาว่าไม่มีความรู้ การเล่าเรียนนั้นย่อมไม่เกิดประโยชน์แก่เธอ แต่ก่อโทษโดยส่วนเดียว ฉะนั้น^{๑๕}

จะเห็นว่า การสอนธรรมโดยใช้เทคนิคอุปมาอุปไมยนอกจากจะมีส่วนช่วยในการทำความเข้าใจแล้วยังช่วยให้เนื้อหาที่แสดงมีความไพเราะ มีความสละสลวยทางการใช้ภาษา ทำให้เรื่อง ที่สื่อสารนั้นมีความน่าอ่านและน่าฟังเพิ่มขึ้น

^{๑๓} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๒๔/๒๘, พุ.ชา. (ไทย). ๒๘/๒๔/๓๘.

^{๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๘๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๕๕.

^{๑๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๘/๒๐๐, (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒.

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โอปัมมวรรค แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอูปมา เพื่อให้ได้องค์ความรู้โดยละเอียดเกี่ยวกับหลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตร ตลอดจนทราบบริบทของบุคคลผู้แสดง ผู้ฟังและเนื้อหาที่แสดงโดยละเอียด ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางแห่งการทำความเข้าใจเรื่องการสอนธรรมด้วยอูปมาอุปมาไมยแก่ผู้สนใจสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาลักษณะของอูปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสาระธรรมจากอูปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของอูปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ หลักธรรมและลักษณะของอูปมาในพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ สาระธรรมจากอูปมา ในคัมภีร์โอปัมมวรรคว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ความสำคัญของอูปมา ในคัมภีร์โอปัมมวรรคว่าเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

ในการวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร โดยอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับอูปมาจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาปกรณ์วิเสส ในการวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะหลักธรรมที่ปรากฏในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลจากงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือและบทความวิชาการต่างๆประกอบการ พิเคราะห์ด้วย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยนี้ จะมุ่งศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเกี่ยวกับเรื่องอูปมาในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย ให้ครอบคลุมเนื้อหาในด้านที่สำคัญ โดยแบ่งเนื้อหาแบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ ๑ จะศึกษาคำสอนเรื่องอูปมาในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย ใน ๗ ประเด็น คือ (๑) ความเป็นมาและความหมายของอูปมา (๒) ประเภทของอูปมาธรรม (๓) ลักษณะของอูปมาธรรม (๔) โทษของอูปมา (๕) เหตุเกิดของโอปัมมวรรค (๖) ลักษณะการใช้อูปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

ขั้นตอนที่ ๒ จะศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอูปมาในโอปัมมวรรค ใน ๒ หัวข้อใหญ่คือ ๑) อูปมาธรรมเชิงบุคคลลาธิชฐาน ๒) อูปมาธรรมเชิงธรรมาธิชฐาน ใน ๔ ประเด็น อันได้แก่ (๑) ความเด่น (๒) ความมีสาระ (๓) ความเชื่อมโยง (๔) และความชัดเจนเข้าใจง่าย

ขั้นตอนที่ ๓ จะวิเคราะห์หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอูปมาในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย ใน ๓ ด้านคือ (๑) ด้านบุคคลผู้แสดงธรรม (๒) ด้านหลักธรรม (๓) ด้านผลลัพธ์

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **อุปมา** หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ, มักใช้คู่กับอุปไมยในประโยค เช่น กิ่ง เปรียบเหมือน ลากและสักการะ สะเก็ด เปรียบเหมือน ศีล เปลือก เปรียบเหมือน สมาธิ กระพี้ เปรียบเหมือน ปัญญา แก่น เปรียบเหมือน วิมุตติ เป็นการนำเรื่องที่มีอุปมาฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น

๑.๕.๒ **อุปไมย** หมายถึง ข้อความที่จะนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบกับ, สิ่งที่จะนำมาเปรียบเทียบกับ, สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ เช่น บุคคลที่จับงูพิษไม่ดี เป็นสิ่งที่ถูกนำมาเปรียบกับ การเรียนที่ไม่ได้ไตร่ตรอง พิจรณา เรียนเพื่อชมผู้อื่น นำทุกขมาให้ คำว่า จับงูพิษไม่ดี เป็นอุปมา การเรียนที่ผิดทาง เป็นสิ่งที่ถูกนำมาเปรียบ เป็นอุปไมย เป็นต้น

๑.๕.๓ **สาระธรรม** หมายถึง ธรรมที่เป็นหลักฐาน, ธรรมที่มั่นคง, หลักธรรมที่ได้จากอุปมา

๑.๕.๔ **โอปัมมวรรค** หมายถึง ประมวลพระสูตรที่แสดงธรรมด้วยวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ พระสูตร เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ในสุดตันตปิฎก โอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย

๑.๕.๕ **บุคคลาธิษฐาน** หมายถึง มีบุคคลเป็นที่ตั้ง แสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง^{๑๖} ซึ่งมากู้กับธรรมาธิษฐาน เช่น จอมปลวก เปรียบเหมือน ร่างกาย ผลไม้ค้ำตัน โครงกระดุก เปรียบเหมือนกาม เป็นต้น

๑.๕.๖ **ธรรมาธิษฐาน** หมายถึง การแสดงสิ่งที่มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือ เทศนายกธรรมขึ้นแสดง เช่นว่า ศรฺทธา ศีล คืออย่างนี้ ธรรมที่ประพลิตีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ หรือ ความโกรธ เปรียบเหมือนอึ่ง วิจจิกิจฉา เปรียบเหมือน ทางสองแพร่ง ดังนี้ เป็นต้น เป็นการยกเอาธรรมเป็นอุปมา เปรียบเทียบ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารและหนังสือ

(๑) **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)** กล่าวถึงวิธีการสอนโดยใช้อุปมาอุปไมย สรุปได้ว่า คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบด้วยเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า โดยท่านยกพระสูตร เกี่ยวกับเรื่องภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่มีหวั่นไหวด้วยแรงลม ฉันทบัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะค่านินทา และสรรเสริญฉันนั้น และท่านยังกล่าวอีกว่า “การใช้อุปมานี้จะเป็นกลวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด”^{๑๗}

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๘๒.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๕๑-๕๒.

(๒) **วคิน อินทสระ** ได้กล่าวถึงอุปมาลักษณะ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนแบบเปรียบเทียบ เช่น ทรงเปรียบเทียบภิกษุด้วยผ้าเปลือกไม้และผ้ากาสี ทรงเปรียบเทียบลัทธิของมกขลิโคศาลว่า เหมือนผ้าที่ทำด้วยผมคน มีนัยย่อดังนี้ ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผ้ากาสีมีลักษณะ ๓ อย่างคือ สิ่งงาม สัมผัสดี ราคาแพงทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นผ้าใหม่ หรือกลางเก่า กลางใหม่ หรือเก่า เมื่อเก่าแล้วคนก็นิยมนำไปห่อรัตนะ หรือห่อของหอม ฉันทใด ทำนองเดียวกัน ภิกษุบางรูปไม่ว่าจะเป็นภิกษุใหม่ หรือ ปูนกลาง หรือเป็นเถระ มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ (๑) เป็นผู้มึนศีลมีธรรมงาม (เท่ากับสิ่งงามของภิกษุ) (๒) เป็นผู้ให้ประโยชน์สุขแก่ผู้คบหาสมาคม (เท่ากับสัมผัสดีของภิกษุ) (๓) ทำให้ปัจจัยที่หายากถวาย มีอานิสงส์มาก(เท่ากับราคาแพงของภิกษุ) พุทธองค์ทรงเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้ทำตนเช่นผ้ากาสี อย่าทำตนเป็นเช่นผ้าเปลือกไม้ ผ้าเปลือกไม้มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ (๑) สีไม่สวย (๒) สัมผัสหยาบ (๓) ราคาถูกหรือราคาน้อย ทำนองเดียวกับภิกษุบางรูปซึ่งเป็นผู้มึนศีลมีธรรมแล้ว ให้ทุกข์ให้โทษแก่ผู้คบหาสมาคม ทำปัจจัยที่หายากถวายให้มีราคาน้อย หรือมีอานิสงส์น้อย ข้อที่ทรงเปรียบเทียบลัทธิของมกขลิโคศาลว่า เหมือนผ้าที่ทำด้วยผมคนนั้นนัยดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาผ้าที่ช่างทูกทอด้วยด้ายทุกชนิด ผ้าที่ทอด้วยผมคนเป็นของเลวที่สุด เพราะในฤดูหนาวก็เย็นจัด ในฤดูร้อนก็ร้อนจัด สีไม่งามกลิ่นเหม็น และสัมผัสหยาบ ฉันทใด บรรดาวาตะหรือลัทธิของสมณะที่เป็นปฤชชนทั้งหลาย ลัทธิของมกขลิโคศาลเป็นเลวที่สุด เพราะมกขลิโมฆบุรุษมีวาตะว่า กรรมไม่มี การกระทำกรรมไม่มี ความเพียร (เพื่อความหลุดพ้น) ไม่มี ซึ่งขัดแย้งกับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลวางใจหรือลอบไว้เพื่อความพินาศของปลา ฉันทใด มกขลิโมฆบุรุษเกิดขึ้นในโลกเพื่อความพินาศของคนทั้งหลาย ฉันทนั้น วิธีสอนโดยเปรียบเทียบนี้ ทรงใช้มาก มีอยู่ดกตั้นในพระไตรปิฎก ในที่นี้นำมากกล่าวเพียงเล็กน้อยพอเป็นตัวอย่างเหมือนหยดน้ำเดียวแห่งน้ำในบึงใหญ่^{๑๘}

(๓) **เสฐียรพงษ์ วรรณปก** ได้กล่าวถึงการใช้อุปมาอุปไมยในหนังสือ “พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก” สรุปได้ว่า การใช้อุปมาอุปไมย วิธีนี้เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะทำให้ผู้ฟังมองเห็นภาพและเข้าใจง่ายโดยไม่ต้องเสียเวลาอธิบายความให้ยืดเยื้อ อุปมาอุปไมยในพระสูตรต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเข้าใจธรรมมีมากมาย ล้วนแต่ “คมขำ” ทั้งนั้นขอยกตัวอย่างให้ดูเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้ เมื่อมีผู้มาถามเชิงอภิปราย เช่น พระอรหันต์ตายแล้วยังคงอยู่หรือไม่เป็นต้น พระองค์ไม่ทรงตอบ เมื่อผู้ถามรู้ว่า ถ้าไม่ตอบให้หายข้องใจ จะหนีไปนับถือลัทธิศาสนาอื่น พระองค์ทรงยกอุปมาเล่าว่า สมมติว่านายคนหนึ่งถูกเขายิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ถูกพิน้องห้ามไปหาหมอ หมอเตรียมจะถอดลูกศร และใส่ยาสมานแผลให้ นายคนนั้นยกมือห้ามว่า อย่าเพิ่งถอนลูกศรออก ข้าพเจ้าอยากรู้ว่าใครยิงข้าพเจ้า ชื่อโคตรอะไร เกิดในวรรณะไหน บ้านอยู่ที่ใด มันโกรธแค้นข้าพเจ้าด้วยเรื่องอะไร ลูกศรที่ยิงนี้มาได้จากไหน ทำเองหรือซื้อเขามา ซื้อมาด้วยราคาเท่าไร ขนนกที่ติดปลายลูกศรนี้เป็นขนนกตะกุ่มหรือขนนกแร้ง จนกว่าข้าพเจ้าจะรู้รายละเอียดทั้งหมด ข้าพเจ้าจึงจะให้ถอดลูกศรนี้ออก เมื่อทราบอย่างนั้นแล้ว จึงตรัสถามคนๆนั้น (ความจริงเป็นภิกษุชื่อว่า มาลุยกยบุตร) ว่า เธอคิดอย่างไร บุรุษนั้นฉลาดหรือโง่ เขากราบทูลว่าโง่ ตรัสถามว่าโง่อย่างไร

^{๑๘} วคิน อินทสระ, **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๔๘-๔๙.

เขากล่าวว่า ทำไมไม่ให้หมอลูกศรรักษาแผลให้หายก่อน แล้วค่อยไปถามรายละเอียดต่างๆ เหล่านั้นภายหลัง ถ้าไม่อย่างนั้นเขาอาจเสียชีวิตก่อนที่จะรู้เรื่องราวทั้งหมดก็ได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เช่นเดียวกันนั้นแล มีเรื่องราวมากมายในโลกนี้ที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ เพราะรู้ไปก็ไม่ทำอะไรให้ดีขึ้น คือ ไม่ทำให้กิเลสที่มีอยู่หมดไปได้ จึงไม่จำเป็นต้องรู้ควรริบสนใจในสิ่งที่จำเป็นเฉพาะหน้ามากกว่า สิ่งที่เป็นเฉพาะหน้าที่จะพึงรู้และรับกระทำก็คือ ทำอย่างไรจึงจะทำทุกอย่างให้หมดไปได้^{๑๙}

(๔) พระมหาทวิ ฐานวีโร ได้ทำการศึกษา อุปมาธรรมในพระไตรปิฎก พบว่า พระพุทธเจ้ามีวิธีสอนที่เหมาะสมแก่แต่ละบุคคล หรือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือพระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจริตของผู้ฟังนั้นๆ โดยการยกอุปมาในการสอน เช่นอุปมาเตียรถีย์ด้วยคนตาบอดคลำช้าง โดยสาระ พวกอยู่เตียรถีย์ปริพาชกเป็นดังคนตาบอด ไม่รู้ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหาย ย่อมหมกมุ่น ทะเลาะวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากว่า ธรรมเป็นเช่นนี้ ธรรมไม่เป็นเช่นนี้ โดยเนื้อเรื่อง คือ บุรุษคนหนึ่งได้รับคำสั่งจากพระราชาให้แสดงช้างแก่คนตาบอด เขาถามคนตาบอดว่า ช้างมีศีรษะเป็นเช่นไร หู งา งวง ตัว เท้า หลัง โคนหาง แสดงปลายหาง เป็นเช่นไร เขาตอบว่า ศีรษะช้างเหมือนหม้อ หูช้างเหมือนกระดิ่ง งาช้างเหมือนผาล งวงช้างเหมือนงอนไถ ลำตัวเหมือนฉาง ข้าว เท้าช้างเหมือนเสา หลังช้างเหมือนครกตำข้าว โคนหางช้างเหมือนสาก ปลายหางช้างเหมือนไม้กวาด เหมือนคนไม่รู้จริงแต่ชอบชี้ ชอบอวดอ้างว่ารู้ว่าเป็นอย่างนี้ เป็นเหมือนตาบอดคลำช้าง ฉะนั้น^{๒๐}

(๕) สมิตธิพล เนตรนิมิตร ได้กล่าวถึงลักษณะเด่นในทางการสื่อความหมายเชิงอุปมาไว้ในหนังสือ อัญมณีล้ำค่าในอรรถกถาธรรมบทว่า ในฐานะเป็นวรรณคดีบาลี อรรถกถาธรรมบทให้คุณค่าทางจิตใจ ทางสติปัญญา ทางศีลธรรม และทางอารมณ์ ด้านอรรถรสมีสรรพคุณดี ได้แก่ ความยินดี ความร่าเริง ความวิบโยค ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงบ ผู้แต่งอรรถกถาตามแบบกวีอินเดียโบราณ ซึ่งถึงความสำคัญของเทวานุภาพและพุทธานุภาพ แต่สิ่งที่กวีไม่ละเลยคือสัทธรรม ทั้งนี้เพื่อเผยแพร่ส่งเสริมศรัทธาของผู้มีศรัทธา และชวนผู้ยังไม่มีศรัทธาให้เกิดศรัทธา นอกจากเหตุการณ์เรื่องราวทั่วไป การอธิบายสิ่งที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่ายทำน ใช้หลายวิธี ที่เด่นคืออุปมา หรือการเปรียบเทียบ อุปมามีดาษดื่น ทั้งในท้องเรื่องและตอนแก้ความเช่น อุปมาในท้องเรื่องว่า นายอันนภาระ คนหาบหน้่าถามพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า เศรษฐีคนหนึ่งมาขอส่วนบุญขอให้ตนแบ่งส่วนบุญในภินทบาตร ที่ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ตนพึงปฏิบัติอย่างไร พระปัจเจกพุทธเจ้าเปรียบให้ฟัง (อุปมา หรือติ) ว่า ครอบครัวยุหนึ่งมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านตามประทีปด้ามไฉ่หนึ่งดวง ครอบครัวยุอื่นๆ มาต่อเอาไฟไป ถามว่าเมื่อต่อไฟไป แสงสว่างดวงแรกยังมีหรือหมดไป ตอบว่า ไฟดวงเดิมยังมีและโพล่งยิ่งขึ้น เหมือนคนให้อาหารภินทบาตรแบ่งส่วนบุญให้

^{๑๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

^{๒๐} พระมหาทวิ ฐานวีโร, อุปมาในพระไตรปิฎก, (เชียงใหม่: ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

คนอื่น แบ่งมากยังมีผลทวีคูณ การเปรียบเทียบ แฝงด้วยคติธรรมและความเชื่อ ปัจจุบันมีคนนำมาเปรียบเทียบ คำอุปมาจึงไม่พ้นสมัย ผู้แต่งเปรียบเหตุการณ์ บุคคล อารมณ์หรือหลักธรรม การรู้อุปมาช่วยให้เข้าใจคำสอน^{๒๑}

(๖) พระมหาสหัส จิตสาโร และคณะ ได้กล่าวถึงหลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นกลวิธีและอุบายประกอบการสอนมีการเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งและเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น มักใช้อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เกิดความหนักแน่นขึ้น

๑.๖.๒. วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

(๑) พระมหาสมพร อากาศโร (เหลาฉลาด) ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)” สรุปลงใจความสำคัญได้ว่า การศึกษาเรื่องนี้ต้องการจะศึกษาอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกและที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ในบทบาทและวิธีการสอน ซึ่งทำให้เข้าใจคำสอนที่ยากได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยได้เน้นเนื้อหาของอุปมาอุปไมยและความสัมพันธ์ในวิธีการใช้อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกเปรียบเทียบกับคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ซึ่งทำให้ทราบว่า คำอุปมาอุปไมยที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) โดดเด่นในยุคปัจจุบัน ดังนี้ ๑) คำอุปมาอุปไมยของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) เน้น เรื่องการเข้าถึงธรรมโดยอาศัยองค์ประกอบที่จะนำสู่จุดหมายที่สำคัญ คือ บุคคล สถานที่ เวลา หลักธรรม ๒) เป็นการอธิบายธรรมให้ผู้ฟังเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและสามารถจัดความสงสัยได้อย่างชัดเจน ๓) รูปแบบการใช้อุปมาเป็นการประยุกต์ให้เหมาะกับ บุคคล สถานที่ โอกาส สิ่งแวดล้อม และหลักธรรมให้ถูกจริตของผู้ฟังมากที่สุด และ ๔) ได้มีการนำเอาเทคนิคแบบอุปมาอุปไมยในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลที่ปรากฏในมิลินทปัญหาประมาณ ๕๐๐ กว่าปี มาประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน ถือได้ว่าท่านได้นำเอาเทคนิคนี้มาใช้ในการอธิบาย การบรรยาย เทศนา และการตอบปัญหา เป็นวิธีที่ทำให้เนื้อหาของเรื่องที่ยกมานำเสนอในขณะนั้นมีน้ำหนักและเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนและลึกซึ้ง ไพเราะ สละสลวย นุ่มนวลของภาษา ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการอุปมาอุปไมย^{๒๒}

(๒) พระมหาฉัตรชัย มูลสาร ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิสุทธิมรรค” สรุปลงใจความสำคัญได้ว่า อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ทางด้านเนื้อหาจะพบว่า เน้นใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรม คือ ภาพชีวิตคนสมัยนั้นในด้านต่างๆ เช่น การเมือง สังคม เศรษฐกิจ วิถีชีวิตเปรียบเทียบกับพระธรรมคำสั่งสอน ทางด้านรูปแบบการใช้พบว่า รูปแบบประโยคอุปมามี ๒ ลักษณะ คือ

^{๒๑} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, อัญมณีล้ำค่าในอรรถกถาธรรมบท, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๖.

^{๒๒} พระมหาสมพร อากาศโร (เหลาฉลาด), “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

๑) ประโยคที่ไม่มีกิริยาคุณพากย์ ใช้ถ้อยคำบอกอุปมา ประเภท วย, อิว เน้นการเปรียบเทียบ ในลักษณะคำต่อคำ และ ๒) ประโยคที่มีกิริยาคุณพากย์ ซึ่งมีอยู่ ๒ ชนิดคือ กลุ่มสมาสรูป มักจะใช้ เนื้อหาที่เป็นหมู่เดียวกัน และกลุ่มที่เป็นประโยค ย-ต เช่น ยถา - เอว ยถา - ตถา เป็นต้น เปรียบเทียบในลักษณะคำต่อคำเช่นเดียวกัน อุปมาเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างเนื้อหา คือ ศิลปสมาธิ ปัญญา โดยตรง เพราะเป็นสื่อที่จะให้เข้าใจเนื้อหา ยิ่งเนื้อหาเป็นนามธรรมมากขึ้นเท่าใด ผู้รจนาก็จะใช้อุปมามากขึ้นเท่านั้น จะเห็นได้จากจำนวนการอุปมาที่เพิ่มขึ้นตามลำดับจากสิลนิตเทศ ไปจนถึงปัญญาธิเทศ^{๒๓}

(๓) พระมหาวิสิษฐ์ ปณฺณวาทมโน (ภุชวี) ได้ทำงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาภพในมิลินทปัญหา” สรุปใจความสำคัญได้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาคำอุปมา-อุปไมย ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ก็เพื่อเป็นแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนายุคปัจจุบัน โดยผู้วิจัยได้ศึกษาวิธีโต้ตอบปัญหาปฏิภาณไหวพริบของพระนาคเสน ที่นำเอาสิ่งเป็นนามธรรมมาเปรียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมจนทำให้พระเจ้ามิลินท์เข้าใจ โดยวิธีอุปมาเปรียบเทียบ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษาความสำคัญของปัญหา ความเป็นมาของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์ชั้นรองพระไตรปิฎก ชาวพุทธในประเทศไทยยกย่องให้เป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๑๑ หนังสืออธิบายมิลินทปัญหาจัดเป็นอรรถกถา ชาวพุทธไทยจัดมิลินทปัญหาไว้ในชั้นอรรถกถา คัมภีร์อธิบายมิลินทปัญหาจัดเป็นชั้นฎีกา การศึกษาวิธีอุปมาอุปไมยในมิลินทปัญหา ถือว่าน่าสนใจเพราะมีการอุปมาที่สามารถอธิบายขยายความหลักธรรมได้อย่างแจ่มแจ้งและมีความชัดเจนทั้งภาษา ไวยากรณ์ และลักษณะเฉพาะ ดังนั้นคัมภีร์มิลินทปัญหาจึงเป็นคัมภีร์ที่มีอุปมาอุปไมย โดดเด่นที่สุด^{๒๔}

(๔) บุญชอบ เรืองทรัพย์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก” สรุปใจความสำคัญของงานวิจัยได้ว่า อุปมาอุปไมย เป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่งในการใช้อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจได้ง่าย โดยเฉพาะในการสอนทางด้านศาสนา สำหรับในพระพุทธศาสนาแหล่งอุปมาใหญ่ที่สำคัญยิ่งคือ พระไตรปิฎก จึงทำให้ทราบว่าอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกนั้นมีลักษณะบางประการ คล้ายคลึงการอุปมาอุปไมยในภาษาไทย กล่าวคือ ๑) อุปมาก่อนแล้วจึงอธิบายความตามหลัง ๒) อธิบายความก่อนแล้วจึงอุปมาตามหลัง ๓) ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน กล่าวอุปไมยตามหลังแล้วจึงยกอุปมาตอนต้นมาปิดท้าย ๔) ใช้อุปไมยล้อมความกล่าวอุปไมยก่อน กล่าวอุปมาตามหลังแล้วจึงยกอุปไมยตอนต้นมาปิดท้าย ซึ่งอุปมาที่กล่าวมานี้ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานของวิถีชีวิตในสังคม การจะเลือกใช้อุปมาแบบใดนั้นย่อมแล้วแต่ความเหมาะสมของกาลเวลา โอกาส และผู้ฟัง การสอนแนวอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกนี้ ถือว่าเป็นระบบที่ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้

^{๒๓} พระมหาฉัตรชัย มูลสาร, “อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ภาษาตะวันออก สาขาวิชา ภาษาบาลี-สันสกฤต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๔} พระมหาวิสิษฐ์ ปณฺณวาทมโน (ภุชวี), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาภพในมิลินทปัญหา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

อย่างสมสมัย และเข้าได้กับบริบทของสังคมยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี จะสังเกตได้ว่า การรับรู้ข่าวสารหรือการนำเสนอข้อมูลต่างๆ นั้น ต้องมีการเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนทั้งในเชิงนามธรรม เช่น หัวข้อธรรมต่างๆ ทางพุทธศาสนา หรือในเชิงรูปธรรม เช่น การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นต้น ล้วนแต่ต้องการคำอธิบายเชิงเปรียบเทียบ เพื่อความเข้าใจอย่างชัดเจนและถ่องแท้ คำอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกได้ครอบคลุมมิติหลายด้านอย่างครบถ้วน เช่น ด้านสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การปกครอง ความงาม ความดี ความรุ่งเรือง ความมั่นคง ฯลฯ และสามารถปรับใช้ได้จนถึงยุคปัจจุบัน^{๒๕}

(๕) พระมหาวิชาญ สุภจาโร ได้ศึกษาการสื่อสารโดยวิธีอุปมาอุปไมยในคัมภีร์มัจฉัตถทีปนี พบว่า การอุปมาอุปไมยเป็นรูปแบบของสารที่ทำให้สารมีความสละสลวย ในลักษณะของการแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจชัดเจน เข้าใจง่าย และมีความยินดีซาบซึ้งในเนื้อหาสาระของพระธรรมเทศนาและทำให้ผู้ฟังเห็นการเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆ ในอุปมาอุปไมย ทำให้สำนวนโวหารและการเปรียบเทียบในการอธิบายสิ่งที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่าย ผู้ส่งสารสามารถพัฒนาทักษะความรู้ด้วยการเลือกอุปมาและอุปไมยในการสื่อสาร ส่วนผู้รับสารเขาสามารถเข้าใจเนื้อหาสาระของอุปมาและอุปไมยได้อย่างชัดเจน เพราะตรงกับอุปนิสัยของตน และเขาสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม^{๒๖}

(๖) พระวิทย์พจ วรณาโร ได้ทำการศึกษาอุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายความจริงของชีวิต ในพระพุทธานุชาตนา พบว่า อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก มีการใช้อุปมาอุปไมยในพระสูตรต้นตปิฎกมากที่สุด ในพระวินัยปิฎกมีปานกลาง และในอภิธรรมปิฎกพบการใช้ที่น้อยที่สุด จุดประสงค์ที่สำคัญในการใช้อุปมาในพระพุทธานุชาตนา คือ เพื่อจะให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังที่แม้จะมีปัญญาอยู่ในระดับปานกลางและระดับต่ำก็ยังสามารถเข้าใจหลักธรรมและเห็นภาพพจน์ที่ชัดเจน และเพื่อต้องการที่จะนำไปให้ผู้ฟัง เข้าสู่เป้าหมายแห่งการเกิดองค์ความรู้เกิดปัญญา เพราะปัญญาเป็นตัวตัดสินวินิจฉัย ภาวะแห่งการบรรลุธรรมขั้นต่างๆ และเป็นตัวประหารกิเลส ซึ่งเป็นหนทางนำไปสู่ปัญญา สัมมาทิฐิ การใช้อุปมาอุปไมยเกี่ยวกับชีวิตในพระไตรปิฎก มีข้อสรุปว่า ชีวิตในพระพุทธานุชาตนาเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และเป็นอิสระนั่นเอง^{๒๗}

(๗) พระมหาภรรตการ วิสุทโธ ศึกษาพุทธวิธีในการสอนแบบอุปมาโวหารในธรรมบท พบว่า ลักษณะและรูปแบบของอุปมาโวหารในธรรมบทมีความเด่นชัดอยู่ ๓ ประการ คือ ๑) ใช้อุปมาตามข้อเท็จจริงที่เคยรู้ เคยเห็นกันมาเช่น ช้างเป็นสัตว์ก็นำมาเปรียบเทียบกับบุคคลที่มีความอดทน เป็นต้น ๒) ใช้ลักษณะที่คล้ายคลึงกันของคำอุปมาเปรียบเทียบกับ เปรียบม้าที่อบรมดีแล้วเหมือนคน

^{๒๕} บุญชอบ เรืองทรัพย์, “อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา ภาษาตะวันออก, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

^{๒๖} พระมหาวิชาญ สุภจาโร, “การศึกษาการสื่อสารโดยวิธีอุปมาอุปไมยในคัมภีร์มัจฉัตถทีปนี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๒๗} พระวิทย์พจ วรณาโร, “การศึกษาอุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายความจริงของชีวิตในพระพุทธานุชาตนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

ที่ถูกอบรมดีแล้ว เป็นต้น ๓) ใช้อุปมาเด่นชัด เช่น อุปมาว่า บุคคลพึงเว้นบาปเหมือน พ่อค้าเว้นทางที่มีภัย เหมือนคนที่มีชีวิตอยู่เว้นยาพิษ เป็นต้น รวมทั้งมีกลวิธีและอุปมาประกอบการสอน ตลอดจน นำคำอุปมาอุปไมยที่เกี่ยวกับสัตว์และปักษีที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทมาแสดงเพื่อประกอบในการเห็นภาพการเปรียบเทียบอย่างเด่นชัด^{๒๘}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่า แต่ละท่านที่อ้างมานั้น กล่าวถึง พุทธวิธีการสอน ที่พบว่า พุทธวิธีการสอนจะช่วยให้บุคคลมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่พฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นมิติของการมองชีวิตโดยใช้อุปมาเป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายของหลักธรรม ข้อคิดและความจริงของชีวิตเท่านั้น แต่ยังขาดการนำอุปมา มาบูรณาการใช้เป็นเครื่องมือสอนในเรื่องชีวิต การศึกษา และการปฏิบัติ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาอุปมาเกี่ยวกับหลักธรรม ที่ปรากฏในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย เพื่อนำมาประยุกต์ร่วมกับการสอนเรื่องการศึกษา ปฏิบัติ และพัฒนาชีวิต เพื่อนำเสนอองค์ความรู้สำหรับเป็นแนวทางปรึกษาชีวิตให้เกิดสันติภาพภายในจิตใจต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยมุ่งศึกษา วิเคราะห์ข้อมูล เกี่ยวกับแนวปฏิบัติของอุปมาตามที่ปรากฏในโอปัมมวรรค โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา และงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องในการศึกษาได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ขั้นตอนการวิจัยเชิงเอกสาร

(๑) ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จะศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย

(๒) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จะศึกษาจากอรรถกถาโอปัมมวรรคและ ฎีกาปกรณ์วิเสส ตลอดจนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องรวมทั้งที่เป็นงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือและ บทความวิชาการอื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอุปมา

๑.๗.๒ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาข้อมูล ผู้วิจัยจะศึกษาข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อให้ทราบความเป็นมาและปัญหาของอุปมา จากนั้นจะวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอุปมาธรรม สุดท้ายจะเสนอแนะสาระธรรมของอุปมาที่มีความสำคัญที่เป็นองค์ให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมมากขึ้น เพื่อเป็นแนวทางของปรียัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

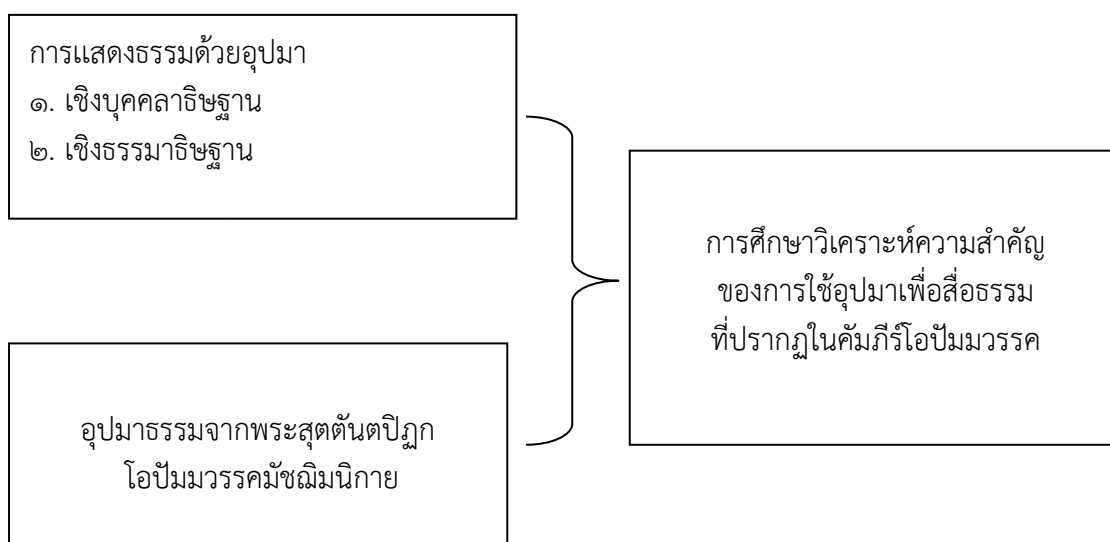
^{๒๘} พระมหาภรรณชกการ วิสุทโธ, “พุทธวิธีการสอนแบบอุปมาโวหารในอรรถกถาธรรมบท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

๑.๗.๓ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ขั้นตอนสุดท้ายจะสรุปผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ จัดหมวดหมู่คำสอนเกี่ยวกับอุปมาอุปไมยในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย รวบรวมและเรียบเรียง นำเสนอ โดยพิจารณาจากการสื่อสารที่เหมาะสมใน ๒ ประเด็น อันได้แก่ ๑) บุคคลาธิษฐาน ๒) ธรรมาธิษฐาน ที่มีความเด่นความมีสาระ ความเชื่อมโยง และความชัดเจนเข้าใจง่ายของสาร และความสำคัญในด้านของผู้แสดงหลักธรรมและผลลัพธ์ จากนั้นจะเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการนำผลการวิจัยไปใช้และเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการทำการศึกษิตวิจัยต่อไป

๑.๘ กรอบแนวคิด

จากการศึกษาเอกสารแนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดได้ดังนี้

ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในงานวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบความเป็นมาและลักษณะของอุปมาในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบสาระธรรมจากอุปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสำคัญของอุปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค
- ๑.๘.๔ ได้แนวทางการแสดง อธิบายภคาธรรมที่ได้ความชัดเจน ต่อการทำความเข้าใจ

ของผู้ฟัง

บทที่ ๒

ศึกษาลักษณะของอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงหลักของอุปมาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในประเด็นต่างๆ คือ (๑) ความหมาย และความสำคัญของอุปมา (๒) ประเภทของอุปมาธรรม (๓) ลักษณะของอุปมา (๔) โทษของอุปมา (๕) ลักษณะของการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า มีรายละเอียดดังที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมาย และความสำคัญของอุปมา

พัฒนาการการสอน หมายถึง เทคนิคการสอนแบบอุปมาอุปไมยนั้น มีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลและในภายหลังพุทธกาล เช่น ในมิลินทปัญหาภายหลังพุทธกาล ๕๐๐ ปี ต่อมาพระสงฆ์ในยุคหลัง ๆ นำมาประยุกต์ใช้จนถึงสมัยปัจจุบัน เพื่อการบรรยาย อธิบาย เทศนา และการตอบปัญหา เป็นวิธีที่ทำให้เนื้อหาของเรื่องที่ยกมานำเสนอในขณะนั้น ๆ มีน้ำหนักและเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ฟังเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนและลึกซึ้ง ทั้งความไพเราะ ความสละสลวย ความนุ่มนวล ของภาษา เป็นสิ่งที่ปรากฏเป็นลักษณะเฉพาะของการอุปมาอุปไมย

๒.๑.๑ ความหมายของอุปมา

อุปมา หมายถึง การพูดหรือการเขียนที่ต้องการให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความเข้าใจ ความหมาย ตามที่ผู้พูดหรือผู้เขียนต้องการ ซึ่งเป็นวิธีที่ช่วยให้เข้าใจได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง คำอุปมาเป็น การสร้างความสละสลวยให้แก่ประโยคนั้น ๆ ช่วยทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความประทับใจ ในอุปมาที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบ ให้เนื้อความชัดเจนยิ่งขึ้น โดยนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบกับนามธรรม หรือนามธรรมกับนามธรรม

๒.๑.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์ของอุปมา^๑

คำว่า “อุปมา” มีผู้ให้นิยามความหมายไว้ ดังต่อไปนี้

อุปมา แปลตามรูปศัพท์ว่า เครื่องเปรียบเทียบ, การเปรียบเทียบ, หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบ เป็นตัวเปรียบเทียบ คือสิ่งหรือข้อความที่มองเห็นชัดเจนหรือที่รู้จักกัน โดยทั่วไปซึ่งถูกยกขึ้นมาเปรียบกับสิ่งที่กำลังกล่าวถึงซึ่งเป็นนามธรรมยังไม่อาจแสดงให้เห็นเพื่อให้ชัดเจนแล้วเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ที่เรียกว่า อุปไมย

^๑ คำว่า “อุปมา, การเปรียบเทียบ, การเปรียบเทียบ, ความเปรียบเทียบ, ความเปรียบเทียบ” นี้ แปลจากศัพท์บาลี ว่า “อุปมา” ยา อจจนตยา น มิโนติ น วิจฉินนติ สา มานาย สมิเป วัตตตีติ อุปมา, อุปมียติ สทิสสิกรียติ เอตยาติ วา อุปมา. พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อหการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๒.

อุปมานี้ใช้สำหรับยกมาเปรียบเทียบกับสิ่งหรือข้อความอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เห็นความเหมือนกันในทางใดทางหนึ่ง สิ่งหรือข้อความนั้นเรียกว่า อุปไมย หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่พึงเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น เป็นตัวรับเปรียบ คือสิ่งหรือข้อความที่ถูกยกขึ้นมารับกับอุปมา

หมายความว่า อุปไมยนั้นจะกระจ่างชัดเจนขึ้นเมื่อมีอุปมา

อุปมา มีรากศัพท์มาจากบาลี คือมาจาก “อุป” (อุปสรรค) บทหน้า “มา” ธาตุ ซึ่งแปลว่า วัด, ดวง, เปรียบ ลง “อ” ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า อุปมานโนปเมยยานัน สธมมตต์ อุปมียติ เอตยาติ อุปมา สภาพที่เหมือนกันของอุปมานและอุปไมย อันอาจารย์ ย่อมเปรียบเทียบ ด้วยคำพูดนี้ เหตุนี้ คำพูดนี้ ชื่อว่า อุปมา แปลว่า คำพูดอันเป็นเครื่องเปรียบเทียบ หรือการเปรียบเทียบ หมายถึง การนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับกันเพื่อชักนำให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังคล้อยตาม เหตุผลที่ต้องการจะสื่อ เพื่อให้กระบวนการอธิบายความหมาย มีความแจ่มชัดเข้าใจได้มากขึ้น

๑. ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้ให้ความหมายของอุปมาว่า การอุปมาข้อเปรียบเทียบ ๓ ศัพท์ ดังนี้^๒

(๑) โอปมม คือ การอุปมา ข้อเปรียบเทียบ อุปมียเต เอเตนาติ โอปมม เครื่องอุปมาชื่อว่า โอปมมะ สพเพส จิตตมณฺญา โอปมมกฺขโโล มฺนิ พระมุนีผู้เข้าใจในข้ออุปมา รู้จิตของชนทั้งปวงแล้ว

(๒) อุปมาน คือ การอุปมา ข้อเปรียบเทียบ อุปมียเต เอเตนาติ อุปมาน เครื่องอุปมาชื่อว่า อุปมานะ อุปมานอุททาหรณานิ ยุชชนติ ยกอุทาหรณ์เป็นข้อเปรียบเทียบมาประกอบ

(๓) อุปมา คือ การอุปมา ข้อเปรียบเทียบ อุปมียเต เอเตนาติ อุปมา เครื่องเปรียบเทียบ ชื่อว่า อุปมา อุปมาย มิเชกจเจ อตถิ ชานนติ ปณฺชิตตา บัณฺชิตบางพวกในโลกนี้ รู้ความหมายได้ด้วยการอุปมา

๒. คัมภีร์สุโฆธาลังการมัญชรี ปริเฉทที่ ๔ ประเภทของอรรถาถาการ ผลงานรจนานของ พระสังฆรักขิตเถระ ซึ่งแปลและอธิบาย โดย พระคันธสาราภิงค์^๓ ได้ให้ความหมายของอุปมาไว้ว่า จำแนกเป็น ๒ อย่าง โดยเป็นสภาวะวุดติ และวังกุตติ ในอรรถาถาเหล่านั้น แสดงสภาวะต่างๆ ของเนื้อหาเรื่องราว คือ

(๑) สภาวะวุดติ กล่าวโดยตรงคือ พูดตรงๆ ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราวอันได้แก่ ชาติ (ประเภทเดียวกัน) เช่น คน นก เป็นต้น คุณ (ลักษณะ) เช่น ลักษณะการสัมผัส เป็นต้น, กิริยา (อาการ) เช่น การชนะ เป็นต้น และทัฬพะ (รูปธรรมคือ บุคคล สิ่งของ) เช่น พระโพธิสัตว์ เป็นต้น

(๒) วังกุตติ กล่าวโดยอ้อม คือพูดในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ เป็นต้น ฎีกาใหม่กล่าวสรุปความในถกถาว่า “ในเรื่องนี้ บทประพันธ์ที่แสดงภาวะต่างๆ แห่งเรื่องราวเนื้อหาของบท อันมีชาติ (ประเภทเดียวกัน) เป็นต้น ชื่อว่า สภาวะวุดติ สภาวะวุดติ นี้เองชื่อว่า ชาติ (สภาวะโดยปริยาย) เพราะแสดงเนื้อหาของของบททั้ง ๔ อันมีชาติและคุณเป็นต้น ด้วยอาการเหล่านั้นของชาติเรียกว่า สภาวะ ส่วนบทประพันธ์ที่แสดงสภาวะโดยอ้อม ซึ่งเรียกว่า เป็นสภาวะของอดีตวุดติ (การประกาศคุณ

^๒ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์ พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๕๙.

^๓ พระคันธสาราภิงค์, สุโฆธาลังการมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๓.

อันวิเศษเลิศล้ำ) อุปมา (การเปรียบเทียบ) และรูปกะ (การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปมาและอุปไมย) เป็นต้น ซึ่งสภาวะเดิมแห่งเนื้อหาของบท มีชาติเป็นต้นแล้วดำเนินเนื้อหาขึ้น ชื่อว่าวังกุตติ”

๓.พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด ได้ให้ความหมายของการอุปมาไว้ดังนี้^๔

(๑) อุปมา คือ สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบ ได้แก่ ตัวอย่างที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่กำลังพูดถึงเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน

(๒) อุปไมย คือ สิ่งหรือข้อความที่พึงเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น ได้แก่ สิ่งหรือข้อความที่ควรแก่อุปมาเปรียบเทียบ ที่ควรนำมาอุปมา มาเปรียบเทียบ

(๓) อุปมาอุปไมย นิยมมีคำว่า เหมือน,เปรียบเหมือน นำหน้า และลงท้ายด้วยคำว่า ฉนั้นใด ฉนั้นนั่น เช่น ใช้ว่า “บุคคลในโตลกนี้เปรียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า คือดอกบัวเป็นฉนั้นใด บุคคลก็เป็นฉนั้นนั่น” คำว่า ดอกบัว จัดเป็นคำ อุปมา คำว่า บุคคล จัดเป็น อุปไมย

๔. ส่วนพจนานุกรม มจร-ไทย ได้ให้ความหมายของอุปมาไว้ ดังนี้

(๑) อุปมา คือ การเปรียบ, การเปรียบเทียบ, ความเปรียบ, ความเปรียบเทียบ

(๒) อุปมาน^๕ คือ ความเปรียบ ความเปรียบเทียบ การเปรียบ คำเป็นเครื่องเปรียบชื่อของการศึกษาอย่างหนึ่ง คือการศึกษาจากข้อเท็จจริงที่เหมือนกัน แล้วตั้งเป็นกฎเกณฑ์ขึ้น

(๓) อุปเมยย สิ่งที่จะหาสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบได้, สิ่งที่เปรียบเทียบได้

๕. ศาตราจารย์ เดวิดส์ (Prof. Rhys Davids) และวิลเลียม สเตด (William Stede) นักวิชาการภาษาลืออธิบายไว้ว่า “อุปมาที่สมบูรณ์ (ปุโรหิตอุปมา) จะต้องมียุค ๔ ประการ ดังนี้

(๑) ตัวนำมาเปรียบ (อุปมาน)

(๒) ตัวถูกเปรียบ (อุปเมยย)

(๓) สภาพที่คล้ายคลึงกัน (สาธารณธรรม)

(๔) ศัพท์ที่กล่าวเปรียบเทียบ (อุปมาวจก หรือ สาเหตุยสย ปฏิปาทกา)

๒.๑.๑.๒ ความหมายตามหลักภาษา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า

(๑) อุปมา คือ สิ่งของที่ยกมาเปรียบ มักใช้เข้ากับอุปไมย

(๒) อุปมาโวหาร คือ สำนวนเขียนที่กล่าวถึงเรื่องราวโดยยกสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเปรียบเทียบประกอบ

(๓) อุปมาน คือการเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

(๔) อุปมาอุปไมย คือการเปรียบเทียบกัน

(๕) อุปไมย คือ สิ่ง หรือข้อความที่พึงเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งคู่กับอุปมา^๖

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๔.

^๕ อุปเมยย เตน ต์ อุปมานิ อุปเมยติ เอเตนาติ อุปมานิ พันตรี ป. หลงสมบูรณ์, พจนานุกรม มจร-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๓.

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุปมา ข้อความที่นำมาเปรียบเทียบ, การเอามาเปรียบเทียบ, ข้อเปรียบเทียบ อุปไมย ข้อความที่จะนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ, สิ่งที่ควรจะหาสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ^๖

๒.๑.๑.๓ ความหมายของอุปมาตามทัศนะของนักปราชญ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต) กล่าวถึงความหมายของอุปมา สรุปได้ว่า คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้นโดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า โดยท่านยกพระสูตรเกี่ยวกับเรื่องภูเขาศิวาล้วน เป็นแท่งที่ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะแรงลม ฉันทิ บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะคำนิทานและสรรเสริญ ฉันทิ และท่านยังกล่าวอีกว่า “การใช้อุปมานี้จะเป็นกลวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด”^๗

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนธิ เขมจารี ทั่งจันทร์) ได้ให้ความหมายของอุปมาว่าการอธิบายธรรมให้เด่นชัด บางครั้งต้องอาศัยอุปมาอุปไมย คือยกตัวอย่างขึ้นมาเปรียบเทียบ มิฉะนั้นการอธิบายจะไม่แจ่มแจ้งได้บางทีพอยกข้ออุปมาอุปไมยขึ้นแสดง ผู้ฟังก็เห็นได้ทันทีโดยไม่ต้องอธิบายมากมายท่านยกปัญหาามาแสดงว่า

บางคนพูดว่า บิฑามารดาบางคู่มิปรารถนาจะให้บุตรเกิดปรารถนาเพียงความรื่นรมย์ของตนเท่านั้น แต่เพราะความรื่นรมย์นั่นเองจึงเกิดบุตรขึ้น บางคนถึงกับคิดจะกำจัดบุตรฉันทิ บุตรที่เกิดมาได้โดยมารดาบิดาไม่ตั้งใจก็ควรระลึกถึงคุณที่มารดาบิดาที่บันดาลให้ตนเกิดมาได้ ฉันทิ เหมือนกัน

อีกข้อหนึ่ง คนที่ทำความชั่วเป็นปรกติ จนได้ชื่อว่าเป็นคนชั่ว แม้จะทำความชั่วมาก็เป็นเรื่องธรรมดาไม่มีคนสนใจ ส่วนคนที่ทำความดีเป็นปรกติจนได้ชื่อว่าเป็นดี ถ้าไปทำความชั่วสักครั้งหนึ่งคนจะสนใจและติเตียน กลายเป็นเรื่องใหญ่โตวิพากษ์วิจารณ์กันต่าง ๆ นานา ดูเป็นความเสียหายยิ่งกว่าคนที่ทำความชั่วมากๆ การแก้ปัญหาคือ ถ้าจะอธิบายให้ชัดเจนก็ต้องยกอุปมาอุปไมยมาประกอบว่า ธรรมดาผ้าที่ดำอยู่แล้วแม่จะเปื้อนสักเท่าไรก็มองไม่ค่อยเห็นเหมือนคนทำชั่วจนชิน แม้จำทำชั่วคนก็ไม่สนใจ ส่วนผ้าที่ขาวสะอาดแม่เปื้อนเล็กน้อยคนจะเห็นได้ทันทีและรังเกียจผ้าใสนั้น เหมือนคนดีถ้าทำชั่วแม้ครั้งเดียว คนก็จะสนใจติเตียนต่าง ๆ นานา เปรียบเทียบความเช่นนี้มองเห็นง่าย^๘

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานามีบุ๊คพับลิเคชันส์), หน้า ๑๓๘๖-๑๓๘๗.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอจี การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๑-๕๒.

^๙ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สนธิ เขมจารี ทั่งจันทร์), วิถีนิกเทศก์, (กรุงเทพมหานคร: หจก.จจเจริญการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙-๔๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวถึงความหมายของอุปมาโวหารไว้ว่า “อุปมา เครื่องเปรียบเทียบ, การเปรียบเทียบ (อุปมาน, โอปมม) วิเคราะห์ว่า อุปมียติ สทิสกรียติ เอตยาติ อุปมา สิ่งที่เป็นเครื่องเปรียบเทียบ (อุป บทหน้า มา ธาตุ ในความหมายว่า เปรียบ กะประมาณ กวี ปัจจัย ลบ กวี)”^{๑๐} โดยท่านยกตัวอย่างข้อความที่ว่า “พึงรักษาความดีดุจเกลือรักษาความเค็ม” ในที่นี้ความดีเป็นอุปไมย ความเค็มเป็นอุปมา “ความโกรธเหมือนกับไฟที่เผาผลาญอยู่เสมอ” ในที่นี้ ความโกรธเป็นอุปไมย ไฟเป็นอุปมา ท่านให้เหตุผลว่าด้วยเหตุนี้อุปมากับอุปไมยต้องมีคู่กันเสมอ เพื่อจะได้อธิบายเปรียบเทียบอะไรกับอะไร ในการอธิบายความจะยกอุปมาขึ้นก่อนแล้วตามด้วยอุปไมย หรือจะยกอุปไมยขึ้นก่อนหรือตามด้วยอุปมาก็ได้อย่างเช่นข้อความว่า

“แผ่นดินนี้กว้างใหญ่ไพศาลฉันใด น้ำใจของพระองค์ก็ฉันนั้น”

“ธรรมย่อมรักษาคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม เหมือนร่มใหญ่ในหน้าฝน”^{๑๑}

พระราชปฎิภาณมุนี (บุญมา อาคมปณฺโญ) ให้ความหมายของอุปมาอุปไมยว่า “อุปมา อุปไมย” เป็นข้อความที่เห็นเคียงคู่อยู่ด้วยกันเสมอ อุปมา คือข้อความที่ยกขึ้นมาให้เห็นแจ้ง แสดงให้เห็นภาพ ส่วนอุปไมยต้องอาศัยอุปมา จึงจะปรากฏภาพชัด เช่น ถ้าจะพูดถึงชีวิตว่า ถูกความแก่ และความตายต้อนไปเพียงเท่านี้ ข้อความยังไม่แจ่มแจ้งแสดงภาพชัด จำเป็นต้องใช้อุปมาโดยเปรียบ ชีวิตเหมือนโค ความแก่และความตายเหมือนคนเลี้ยงโค

การใช้อุปมาในข้อนี้ถ้าจะชี้ให้เห็นภาพชัดต้องพูดว่า “ชีวิตคนถูกความแก่และความตาย ต้อนไป เหมือนโคถูกคนเลี้ยงโคต้อนไป ฉะนั้น”

ธรรมส่วนใหญ่เป็นนามธรรม เป็นอารมณ์ใจ ไร้รูปร่างหน้าตาตัวตน การแสดง ถึงนามธรรมจำเป็นต้องมีอุปมาเป็นตัวอย่าง เพื่อสร้างความกระจ่างให้เห็นภาพชัด เช่น ถ้าจะแสดง เรื่องกิเลสกับจิตว่า กิเลสเป็นเหตุให้จิตสกปรก ถ้าต้องการให้จิตสะอาดควรหาโอกาสกำจัดกิเลส

เรื่องจิตเรื่องกิเลสเป็นเรื่องนามธรรม เรื่องทำนองนี้จะแสดงให้เห็นชัดเจนต้องใช้อุปมา เช่น “จิตเหมือนกับผ้า กิเลสต้นเหตุเหมือนกับความสกปรก แต่แรกเริ่มเดิมทีจิตก็สะอาดดีแล้ว ต่อมา เพราะมีกิเลสต้นเหตุมาเปื้อนทำให้จิตสกปรก เหมือนกับผ้าขาว เดิมทีก็สะอาด แต่เพราะฝุ่น ละอองธุลีมาเปื้อนทำให้ผ้าสกปรก ต่อเมื่อซักจนถึงทีแล้ว ผ้าก็สะอาดได้ฉันใด จิตก็ฉันนั้น เมื่อชำระล้างด้วยน้ำคือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างเต็มที่แล้ว จิตก็ผ่องแผ้วสะอาดได้”^{๑๒}

พระมหาฉัตรชัย มูลสาร ได้ให้ความหมายประโยครูปแบบอุปมาว่า มี ๒ ลักษณะ คือ (๑) ประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์ ใช้ถ้อยคำบอกอุปมาประเภท วิย, อิว เน้นเปรียบเทียบลักษณะ คำ ต่อคำ และ (๒) ประโยคที่มีกิริยาคุมพากย์ซึ่งมีอยู่ ๒ ชนิด คือ กลุ่มสมาส รูปแบบมักใช้

^{๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) , **พจนานุกรมศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๕.

^{๑๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **อุปมาสาธกในเทศนา**, (กรุงเทพมหานคร: ช่อระกา การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔.

^{๑๒} พระราชปฎิภาณมุนี (บุญมา อาคมปณฺโญ) “**วิชาการเทศนาศิลปะการใช้อุปมา**” (กรุงเทพมหานคร: หจก.สามลดา, ๒๕๕๙), หน้า ๓๘-๓๙

กลุ่มเนื้อหา ที่เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น ประโยค ที่มี เอว ยถา-ตถา เป็นต้น เปรียบเทียบลักษณะคำ ต่อคำเช่นเดียวกัน อุปมาเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างเนื้อหา คือ ศิล สมาธิ ปัญญาโดยตรง เพราะเป็นสื่อที่จะให้เข้าใจเนื้อหา ยิ่งเนื้อหาเป็นนามธรรมมากขึ้นเท่าใด ผู้รจนานหนังสือก็จะใช้อุปมา มากขึ้นเท่านั้น^{๑๓}

พระมหากรรตการ วิสุทโธ (มาฆพิมล) กล่าวถึงความหมายของอุปมาธรรมไว้ตาม ลักษณะและรูปแบบอย่างเด่นชัด ๓ ประการคือ (๑) ใช้อุปมาตามข้อเท็จจริงที่เคยรู้ เคยเห็นกันมา เช่น ช้างเป็นสัตว์อวดทนก็นำมาเปรียบเทียบกับบุคคลที่มีความอดทน เป็นต้น (๒) ใช้ลักษณะคล้ายคลึง กันของอุปมาเปรียบเทียบกับม้าที่อบรมดีแล้วเหมือนคนที่ถูกอบรมดีแล้ว เป็นต้น (๓) ใช้อุปมาเด่นชัด เช่น อุปมาว่าด้วยบุคคลพึงเว้นบาปเหมือนพ่อค้าเว้นทางที่มีภัย เหมือนคนมีชีวิตเว้นยาพิษ เป็นต้น เป็นวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า รวมทั้งมีกลวิธีอื่นๆประกอบการสอน หมู่ชนทั้งหลายได้รับฟังแล้ว เกิดความประทับใจ ฟังแล้วเข้าใจได้ง่ายถูกต้องและสมบูรณ์ ซึ่ให้เห็นภาพชัดเจนโดยการเปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมานี้เอง^{๑๔}

พระมหาสมพร อากาศโร (เหลาฉลาด) ท่านได้ให้ความหมายว่า อุปมาเป็นวิธีที่ทำให้ เนื้อหาของเรื่องที่ถูกยกมานำเสนอในขณะนั้น ทำให้ผู้ฟังเข้าใจในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่าง ลึกซึ้ง ทั้งความไพเราะความสละสลวย ความนุ่มนวลของภาษา เป็นสิ่งที่ปรากฏเป็นลักษณะเฉพาะ ของการอุปมาอุปไมย^{๑๕}

พระมหาวิสิษฐ์ ปญญาวฑฒโน (กฤษวี) ได้ให้ความหมายของอุปมาไว้ ๔ ประเด็น คือ (๑) อุปมาอุปไมย เกี่ยวกับลักษณะแห่งธรรมทั่วไป (๒) อุปมาอุปไมย เกี่ยวกับปัญหาเงื่อนไขเดียว (๓) อุปมาอุปไมย เกี่ยวกับปัญหาของเงื่อน (๔) อุปมาอุปไมยเกี่ยวกับพระโยคาวจร^{๑๖}

ปรีชา ช่างขวัญยืน อธิบายให้ความหมายว่า การเปรียบเทียบอาจเป็นสิ่งที่ถูกหรือผิดก็ได้ ความสำคัญของการเปรียบเทียบไม่ได้อยู่ที่ถูกผิด แต่อยู่ที่ลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) ทำให้ความคิด ของเราสะดุด โดยเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งที่เราไม่ได้คิดมาก่อนว่าจะเอามาเปรียบเทียบกันได้ (๒) ทำให้เกิดจินตภาพอย่างแจ่มชัดขึ้นในใจของผู้อ่าน ผู้ฟังทำให้เกิดอารมณ์คล้อยตามไปด้วย

^{๑๓} พระมหาดัตถ์ชัย มูลสาร, “อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิสุทโธมรรค”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา บัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

^{๑๔} พระมหากรรตการ วิสุทโธ (มาฆพิมล) งานวิจัยเรื่อง “พุทธวิธีการสอนแบบอุปมาโวหารในอรรถ กถาธรรมบท” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

^{๑๕} พระมหาสมพร อากาศโร (เหลาฉลาด) “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโณทิตถุณเถระ (ชา สุภทโท)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๑๐๙.

^{๑๖} พระมหาวิสิษฐ์ ปญญาวฑฒโน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาภพในมิลินทปัญหา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๙.

(๓) เป็นเครื่องมือในการกล่าวถึงบางอย่างเช่น ลักษณะ หรือคุณสมบัติของวัตถุเหตุการณ์อย่างหนึ่ง อย่างไม่ได้นำเอาส่วนที่เหมือนกับสิ่งที่เรารู้จักอยู่แล้วมาพูด^{๑๗}

บุญชอบ เริงทรัพย์ ให้ความหมายของอุปมา คือ การนำเอาสิ่งที่ต้องการจะพูดมา เปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่ผู้ฟังทราบและเข้าใจอยู่แล้ว ที่ต้องทำเช่นนี้เพราะสิ่งที่ผู้ฟังเคยฟังมานั้น ผู้ฟังอาจไม่เคยได้ทราบหรือเห็นมาก่อน หากนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เขาเห็นหรือทราบมาก่อน ก็จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายขึ้น และมองเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น วิธีดังกล่าวมานี้ เรียกว่า วิธีอุปมาอุปไมย การศึกษาถึงข้ออุปมาอุปไมย ได้ทราบสิ่งต่างๆอย่างกระจ่างชัดแล้ว ทำให้ทราบเนื้อหาทั้งการใช้ภาษา มีการอุปมาอุปไมย คือ อุปมาก่อนกล่าวความตามหลัง กล่าวคำอุปมาที่หลังใช้อุปมาล้อมอุปมา คือ กล่าวความหรืออุปไมย กล่าวอุปไมยก่อนอุปมาตามหลังแล้วนำเอาความอุปไมยกล่าวปิดท้ายอีกครั้ง หนึ่ง ซึ่งอุปมาแต่ละอย่างเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน^{๑๘}

วคิน อินทสระ ให้ความหมายอุปมาลักษณะ ว่า อุปมาคือพุทธวิธีการสอนแบบ เปรียบเทียบ เช่น ทรงเปรียบเทียบภิกษุด้วยผ้าเปลือกไม้และผ้ากาสี ทรงเปรียบเทียบลัทธิของมกขลิ-โคศลว่าเหมือนผ้าที่ทำด้วยผมนคน มีนัยย่ออุปมาว่า

ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผ้ากาสี มีลักษณะ ๓ อย่างคือ สีงาม สัมผัสนิ่มดี ราคาแพง ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นผ้าอันใหม่ หรือกลางเก่า กลางใหม่ หรือของเก่า เมื่อเก่าแล้วคนก็นิยมนำไปทอรัดนะ หรือทอของหอม ฉันทใด ทำนองเดียวกัน ภิกษุบางรูป ไม่ว่าจะเป็ภิกษุใหม่ ปูนกลาง หรือเป็นเถระ มีลักษณะ ๓ อย่างคือ (๑) เป็นผู้มีศีลมีธรรมงาม เท่ากับสีงามของภิกษุ (๒) เป็นผู้ให้ประโยชน์สุขแก่ผู้คบหาสมาคม เท่ากับสัมผัสนิ่มของภิกษุ (๓) ทำให้ปัจจัยที่ทายกถวายมีอานิสงส์มาก เท่ากับ ราคาแพงหรือราคาแพงของภิกษุ

พระพุทธองค์ทรงเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้ทำตนเช่นผ้ากาสี อย่าทำตนให้ เป็นเช่นผ้าเปลือกไม้

ผ้าเปลือกไม้มีลักษณะ ๓ อย่างคือ (๑) สีไม่สวย (สัมผัสหยาบ (๓) ราคาถูกหรือราคาน้อย ทำนองเดียวกันกับภิกษุบางรูปซึ่งเป็นผู้ทุศีลมีธรรมเลว ให้ทุกข์ ให้โทษแก่ผู้คบหาสมาคม ทำปัจจัย ที่ถวายถวายให้มีค่าน้อย มีอานิสงส์น้อย

วิธีการสอนโดยเปรียบเทียบนี้ทรงใช้มาก มีอยู่ดาษดื่นในพระไตรปิฎกท่านนำมากล่าว เหมือนน้ำหยดเดียวแห่งน้ำในบึง^{๑๙}

สรุป ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดอุปมาอุปไมยของนักปราชญ์นักวิชาการทั้งหลายได้สรุปออกมา ว่า อุปมา อุปไมย เป็นข้อความที่เห็นเคียงคู่อยู่ด้วยกันเสมอ อุปมาคือข้อความที่ยกขึ้นมาให้เห็นแจ้ งแสดงให้เห็นภาพ ส่วนอุปไมยต้องอาศัยอุปมา จึงจะปรากฏภาพชัด อุปมา จึงเป็นข้อความที่ยกขึ้นมา

^{๑๗} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **พื้นฐานของการใช้ภาษา**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๗๑.

^{๑๘} บุญชอบ เริงทรัพย์, “อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก”, **ปริญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๒๑๐-๒๑๔.

^{๑๙} วคิน อินทสระ, **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๘.

เพื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่กำลังพูดหรือกำลังสื่อทั้งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ในส่วนของเนื้อหาที่เป็นบุคคลาธิษฐาน และธรรมาธิษฐานให้เข้าใจได้ชัดเจนเห็นภาพ จากสิ่งที่พบเจอหรือเข้าใจมาก่อนให้เกิดจินตภาพอย่างแจ่มชัดขึ้น

๒.๑.๒. ความสำคัญของการสอนแบบอุปมา

การแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ของพระพุทธเจ้านั้นท่านทรงใช้วิธีการสอนเพื่อให้เหมาะสม กับบุคคลประเภทต่างๆ โดยคำนึงถึงตัวผู้เรียนและเนื้อหาที่สอนเป็นสำคัญ กล่าวคือ ทรงสอนจาก สิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจยากหรือยังไม่รู้ไม่เข้าใจ พระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครูที่มีวิธีการสอนที่ล้ำเลิศ ทรงเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ แต่ละคน สามารถประยุกต์หลักธรรมและการจูงใจที่เหมาะสมสั่งสอนสาวกให้เข้าใจและพัฒนา ตนเองได้อย่างยอดเยี่ยม ดังปรากฏให้เห็นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอด คุณสมบัติของพระองค์มีอยู่สองประการที่บ่งบอกถึงความเป็นครูโดยตรงคือ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกคนที่ไม่มีผู้เทียบเท่า สตถา เทวมนุสสานิ เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทำงาน ประกาศคำสอนอย่างได้ผลในชั่วระยะเวลาเพียงแปดเดือนที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนา^{๒๐}

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้นั้นเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ยากที่ชนทั้งหลาย จะเข้าใจได้โดยง่าย พระองค์ได้ทรงน้อมพระทัยเพื่อไม่แสดงธรรมนั้นแก่ชนทั้งหลาย แต่เมื่อท้าวสหัมบดีพรหมทรงทราบความดำรินั้น จึงมาทูลอาราธนาขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อให้ทรงเห็นแก่ผู้พอจะรู้ธรรมตามได้ เพราะผู้ที่พอจะรู้ธรรมตามได้ยังมีอยู่ ดังข้อความ ในพระไตรปิฎกที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของมนุษย์ “เหล่าสัตว์ที่มีธูสีในดวงตาน้อยก็มี ที่มีมลทินในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มี อินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกตระหนักรู้ถึงโทษภัยในโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนในกอบอูบล กอประทุม หรือกอบุณชริก”^{๒๑}

พุทธวิธีในการสอนตามที่ปรากฏเป็นหลักฐานในทางพระพุทธศาสนานั้นมีหลายวิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมแก่ผู้ที่พระองค์ทรงสอน ดังจะเห็นว่า เมื่อจบการสอนหรือการสนทนา จึง มักจะได้รับผลสมความมุ่งหมาย คือผู้ฟังได้บรรลุผลในระดัต่างๆ บ้างแสดงตนเป็นพุทธมามกะบ้าง สุดแล้วแต่ลักษณะความสามารถของแต่ละคน ซึ่งไม่เหมือนกันและไม่เท่ากัน ธรรมะเป็นเรื่องนามธรรมที่มีเนื้อหาลึกซึ้งและยากที่จะเข้าใจ ยิ่งเป็นธรรมะระดับสูงสุดก็ยิ่งลึกลับและยากแก่การอธิบายให้เข้าใจยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้แล ในเบื้องต้นพระพุทธองค์จึงทรงมีพระดำริไม่สั่งสอนสัตว์โลก หลังจากพระองค์ได้พิจารณาอย่างรอบคอบที่จะตรัสสอนธรรมที่ พระองค์ได้ตรัสรู้แก่สัตว์โลก

^{๒๐} มหาประทีป พีชทองกลาง, “พุทธวิธีการจูงใจในพระสูตรต้นตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

^{๒๑} วิ.มหา.(บาลี) ๔/๙/๙, (ไทย) ๔/๙/๑๑.

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณและด้วยความสามารถพิเศษในการสั่งสอน จึงทำให้การเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ประสบความสำเร็จ^{๒๒}

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นว่าหม้อสัตว์โลกมีอุปนิสัยแตกต่างกัน อุปมาเหมือนดอกบัวสี่เหล่า คือบางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ บางเหล่าเจริญแล้วแต่ยังจมอยู่ในน้ำ บางเหล่างอกขึ้นเสมอน้ำ บางเหล่าพ้นน้ำแล้วเมื่อถูกแสงอาทิตย์ก็พร้อมที่จะบาน เมื่อทรงทราบดังนี้แล้วจึงทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม^{๒๓} ส่วนพระสาวกในพระพุทธศาสนา มีตัวอย่างที่น่าศึกษากรณีนี้ พระเจ้าปายาสีแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าพระองค์ทรงเชื่อและตอบโต้กับพระกুমารกัสสะปะในประเด็นต่าง ๆ เช่น พระเจ้าปายาสีมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี โอปปาติก สัตว์ไม่มี ผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วไม่มี เป็นต้น

สรุปเบื้องหลังและความเป็นมาของการใช้อุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนานั้นเริ่มมีขึ้นหลังจากที่ พระพุทธองค์ตรัสรู้ทรงเห็นว่า หลักธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุขึ้นเป็นสิ่งที่ยากที่บุคคลอื่นจะเข้าใจได้ เพราะเป็นของประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะคือการจะรู้ได้เพียงแค่การคิดหรือการเก็งความจริงเท่านั้น ถ้าพระองค์จะแสดงสิ่งที่รู้เข้าใจยากนั้นต่อผู้ไม่รู้และไม่เข้าใจ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความลำบาก แก่พระองค์ ดังนั้น จึงทรงระงับการประกาศหลักการดังกล่าวไว้เป็นเบื้องต้นก่อน^{๒๔}

ต่อมาเมื่อมีพรหมได้มานิมนต์หรือขอให้ทรงเห็นแก่ประโยชน์ของเหล่าสรรพสัตว์ในการเข้าถึงและรู้ตามในหลักธรรมที่ทรงบรรลุขึ้น^{๒๕} ซึ่งถือว่าการที่ทรงมีความชวนชวายน้อยก็ดีหรือ มีพระกรุณา ที่จะแสดงธรรมแก่เหล่าเวไนยสัตว์ก็ดี ถือได้ว่า เป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญในการที่จะทรงริเริ่มการประกาศหลักธรรมหรือการนำเอาหลักธรรมไปเผยแผ่ให้เกิดประโยชน์โดยการใช้อุปมาอุปไมยเพื่อนำเอาหลักธรรมดังกล่าวไปแสดงให้กับประชาชนได้รู้ อันถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้อุปมาของพระพุทธศาสนาซึ่งการใช้อุปมาในการสอนให้มีศักยภาพสูงสุดในการถ่ายทอดความหมาย ทำให้ผู้ฟังมีความเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งมีความละเอียด ลุ่มลึก เป็นนามธรรม ยากต่อการเข้าใจได้ง่าย ในการถ่ายทอดเนื้อความในแต่ละศาสตร์ และแต่ละภาษา ย่อมมีความยาก ง่ายต่างกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศาสตร์ที่มีความเป็นนามธรรมสูงเช่น พุทธศาสตร์และ ปรัชญา ย่อมเป็นการยากในการถ่ายทอดความหมายอย่างตรงไปตรงมาให้เข้าใจได้โดยง่าย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือทางภาษา นั่นคือ การอุปมา อุปไมย เพื่อโยงสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรม

ดังเช่นพุทธภาษิตที่ว่า อุปมายมิเชกจจํ อตถิ ชานนติ ปณฺชิตา “วิญญูชนบางกลุ่มย่อมเข้าใจความหมายแห่งคำพูดได้ด้วยการอุปมา”

^{๒๒} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: เพชรรุ่ง, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐.

^{๒๓} วิเชียร มีผลกิจ, **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**, (กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทฺธิ, ๒๕๔๓), คำนำ.

^{๒๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๖-๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๒๕} ชู.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๑/๔๓๕, ชู.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๓๕.

หรือมักพบคำกล่าวในพระสูตรว่า “ข้าแต่พระโคตม ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ประกาศธรรมโดยอเนกปริยายดุจหงายภาชนะที่คว่ำ เปิดของที่ปิดไว้ บอกรทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าคนมีจักจุกมองเห็นได้”^{๒๖}

๒.๑.๑.๑ ผู้ฟังธรรมมีความแตกต่างกันทางด้านสติปัญญาและอัธยาศัย^{๒๗}

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งพระหฤทัยที่จะแสดงธรรมแล้ว ก็ทรงพิจารณาเห็นถึงความแตกต่างทางด้านสติปัญญาและพื้นฐานของของบุคคลผู้ที่จะฟังธรรม จึงทรงจำแนกประเภทบุคคลไว้ ๔ จำพวก คือ

- (๑) อุกษมภูติปัญญา ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน
- (๒) วิปจิตปัญญา ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ
- (๓) เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้
- (๔) ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ^{๒๘}

นอกจากความแตกต่างทางด้านสติปัญญาแล้ว ยังทรงคำนึงถึงความแตกต่างทางด้านอุปนิสัยและอัธยาศัยของผู้ฟังธรรมด้วย เพราะอุปนิสัยของเหล่าสัตว์นั้นมีความแตกต่างกัน เป็นไปตามจริตของแต่ละบุคคล ซึ่งมีอยู่ ๖ จำพวก คือ

- (๑) ราคจริต ประพฤติหนักไปในทางรักสวยรักงาม
- (๒) โทสจริต ประพฤติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด
- (๓) โมหจริต ประพฤติหนักไปทางเขลา
- (๔) สัทธาจริต ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้งซึ้งนบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย
- (๕) พุทธิจริต ประพฤติหนักไปในทางใช้ความคิดพิจารณา
- (๖) วิตกจริต ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟังชาน

แม้ว่าจะแบ่งบุคคลออกเป็น ๔ จำพวกตามสติปัญญา และ ๖ จำพวกตามจริตของแต่ละบุคคลแล้ว ก็ยังมีข้อให้มองอีกด้านหนึ่งของบุคคล ที่มีความเลื่อมใสในสมณะหรือภิกษุสงฆ์ที่แตกต่างกันไป พระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้ในรูปสูตร เรียกว่า ปมาณิก คือบุคคลที่ถือประมาณต่าง ๆ กัน เป็นเครื่องวัดในการให้เกิดความเลื่อมใส มี ๔ จำพวกคือ

(๑) รูปีปมาณิกา หมายถึง พวกถือรูปร่างนอกเป็นประมาณ มีความเลื่อมใสในรูปร่างหน้าตาที่งดงาม เมื่อได้พบเห็น ย่อมเกิดความพึงพอใจ แต่คนประเภทนี้ จะให้ความสนใจในเรื่องเสียงเรื่องรูปแบบ และเรื่องเหตุผลพอประมาณเช่น พระวักกิ เลื่อมใสพระพุทธองค์ รูปนันทาเถรี เมื่อยังสาว ก่อนบวชหลงรูปตัวเอง พระโสเรยยะ เคยหลงใหลในรูปของพระมหาภักจายณะ เป็นต้น

(๒) โสสปีปมาณิกา หมายถึง พวกถือเสียงหรือสำเนียงท่วงท่าในการพูดเป็นประมาณ กล่าวคือ มีความศรัทธาเลื่อมใสในเสียงหรือสำเนียงในการพูดอย่างมาก เพราะฉะนั้น คนที่มีเสียงดี

^{๒๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๙๙/๒๖๑, (ไทย) ๑๒/๒๙๙/๓๒๘.

^{๒๗} อ่างใน พระมหาไพโรวัลย์ วรวัฒน, “การศึกษาการประยุกต์ใช้อุปายโกศลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๕๙.

^{๒๘} อ.จตุกก (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๕๓, อ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

มีเสน่ห์ เช่นพูดเพราะ เสียงหวานจนทำให้ผู้ฟังติดใจ ย่อมสามารถดึงดูดคนประเภทนี้ได้เป็นอย่างดี แต่คนประเภทนี้ จะให้ความสนใจในเรื่องรูปร่างหน้าตา เรื่องรูปแบบ และเรื่องเหตุผลพอประมาณ เช่น พระลัญจกกระทึกหิยะ และพระโสณกฏิกัณณะ ซึ่งมีวาจาไพเราะ มีเสียงเพราะ พระปิณโฑลภากรทวาหะ เปล่งวาจาองอาจ เป็นต้น

(๓) ลูชีพปมาณิกา หมายถึง พวกถือรูปแบบ ความเคร่งคัดเป็นประมาณ กล่าวคือ คนพวกนี้ จะมีความศรัทธาเลื่อมใสในบุคคลที่มีความประพฤติที่ดูเคร่งครัด มีความสำรวม มีความขัดเกลา สันโดษพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่อย่างมาก แต่จะให้ความสนใจในเรื่องรูปร่างหน้าตา เรื่องเสียง และเรื่องเหตุผลพอประมาณ เช่น พระมหากัสสปะ พระโมฆราช เป็นต้น

(๔) ธัมมปมาณิกา หมายถึง พวกถือเหตุผล ความถูกต้อง ความยุติธรรม เป็นประมาณ กล่าวคือ คนพวกนี้ จะมีความศรัทธาเลื่อมใสในบุคคลที่มีภูมิความรู้สูง มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด พูดอย่างมีเหตุผล ยึดมั่นในหลักการ^{๒๙}

ความแตกต่างทางด้านสติปัญญาและอัธยาศัยของบุคคล ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนา จำเป็นต้องมีการประยุกต์ใช้อุปมาธรรมในการสอน เพื่อให้สอดคล้องกับสติปัญญา และอัธยาศัยของบุคคลนั้นๆ เพื่อให้สัมฤทธิ์ผลในการแก้ไขปัญหาความทุกข์ของประชาชน และเวไนยสัตว์

๒.๑.๒.๒ สังคมมีความหลากหลายทางความเชื่อ

ความจำเป็นอีกประการหนึ่งของการใช้อุปมาอุปไมย ก็เนื่องจากว่าพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์ เต็มไปด้วยศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่างๆ เป็นอันมาก สังคมสมัยนั้นมีหลากหลายทางด้านลัทธิความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา เจ้าลัทธิต่างๆแต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียง และมีความสามารถ เมื่อพระพุทธองค์ประกาศศาสนาแล้ว เจ้าลัทธิต่าง ๆ ก็พากันมาเฝ้าพระองค์ เพื่อจะได้ว่าที่ ผู้ที่มาเฝ้าพระองค์นั้น มีทั้งมาดีและมาร้าย มีทั้งมาแสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และต้องการมาข่มมาปราบ อีกทั้งคำสอนของพระองค์ขัดแย้งกับความเชื่อถือความประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่นการทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้น ทำให้การประกาศศาสนาในยุคแรกนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลยทีเดียว ดังนั้น พระพุทธองค์ต้องทรงใช้วิธีการสอนหลากหลายในการประกาศธรรม หนึ่งในนั้นคือการใช้อุปมาในช่วงแรกของการประกาศศาสนา การโน้มน้าวชนชั้นปกครองหรือตระกูลใหญ่ๆ มาเป็นผู้สนับสนุน เพราะชนชั้นปกครองซึ่งหมายถึง เจ้าผู้ครองแคว้น แคว้น มหาอำมาตย์ ราชบุโรหิตย์ผู้ใหญ่ และตระกูลใหญ่ๆ ไม่ว่าจะป็น พราหมณ์มหาศาล หรือคฤหบดีมหาศาล ซึ่งเป็นระดับเศรษฐีมหาศาลทั้งนั้น การได้บุคคลระดับนี้เข้ามาเป็นพุทธบริษัทก็จะเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนา คือเป็นเกาะคุ้มครอบป้องกันให้พุทธบริษัทด้วย เป็นที่ดึงดูดความสนใจให้ผู้อื่นมานับถือพระพุทธศาสนาตามด้วย และที่สำคัญเป็นกองกำลังบำรุงเลี้ยงภิกษุภิกษุณีสงฆ์ไปด้วยในตัว เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์ต้องใช้เวลาและทรงรอบคอบมากในการวางพุทธวิธีเผยแพร่ข้อนี้ ต้องทรงรู้จักจังหวะ และการรอจังหวะ ต้องทรงคำนึงถึงผลเสียหรือผลกระทบ ที่จะเกิดขึ้นจากการประกาศคำสอนของพระองค์

^{๒๙} ๐จ.จตุกก (บาลี) ๒๑/๖๕/๘๑, ๐จ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๖๕/๙๓.

จากความหลากหลายทางสังคมดังกล่าวนี้ จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่พระพุทธศาสนา จำเป็นต้องมีวิธีการในการเผยแผ่คำสอนที่แยบยลและหลากหลายเช่นกันเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมและสามารถตอบรับกับแนวความคิดตลอดจนถึงตอบโต้ภัยกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้คนของสังคมอินเดียสมัยนั้น วิธีหนึ่งในนั้นคือการใช้อุปมาธรรม

๒.๒ ประเภทของอุปมา

๒.๒.๑ ประเภทของอุปมาในคัมภีร์สุโธธาหลังการ ท่านผู้รจนากล่าวประเภทของอุปมาไว้ว่า

อุปมานโนปเมยยานัน   สธมมตตํ สีโยปมา
สททตถคคมา วากยตถ-   วิสยาติ จ สา ติธา

ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมานะ กับอุปไมยชื่อว่า อุปมา

อุปมานั้น มี ๓ ประเภทคือ สัททคัมมา อตถาคัมมา และ วากยัตถวิสยา^{๓๐}

คานานี้กล่าวถึงอุปมาอุปไมย คือ การเปรียบเทียบระหว่างสิ่งสองสิ่ง คือ สิ่งที่เป็นตัวเปรียบเทียบและสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ซึ่งมีสภาพเสมอกันมีความคล้ายคลึงกัน ความของพระคานาว่า ภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบเทียบ และวัตถุที่รับเปรียบเทียบ มีสภาพเสมอกัน หมายความว่า นำเอาสิ่งหรือคำอย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายกันมาเปรียบกับสิ่งหรือคำอีกอย่างหนึ่ง สิ่งหรือคำที่นำมาเปรียบเทียบ คือถูกยกขึ้นมาเปรียบเทียบ เพื่ออธิบายให้เห็นเนื้อความชัดเจนขึ้น เรียกว่า อุปมานะ และสิ่งหรือคำที่ถูกเปรียบเทียบคือ สิ่งหรือคำที่ยกมาเป็นตัวตั้งในการเปรียบเทียบ เรียกว่า อุปไมย การเปรียบเทียบทำให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่ต้องการอธิบายมากขึ้น เพราะสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบนั้น เป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว จะช่วยให้เข้าใจสิ่งที่ไม่เคยรู้จักหรือไม่คุ้นได้ ตัวอย่างเช่นอุปมาอุปไมยในข้อความนี้ว่า เกสรสีห์ วิย พุทโธ (พระพุทธเจ้าทรงเป็นตั่งไกรสรราชสีห์) ในข้อความนี้ ท่านเปรียบเทียบเพื่อช่วยให้คนเข้าใจว่า พระพุทธเจ้า ทรงมีลักษณะอย่างไร โดยยกเอาพญาราชสีห์ซึ่งมีความองอาจ และคนทั่วไปก็ทราบได้ว่า ความองอาจเป็นลักษณะเด่นของราชสีห์ บทว่า พุทโธ เป็นบทอุปไมย เพราะเป็นสิ่งที่ต้องการอธิบายหลัก คือต้องการจะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธองค์มีความองอาจนั่นเอง ส่วนบทที่นำมาเปรียบเทียบคือ เกสรสีห์เป็นบทอุปมานะ เพราะยกขึ้นมาเพื่อช่วยอธิบายให้ผู้ฟังเห็นลักษณะเด่นของพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น บทอุปมานะนี้เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วเมื่อนำมาเปรียบเทียบจะช่วยให้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีลักษณะสง่างามเหมือนไกรสรราชสีห์

จากเนื้อความของคานาเบื้องต้นที่กล่าวมาแล้วนั้นทำให้เราสามารถทราบได้ว่า อุปมาในภาษาบาลี มี ๓ ประเภท ดังนี้ คือ

(๑) สัททคัมโมปมา อุปมารู้ด้วยศัพท์ คือ มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏชัด เช่น อิว วา ตุลย เป็นต้น

(๒) อตถคัมโมปมา อุปมารู้ได้ด้วยความหมาย คือ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา

^{๓๐} พระคันธสาราภิงค์, สุโธธาหลังการมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๖.

(๓) วากยัตถวิสัยอุปมา อุปมาที่มีความหมายของพากย์เป็นวิสัย คือรู้ได้ด้วยความหมายของพากย์โดยจะมีศัพท์ระบุอุปมาหรือไม่มีศัพท์ระบุอุปมาก็ได้ แต่เมื่อรวมความเข้าทั้งประโยคแล้ว ก็รู้ได้ว่าเป็นอุปมา

อุปมาในบาลีภาษาทั้ง ๓ ประเภท มีอธิบายดังนี้

(๑) อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ (สัททคัมมุปมา)^{๓๑} อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ หมายถึงการเปรียบเทียบ โดยมีศัพท์บงบอกถึงการเปรียบเทียบปรากฏชัดเจน เช่นข้อความในประโยคว่า ตวานนมิวมโพช มมโพชมิว เต มุขิ ดอกบัวเพียงดังพระพักตร์ของพระองค์ พระพักตร์ของพระองค์เพียงดังดอกบัว ในประโยคนี้ เราอุปมาอุปไมยได้จาก อิว ศัพท์ ซึ่งเป็นศัพท์ที่อยู่ในกลุ่มของศัพท์ ที่ใช้บ่งถึงการเปรียบเทียบ ในที่นี้ ใช้เปรียบเทียบความงดงามระหว่างพระพักตร์ของพระพุทธเจ้ากับดอกบัว เพื่อให้สามารถจินตนาการถึงความงดงาม ของพระพักตร์ได้

ศัพท์ที่ใช้บ่งถึงอุปมามี ๓ ประเภท ดังนี้

สมาสปจจเยวาทิ

สททา เตสํ วสา ติธา

สททคมมา สมาสเนน

มุณินโท จนนิมานโน.

ศัพท์ หมายถึง สมาส ปัจจย และ อิว ศัพท์ เป็นต้น สัททคัมมา (อุปมาที่รู้ได้ด้วยศัพท์)

จึงมี ๓ อย่าง ตามประเภทของศัพท์เหล่านั้น อุปมาที่รู้ได้ด้วยศัพท์สมาสเช่น พระจอมมุนี (พระพุทธเจ้า) มีพระพักตร์ดังดวงแข

ความคานานี้ กล่าวถึงสัททคัมโมปมา คือ อุปมาที่รู้ได้ด้วยศัพท์ หมายถึงจะรู้ได้ว่าข้อความนั้นเป็นอุปมาอุปไมยก็เพราะมีศัพท์ ที่บ่งถึงการเปรียบเทียบปรากฏอยู่ชัดเจน ท่านแยกประเภทย่อยออกไปอีกตามศัพท์ที่มีใช้ ในการอุปมา ๓ ประเภท คือ

๑. บทสมาส หมายถึง อุปมานุตตรบท กัมมธารยสมาส คือ กัมมธารยสมาสที่มีอุปมาอยู่ท้าย เช่น มุณี จ โส สีโห จาติ มุณิสีโห (มุณิสีหะ คือพระมุนีผู้เปรียบดังสีหะ) และอุปมาบุรพบท พหุพิหิสมาส คือ พหุพิหิสมาสที่มีอุปมาเป็นบทหน้าเช่น สุวณฺณสฺส วณฺเณ วีย วณฺเณ ยสฺส โส ยสฺสาติ สุวณฺณวณฺเณ (สุวณฺณวณฺเณ คือ ผู้มีผิวดังทอง)

๒. ปัจจย หมายถึง ตัทธิตปัจจยที่แสดงอรรถอุปมา มี आयิตตต เป็นต้น หรืออาชยาตปัจจย เช่น आय อिय เป็นต้น

๓. บทนามและนิบาต มี อิว ศัพท์เป็นต้น หมายถึงบทนาม มีตุลย สมาน เป็นต้น และนิบาตมี วีย อิว เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ สัททคัมมา อุปมาที่รู้ได้ด้วยศัพท์ จึงมี ๓ อย่าง คือ

๑) ศัพท์สมาสที่บ่งบอกอุปมา (สัททคัมมุปมา) หมายถึงศัพท์สมาสที่มีรูปวิเคราะห์เป็นอุปมา เช่น จนนิมานโน มีหน้าเพียงดังดวงจันทร์ จากวิเคราะห์ว่า จนนิมา อิว อานโน

๒) ศัพท์กิริยาที่บ่งบอกอุปมา (ปัจจยสัททคัมมา) หมายถึงคำกิริยาที่เกิดจากปัจจย ๒ ตัว คือ आय, อिय ที่มีรูปวิเคราะห์เป็นอุปมาว่า อิวอาจรติ (ประพุดติเพียงดัง) มิได้มีไว้ใช้

๓) ศัพท์ที่ใช้สำหรับแสดงอุปมาโดยตรง (อิวาติสัททคัมมา) ตามคัมภีร์สุโพธาลังการ มีทั้งหมด ๓๓ ศัพท์ ได้แก่

^{๓๑} พระมหาสามีสังฆรักขิต, สุโพธาลังการ, หน้า ๑๖๒-๑๖๓

๑. อิว เพียงตั้ง ๒. วา เพียงตั้ง ๓. ตุลย เทียบไม่ได้, เปรียบไม่ได้ ๔. สมาน เสมอเหมือน ๕. นิภ เปรียบเหมือน ๖. สนนิภ เปรียบเหมือน ๗. ยถา ฉันทใด ๘. สงกาส เหมือน ๙. ตูลิต เทียม,เท่า เทียม ๑๐. ปกาส เพียงตั้ง ๑๑. ปฏฐูปก เปรียบ ๑๒. สรี เท่าเทียม ๑๓. สรกฺขิ เท่าเทียม ๑๔. ส่วาที่ เสมอ, เท่าเทียมกัน ๑๕. วิโรธิ ตรงกันข้าม ๑๖. สทิส เช่นกัน ๑๗. วีย รวากะ ๑๘. ปฏิปักข ตรงกัน ข้าม ๑๙. ปจจนิก ตรงกันข้าม ๒๐. สปกฺข เห็นเสมอ, เท่าเทียมกัน ๒๑. อุปมิต เปรียบกันได้ ๒๒. อุปมา เปรียบเทียบ ๒๓. ปฏิพิมพ พมพ์เดียวกัน ๒๔. ปฏิฉนฺน เหมือนกัน ๒๕. สรฺูป มีรูปเสมอ กัน ๒๖. สม เสมอกัน ๒๗. สมมมิต จัดว่าเหมือนกัน ๒๘. สวณฺณ มีวรรณะเหมือนกัน ๒๙. อาภา ผ่อง เพียง ๓๐. ปฏินิธิ เท่าเทียม ๓๑. สธตฺตม มีสภาพเสมอกัน ๓๒. สลกฺขณ มีลักษณะ ๓๓. ชยติ ชนะ ๓๔. อุกโกสติ ต่ำ ๓๕. หสติ เย้ยหยัน ๓๖. ปฏิชคฺคตี แบ่ง,สู้ ๓๗. ทฺภติ ประทุษร้าย ๓๘. อฺสุยติ ริษยา ๓๙. อวชานาติ ดูถูก ๔๐. นินทติ นินทา,ติเตียน ๔๑. อิสฺสตี กีดกัน ๔๒. รฺนฺธติ ปิดกั้น ๔๓. จเรติ ปล้น ๔๔. วิลุมฺปตี ๔๕. วิวทติ วิวาท ๔๖. อธิโรหติ รุ่งเรืองยิ่ง ๔๗. วิคาหเต หยั่งลง ๔๘. อเนวติ ไปตาม ๔๙. อนฺุพฺนธติ ติดตาม ๕๑. นิเสธติ ห้าม ๕๒. อนฺุกรฺโรตี ทำตาม ปล้น แย่ง ๕๓. ปฏิเสธ ห้าม

นอกจากศัพท์เหล่านี้จะเป็นศัพท์แสดงความอุปมาโดยตรงแล้ว ยังสามารถแยกประเภท ของการอุปมาได้อีกเป็น ๑๑ ประเภท คือ

๑. รัมโหมปมา	เปรียบธรรม
๒. รัมมहींโนปมา	เปรียบทรมจากธรรม
๓. วิปริโตปมา	เปรียบวิปริต
๔. อัญญมัญญูปมา	เปรียบเทียบและกัน
๕. อัพภูโตปมา	เปรียบด้วยสิ่งนำอัศจรรย์
๖. สีเลโสปมา	เปรียบด้วยบทสละสลวย
๗. สันตานิปมา	เปรียบต่อกัน
๘. นินโทปมา	เปรียบเชิงตำนิ
๙. ปฏิเสธูปมา	เปรียบเชิงปฏิเสธ
๑๐. อสารถาณูปมา	เปรียบไม่ทั่วไป
๑๑. อฏฺุโตปมา	เปรียบด้วยวัตถุที่ไม่มี

(๒) อุปมาที่รู้ได้ด้วยความ (อตถคัมมุปมา) อุปมาที่รู้ได้ด้วยความ หมายถึง อุปมาที่เข้าใจ จากข้อความ ถึงแม้จะไม่มีศัพท์ที่บ่งอุปมาปรากฏ เช่น ภิงคาเนมานิ จกฺขุณี นาม พุชฺ์ मुखเมวิท^{๓๒} วัตถุ เหล่านี้มีใช้แมลงภู่ เป็นดวงตาทั้งหลาย วัตถุนี้มีใช้ดอกบัว เป็นดวงพักตร์แท้ๆ ประโยคนี้ ไม่มีนิบาต บอกอุปมาอุปไมย แต่รู้ได้ด้วยความที่ว่า มีใช้แมลงภู่เป็นดวงตา มีใช้ดอกบัวเป็นดวงพักตร์แท้ๆ ก็เท่ากับการเปรียบเทียบดวงตาเหมือนกับแมลงภู่และดวงพักตร์ เหมือนกับดอกบัว อตถคัมมุปมา แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) สรุโปปมา	เปรียบอย่างสมรูป
๒) ปริกฺกูปปมา	เปรียบด้วยความดำริ
๓) สัสโยปมา	เปรียบด้วยความสงสัย

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙-๑๕๐.

๔) ปฎิวัตถูปมา เปรียบด้วยวัตถุที่เทียบกัน^{๓๓}

(๓) อุปมาที่รู้ได้ด้วยความของพากย์ (วากยัตถวิสยูปมา) อุปมาที่รู้ได้ด้วยความของพากย์ หมายถึง เราทราบว่าเป็นอุปมาก็ต่อเมื่อพิจารณาความทั้งหมดของความนั้น เช่น ดุกรดวงจันทร์ พระพักตร์ของจอมมุนี จูงใจได้เป็นอย่างดีเอก ด้วยความงามสว่างอยู่ ประโยชน์อะไรด้วยความมองอาจของท่าน แม้จะขึ้นไปเบื้องสูงแล้ว วากยัตถวิสยูปมา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) อวิยุตตวากยัตถูปมา หมายถึง อุปมาด้วยความของพากย์ที่ประกอบด้วยศัพท์สำหรับอุปมาเช่น อิว ศัพท์ เป็นต้น

(๒) อิติวิยุตตวากยัตถูปมา หมายถึง อุปมาด้วยความของพากย์ที่ปราศจากศัพท์สำหรับอุปมา เช่น อิว ศัพท์ เป็นต้น

๒.๒.๒ ประเภทแห่งอุปมาของสมาคมบาลีปกรณ์

ศาสตราจารย์ เดวิดส์ (Prof. Rhys Davids) และวิลเลียม สเตด (William Stede) นักปราชญ์ชาวอังกฤษ ได้ก่อตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ขึ้นที่กรุงลอนดอน ได้อธิบายประเภทอุปมาอุปไมยที่สมบูรณ์ ว่า อุปมาที่สมบูรณ์จะต้องมีองค์ ๔ ประการ คือ

๑. ตัวนำมาเปรียบ (อุปมาน)

๒. ตัวถูกเปรียบ (อุปเมย)

๓. สภาพที่คล้ายคลึงกัน (สาธารณธรรม)

๔. ศัพท์ที่กล่าวเปรียบเทียบ (อุปมาวจาก หรือ สาทศุยปรติปาทก)^{๓๔}

ดังนั้นประเภทแห่งอุปมาธรรม ทั้งในคัมภีร์สุโฆลาลังการ และสมาคมบาลีปกรณ์ พบว่าประเภทแห่งอุปมาโวหาร มีทั้งที่รู้ได้ด้วยถ้อยคำจำกัดความที่ปรากฏในประโยคอุปมาโวหารนั้นๆ และดูทั้งประโยค โดยเนื้อหาแห่งอุปมาโวหาร จะชัดเจนหรือไม่อยู่ที่ตัวนำมาเปรียบ ตัวถูกเปรียบ สภาพที่คล้ายคลึงกัน และศัพท์ที่กล่าวเปรียบเทียบดังกล่าวข้างต้น

๒.๒.๓ อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐาน

พระพุทธเจ้าเมื่อแสดงธรรมเพื่อ “ทรงทำของยากให้ง่าย” ซึ่งธรรมะเป็นนามธรรมละเอียดอ่อนเข้าใจยาก พระองค์ทรงมีเทคนิควิธีทำให้ง่ายขึ้น ซึ่งทำได้หลายวิธี เช่น

๑) ใช้อุปมาอุปไมยโดยบุคคลาธิษฐาน บางเรื่องที่ยังรู้ได้ด้วยอุปมาอุปไมย พระองค์ทรงใช้ เช่น ตรัสบอกเหล่าสาวกของพระองค์ว่า ธรรมะที่ทรงตรัสรู้นั้นมีมากดุจใบไม้ในป่า แต่ทรงนำมาคิดเดี่ยวเฉพาะที่ จำเป็นจะต้องรู้ดุจใบไม้ในกำมือดังนี้ โดยการเปรียบเปรยสิ่งที่ไม่มีชีวิต เป็นต้น

๒) ยกนิทานประกอบโดยบุคคลาธิษฐาน ทรงยกนิทานชาดก (เรื่องราวของพระองค์เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีในชาติก่อนๆ) เช่น พระเวสสันดรชาดก หรือทรงนำนิทาน

^{๓๓} อ่างแล้ว.

^{๓๔} Rhy Davids, and Stede, Pali English Dictionary, (London : The Pali Text Society, ๑๙๖๖), p.๑๖๘. อ้างใน พระมหาวชิษฐ ญาณวฑฒโน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาภคาในมิลินทปัญหา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

พื้นบ้านโบราณมาแล้ว ให้ฟัง ดังเรื่อง ตาบอดคลำช้างแปดคน^{๓๕} ต่างคนต่างคลำแต่ละส่วนของช้าง แล้วเข้าใจว่าตนรู้จักช้างดี จึงทะเลาะทุบตีกัน แล้วสรุปว่า “คนที่รู้เห็นเพียงบางแง่มุมมักจะทะเลาะพู่เถียงกันเพราะทิฐิ (ความเห็น)”

๓) ใช้สื่อการสอนโดยบุคคลาธิษฐาน พระพุทธองค์ทรงใช้สื่อการสอนเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจชัดเจนขึ้น ดังทรงสอนสามเณรราหุล^{๓๖} เรื่องโทษของการพูดเท็จทั้งที่รู้ โดยทรงใช้ขันตักน้ำเทลงทีละนิดจนหมดขันแล้วคว่ำขันลงแล้วทรงยกขันเปล่าขึ้น ตรัสสอนว่าคนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ย่อมทำความดีงามออกทีละนิดจนหมดไปในที่สุด อีกครั้งหนึ่งทรงใช้แว่นส่องหน้าเป็นสื่อในการสอนเรื่องสติสัมปชัญญะ แว่นมีไว้ส่องดูใบหน้าฉันใด สติสัมปชัญญะก็มีไว้กำกับตนเพื่อส่องดูเรื่องที่เกิด การที่ทำ และคำที่พูดฉันนั้น

พุทธวิธีในการสอนด้วยการใช้อุปมาอุปไมยประกอบการสอนธรรมนั้น พระพุทธองค์จะทรงใช้อุปกรณ์การสอนที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า “สื่อ” ที่เป็นบุคคลาธิษฐาน เพื่ออธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม และสื่อ่นั้น มีหลายความหมายเป็นทั้งนามและกิริยา ที่หมายสื่อการศึกษา คือสื่อที่เกี่ยวกับการเรียน การสอน ซึ่งหมายถึงวิธีการ เครื่องมือ และอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้เป็นสื่อในการศึกษา หรือในการสอน^{๓๗}

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนสาวกสาวกของพระองค์ แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ผู้ที่ออกบวชเป็นบรรพชิตและผู้ครองเรือน การสั่งสอนในสมัยของพระพุทธองค์นั้นได้มีการใช้สื่อที่เป็นบุคคลาธิษฐานในการสอนแล้ว แต่เป็นสื่อตามธรรมชาติที่มีอยู่ในครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนธรรม ซึ่งเป็นที่ผู้สดับฟังเคยได้พบได้เห็นเป็นของโลกส่วนตัวและเข้าได้ง่าย เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติพบเห็นอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวันเป็นสื่อในการสอนเป็นอุปมาข้อเปรียบเทียบ เช่น

ช่วงที่เจ้าชายเทวทัต เข้ามาบวชได้ไม่นาน ท่านติดลาภและสักการะ และการกล่าวชม พระพุทธองค์ได้ทรงปรารภเรื่องของพระเทวทัต โดยทรงใช้ กิ่ง ใบ สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้ ซึ่งส่วนต่างๆของต้นไม้นี้ ถู้อว่า สื่อที่เป็นรูปธรรม คำว่า “ทรงใช้” นี้มิได้หมายความว่าทรงหยิบมาเป็นอุปกรณ์การสอน เพียงแต่พระองค์ทรงพูดถึงโดยยกเป็นบุคคลาธิษฐานเท่านั้นที่ภิกษุทั้งหลายรู้จักดีมาเป็นสื่อเปรียบเทียบสั่งสอนชี้ให้เห็นว่า ลาภ สักการะการกล่าวชม เปรียบด้วยกิ่งและใบไม้ ญาณทัสสนะเปรียบด้วยกระพี้ต้นไม้นี้ เจโตวิมุตติเปรียบด้วยแก่นของต้นไม้นี้ จบพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ ภิกษุทั้งหลายต่างพากันชื่นชมยินดี^{๓๘}

ที่ทรงใช้ต้นไม้นี้ทั้งต้นเป็นบุคคลาธิษฐานในการสอนนั้น ก็เนื่องมาจากพระพุทธองค์กับพระสาวกทั้งหลายพักอาศัยที่วัดที่เป็นสวนป่ามีต้นไม้มากบ้าง เสด็จจาริกแล้วพักอาศัยตามป่าบ้าง การใช้สื่อของพระพุทธองค์นั้นนอกจากทรงใช้สิ่งที่มีอยู่รอบๆ แล้วขึ้นอยู่กัภูมิปรากฏการณ์ผ่านเข้ามา

^{๓๕} แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

^{๓๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๐๗/๘๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗/๘๔.

^{๓๗} รังษี สุหนต์, **พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ**, (กรุงเทพมหานคร: โรเนียวพริ้นเตอร์, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๒๗๒-๒๘๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๓๔๐-๓๔๔.

ช่วงฤดูฝนพรรษาหนึ่ง พระพุทธองค์พักจำพรรษาที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พระองค์ทรงใช้เมฆฝน ประกอบการสอนภิกษุทั้งหลายว่า มีเมฆฝน ๔ ชนิด คือ

- (๑) เมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามแต่ไม่ตก
- (๒) เมฆฝนที่ตกโดยฟ้าไม่ร้องคำราม
- (๓) เมฆฝนที่ฟ้าไม่ร้องคำรามและไม่ตก
- (๔) เมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามและตก

ในทำนองเดียวกัน มีบุคคลเปรียบเหมือนเมฆฝน ๔ ชนิดนี้คือ

- (๑) บุคคลที่ชอบพูดแต่ไม่ทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามแต่ไม่ตก
- (๒) บุคคลที่ชอบทำแต่ไม่พูด เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าไม่ร้องคำรามและไม่ตก
- (๓) บุคคลที่ไม่พูดและไม่ทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าไม่ร้องคำรามและไม่ตก
- (๔) บุคคลที่ชอบพูดชอบทำ เปรียบเหมือนเมฆฝนที่ฟ้าร้องคำรามและตก^{๓๙}

เมื่อสิ้นฤดูฝนก็เข้าสู่เขตฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงออกพรรษา พระพุทธองค์กับพระสาวกทั้งหลายจะเสด็จออกจาริกไปในสถานที่ต่างๆ แต่ฤดูหนาวที่เกิดพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ยังประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี รุ่งเช้าวันหนึ่งในฤดูหนาว มีสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน ตัวหนึ่ง มาอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้ที่พักของภิกษุทั้งหลาย มันอยู่ที่ไหนๆ ก็คันมีความทุกข์ทรมาน มันย้ายที่อาศัยไปเรื่อยๆ ด้วยคิดว่าที่นั่นทำให้คันทุกข์ทรมาน ถึงเวลาแสดงธรรมพระพุทธองค์ทรงใช้สุนัขจิ้งจอกขี้เรื้อนประกอบ การสอน โดยทรงชี้ให้เห็นว่า ภิกษุที่ถูกلامสัการะและการกล่าวชม ครอบงำ ย้ายจิต จะพักอยู่ที่ไหนๆ ก็ทุกข์ทรมานในที่นั้นๆ คือจิตใจกระวนกระวายอยากได้ลามสัการะอยากให้ผู้อื่นกล่าวชมสรรเสริญเยินยอเหมือนสุนัขจิ้งจอกขี้เรื้อน^{๔๐}

เวลาที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกกับพระสาวกทั้งหลาย แล้วไปพักตามทุ่งนา พระองค์ก็ทรงใช้สื่อที่มีอยู่สอนซึ่งเป็นอุปมาเชิงบุคคลาธิฐานในการสอนธรรม เช่น คราวหนึ่งทรงใช้หนุณาประกอบการสอนภิกษุทั้งหลายว่า มีหนุอยู่ ๔ ชนิด คือ

- (๑) หนุขูดรูแต่ไม่อยู่
- (๒) หนุอยู่แต่ไม่ขูดรู
- (๓) หนุไม่ขูดรูและไม่อยู่
- (๔) หนุขูดรูและอยู่

ในทำนองเดียวกัน มีบุคคลเปรียบเหมือนหนุ ๔ ชนิด คือ

(๑) บุคคลที่เรียนธรรม แต่ไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนุที่ขูดรูแต่ไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงเรียนแต่ไม่ปฏิบัติ)

(๒) บุคคลไม่เรียนธรรม แต่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนุที่ขูดรูแต่ไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงไม่เรียนแต่ปฏิบัติ)

(๓) บุคคลไม่เรียนธรรม และไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนุที่ไม่ขูดรูและไม่อยู่ (ปัจจุบันหมายถึงไม่เรียนและไม่ปฏิบัติ)

(๔) บุคคลเรียนธรรมและรู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนหนุที่ขูดรูและอยู่ (ปัจจุบันหมายถึงทั้งเรียนทั้งปฏิบัติ)

^{๓๙} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๐๑/๑๑๖-๑๑๗, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๑/๑๕๔-๑๕๕.

^{๔๐} ดุราละเยียดโน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖๔/๒๒๐, ส.นิ.อ. (ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐.

เวลาพระองค์กับพระสาวกทั้งหลายพักตามไร่ร่มไม้ในป่า ก็ทรงใช้ใบไม้ที่เป็นบุคคลาธิฐาน เป็นสื่อประกอบการสอน เช่นคราวหนึ่ง ประทับอยู่ที่ป่าไม้ ประคูดุลา ยทรงหยิบใบประคูดุลาขึ้นมาทำไว้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ใบไม้ในกำมือของพระองค์กับใบไม้ที่อยู่บนต้น อย่างไหนมากกว่ากัน” ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลว่า “ใบไม้บนต้นไม้มากกว่า ที่ทรงกำไว้มีเพียงเล็กน้อย” พระพุทธองค์ก็ทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้สอนมีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ ที่ไม่สอน เพราะเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์ ที่นำมาสอนเท่ากับใบไม้ในกำมือ คือ ทรงสอนเรื่องทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์”^{๔๑}

บางครั้งพระองค์ก็ทรงใช้ของเคี้ยวของฉันที่เป็นบุคคลาธิฐาน เป็นสื่อประกอบการสอน เช่นคราวหนึ่ง ถึงเวลาแสดงธรรม พระองค์ทรงใช้มะม่วงประกอบการสอนภิกษุทั้งหลายว่า มะม่วงมี ๔ ชนิด คือ

- (๑) มะม่วงดิบแต่ผิวสุก   (๒) มะม่วงสุกแต่ผิวดิบ
(๓) มะม่วงดิบและผิวดิบ   (๔) มะม่วงสุกและผิวสุก

ในทำนองเดียวกัน มีบุคคลที่เป็นบุคคลาธิฐานสอนเปรียบเทียบเหมือนมะม่วง ๔ ชนิดนี้คือ

(๑) บุคคลมีมารยาทเรียบร้อย แต่ไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงดิบแต่ผิวสุก (ในที่นี้หมายถึงภิกษุปุถุชนมารยาทดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทดีแต่จิตใจทราม)

(๒) บุคคลมารยาทไม่เรียบร้อย แต่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงสุกแต่ผิวดิบ (ในที่นี้หมายถึงภิกษุอรหันต์แต่มารยาทไม่ดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทไม่ดีแต่จิตใจงาม)

(๓) บุคคลมารยาทไม่เรียบร้อย และไม่รู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงดิบและผิวดิบ (ในที่นี้หมายถึงภิกษุปุถุชนมารยาทไม่ดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทที่ไม่ดีจิตใจก็ทราม)

(๔) บุคคลมารยาทเรียบร้อย และรู้ธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนมะม่วงสุกและผิวสุก (ในที่นี้หมายถึงภิกษุอรหันต์และมารยาทดี ถ้าเป็นชาวบ้านก็คือคนที่มารยาทดีและจิตใจงาม)^{๔๒}

การใช้อุปมาอุปไมยด้วยบุคคลาธิฐานในการสอนสำหรับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์จะทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังนั้นมองเห็นภาพชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น โดยการเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวหรือประสบการณ์เคยรู้เคยเห็นมาในชีวิตประจำวันของผู้ที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมโปรด เพื่อให้ผู้นั้นเข้าใจง่ายขึ้น มีตัวอย่างปรากฏในพระสูตรต่างๆ มีมาลุงกโยวาทสูตร เป็นต้น ดังต่อไปนี้

(๑) เรื่องของพระมาลุงกยบุตร ในมาลุงกโยวาทสูตร เรื่องมีปรากฏว่า ครั้งหนึ่งพระมาลุงกยบุตรนำปัญหาที่ภิกษุ ๑๐ ข้อ^{๔๓} เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระเจ้า พร้อมเสนอเงื่อนไขว่า ถ้าพระองค์ตรัสตอบปัญหานี้จะอยู่ประพาศพิภพจรยต์ต่อไป แต่ถ้าพระองค์ไม่ตรัสตอบ จะลาสิกขา

^{๔๑} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๐๗/๑๒๓-๑๒๔, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๗/๑๖๒-๑๖๓.

^{๔๒} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๐๗/๑๒๓-๑๒๔, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐๗/๑๖๒-๑๖๓.

^{๔๓} ปัญหาที่ภิกษุ ๑๐ ประการของพระมาลุงกโยวาทสูตร คือ โลกเที่ยง, โลกไม่เที่ยง, โลกมีที่สุด, โลกไม่มีที่สุด, ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน, ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน, หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก, หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก, หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก, หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ .

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาแล้วเห็นว่า การที่พระองค์จะตรัสตอบปัญหาเช่นนี้ไม่เป็นประโยชน์ เพราะเมื่อรู้ไปแล้วก็ไม่มีประโยชน์อะไรต่อผู้ถาม จึงไม่ตรัสตอบ แต่แม้ว่าพระองค์จะไม่ตรัสตอบปัญหาที่ภิกษุทั้งหลายตั้งขึ้นทั้ง ๑๐ ข้อนั้น พระองค์ทรงใช้อุบายโกศล^{๔๔}ยกข้ออุปมาอุปไมยอธิบายเหตุผลของการไม่ตรัสตอบปัญหาแก่พระมาลुकยบุตรนั้นว่า “เรามีได้สัญญาไว้กับเธอว่าจะตอบปัญหานี้ และเธอก็มีได้สัญญาว่าเมื่อบวชแล้วจะถามปัญหานี้กับเรา แล้วเธอจะมาทวงเอาสัญญาอะไรเล่าโมฆบุรุษ” จากนั้น พระพุทธองค์ทรงใช้อุบายยกอุปมาอุปไมยคนที่ถูกกิเลสเผาไหม้ เหมือนบุรุษถูกลูกศรเสียบหน้าอก ตรัสถามพระมาลुकยบุตรต่อไปว่า

มาลुकยบุตร สมมติว่า มีบุรุษผู้หนึ่งถูกยิงด้วยศรอันอาบยาพิษ บรรดาญาติของบุรุษนั้น นำแพทย์ผู้ชำนาญ มาเพื่อผ่าตัดเอาลูกศรออก บุรุษนั้นกลับกล่าวห้ามญาติว่า อย่าเพิ่งผ่าตัดเลย เราจะต้องสืบหาผู้ยิงเราให้ได้เสียก่อนว่าเป็นใคร อยู่บ้านไหน ผู้ใดใช้ให้มายิง ลูกศรที่ยิงเรานั้นเป็นชนิดใด เราจึงจะนำลูกศรนี้ออก มาลुकยบุตร บุรุษนั้นพึงรู้สิ่งที่เขากล่าวนั้นไม่ได้เลย โดยที่สุด เขาต้องตายก่อนฉันทใด มาลुकยบุตร เหมือนกับบุคคลใดกล่าววว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงพยากรณ์ทิวี่ ๑๐ นั้น ฯลฯ แก่เราเพียงใด เราจักไม่บวช ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์ เพียงนั้น ข้อนั้นตถาคตไม่พยากรณ์เลย โดยที่สุด บุคคลนั้นต้องตายเสียก่อนทีเดียว^{๔๕}

ในกรณีของพระมาลुकยบุตร ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระพุทธองค์ ทรงเลือกที่จะไม่ตอบปัญหาที่ภิกษุทั้งหลายตั้งขึ้น ๑๐ ประการ เพราะทรงเห็นว่า ไม่มีประโยชน์ แม้ทรงพยากรณ์ไปแล้ว ก็ไม่ทำให้พระมาลुकยบุตรพันทุกข์ได้ จากนั้นจึงทรงยกข้ออุปมาอุปไมย เพื่อให้พระมาลुकยบุตรมองเห็นถึงเหตุผลในการไม่ทรงตอบคำถามของตน โดยการเปรียบพระองค์เป็นเหมือนแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ และเปรียบพระมาลुकยบุตรเป็นเหมือนคนป่วยที่ถูกลูกศรยิงมา พระองค์มีหน้าที่เพียงช่วยให้พระมาลुकยบุตรนั้นหายรอดปลอดภัยจากพิษของลูกศรที่ปักอยู่ เท่านั้น พระองค์ไม่ได้มีหน้าที่ในการที่จะตอบปัญหาเกี่ยวกับที่มาหรือที่ไปของลูกศร เพราะถึงบอกไป ก็ไม่ได้ทำให้ผู้ที่ถูกศรยิงอาการดีขึ้นเลย มีแต่จะทำให้ผู้ป่วยอาการหนักขึ้น เมื่อเป็นดังกล่าวนั้น พระองค์จึงปฏิเสธการพยากรณ์ปัญหา แม้ว่าพระมาลुकยบุตรจะขู่ด้วยการบอกลาสิกขาก็ตามที่

(๒) **เรื่องอภัยราชกุมาร** ในอภัยราชกุมารสูตร เรื่องมีปรากฏว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าอภัยราชกุมารมาเข้าเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงวิธีการในการตอบปัญหาของพระองค์ให้กับบุคคลทั่วไปว่า กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี และสมณะผู้เป็นบัณฑิต ต่างก็ผูกปัญหาแล้วมาเฝ้าทูลถามพระองค์ พระองค์ทรงตรัสด้วยพระเหตุยหาคำตอบของปัญหาเหล่านั้นไว้ก่อนหรือไม่ว่า เมื่อบัณฑิตทั้งหลาย

^{๔๔} พระมหาไพรวัลย์ วรณโณ (วรณบุตร) “การศึกษาการประยุกต์ใช้อุบายโกศลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๖๘.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน *จูฬมาลुकยโวหารสูตร* ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๒-๑๒๘/๙๗-๑๐๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗ - ๑๕๒/๑๑๗ - ๑๒๒.

เข้ามาเฝ้าแล้วทูลถามอย่างนี้ เราจักพยากรณ์อย่างนี้ หรือว่า ปัญหาเหล่านั้นแจ่มแจ้งแก่พระองค์ โดยทันทีทีเดียว^{๔๖}

ในปัญหาข้อนี้พระองค์ก็ใช้อุบายในการตอบปัญหาด้วยการยกข้ออุปมาอุปไมย เปรียบเทียบโดยเปรียบเทียบย้อนถามอภัยราชกุมารนั้นว่า ราชกุมาร พระองค์เป็นผู้ฉลาดในส่วนน้อย ส่วนใหญ่ของรถมิใช่หรือ ? เมื่ออภัยราชกุมารตอบว่า ใช่ พระเจ้าข้า จึงตรัสถามอีกว่า เมื่อชนทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระองค์แล้วทูลถามพระองค์ เกี่ยวกับส่วนน้อยใหญ่ของรถ พระองค์พึงตรึกด้วยใจก่อนว่า ชนทั้งหลาย จักถามเราอย่างนี้ เราจักพยากรณ์อย่างนี้ หรือว่า การตอบปัญหานั้นพึงแจ่มแจ้ง กับพระองค์โดยทันที เมื่ออภัยราชกุมารกราบทูลว่า เพราะหม่อมฉันเป็นทหารรถ รู้จักดี ฉลาดในส่วน น้อยใหญ่ของรถทั้งหมดดีแล้ว ฉะนั้น การตอบปัญหานั้น ย่อมแจ่มแจ้งกับหม่อมฉันโดยทันทีทีเดียว พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

ฉันทันนั้นเหมือนกัน ราชกุมาร กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี และสมณะ ผู้เป็นบัณฑิตก็ตี ผูกปัญหาแล้วจักเข้ามาถามตลาคคต การพยากรณ์ปัญหานั้น ย่อมแจ่มแจ้งกะตลาคคตโดยทันที เพราะ ธรรมชาติอันนั้น ตลาคคตแทงตลอดดีแล้ว การพยากรณ์ปัญหานั้น จึงแจ่มแจ้งกะตลาคคตโดยทันที

ในกรณีของอภัยราชกุมาร ผู้วิจยมีความเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงทราบดีอยู่แล้วว่า อภัยราชกุมาร เป็นผู้มีความรู้และความชำนาญในเรื่องของราชรถ ดังนั้น เมื่ออภัยราชกุมารมาทูลถาม ปัญหาเกี่ยวกับพระองค์ในเรื่องของการพยากรณ์ปัญหา พระองค์จึงทรงยกข้ออุปมาอุปไมยการตอบปัญหาของ พระองค์ เหมือนบุคคลผู้รู้เรื่องของราชรถดีอยู่แล้วว่า ทุกปัญหาที่มีผู้มาทูลถามกับพระองค์ พระองค์ ย่อมทรงสามารถที่จะพยากรณ์ได้อย่างแจ่มแจ้งเลยทีเดียว เพราะพระองค์เป็นผู้มีความความแทงตลอดดีอยู่แล้วในปัญหาเหล่านั้น การยกข้ออุปมาในสิ่งที่อภัยราชกุมารมีความเข้าใจดีอยู่แล้ว จึงทำให้อภัยราชกุมารมีความแจ่มแจ้งในข้อสงสัยของพระองค์ต่อพระพุทธองค์

สรุปได้ว่า เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงใช้อุปมาอุปไมยประกอบการสอนธรรมโดยบุคคลาธิษฐาน นี้ยังมีอีกหลายกรณี เช่นเรื่องของพระราหุล^{๔๗} เรื่องของพระจูฬปันถก^{๔๘} เป็นต้น ซึ่งการใช้การอุปมา ที่เป็นบุคคลาธิษฐานเพื่อใช้เป็นสื่อในการสอนนี้ นับว่าเป็นพุทธวิธีอย่างหนึ่งของพระพุทธองค์ ในการ ปรับใช้กลวิธีในการสอนธรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์และเรื่องที่พระองค์จะทรงสอน เพื่อให้การ สอนธรรมของพระองค์น่าสนใจมากยิ่งขึ้น

๒.๒.๔ อุปมาประเภทธรรมาธิษฐาน

การใช้อุปมาในการสอนสำหรับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์จะทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้ฟังนั้นมองเห็นภาพชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น โดยการเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวหรือประสบการณ์เคย รู้เคยเห็นมาในชีวิตประจำวันของผู้ที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมโปรด เพื่อให้ผู้ฟังนั้นเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น มีตัวอย่างปรากฏเรื่องของบุคคลต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดด้วยวิธีการยกข้ออุปมา ในพระสูตรต่างๆ ที่เป็นธรรมาธิษฐาน ดังต่อไปนี้

^{๔๖} คุรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๓-๘๗/๖๑-๖๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๓-๘๗/๑๒๔.

^{๔๗} คุรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๐๘/๘๔-๘๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๒๕-๑๒๙.

^{๔๘} คุรายละเอียดใน แสง จันทรงาม, *วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๔๐) หน้า ๔๐-๔๑.

(๑) **เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล** ในอัปปมาทสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล โดยการยกข้ออุปมาเปรียบเทียบเพื่อความชัดเจนของอุปไมยว่า ความไม่ประมาทเป็นยอดแห่งธรรมทั้งปวงเหมือนกับรอยเท้าช้างเป็นยอดแห่งรอยเท้าทั้งปวง^{๔๙}

(๒) **เรื่องพระวัจฉโคตร** ในอัคคิวัจฉโคตตสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมแก่วัจฉโคตรปริพาชก โดยการยกข้ออุปมาเปรียบเทียบเพื่อความชัดเจนของอุปไมยว่า การสิ้นกิเลสของพระอรียเจ้าเป็นสภาวะที่ปัญญาของปุถุชนคนธรรมจะหยั่งรู้ได้ นอกจากบุคคลผู้บรรลุถึงภาวะนิพพานเท่านั้น จะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง เหมือนกับไฟที่หมดเชื้อและการดับไปของเปลวไฟ เป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก ฉะนั้น^{๕๐}

(๓) **เรื่องการทวาทพราหมณ์** ในอัคโกสนสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมแก่การทวาทพราหมณ์ โดยการยกข้ออุปมาเปรียบเทียบเพื่อความชัดเจนและง่ายต่อการเข้าใจว่า การโกรธเคืองดำบริภาษผู้อื่นด้วยคำหยาบนั้น หากผู้ถูกดำนั้นไม่รับคำดำและไม่โกรธตอบ คำดำนั้นย่อมตกเป็นของผู้ดำทั้งหมด อุปมาเหมือนคนนำของมาต้อนรับแขก มีของกิน น้ำดื่ม เป็นต้น หากแขกนั้นไม่รับของนั้นย่อมตกเป็นของเจ้าของบ้านเหมือนเดิม^{๕๑}

(๔) **เรื่องกสิการทวาทพราหมณ์** ในกสิการทวาทสูตร พระพุทธองค์ทรงสอนธรรมแก่กสิการทวาทพราหมณ์ โดยการยกข้ออุปมาเปรียบเทียบวิธีทำนาในอริยวินัยกับการทำนาของพราหมณ์นั้นว่า ในศาสนาของพระองค์ ศรัทธาเป็นเหมือนพืช ความเพียรเป็นเหมือนฝน ปัญญาเป็นเหมือนเอกและไถ หิริ เป็นเหมือนงอนไถ ใจเป็นเหมือนเชือก สติเป็นเหมือนผาล^{๕๒} และปฏัก พระองค์ทรงคุ้มครองกายวาจา และสำรวม ในอาหารในทอง ทำการถอนหญ้า คือทรงมีสังขและความสะดวกสบาย เป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลส ความเพียรของพระองค์เป็นเครื่องนำธูระไป นำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ไม่หวนกลับมาอีก ไปยังที่ที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก พระองค์ทรงไถนาแล้ว นาที่พระองค์ไถมีผลเป็นอมตะ^{๕๓} ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๕๔}

จากผลการศึกษาในเรื่องดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การใช้สอนธรรมโดยบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานด้วยการยกข้ออุปมานั้นเพื่อความชัดเจนของอุปไมย เป็นวิธีการอย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้การสอนธรรมหรือการประกาศคำสอนเข้าถึงกลุ่มบุคคลได้อย่างหลากหลายมากขึ้น การยกข้ออุปมานั้น สามารถทำให้ผู้ฟังธรรมมีความเข้าใจแจ่มชัด ถึงหลักธรรมที่ผู้สอนพยายามจะสื่อได้

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓-๑๐๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑ - ๑๕๒.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๘๗-๑๘๘/๑๖๓-๑๖๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๗-๑๘๘/๒๒๓ - ๒๒๔.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕ /๑๘๘/๑๙๔-๑๙๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕ /๑๘๘/๒๒๕.

^{๕๒} คำว่า ผาล คือ ส่วนหนึ่งของไถที่ติดอยู่กับหัวหมู ซึ่งเป็นส่วนสุดของตัวไถ เป็นเหล็กตรงปลายแหลม เวลาไถดินจะพลิกหน้าดินขึ้น ทำให้ดินกลบเมล็ดข้าวที่หว่านลงในนา / อ่างใน พระฉนวน อุตตโม (กำแพงนิล), "วิเคราะห์วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๓.

^{๕๓} อมตะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๒๔๓.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๒๐๗-๒๐๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/ ๒๘๓ - ๒๘๔.

อย่างเป็นรูปธรรม สาเหตุหนึ่งของการต้องใช้การยกข้ออุปมา อุปมัยประกอบการสอนนั้น ก็เพราะว่าการสอนธรรมส่วนใหญ่ เป็นการพูดถึงหลักธรรมที่เป็นนามธรรม เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก ถ้าไม่มีการยกข้ออุปมาอุปมัยด้วยการพูดถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรม ผู้ฟังอาจจะกำหนดหลักธรรมนั้นๆ ที่เป็นนามธรรมไม่ได้ และในที่สุดก็อาจจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากการฟังธรรมนั้นอีกด้วย

ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาความหมายและความสำคัญของอุปมาธรรม ในฐานะเป็นสื่อหรือพุทธวิธีที่ทำให้การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเกิดประสิทธิภาพ โดยมุ่งเน้นศึกษาอุปมาอุปไมยในโอปัมมวรรค มัชฌิมนิคาย ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัวมีความสมบูรณ์แห่งอรรถรสทางด้านภาษามีความงามทั้งเชิงอรรถและพยัญชนะ ตลอดจนมีวิธีนำเสนอธรรมด้วยการใช้อุปมาอุปไมยเข้ามาเปรียบเทียบได้อย่างเหมาะสมสละสลวยยิ่งนัก เชื่อว่าจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในหลักการและวิธีการสอนด้วยอุปมาอุปไมย ซึ่งมีความสำคัญในเผยแผ่คำสอนในพุทธศาสนา โดยการใช้อุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก โดยจะศึกษาจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก เพื่อเป็นการค้นคว้ารวบรวมการใช้วิธีการสอนแบบอุปมาอุปไมยเป็นเครื่องมือ ในการสอนธรรมะแก่เวไนยสัตว์ ตั้งแต่ระดับศีล ระดับสมาธิ และระดับปัญญา ซึ่งได้ผลอย่างน่าอัศจรรย์ การอุปมาเป็นกลวิธีที่นำศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบ และวิธีการใช้ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด อันจะเกิดประโยชน์แก่ผู้สอนในทุกระดับชั้น ดังนั้นการศึกษานี้จึง ต้องการศึกษาดังวิธีการสอนของพระสาวกของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา ที่ทรงใช้การอุปมาอุปไมยในการเผยแผ่ธรรมะว่ามีลักษณะและพัฒนาการอย่างไร ผู้ศึกษาจึงได้ทำการศึกษาเรื่องนี้

๒.๓ ลักษณะของอุปมา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกใช้อุปมาอุปไมยอธิบายขยายความพระธรรมเทศนา เพื่อทำเรื่องยากให้กลับกลายเป็นเรื่องเข้าใจได้ง่ายๆ โดยเฉพาะครั้งใดที่ต้องทรมานพวกมิชฉาทิฎฐิ เช่น พระกุมารกัสสปะทรมานพระยาปายาสีในปายาสีราชัญญสูตร หรือ พระนาคเสนทรมานพระเจ้านิลินทีในหนังสือมิลินทปัญหา เป็นต้น อุปมาอุปไมยเป็นเครื่องมือที่เข้าไปทำลายความมืดบอดในดวงใจของมิชฉาทิฎฐิบุคคลได้ อย่างเฉียบพลัน

ลักษณะของการใช้อุปมาทั่วไปมักเป็นการกล่าวโยงเนื้อความที่สุขุม ลุ่มลึก งดงามทางภาษาศาสตร์ หรือเป็นการถ่ายทอดอารมณ์ต่างๆ ของผู้ประพันธ์ บ้างก็ใช้อุปมาเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพพจน์ที่ชัดเจน บางครั้งผู้ประพันธ์ใช้การบรรยายสลับกับการอุปมาเพื่อให้เกิดสุนทรียภาพทางฉันทลักษณ์ ทำให้เกิดคุณค่าทางวรรณกรรมมากยิ่งขึ้นการอุปมาเป็นการใช้โวหารเพื่อรังสรรค์งานวรรณกรรมชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นร้อยแก้วหรือ ร้อยกรอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นงานศิลปะชนิดหนึ่งที่เรียกว่า วรรณศิลป์ คำว่า “วรรณศิลป์ หมายถึง ลักษณะดีเด่นทางด้านวิธีแต่งการเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวน ลีลา ประโยคและความเรียงต่างๆ ที่ประณีต งดงาม หรือมีรสชาติเหมาะสมกับเนื้อเรื่องเป็นอย่างดี วรรณกรรมที่ใช้วรรณศิลป์ชั้นสูงนั้นจะทำให้คนอ่านได้รับผลในทางอารมณ์ความรู้สึก เช่น เกิดความสดชื่น เบิกบาน ขบขันเพลิดเพลิน ขบคิด เศร้าโศก ปลูกใจหรืออารมณ์อะไรก็ตามที่ผู้เขียนต้องการสร้างให้เกิดขึ้นในตัวผู้อ่าน นั่นคือ วรรณศิลป์ในงานเขียน ทำให้ผู้อ่าน เกิดความรู้สึกในจิตใจและเกิดจินตนาการสร้างภาพคิดในสมองได้ดี ภาษากวีเพื่อสร้างความงดงามไพเราะแก่บทร้อย

แก้วหรือร้อยกรองนั้น มีหลักสำคัญที่เกี่ยวข้องกัน ๓ ด้าน ดังนี้ ๑. การสรรคำ ๒. การเรียบเรียงคำ ๓. การใช้โวหาร

การสรรคำ คือการเลือกใช้คำให้สื่อความคิด ความเข้าใจ ความรู้สึกและอารมณ์ได้อย่างงดงาม โดยคำนึงถึงความงามด้านเสียง โวหารและรูปแบบคำประพันธ์ การสรรคำทำได้ดังนี้^{๕๕}

- ๑). การเลือกคำให้เหมาะแก่เนื้อเรื่องและฐานะของบุคคลในเรื่อง
- ๒). การใช้คำให้ถูกต้องตรงตามความหมาย
- ๓). การเลือกใช้คำพ้องเสียง คำซ้ำ
- ๔). การเลือกใช้คำโดยคำนึงถึงเสียงสัมผัส
- ๕). การเลือกใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ
- ๖). การเลือกใช้คำไวพจน์ได้ถูกต้องตรงตามความหมาย

การเรียบเรียงคำ คือการจัดวางคำที่เลือกสรรแล้วให้มาเรียงร้อยกันอย่างต่อเนื่องตามจังหวะ ตามโครงสร้างภาษา หรือตามฉันทลักษณ์ ซึ่งมีหลายวิธี เช่น

๑. จัดลำดับความคิดหรือถ้อยคำจากสิ่งสำคัญจากน้อยไปมาก จนถึงสิ่งสำคัญสูงสุดอันเป็นจุดสุดชั้น

๒. จัดลำดับความคิดหรือถ้อยคำจากสิ่งสำคัญน้อยไปหามาก แต่กลับหักมุมความคิดผู้อ่านรู้เมื่อถึงจุดสุดชั้น

๓. จัดลำดับคำให้เป็นคำถามแต่ไม่ต้องการคำตอบหรือมีคำตอบอยู่ในตัวคำถามแล้ว

๔. เรียงถ้อยคำเพื่อให้ผู้อ่านแปลความหมายไปในทางตรงข้ามเพื่อเจตนาเยาะเย้ย

ถากถาง

๕. เรียงคำวลี ประโยค ที่มีความสำคัญเท่าๆกัน เคียงขนานกันไป

การใช้โวหาร คือการใช้ถ้อยคำเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเรียกว่า “ภาพพจน์” ซึ่งมีหลายวิธีที่ควรรู้จัก ได้แก่

๑). อุปมา คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนกับสิ่งหนึ่งโดยมีคำเปรียบปรากฏอยู่ด้วยคำเปรียบเทียบเหล่านี้ได้แก่ เสมือน ดุจ เล่ห์ เฉก ดั่ง กล เพียง ราว ปูน

๒). อุปลักษณ์ คือ การเน้นความหมายว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่งมาก จนเหมือนกับเป็นสิ่งเดียวกัน โดยมีคำเปรียบ เป็น คือ เท่า ปรากฏในข้อความ

๓). บุคคลวัต คือ การสมมุติสิ่งต่างๆให้มีกริยาอาการ ความรู้สึกเหมือนมนุษย์

๒.๔ โทษข้อจำกัดของอุปมา

อุปมา ถือได้ว่าเป็นสำนวนทางภาษาที่ทำประโยค หรือคำพูดให้เกิดความไพเราะทางด้านภาษาและชัดเจนยิ่งขึ้น แต่ถ้าใช้อุปมาผิดความหมาย หรือนำสิ่งใดมาเปรียบเทียบแล้วทำให้เกิดความต้อยทางภาษา ก็จะทำให้ผิดจากจุดประสงค์เดิม การใช้อุปมาผิด หรืออุปมาที่เป็นโทษ ในทางอรรถศาสตร์ภาษาบาลี แบ่งได้ ๗ ประเภท คือ

^{๕๕}พระสมักร มุลทากุล “วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙-๓๐.

๑) ถิ่นนลึงโคปมา อุปมาต่าง (เพศ ทางภาษา) คือ อุปมากับอุปไมยต่างเพศกัน เช่น อัย สสี่ หัสวี ดวงจันทร์ที่เหมือนนางหงษ์ ในอุทาหรณ์นี้ อุปมากับอุปไมยต่างเพศกันคือ ดวงจันทร์เป็น ปุณฺณลึงค์เพศชาย มีรูปวิเคราะห์ว่า สสี่ อสส อติถิติ สสี่ แปลว่า ดวงจันทร์ (ผู้มีรอยกระต่าย) ส่วน นางหงส์ เป็นอติถิติลึงค์ เพศหญิง ถ้าบทอุปมานี้มีรูปเป็นปุณฺณลึงค์ว่า หัสวี อัย สสี่ (ดวงจันทร์ที่เหมือน พญาหงส์) ก็จะไม่ต้องโทษตามหลักอสังการ

๒) วิชาตวิจโนปมา อุปมาต่างพจน์ เช่น อากาส สรานี (อากาศเหมือนสระน้ำ) ในอุปมานี้ อุปมากับอุปไมยต่างพจน์กันคือ อากาสเป็นเอกพจน์ สระน้ำเป็นพหูพจน์

๓) ทินโนปมา อุปมาทราม เช่น สาว ภโต ภโฏธิเป (ข้าจงรักในเจ้าเหมือนหมา) ในอุทาหรณ์นี้ คนเป็นอริกชาติ มีชาติยิ่ง มีชาติสูง หมาเป็นหินชาติ จึงเป็นการเอาสิ่งที่ทรามมาเปรียบ กับสิ่งที่ดีกว่า

๔) อธิโกปมา อุปมาเกินตัว เช่น ขชโชโต ภาณุมาลิว วิภาติ (หิงห้อยสว่างเหมือน ดวงตะวัน) ในอุทาหรณ์นี้ นำเอาแสง ของหิงห้อย ซึ่งมีเพียงน้อยนิด มาเปรียบเทียบกับแสงสว่างของ ดวงตะวัน ซึ่งส่องสว่างทั่วท้องฟ้า เป็นการเปรียบเกินตัว เกินจริง

๕) อพฺภูจฺตโถปมา อุปมาความไม่เด่น เช่น พลมโภธิ สาคโร วิย สฺขุภี (สมุทรพลกระฉอก ระฉ่อนเหมือนสาครคะนองคลื่น) ในอุทาหรณ์นี้ ศัพท์ที่ใช้แสดงความมาก ของกองทัพใช้ อมโภ ภธิ (มหาสมุทร) มาแล้ว ศัพท์ที่นำมาเปรียบเทียบกับก็คงใช้สาคร ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกัน อีกทั้งทำให้ ความไม่เด่นขึ้น ไม่ปรากฏความพิเศษอะไรขึ้นมา

๖) อุปมาเปกฺขินี อุปมามองหาอุปมาอื่น เช่น จนนเท กลงโก ภิงโคว รอยกระต่ายเพียง ดั่งแมลงภู่ในดวงจันทร์) ในอุทาหรณ์นี้ การเปรียบเทียบเพียงนี้ยังไม่พอ ต้องใส่ความเปรียบดวงจันทร์ ว่า กุสมฺคจฺฉสฺทิสฺเส (เหมือนกอดอกไม้) เข้ามาอีก ความจริงจะบริบูรณ์ เพราะแมลงภู่จะเกิดในดวง จันทร์ไม่ได้ แต่ต้องเกิดในกอดอกไม้

๗) ขณฺฑิโตปมา อุปมากระท่อนกระแท่น เช่น เกรวากาโตร สกลงโก นิสากโร (ดวงจันทร์ มีรอยกระต่ายคล้ายดอกโกมุท) อุทาหรณ์นี้ ยังมีความกระท่อนกระแท่นที่นำเอาดอกบัวโกมุท มาเปรียบกับดวงจันทร์นั้น ต้องการว่า มีรอยกระต่ายเป็นสีดำ แต่ดอกบัวโกมุทที่นำมาเปรียบ ไม่มีอะไรที่ระบุว่าเป็นสีดำ^{๕๖}

สรุป ได้ลักษณะเด่นของการใช้อุปมา คือ การตอบแยกแยะและสอนธรรมด้วยวิภังขตวา ที่มีค่าอุปมามาเป็นคำเปรียบ เพื่อเสริมความกระจ่างของอุปไมยที่ยังไม่ชัดเจน ทำให้ปัญหาหรือเนื้อหา ข้อความและหลักธรรมที่ไม่ชัดเจนเกิดความชัดเจน สิ่งที่เป็นนามธรรม ก็สามารถนำมาเปรียบเทียบ ให้เป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจนด้วยข้ออุปมา และการอุปมานั้นยังมีลักษณะที่ให้โทษ เพราะบางศัพท์ ถูกต้องกับเนื้อหา บางอุปมาก็ทำให้อุปมาเสียความ เช่น อุปไมยเป็นอริกชาติ อุปมาเป็นหินชาติทำให้ คำที่นำมาเปรียบไม่สมเหตุ สมผลเป็นการเอาสิ่งที่ทรามมาเปรียบกับสิ่งที่ดีกว่า ขาดความเหมือนจน ทำให้สิ่งที่นำมาเปรียบต่อคุณค่าหรือทำให้เกินความจริงไป หรือค่าอุปมาที่มีลักษณะเป็นการเปรียบ เกินตัวเกินจริง อีกทั้งทำให้ความไม่เด่นขึ้น ไม่ปรากฏความพิเศษอะไรขึ้นมาก็มี

^{๕๖} พระคันธสาราภิวังศ์, สุโพธาลังการมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๒๑.

๒.๕ ลักษณะของการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีในการสอนที่หลากหลายเพื่อให้เหมาะสมกับจริตและ ระดับของแต่ละบุคคลเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการบรรลุธรรม ดังพบหลักฐานในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระองค์มีจุดมุ่งหมายในการสอน ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นสิ่งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิญาญธรรมเทศนา) หมายความว่าสิ่งใดที่ทรงรู้แล้ว เห็นแล้ว แต่พระองค์ได้ทรงพิจารณาโดยแยบคายว่าเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟัง พระองค์ก็ไม่ทรงกล่าวถึงนั้น ทรงสอนให้รู้จริงเห็นจริงสำหรับสาวกเท่านั้น เหมือนครูที่มีความรู้สูงมาก แต่ก็นำเอาเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต่อศิษย์ในขั้นนั้นๆ เท่านั้นที่ศิษย์จะรับได้ เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์ อนึ่งเหมือนบิดามารดาแม้จะมีทรัพย์มากปานใดก็ย่อมให้ทรัพย์แก่บุตรตามควรแก่วัยและความจำเป็นของบุตรนั้นๆ

๒. เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามและเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังสามารถตริตตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธรรมเทศนา) ธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไม่ยากเกินที่ตรงตามแล้วไม่เห็นและ ไม่ง่ายเกินไปจนไม่ต้องคิดตรึกตรอง แค่คิดก็เห็นได้ พุทธวิธีการสอนจึงอยู่ในท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับ ความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง

๓. เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครจรรย สามารถยังผลให้ผู้ปฏิบัติรับสมควรตามกำลังปฏิบัติแห่งตน^{๕๗}

เนื้อหาการสอนหรือที่เรียกว่า “ธรรมะ” เป็นรายละเอียดที่สอดคล้องกับพุทธประสงค์ต่อผู้เรียนหรือผู้ฟัง ซึ่งพระพุทธเจ้า จะเลือกคำสอนที่เหมาะสมกับจริตหรืออุปนิสัยผู้ฟัง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยหลักทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับเนื้อหาการสอนนั้น มีรายละเอียด ดังนี้

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ การสอนอริยสัจ ๔ ซึ่งทรงเริ่มสอนเรื่องทุกข์ คือ ปัญหาความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยทั่วไป รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนก่อนต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้งและหนทางแก้ไขต่อไป

๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับ และเกิดความต่อเนื่องกันไปอย่างที่เราเรียกว่าการสอน **อนุပ္พพิททา** ที่พูดถึง ทาน (การให้ การแบ่งปัน) ศีล สวรรค์ โทษของของกามและการออกบวช หรือพูดเรื่องไตรสิกขา (ศีล สมาธิ และปัญญา) พุทธโอวาท (ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำความดีให้ถึงพร้อม และเจริญจิตให้พร้อมใส) อริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เป็นต้น

ความจริง พระพุทธเจ้านั้นใช้ช่วงเวลาตลอด ๔๕ พรรษา หลังการตรัสรู้สอนอริยสัจ ๔ เป็นสาระหลัก ซึ่งแตกต่างวิธีการไปตามแต่ละคน แต่ละกลุ่มคนนั้นๆ ไม่เหมือนกัน ทรงสอนปัญจวัคคีย์

^{๕๗} อจ. ติก. (บาลี) ๒๐/๑๒๖/๒๖๙, (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓.

พระองค์ทรงสอน “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ซึ่งให้เห็นว่า การหมกมุ่นในกามารมณ์นี้ไม่ใช่ทางแห่งการพ้นทุกข์ เพราะปัญจวัคคีย์เห็นว่าการบำเพ็ญทุกกรกิริยาต่างหากคือ การพ้นทุกข์ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงถึงเรื่องการปฏิบัติที่ถูกต้องในโลกนี้ ๒ สาย ให้ปัญจวัคคีย์ฟัง สายหนึ่ง คือ การบริโภคเสพสุขในรสชาติของกามคุณทั้งมวล สายหนึ่งคือ การบำเพ็ญตนด้วยการทรมานต่าง ๆ และทรงชี้ให้เห็นว่า ทั้งสองสายนี้ไม่ใช่ทางที่พ้นทุกข์ตามความต้องการใด ๆ ขณะเดียวกันปัญจวัคคีย์ก็เริ่มสนใจว่าอะไรคือหนทางที่ดีที่สุคนอกจากทาง ๒ สายที่กล่าวมา เมื่อตั้งดูความสนใจได้แล้ว

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นความทุกข์ทั้งหลาย ได้คือ มรรคมงคล ๘ ประการอันได้แก่

๑. การทำความเห็น,ความเข้าใจให้ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ)
๒. การคิดไตร่ตรองใคร่ครวญแต่ในทางที่ชอบ (สัมมาสังกัปปะ)
๓. การเจรจาปราศรัยในทางที่ชอบ (สัมมาวาจา)
๔. การทำงานด้วยพฤติกรรมที่ชอบที่เหมาะสม (สัมมากัมมันตะ)
๕. การทำอาชีพที่สุจริต (สัมมาอาชีวะ)
๖. การพยายามขวนขวายในสิ่งที่ดีงาม (สัมมาวายามะ)
๗. การไม่ประมาท มีสติรอบคอบอยู่เสมอ (สัมมาสติ)
๘. การมีจิตแน่วแน่ มั่นคงในทางที่ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ)

จากทางสองสายกลายเป็น ๘ พระพุทธเจ้า ทรงชี้แจงแสดงให้ปัญจวัคคีย์ เข้าใจ ต่อจากนั้น จึงทรงแสดงให้ลึกลงไปถึงอริยสัจ ๔ คือ แสดงให้ใช้ปัญญาพิจารณาว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกล้วนมีเหตุ (สมุทัย) จึงส่งผลให้เกิดทุกข์ (ทุกข์) ความดับทุกข์ได้ย่อมมีสุข (นิโรธ) ซึ่งต้องอาศัยทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์นั้น ๆ (มรรค) หลังการแสดงธรรมมีผู้ได้ดวงตาเห็นธรรมเกิดขึ้น จากนั้นเพียง ๔-๕ วัน ก็ทรงแสดงข้อธรรมที่ลึกซึ้งไปอีก คือ แสดงอนัตตลักษณะสูตร (ดูในรายละเอียดพุทธประวัติทั่ว ๆ ไป) จนทุกท่านได้บรรลุมรรคผล

จะเห็นได้ว่าทรงแสดงหลักธรรมนั้นเริ่มจากเรื่องใกล้ตัว ไม่ยากใด ๆ ไปสู่รายละเอียดที่ลึกซึ้ง ขณะเดียวกันก็เป็นการสอนตามพื้นฐานหรือแบครวณของคนฟัง

กรณีการสอนพระยสยะ (ลูกเศรษฐีที่เบื่อหน่ายทางโลก) พระองค์ไม่ทรงเอาธรรมจักรกับปวัตตนสูตรมาสอน เพราะชินเอาธรรมจักรมาสอน พระยสยะคงฟังไม่รู้เรื่อง เพราะพระยสยะเป็นลูกเศรษฐีเอาแต่เที่ยวเตร่ การทำงานอะไรต่าง ๆ ก็คงเป็นคนที่ไม่เข้าทำนุก ไม่เอาเรื่องเอาราว เพราะฉะนั้นจึงต้องเสนอเรื่องง่าย ๆ ตัวอย่าง พระองค์ทรงสอนเรื่อง “อนุပ္พพิททา” อันเป็นการสอนเรื่อง

๑. ทาน (การให้) คนเรียนธรรมะก็ฟังรู้เรื่องไม่ฟังไม่เรียนมาก่อนก็รู้เรื่อง
๒. ศีล คนธรรมดาก็รู้เรื่อง
๓. สวรรค์ อันเป็นสถานที่ที่ทุกคนอยากไป พระยศยสยะ ก็อยากไป
๔. โทษของกาม แม้ว่าสวรรค์จะดีอย่างไรก็ยังมีโทษ เพราะเป็นเรื่องของกามคุณ ซึ่งพระยสยะผ่านมาหมดแล้ว ท่านเห็นโทษและเบื่อหน่ายแล้ว จึงหนีออกจากปราสาทมาเจอพระพุทธเจ้า

การได้ฟังเรื่องกามและโทษของกาม เท่ากับเป็นการตอกย้ำความรู้สึกให้เบื่อหน่ายและต้องการหาทางออก

๕. อานิสงค์ของการออกบวช ข้อนี้แหละที่เป็นจุดทำให้พระยสะคิดว่าการที่จะแก้ไข ปัญหาที่เจอในขณะนี้ได้ก็คือ การบวช ในที่สุดของพระยสะก็ตัดสินใจบวชและได้เป็นพระอรหันต์

หรือเรื่องที่ทรงโปรด พระอรุเวลกัสสปะ ก็ยกเอาเรื่องไฟมาแสดงเพราะคนพวกนี้ถือลัทธิ การบูชาไฟ พระองค์ก็แสดงเรื่องความร้อนว่า ความร้อนอยู่ที่ไหน แล้วก็ทรงแสดงสื่อและสาเหตุให้เกิดความร้อนหรือความทุกข์และหนทางดับไฟ ภายในจิตของตน โดยใช้ไฟเป็นอุปมาในการสอน

ฉะนั้นการแสดงธรรมไปตามพื้นฐานของคนจากเรื่องใกล้ตัว เรื่องง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ก็ไปสู่ เรื่องลุ่มลึกชวนให้คิดให้ปฏิบัติคือ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่พอจะแสดงให้เห็นเชิงรูปธรรมได้ ก็สอนกันด้วยของจริง โดยให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟัง ได้สัมผัสจับต้อง และได้ขบคิดพิจารณาเอง อย่างที่เรียกว่า ประสบการณ์ตรง เพราะการสอนด้วยประสบการณ์ตรงของผู้เรียนจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างดี ยิ่ง อย่างในกรณีที่ทรงสอนพระนันทะ ซึ่งท่านเกิดความเบื่อหน่ายอย่างจะสีกเพียง เพราะคิดถึงคนรัก พระพุทธเจ้า ทรงรับสั่งให้เข้าเฝ้าและทรงตรัสถามความต่างๆ จนรู้ว่าเรงใจ พร้อมทั้งจะรับเนื้อหาแล้ว จากนั้นจึงทรงแสดงนิมิตให้พระนันทะเห็น นางอัปสรรูปงามมากถึง ๕๐๐ นาง ที่สวยงามกว่าคนรักเดิมของท่าน และได้ทรงตรัสว่ายินดีหรือไม่ ถ้ายินดีพระองค์จะประกันให้ว่า หากจะบวชอยู่ต่อไปและไม่สึก ตั้งใจปฏิบัติจริง ก็จะได้นางอัปสรถึง ๕๐๐ นาง เป็นภรรยา พระนันทะท่านรับคำทันที และตั้งใจฝึกฝนปฏิบัติ พอผ่านไปสักระยะ พระภิกษุสงฆ์อื่น ทราบว่าท่านรับปากพระพุทธเจ้าปฏิบัติธรรมเพื่อผู้หญิง จึงโพนทะนาต่าง ๆ จนท่านเกิดความละอายจึงได้ปลีกตัวเองออกมาปฏิบัติธรรมจนกระทั่งได้บรรลุ เป็นพระอรหันต์ สิ่งสำคัญที่สุดก็คือ พระพุทธเจ้าจะทรงเน้นการปฏิบัติของผู้เรียนผู้ฟังอย่างมาก ดังพุทธวจนะที่ว่า “เราเป็นเพียงผู้บอกกล่าวเท่านั้น ส่วนเรื่องการปฏิบัติเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล (อกุชาตาโร ตถาคตา)” การมุ่งให้เกิดการปฏิบัติของพระพุทธเจ้า บางครั้งก็ไม่ตรัสบอกตรง ๆ แต่จะอาศัยการพูดทางอ้อมเพื่อให้ผู้เรียนเกิดจิตสำนึกที่จะปฏิบัติก็มี ดังเช่นกรณีพระโปลิวะ ท่านโปลิวะ เป็นผู้มึนระดับคือเป็นถึงอาจารย์หลายสำนักมีลูกศิษย์มากมาย รู้จักมนต์ทฤษฎี คำสอนต่าง ๆ ดี แต่ตัวท่านเองไม่สนใจที่จะปฏิบัติให้บรรลุธรรมใดๆ พุดง่าย ๆ ก็คือ สอนได้แต่ในตำราแต่ทำไม่ได้ วันหนึ่งท่านมีโอกาสเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ที่วัดเชตวัน พระพุทธเจ้าซึ่งทรงรู้อุปนิสัยและพฤติกรรม ท่านเช่นที่ว่ามา พระองค์มุ่งจะให้พระโปลิวะ ปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นเสียบ้าง จึงทรงทักทายด้วยคำรุนแรงทั้งตอนมาและตอนกลับว่า “มาแล้วหรือท่านโปลิวะเปล่า” “กลับแล้วหรือท่านโปลิวะเปล่า” เข้าเฝ้าก็ครั้งก็โดนทักทายอย่างนี้ ท่านจึงนึกคิดขึ้นมาว่า “ดูเหมือนพระพุทธองค์ จะทรงดูถูกเราว่าไม่คุณวุฒิวิเศษใด ๆ แน่แท้ ถึงแม้ว่าเราจะเป็นถึงอาจารย์มีศิษย์มากมาย แต่กระนั้นกลับเรียกเราว่า “ท่านโปลิวะเปล่า” อยู่เรื่อย เอาหละเราจะเอาดีให้ได้” ท่านคิดขึ้นมาได้แล้วท่านสละความรู้สึกตนเองว่าเป็นถึงอาจารย์ยอมลดมานะลง แล้วไปปฏิบัติธรรมอยู่กับพระลูกศิษย์และสามเณรที่เป็นถึงพระอรหันต์ ไม่นานวันท่านก็บรรลุธรรมตามพุทธประสงค์

ตัวอย่างของการให้ผู้เรียนได้พบเห็น ได้สัมผัสเองกับการเรียนการสอน มีอยู่มากมาย ในตัวอย่างต่างๆ ตามพระสูตรในพระไตรปิฎก แต่สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าจะเสนอให้เห็นด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้สัมผัสได้ขบคิดพิจารณาด้วยตนเอง ซึ่งวิธีการนี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้จาก ประสบการณ์ตรงได้ดีทีเดียว

๔) **สอนจากเนื้อหาปลีกย่อยไปหาภาพใหญ่** การสอนเนื้อหาจากปลีกย่อย ซึ่งไม่ยุ่งยาก ซับซ้อนไปหาเนื้อหาหลักรวมหรือองค์รวมของความรู้จัดเป็นหลักการที่ควรคำนึงถึง เพราะเรื่องใด ที่มีองค์ความรู้มาก มีเนื้อหาที่กว้างและมากเกินไป ก็ควรแยกแยะเอาประเด็นย่อย ๆ ออกมาสอน ให้พอเหมาะกับจริตและอุปนิสัยคนเรียนก่อน เพราะคนเรียนจะไม่เกิดความยุ่งยากซับซ้อน การแจกแจงรายละเอียดย่อยใด ๆ พึงคำนึงถึงความต่อเนื่องของเนื้อหาเป็นหลัก เพราะในเมื่อมีการเรียนการสอนหรือการอบรมใด ๆ ผู้สอนหรือวิทยากรสามารถรู้จักแยกแยะหัวข้อวิชา เนื้อหาส่วนย่อยและจัดลำดับความสัมพันธ์ได้อย่างเหมาะสม ก็ย่อมจะเป็นผลดีต่อทั้ง ๒ ฝ่าย คือวิทยากรหรือผู้สอน และผู้เรียนที่จะติดตามหรือเข้าใจเนื้อหานั้น ๆ ได้โดยง่าย อันจะทำให้ไม่หลงประเด็น หรือออกนอกกลุ่มนอกทาง ข้อนี้ดูกรณีการสอนอนุพุทธพิกถาของพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง ซึ่งพระองค์ทรงแยกแยะประเด็นย่อย ๆ ออกมาแสดงให้เห็นดังเช่นที่กล่าวมา

๕) **สอนตรงเนื้อเรื่อง ตรงเรื่อง ตรงประเด็น** ไม่กวนไม่ไขว้ไขว้ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหาหรือเป้าหมาย โดยที่ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่ยุ่งกตคน ช่มคนอื่น อย่างเช่นในสมัยพุทธกาล เมื่อมีผู้มาทูลถามเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ว่าของคนใดผิดคนใดถูก พระองค์ก็จะไม่ทรงตัดสิน แต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง เช่นคราวหนึ่ง พรหมณ์ ๒ คน เข้ามาเฝ้าทูลถามว่า ท่านปุรณกัสสปเจ้าลัทธินี้ กับท่านนิครนนาฏบุตรอีกเจ้าลัทธินี้ ต่างก็ปฏิญาณตนว่าตนเป็นผู้รู้ที่สุดด้วยกัน วาทะเป็นขัดแย้ง ใครจริงใครเท็จ

พระองค์ตรัสสอนว่า “อย่าเลยพรหมณ์ ข้อที่คนทั้งสองนี้ต่างพูดอวดรู้ มีวาทะเป็นขัดแย้งต่อกันนั้นใครจะจริงจะเท็จ พักไว้ก่อน เราจักแสดงธรรมให้ท่านฟัง ขอให้ท่านตั้งใจฟังเถิด ถึงแม้เมื่อแสดงธรรมตามปกติในที่ประชุมสงฆ์ ก็ไม่ทรงยกยอไม่รุกรานที่ประชุม ทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรมะ^{๕๘}”

๖) **สอนโดยยกเหตุและผลมาแสดงประกอบ** อันเป็นเนื้อหาที่ผู้เรียนสามารถรู้ตามหรือพิจารณาเห็นความจริงได้ ดังเรื่องต่อไปนี้

พระอานนท์เคยได้ยืมพระพุทธองค์ตรัสถึงกลิ้งไว้ ๓ อย่างคือ “กลิ้งเกิดจากราก กลิ้งเกิดจากแก่น กลิ้งเกิดจากดอก กลิ้งเหล่านั้นหอมฟุ้งไปตามลมได้ แต่ทวนลมไม่ได้”

พระอานนท์ท่านก็คิดว่า “ทวนลมไม่ได้” ก็แปลว่า จะต้องมียกที่ทวนลมได้ กลิ้งที่ทวนลมได้ในโลกนี้มีอยู่หรือ ? ไม่เคยเห็น ท่านเก็บความสงสัยนี้ไว้นาน วันหนึ่งสบโอกาสเหมาะจึงได้ทูลถามพระองค์

พระพุทธองค์ได้เฉลยความให้ฟังว่า “อานนท์ หญิงหรือชายในหมู่บ้านตาบล ในโลกนี้ถือเอาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง เป็นผู้ดเว้นจาก ปาณาติบาต-อทินนาทาน-กาเมศูมิฉฉาจาร-มุสาวาท-สุราเมรยมัชชพมาทัฏฐานา เป็นผู้มึศีล มีกัลยาณธรรม ไม่ตระหนี่มีการบริจาค มือสะอาดยินดีในการเสียสละ ควรแก่การขอ ยินดีแจกทานอยู่ครองเรือน สมณะ

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจี การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๔๒-๔๓.

และพราหมณ์ทั่วทิศ ย่อมกล่าวยกย่อง เกียรติคุณของหญิงและชายนั้นแหละคือกลิ่นที่หอมตามลม ก็ได้ ทวนลมก็ได้ ตามลมและทวนลมก็ได้”^{๕๙}

๗) สอนเท่าที่จำเป็นพอดี

สำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผลไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่า ผู้สอนมีความรู้มาก เหมือนอย่างที่พระพุทธองค์ขณะประทับอยู่ในป่าประดู่ใกล้เมืองโกสัมพีได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่เล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ในพระหัตถ์ กับใบไม้ในป่า อันไหนจะมากกว่ากัน เหล่าภิกษุกราบทูลว่าในป่ามากกว่าจึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่ไม่ได้ทรงสอนเหมือนใบประดู่ในป่า ส่วนที่ทรงสอนน้อยเหมือนใบประดู่ในพระหัตถ์และทรงแสดงเหตุผลในการที่ได้ทรงแสดงทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ไว้ เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์มิใช่หลักการดำเนินชีวิต อันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ ที่ถูกต้องนำไปสู่จุดหมายคือ พระนิพพานได้ นั่นก็แสดงให้เห็นว่า ทรงสอนเฉพาะสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาคงจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวผู้เรียนเอง^{๖๐}

ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้เรียนบรรลุผลการเรียนได้อย่างแรก คือ ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอด ซึ่งผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดนั้น จำเป็นต้องมีคุณสมบัติเกี่ยวกับการสอนที่ดี ซึ่งในที่นี้ จะขอยกลักษณะวิธีของพระพุทธเจ้ามานำเสนอ ดังต่อไปนี้

๑. ต้องมีจุดมุ่งหมายในการสอน

สรุปพระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการสอนอยู่ ๓ ประการใหญ่ ๆ ได้แก่

(๑) ทรงสอนให้ผู้ฟังรู้แจ้ง เห็นจริง ในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น นั่นก็คือสิ่งใดที่ทรงรู้แล้วแต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้เรียน ก็ไม่ทรงสอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้ผู้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะสิ่งที่จำเป็นสำหรับคนๆ นั้น เหมือนครูที่ฉลาด มีปัญญา สามารถจะเลือกแนะนำเฉพาะความรู้ที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้นๆ มาสอน ลักษณะสำคัญของการสอนในข้อนี้ก็คือ

ประการที่ ๑ ทรงแสดงหรือสอน มุ่งเป้าหมายไปที่บุคคลบางพวกที่ทรงเห็นอุปนิสัยหรือพื้นเพที่พอจะรู้ตามที่จะสอนให้ได้รับประโยชน์ ส่วนคนอื่น ๆ นอกจากกลุ่มนี้ก็จะพลอยได้รับฟังและได้ประโยชน์ตามไปด้วย นั่นก็คือว่า แยกแยะระดับบุคคลในโลกนี้ ซึ่งมีกลุ่มคนอยู่ ๔ กลุ่มหรือ ๔ ระดับ ซึ่งแบ่งตามระดับสติปัญญาหรือระดับการเรียนรู้ ทรงเปรียบเทียบด้วยบัว ๔ เหล่าคือ

๑) คนที่มีสติปัญญาดี ได้ยิน ได้รับฟังอะไร ก็เข้าใจง่ายปฏิบัติตามได้อย่างรวดเร็วและบรรลุผลได้ฉับพลัน เทียบได้กับบัวพื้หน้า ที่พอรับสัมผัสแสงตะวันก็ปล้นบานในวันนั้น

๒) คนที่สามารถเข้าถึงได้ ก็ต่อเมื่อต้องอธิบายขยายความให้มากขึ้นอีก เทียบได้กับบัวปริมน้ำ กลุ่มนี้ก็จะบานในวันรุ่งขึ้น

๓) คนที่พอจะหาทางแก้ไข คอยชี้แนะ หรือต้องหาวิธีสั่งสอน อบรมให้เข้าใจในอนาคตได้ เทียบกับบัวใต้น้ำจะบานในวันต่อ ๆ ไป

^{๕๙} ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร, **พุทธวาทีในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจี การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔

๔) คนที่อัปจนปัญญา มีดวงตามืดมิด เป็นมิถิชาทิภูริ ยากแต่การบรรลุคุณวิเศษใดๆ ในชาตินี้ได้ เทียบได้กับบัวจมใต้น้ำ ที่จะป็นอาหารของปลาและเต่า

ประการ ๒ ไม่ทรงสอนหรือแสดงเรื่องราวที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ โดยเฉพาะปัญหาทางอภิปราย เช่น โลกนี้เที่ยงหรือไม่, โลกจะแตกดับเมื่อไหร่ มนุษย์ต่างดาวมาจากไหน ฯลฯ เพราะเรื่องราวเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อดับความทุกข์หรือทำให้เกิดสุขในนิพพาน ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ต่างหากที่ทรงย้าให้ศึกษาและทรงเปรียบเทียบว่า เหมือนคนถูกยิงด้วยธนูอาบยาพิษ ไม่จำเป็นอะไรที่ต้องไปร้องครวญครางหาว่า ใครยิง ยิงมาจากไหน ลูกธนูทำด้วยอะไร ฯลฯ แต่ควรให้แพทย์เอาลูกศรออก แล้วรักษาให้หายก่อน เช่นเดียวกัน มนุษย์ทุกคนถูกลูกศร คือ ความทุกข์ทางกาย ทางใจ หน้าที่เร่งด่วนคือถอนลูกศรหรือความทุกข์ ปัญหาโลกเที่ยงไม่เที่ยงอะไรนั้น ไม่ใช่ปัญหาสำคัญ หรือเร่งด่วนไม่จำเป็นต้องรู้ พระพุทธเจ้าคงจะตรัสในทำนองที่ว่ารู้ไปก็ไม่ทำให้ชีวิตดีขึ้น เพราะมันแต่ไปปวดอ้าและถกเถียงกันอยู่ไม่เกิดประโยชน์อะไร

(๒) ทรงสอนให้ผู้ฟังไตร่ตรองและเห็นจริงได้อย่างมีเหตุผลด้วยตัวของผู้นั้นเอง นั่นก็คือ คำสอนที่ทรงแสดงไม่ยากจนเกินไป และไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องไตร่ตรองขบคิดก็เห็นได้ วิธีที่ทรงสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไปโดยส่วนใหญ่พระองค์จะทรงใช้การสอนที่ให้ผู้ฟังใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง (โยนิโสมนสิการ) ตัวอย่างเช่น ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสกับภิกษุว่า “พวกเธอทั้งหลายแม้จะเกาะชายสังฆาฏิ (ผ้าพาดบ่าของพระ) ของเราและติดตามไปทุกอย่างก้าวก็ตามแต่ถ้ายังมีใจฝักใฝ่ในกามคุณ มีพยาบาท ไม่นำพาสติปัญญา พวกเธอก็เหมือนห่างไกลจากเรา และเราก็เหมือนอยู่ห่างไกลจากพวกเขา”

(๓) ทรงสอนเพื่อผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติ สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผลสำเร็จตามสมควรกับกำลังของการปฏิบัติของตนเอง

ลักษณะสำคัญของการสอนในประเด็นนี้ คือ ทรงสอนให้คนเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุผลเป็นหลักแม้ว่าพระองค์จะมีคุณลักษณะและความสามารถพิเศษ แสดงปาฏิหาริย์ ได้ ๓ ประการคือ

๑. อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ได้
๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ สามารถดักใจคนได้ หรือทายใจ รู้ใจคน
๓. อนุศาสนีย์ปาฏิหาริย์ สามารถสั่งสอนให้คนเข้าใจ ในเรื่องต่าง ๆ ตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุเป็นผล

พระพุทธเจ้า ไม่ทรงเน้นอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะผู้ใดทำก็เป็นเรื่องเฉพาะตนและปรากฏแก่ตนดูจกภาพลวงตา แต่ทรงเน้นหนักที่อนุศาสนีย์ปาฏิหาริย์ ดังที่พระองค์ทรงย้ากับนายแก้วว่าหากมันแต่สนใจในอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ต่าง ๆ อยู่ ผู้มีจิตศรัทธาอยู่แล้วก็เพิ่มความเลื่อมใสขึ้นเท่านั้น ส่วนผู้ที่ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใสอยู่แล้ว ก็จะได้แย้งว่า การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ นั้นว่าชาวคันธารี (พวกคนธรรพ์ที่มีมานแก่กล้า) และพวกมณิกา (คงจะเป็นประเภทนักมายากล) พวกเขาทำได้ไม่เห็นแปลก ดังนั้น จึงมุ่งเน้นและสรรเสริญอนุศาสนีย์ปาฏิหาริย์ การสั่งสอนอบรมให้เว้นจากสิ่งที่ไม่ดีงามทำแต่สิ่งดีงาม มากกว่าปาฏิหาริย์ทั้ง ๒ นั้น

เห็นจะเป็นจริงตามนั้น เพราะพุทธศาสดาจารย์มาได้ทุกวันนี้ ขึ้นอยู่กับการอบรมสั่งสอนและการประพฤติปฏิบัติมากกว่าการใช้อิทธิปาฏิหาริย์ปาฏิหาริย์ใด ๆ ซึ่งปัจจุบันดูจะหลงกลวงกัน

และกันอยู่นั้น อย่างไรก็ตาม ถ้าการสอนลดความสำคัญลง คนที่หาโอกาสจากการแสดงอิทธิฤทธิ์ การใช้เวทย์มนต์ การสวด การอ้อนวอนมีมากขึ้น พระพุทธศาสนา ก็จะเสื่อมลงได้เช่นกัน

(๔) ทรงเน้นให้ผู้ฟังมุ่งการปฏิบัติตามหรือลงมือทำเอง มากกว่าจะเล่าเรียนคำสอนหรือมีวาทะด้วยดอกไม้รูปเทียน อย่างเช่นตัวอย่างในมหาปริณิพพานสูตร มีอยู่ตอนที่พระองค์ทรงปรารภกับพระอานนท์ (พุทธอุปัฏฐาก) ขณะจวนจะปรินิพพานว่า การที่มหาชนนำดอกไม้ ของหวานเครื่องสักการะมาบูชาเรานั้น หาได้ชื่อว่าประเสริฐอะไรเลย แต่หากคนเหล่านั้นได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมแล้ว จึงจะชื่อว่า บูชาเราด้วยการบูชาอย่างยิ่งทีเดียว

ในธรรมบทคาถา มีอยู่หลายเรื่อง เรื่องที่ปรารภกับพระสงฆ์ถึงการสรรเสริญพระภิกษุและพุทธบริษัทอื่น ๆ ที่ตั้งใจปฏิบัติและฝึกฝนอบรมตนเอง ในช่วงเวลาที่หลังจากพระองค์ปลงอายุสังขารแล้วว่าอีก ๓ เดือน จักปรินิพพานและทรงตำหนิเหล่าบุคคลที่ประมาท มัวแต่เสียใจและจับกลุ่มคุยกันถึง เรื่องปรินิพพานของพระองค์ ทรงย้ำให้ปฏิบัติก็เพราะว่า พระองค์ไม่ประสงค์ให้พุทธบริษัทประมาทมัวเมาในชีวิต การศึกษาปฏิบัติหรือฝึกฝนอบรมตนเองอย่างรีบเร่งและอุตสาหะถือว่าเป็นการบูชาพระองค์และเป็นวิธี

ที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิตคือ พันทุกข์หรือจัดปัญหาต่าง ๆ ได้ ขณะเดียวกันก่อนปรินิพพานพระพุทธองค์ยังทรงย้ำ ด้วยพระวาจาเป็นปัจฉิมโอวาท (โอวาทครั้งสุดท้าย) ก่อนจะทรงปรินิพพานว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทเลยฯ”

๒. พูดแต่สิ่งเป็นประโยชน์

ลักษณะอันเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการสนทนาบุคคลต่าง ๆ ก็คือพูดแต่สิ่งที่มีคุณค่า ควรแก่การเรียนรู้และเข้าใจมีประโยชน์ต่อผู้ฟังเอง ดังพุทธพจน์ตรัสว่า

“พระองค์ทรงมีเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสวาจาตามหลัก ๖ ประการคือ

๑. คำพูดที่ไม่จริงไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
๒. คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
๓. คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น (เลือกกาลเวลาตรัส)
๔. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
๕. คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
๖. คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น (เลือกกาลเวลาตรัส)

คุณสมบัติข้อนี้ ผู้สอนควรจะนำมาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะมีหลายคนที่ทำหน้าที่นี้อยู่ แต่ไม่อาจที่จะฝึกฝนให้ตนเองเป็นผู้พูดอย่างมีสาระอยู่ในร่องรอยได้ ผู้ถ่ายทอดหรือผู้สอนหลายต่อหลายคนต้องเสื่อมเสียเกียรติและชื่อเสียงไปเพราะพูดไปเป็นสาระมาต่อมากแล้ว^{๖๑}

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจี การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๕.

๓. เป็นกัลยาณมิตร

คือ ประกอบด้วยคุณลักษณะ ที่เป็นกัลยาณมิตร ๗ ประการดังนี้ คือ

๑. นำรัก (ปิโย) คือ เข้าถึงจิตใจสร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้
อยากเข้าไปปรึกษาหารือไต่ถาม อาจกล่าวได้ว่าความเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์อันดีก็ได้

๒. นำเคารพ (ครุ) คือ มีความประพฤติดี สมควรแก่การเคารพนับถือ ทำให้เกิด
ความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๓. นำเจริญใจ (ภาวนีโย) คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุง
ตนอยู่เสมอ ควรแก่การเอาอย่าง ทำให้ผู้ที่ใกล้ชิดอ่อยอ้างและรำลึกถึงความซาบซึ้งและภาคภูมิใจ

๔. รู้จักพูดให้ได้ผล (วัตตา) คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไหร่ควรพูดอะไร และจะพูด
อย่างไร ให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. อดทนต่อถ้อยคำ (วจนักขโม) คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม แม้ถูกจิกจู้จี้
ตลอดจนคำล่วงเกินและข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อง่ายและไม่เสียอารมณ์

๖. ชี้แจงเรื่องเล็กๆ ได้ (คัมภีร์ญจะ กะถัง กัตตา) คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยาก
ลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนคนเรียนให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗. ไม่ชักนำไปในทางเสียหาย (โน จัญฐานะ นโยชะเย) คือไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย
หรือเรื่องเหลวไหล ไม่สมควร^{๖๒}

มีข้อที่พึงสังเกตว่า พระพุทธศาสนานั้นถือว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนนั้น
อยู่ในฐานะ เป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปสู่วิธีการและ
ผลสำเร็จของการฝึกอบรม ข้อนี้พึงรู้ได้จากคำที่พระองค์ตรัสกับภิกษุว่า “อกขาตาโร ตถาคตา”
ตถาคต เป็นเพียงผู้บอกทางให้^{๖๓}

๔. มีหลักพัฒนาตนเองยึดเหนี่ยว

มีหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนอยู่เรื่องหนึ่ง คือ อิทธิบาท ๔ แปลว่า หลักธรรมที่จะทำให้
ประสบความสำเร็จตามประสงค์ พระนักเทศน์ส่วนมากมักจะเรียกธรรมบทนี้ว่า “แก้วสารพัดนึก”
หมายความว่าธรรมข้อนี้ ถ้าใครประพฤติปฏิบัติแล้ว เหมือนมีแก้วสารพัดนึก คืออยากได้อะไรก็ได้
อยากเป็นอะไรก็เป็น เหมือนมีแก้วสารพัดนึกจริง ๆ ท่านที่ต้องการเป็นผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดที่ดี ลอง
นำไปปฏิบัติดูก็ได้ รับรองประสบความสำเร็จแน่นอน ธรรมทั้ง ๔ ประการนั้นได้แก่

๑. ฉันทะ หมายถึง ความชอบ คือต้องมีใจรัก ผู้ที่จะทำอะไรให้เจริญก้าวหน้าประการแรก
ต้องเริ่มที่จิตใจก่อน คือใจต้องรัก เช่น รักที่จะเป็นทหาร รักที่จะเป็นตำรวจ รักที่จะเป็นครู รักที่จะ
เป็นชาวนา รักในงานที่ทำ ฯลฯ ถ้าเริ่มต้นอย่างนี้ อะไรที่มันหนักหนา ก็สามารถดำเนินไปได้ การจะ
เป็นนักพูด/เป็นผู้ถ่ายทอดที่ดี ก็ต้องเริ่มต้นที่จุดนี้เช่นกัน ฉันทะ ความหมายทั่ว ๆ ไปหมายถึงความ
พอใจ คือความต้องการที่จะทำ มีใจรักจะทำสิ่งนั้นๆ อยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ
ขึ้นไป

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๒๗.

^{๖๓} อ่างแก้ว.

๒. วิริยะ หมายถึง ความเพียร คือขยัน หมั่นเพียรทำสิ่งนั้นๆ ด้วยความเหมาะสม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ท้อถอย ถ้าอยากเป็นนักพูด เป็นวิทยากร ผู้สอนที่ดีก็ต้องหมั่นฝึกฝน พัฒนาตนเอง ไปเรื่อยๆ ไม่ท้อถอย

๓. จิตตะ หมายถึง ตั้งใจแน่วแน่ในสิ่งที่ทำ และทำในสิ่งนั้นด้วยความคิดไม่ปล่อยใจให้ใจ เกิดความฟุ้งซ่าน หรือเลื่อนลอย

๔. วิมังสา หมายถึง ความไตร่ตรอง คือ หมั่นใช้ความคิดพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบตรองหา เหตุผล และตรวจสอบข้อบกพร่อง ในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผนวัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงแก้ไข ต่อเนื่อง^{๖๔}

๕. ยึดหลักตรวจสอบ เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ทรงปฏิบัติและตรัสให้ผู้ที่มีหน้าที่สอน ยึดหลัก ๓ ประการที่สำคัญ ต่อไปนี้คือ

๑) สอนด้วยความรู้จริง ทำได้จริงจึงสอนคนอื่น

๒) สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจด้วยตัวเขาเอง

๓) สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จตามความมุ่งหมายของเรื่องที่จะสอนนั้นๆ เช่น ให้เข้าใจได้จริงเห็นจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติให้ได้ผลจริง

๖. เป็นผู้แสวงหาความรู้อยู่เสมอ

ผู้ต้องการเป็นครูสอนหรือผู้ถ่ายทอดที่ดี ต้องเป็นคนที่ไม่หยุดอยู่กับที่ ต้องขอค้นคว้าหา ความรู้ตลอดเวลา คือต้องเป็นคนสนใจที่จะเรียนรู้ ประกอบด้วยคุณสมบัติดังต่อไปนี้

๑) พหุस्तตา คือ เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก เนื่องจากปัจจุบันวิทยาการต่าง ๆ เจริญก้าวหน้า มาก ข่าวสารต่างๆ จึงถึงกันอย่างรวดเร็ว ผู้มีหน้าที่สอนต้องคอยติดตามเหตุการณ์ หรือสดับฟัง เรื่องราวต่างๆ อยู่เสมอเพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์และสถานการณ์นั้น ๆ

๒) ธตา คือ ทรงจำ เมื่อได้รู้เห็นได้ศึกษาเล่าเรียนมามากแล้ว ก็ต้องจดจำเอาไว้ให้แม่นยำ ความจำ ถือเป็นเครื่องมืออันสำคัญอย่างยิ่ง หากอ่านมาก ฟังมาก ค้นคว้ามาก แต่จำอะไรไม่ได้เลยก็ ไร้ประโยชน์ ผู้มีหน้าที่สอนต้องมีความจำดี ขณะสอนก็สามารถยกภาษิตคำคมหรือหลักฐานอ้างอิง ต่างๆ ได้โดยไม่ดูต้นฉบับเลย จึงจะเป็นที่ยอมรับว่าเยี่ยมยอด ดังคำสอนทางพุทธศาสนาที่เป็น การส่งเสริมความจำอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า หัวใจนักปราชญ์ ซึ่งมีคำประพันธ์เป็นภาษาบาลีไว้ว่า สุ.จิ.ปุ. ลิ. วินิมุตโต กถิ โส ปณฺทิตฺโต ภเว แปลความว่า ถ้าขาด สุ.จิ.ปุ.ลิ แล้วจะเป็นบัณฑิตได้อย่างไร

สุ. คือ สุตตะ คือ ฟัง อ่าน สนทนา ศึกษา รวมถึงการค้นคว้าต่าง ๆ

จิ. คือ จิตตะ คือ การคิดเมื่อได้เห็นได้ยินหรือรู้อะไรมาแล้วก็นำมาขบคิดหา เหตุผลว่า อะไรเป็นอะไร ทำไม อย่างไร ฯลฯ

ปุ. คือ ปุจฉา คือ การถาม เมื่อขบคิดปัญหาต่าง ๆ แล้ว คิดไม่ออกก็ไปถามผู้รู้ ดังภาษิต โบราณท่านว่า “อายุครูไม่รู้วิชา อายุภรรยาไม่มีลูก” เพราะฉะนั้น ไม่เข้าใจอะไรต้องถาม

ลิ. คือ ลิขิต เพื่อการจดบันทึก หัวสมองคนเรามีขีดจำกัด จำไว้มาก ๆ แล้ว อาจลืมได้ ท่านให้จดบันทึกเอาไว้

^{๖๔} ทองขาว พ่วงรอดพันธ์, วาทกรรม ศิลปะและหลักการพูดในที่ชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณการ, ๒๕๓๒), หน้า ๓๕.

๓) วจสา ปริจิตตา ท่องให้คล่องปาก เมื่อจำได้แล้วประเด็นใดที่เห็นว่าจำเป็นจะใช้บ่อย และมีประโยชน์ต้องท่องหรือพูดให้คล่องปากไว้จนเกิดความคล่องแคล่วชัดเจน

๔) มนสาอนุเปกขิตา แปลว่า ฟังให้ขึ้นใจ คือใส่ใจให้นึกคิดพิจารณาจนขึ้นใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเป็นแสงสว่างได้

๕) ทิฏฐิยา สุปฏิวิทูธา แปลว่า เข้าใจลึกซึ้ง คือ เรื่องที่รู้ที่คิด ที่จำมาได้นั้น เราต้องเข้าใจ เนื้อหาสาระอย่างแจ่มแจ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในส่วนเนื้อหาและเหตุผล

๗. มีจรรยาบรรณของความเป็นสุวิทายกร

ทุกวงการจำเป็นต้องมีระเบียบสำหรับให้สมาชิกยึดปฏิบัติ พระมีศีล ทหารมีวินัย แพทย์มีจรรยาบรรณแพทย์ ครูผู้สอนจำเป็นต้องมีจรรยาบรรณควบคุมถึงจะเป็น สุวิทายกร (ผู้ให้ความรู้ที่ดี) พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติองค์คุณแห่งพระธรรมสิกหรือจรรยาบรรณของผู้สอน,ผู้ถ่ายทอดที่ดีไว้ ๕ ประการนั้นคือ

๑) แสดงเนื้อหาไปตามลำดับ ไม่รวบรัดตัดความจนเสียการ คือรู้จักลำดับความยากง่าย ยาก ลุ่มลึก-ใกล้ไกล มีเหตุผลสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง (อนุပ္พพิททา)

๒) ต้องชี้แจงแสดงเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่ แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผล (ปริยายทสสาวิ)

๓) แสดงเนื้อหาไปด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนด้วยเมตตาจิต มุ่งประโยชน์ต่อผู้ฟัง ผู้สนทนา (อนุหยต ปฏิจจ)

๔) ไม่พูด ไม่แสดง หรือทำไปด้วยเห็นแก่อำภิส สิ้นจางรางวัลคือสอนเขามีใช้มุ่งที่จะได้ลาภหรือผลประโยชน์ตอบแทน (น อามิสนตโร)

๕) พูด หรือแสดงออกไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ ยึดตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงความเป็นเหตุ-ผล ไม่ยกตน ไม่เสียดสี ชมผู้อื่น (อตตานุญจ ปรญจ อนุปพจจ)^{๖๕}

๘. ยึดหน้าที่ของผู้อื่น

หลักปฏิบัติของผู้ที่จะเป็นผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดที่ดี ในพุทธศาสนามีมายมายแต่ในที่นี้จะขอนำหลักธรรมข้อที่ว่าด้วย “หน้าที่” มาประกอบเป็นหลักสุดท้ายในชื่อว่าด้วยคุณลักษณะของผู้สอน ซึ่งเป็นหลัก ที่ผู้สอนจำต้องปฏิบัติตนต่อผู้เรียน ดังนี้

๑. แนะนำ ฝึกอบรมให้ผู้เรียนเป็นคนดี

๒. สอน/อธิบายให้ผู้เรียนเข้าใจแจ่มแจ้ง

๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ไม่ปกปิด

๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงาม และความสามารถให้ปรากฏต่อสาธารณชน

๕. สอนฝึกให้สามารถใช้วิชาเลี้ยงชีพและรู้จักดำรงรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไป

ด้วยดี

การสอนที่ดี มักมาจากผู้สอนที่ดี ซึ่งต้องมีหลักการ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน ไม่ใช่เกิดประโยชน์สูงสุดต่อตนเอง เมื่อคนเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น มีระดับ

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘-๓๙.

การเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น ระดับพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น จึงควรเป็นเป้าหมายสำคัญของการสอน

หลักการเกี่ยวกับผู้เรียน

ในการเรียนการสอนหรือการฝึกอบรม มีข้อที่ควรคำนึงเกี่ยวกับผู้เรียนอยู่ ๓ ประเด็นหลักคือ

๑. ข้อที่วิทยากรหรือผู้สอนควรคำนึงต่อผู้เรียน

๒. ข้อที่เป็นคุณสมบัติของผู้เรียนเอง

๓. ข้อที่ผู้เรียนหรือผู้เข้าอบรมจะต้องคำนึงถึง

ประเด็นที่ ๑ : ข้อที่วิทยากรหรือผู้สอนควรคำนึงต่อผู้เรียน

๑) สอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล

เนื่องจากคนแต่ละคนนั้นจะมีลักษณะนิสัยประจำตัวแตกต่างกัน บางคนนิสัยสุภาพ นุ่มนวล บางคนนิสัยหยาบ แข็งกระด้าง พฤติกรรมเหล่านี้ทางพุทธศาสนาเรียกจริต ซึ่งมีความมุ่งหมายว่า ความประพฤติที่หนักไปทางด้านใดด้านหนึ่งที่เป็นปกติอยู่ในพฤติกรรมแต่ละบุคคล พื้นเพของจิตใจ อุปนิสัย ประเภทใหญ่ ๆ มี ๖ ประเภทคือ

๑. ราคะจริต คนประเภทนี้จะชอบสวยงาม เมื่อได้พบเห็นหรือได้ฟังสิ่งใดที่สวยงาม จิตใจจะเบิกบาน ชุ่มชื่น และอ้อยอิ่งวนเวียนอยู่กับสิ่งนั้น

๒. โทสะจริต คนประเภทนี้ มักชอบความรวดเร็ว รีบร้อน ทำอะไรต้องการเห็นผลโดยเร็ว เด็ดขาด ผึ่งผาย หลุกหลิก ชอบแสดงออก

๓. โมหะจริต คนประเภทนี้ มักเป็นคนที่มีจิตใจซึ่มเซา ยืดยาด เนือยชา ความคิดซื่อๆ

๔. ศรัทธาจริต คนประเภทนี้ มักเป็นคนบูชาความเชื่อ เชื่อง่าย สนใจเป็นพิเศษกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนวิเศษ ของวิเศษ และทำอะไรด้วยความเชื่อมั่น

๕. พุทธจริต คนประเภทนี้ มักเป็นคนชอบใช้ความรู้ ความเป็นวิชาการ ชอบออกหัวคิด ชอบค้นคว้าและวินิจฉัยข้อเท็จจริง

๖. วิตกจริต คนประเภทนี้ มักเป็นคนชอบสร้างอารมณ์ขึ้นหลอกใจตนเอง มีความวิตกกังวลใจ สงสัยอยู่เสมอ

การศึกษาเรียนรู้อุปนิสัยของแต่ละคน แต่ละกลุ่ม จะช่วยให้ผู้สอน สามารถเลือกเนื้อหาสาระมาสอนให้เหมาะกับจริตคนแต่ละกลุ่มได้ดี การเลือกเนื้อหาได้ตรงกับจริต ผู้ฟังหรือผู้เรียนจะทำให้เขาสนใจศึกษารับฟังและเข้าใจโดยง่ายในข้อนี้มีเรื่องของพระสารีบุตรและศิษย์ของท่านเป็นตัวอย่าง

ในครั้งพุทธกาลนั้น มีพระที่เจริญกรรมฐานไม่เหมาะแก่จริตของตนอยู่ไม่น้อย ที่ไม่ได้บรรลุผลในทันทีทันใด มีภิกษุรูปหนึ่งเป็นศิษย์ของพระสารีบุตร (ผู้เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า) พระสารีบุตรสอนกรรมฐานอยู่เป็นเวลา ๓ เดือน เร่งเร้าให้ศิษย์ของตนได้สำเร็จมรรคผล แต่ ๓ เดือนที่พระสารีบุตรบอกกรรมฐานไปแล้ว มิได้ประสบความสำเร็จเลย ในที่สุดพระสารีบุตรคิดว่า ศิษย์ของท่านนี้คงเหมาะสมกับพระพุทธเจ้าที่จะสั่งสอนเท่านั้นไม่ได้เหมาะสมกับตนเสียแล้ว จึงพาศิษย์ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลให้ทรงทราบ

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีมานาน สามารถหยั่งรู้เวไนยสัตว์ทุกจำพวก ก็ทรงพิจารณาถึงภิกษุหนุ่มรูปนั้นว่ามีจริตอุปนิสัยเป็นอย่างไร โดยทรงทราบว่า ก่อนภิกษุรูปนั้นจะมาบวช เคยเป็นช่างทองเคยหลอมทองเห็นแต่ทองสีแดง และลักษณะก็เป็นคนชอบสีแดง เพราะเคยเกิดในตระกูลช่างทองมาถึง ๕๐๐ชาติ พอพระพุทธเจ้าทรงทราบจริตได้เช่นนี้ ก็ทรงประทานกรรมฐานที่เหมาะสมให้แก่ภิกษุรูปนั้น แล้วทรงมอบดอกบัวสีแดงเรือให้แก่ภิกษุรูปนั้นดอกหนึ่ง แล้วให้ภิกษุรูปนั้นไปนั่งพิจารณา โดยให้ปักดอกบัวนั้นไว้บนกองทราย ให้ภิกษุนั่งภาวนาว่า “โลहित ๆ (แดงๆ)” จนกระทั่งสำเร็จฌาน ๔ ในที่สุดดอกบัวนั้น ก็เหี่ยวไปตามสภาพ ท่านก็เกิดเห็นความไม่เที่ยง จิตก็เข้าวิมุตติ จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ซึ่งก่อนจากนั้นตรัสแก่พระสารีบุตรว่า “ดูก่อนสารีบุตร เธอจะเห็นศิษย์ของเธอ ซึ่งเธอสอนมาลำบากถึง ๓ เดือน ได้สำเร็จพระอรหันต์ในวันนี้” และก็ได้สำเร็จจริง ๆ นี้ก็เพราะสอนเหมาะสมแก่จริตนั่นเอง

เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ได้กล่าวมาแล้ว มีหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งสามารถปรับใช้กับผู้สอน ซึ่งจะช่วยให้ผู้สอนปรับบุคลิกภาพตรงตามกับผู้ฟัง หรือผู้เรียนต้องการได้ เรียกว่า ประมาณหรือปมาณิกามีความหมายว่า บุคคลที่ถือประมาณต่างๆ กัน คนในโลกที่ถือเอาคุณสมบัติต่างๆ กันเป็นเครื่องวัดในการที่จะเกิดความเชื่อความเลื่อมใสมี ๔ ประการ คือ

๑. รูปประมาณ คือ ผู้ที่ถือในรูปร่าง หน้าตา บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสว่าง สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใส น้อมใจที่จะเชื่อถือ

๒. โสฬสประมาณ คือ ผู้ถือในเสียง บุคคลที่ได้ยินฟังเสียงสรรเสริญเกียรติคุณ หรือเสียงพูดที่ไพเราะ จึงชอบใจ เลื่อมใส น้อมใจที่จะเชื่อถือ

๓. ลูขประมาณ คือ ผู้ถือในความเคร่ง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ ความเป็นอยู่ที่เคร่งครัด เช่น จีวรคร่ำๆ เสื้อผ้าชุดปอนๆ หรือมองเห็นการกระทำที่ประพฤติเคร่งครัด เข้มงวด จึงชอบใจ เลื่อมใส น้อมใจที่จะเชื่อ

๔. ธรรมประมาณ คือ บุคคลที่ยึดถือในเนื้อหาเป็นหลัก คือ พิจารณาด้วยปัญญา ในหลักธรรมหรือการปฏิบัติปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจ เลื่อมใส น้อมใจที่จะเชื่อ

ตามหลักของความชอบทั้ง ๔ ประการนี้ แสดงให้เห็นถึงสภาพจิตใจของผู้ฟังหรือผู้เรียน ชอบผู้สอนที่มีบุคลิกภาพอย่างไร สรุปลักษณะผู้สอนที่ผู้เรียนชอบจะต้องมีบุคลิกภาพ ๔ แบบ ดังนี้

๑. หน้าตาดี
๒. เสียงดี
๓. แต่งกายดี
๔. เรื่องที่พูดดี

นอกจากจะต้องรู้และเข้าใจถึงจริตและลักษณะผู้ฟังหรือผู้เรียนแล้ว ผู้สอนจำเป็นต้องรู้ระดับความสามารถของบุคคลที่เรียน อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณา เมื่อก่อนเสด็จออกประกาศศาสนาว่า “...เหล่าสัตว์ที่มีกิเลสมากก็มี มีกิเลสน้อยก็มี บางพวกตระหนักรู้ถึงโทษภัยในโลกก็มี ทั้งนี้มีอุปมา เหมือนดังกอดอกบัว...” ต่อจากนั้นได้ทรงยกบัว ๔ เหล่า มาเปรียบเทียบ นั่นก็คือ

๑) บุคคลที่รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แคเพียงยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุกมภูติปัญญาเทียบได้กับบัวพันท้ำ ที่พอรับสัมผัสแสงตะวันก็จะแบ่งบานในวันนั้น

๒) บุคคลผู้สามารถรู้และเข้าใจได้ ต่อเมื่อต้องให้มีการอธิบายความพิสดารออกไปอีก เรียกว่า วิบจิตัญญู เทียบได้กับบัวปริ่มน้ำ จะบานต่อวันรุ่งขึ้น

๓) บุคคลที่พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการต่างๆ ให้เข้าใจได้ในวันต่อ ๆ ไป เรียกว่า เนยยะ เทียบกับบัวงามใต้พื้นน้ำ จะบานในวันต่อ ๆ ไป

๔) บุคคลผู้ที่มีปัญญาน้อย มีความเห็นผิด ยากแก่การบรรลุผลและคุณวิเศษใด ๆ ในชาตินี้ เรียกว่า ปทปรมะ เทียบได้กับบัวจมใต้น้ำ เหมาะจะเป็นอาหารของปลาและเต่า

การรู้ระดับการเรียนรู้ ของคนที่แตกต่างกัน จะช่วยให้ผู้สอนสามารถจัดปรับวิธีการสอนผ่อนปรนให้เหมาะกับบุคคลที่เรียนได้ แม้ว่าจะมีการสอน เรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล หรือไม่ก็อาจต้องใช้ต่างวิธีการถ่ายทอด ที่แตกต่างกัน

๒. ต้องคำนึงถึงความพร้อม ระดับความรู้ (ฉาน) ของผู้เรียน แต่ละคนเป็นราย ๆ ไปด้วยว่าในแต่ละครั้ง หรือเมื่อถึงเวลานั้นเขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหน เพียงใด หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้ นั้น ถึงเวลาที่เขาควรจะได้เรียนรู้หรือยัง

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธกิจหรือการทำงานเป็นเวลาของพระพุทธเจ้า พุทธกิจประจำวันนั้นแบ่งออกเป็น ๕ ช่วงเวลา ดังนี้

๑. ภาคเช้าหรือก่อนอาหาร ได้แก่ช่วงหลังตื่นบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสดยแล้วทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่ทรงตั้งพระทัยไว้นั้น ๆ แล้วเสด็จกลับวิหาร

๒. หลังอาหาร เสด็จออกจากคันธกุฎี โอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์ต่างแยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ อาจทรงบรรทมเล็กน้อย

และทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก จากนั้น ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมกันในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด

๓. หลังจากพุทธกิจภาคกลางวัน อาจทรงสงสนานแล้วปรึภพระองค์อยู่เงียบๆ พักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดช่วงนี้ สนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔. เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้ว ทรงใช้เวลาตอบปัญหาพวกเทวดาทิ้งหลายที่เฝ้า

๕. พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะเวลาคือ ระยะเวลาแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะเวลาที่สอง เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรรทมสี่เฝ้าสนธิ อย่างมีสติสัมปชัญญะ ระยะเวลาที่สาม เสด็จพระทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่าในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็จะเสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจช่วงที่ ๑ คือ

ในปัจฉิมยาม ระยะเวลาที่สามนี้เองที่เป็นขั้นตอนหนึ่งของการออกสั่งสอนและสนทนาธรรมกับบุคคลที่พระองค์ใคร่ครวญและพิจารณาเห็นแล้วว่า เขามีลักษณะของความรู้ ความพร้อมที่จะแสดงธรรม ตัวอย่างเช่นวันหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปทางทิศอุดรแห่งนครสาวัตถี (ทิศเหนือ) เห็นพรานคนหนึ่งกำลังนั่งตกปลาอยู่ ทรงทราบโดยญาณว่า พรานเบ็ดผู้นี้สามารถบรรลุโสดาปัตติผลได้ ถ้าฟังธรรมของพระองค์ จงทรงเสด็จเข้าไปใกล้ เมื่อพรานเบ็ดนั้นมาเห็นพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งเหล่าสาวก ก็ได้ทั้งคันเบ็ดลง แล้วก็ยืนมองพระพุทธเจ้าด้วยความสงสัย “เธอชื่ออะไร” พระพุทธเจ้าหันไปตรัสถามพระสารีบุตร “เธอละ ชื่ออะไร” พระพุทธเจ้าตรัสพรางหันไปมองพระโมลคัลลานะ “ข้าพระองค์

ชื่อโมคคัลลานะ พระเจ้าข้า” พรานเบ็ดสงสัยมาก เมื่อได้ยินพระพุทธรองค์ตรัสถามชื่อสาวกของพระองค์ ไม่กล้าพูดอะไรออกไป ได้แต่คิดอยู่ในใจว่า เดียวพระองค์คงถามชื่อเราแน่ และเป็นอย่างที่พรานเบ็ดคิดไว้จริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพรานเบ็ด

“อุบาสก เธอชื่ออะไร”

“ข้าพระองค์ ชื่ออริยะ พระเจ้าข้า” พรานเบ็ดพูดอย่างไม่รอช้า

พระพุทธเจ้าทรงทราบที่อยู่แล้วว่า พรานเบ็ดนี้ชื่ออะไร แต่พระองค์เพียงออกอุบายถามชื่อ เพื่อตั้งให้เข้าเข้ามามีจุดสนใจร่วม และเพื่อแสดงธรรมสอนพรานเบ็ด โดยที่พระองค์ตรัสว่า

“อุบาสก ผู้ที่ฆ่าสัตว์เช่นท่าน จะชื่ออริยะได้อย่างไร สำหรับผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง เท่านั้นจึงจะได้ชื่อว่า “อริยะ”

พรานเบ็ดฟังพระดำรัสแล้วใคร่ครวญพิจารณาตาม ได้บรรลุผลเป็นพระโสดาบันในพลันนั้น

๓. ให้การสอนดำเนินไปในรูปแบบที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีส่วนร่วมในการแสวงหาความจริง โดยให้ผู้เรียนมีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบโดยเสรี

หลักการข้อนี้เป็นข้อสำคัญในวิถีแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เอง เมื่อเข้าถึงความจริงแล้ว ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าคุณได้มองเห็นความจริงด้วยตนเองและมีความชัดเจนมากขึ้น

หลักข้อนี้พระพุทธรองค์ทรงใช้เป็นประจำ และมักแสดงออกมาในรูปการถามตอบ-การสนทนา ซึ่งมีลักษณะการสอนแบบนี้ คือ

๑) กระตุ้นให้มีผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนเองออกมา ซึ่งข้อคิดให้แก่เขาส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ในตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้ชี้แนะช่องทางเข้าสู่ความรู้ในการนี้ ผู้สอนมักจะเป็นผู้ถามปัญหาแทนที่จะเป็นผู้ตอบ

๒) มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิ หรือข่มกันดังเช่นเรื่องต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง ในไตรปิฎก^{๖๖} กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ว่าพระพุทธเจ้า พร้อมกับหมู่พระสงฆ์ได้เสด็จไปยังแคว้นโกศล และได้แวะพักที่ตำบลตากยะ ซึ่งเป็นบ้านที่มีนักปราชญ์และพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงหลายท่านอาศัยอยู่ ขณะทรงประทับอยู่ที่นั่นก็ได้มีมาณพ ๒ คน ถกเถียงกันถึงแนวทางที่จะไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมต่างฝ่ายต่างก็ยกแนวทางของตนตามที่อาจารย์สอนมาให้เหตุผล แต่สุดท้ายก็สรุปกันไม่ลงจึงตัดสินใจเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า หลังจากที่พระองค์ทรงรับฟังทั้งสองกราบทูลแล้ว ซึ่งต่างก็ยกอ้างคำของครู-อาจารย์ของตนเอง จากนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสกับมาณพทั้งสอง ว่า แนวทางต่าง ๆ ที่ถกเถียงกันอยู่นั้น สามารถไปสู่การอยู่ร่วมกันกับพระพรหมได้จริงหรือไม่ “ได้จริง พระเจ้าข้า” มาณพทั้งสองต่างยืนยัน จากนั้นพระองค์จึงตรัสซักถามเป็นข้อ ๆ พร้อมคำตอบดังนี้

๑. มีพราหมณ์ผู้รู้ในไตรเวทสักคนหนึ่งที่เคยเห็นพระพรหม กราบทูลว่า “ไม่มีพระเจ้าข้า”

^{๖๖} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑๓-๓๑๕.

๒. อาจารย์ของพราหมณ์ผู้รู้ในไตรเวทมีสักคนหนึ่งใหม่ ที่เคยเห็นพระพรหม-กราบทูลว่า “ไม่มี พระเจ้าข้า”

๓. อาจารย์ของอาจารย์ของพราหมณ์เหล่านั้น มีสักคนหนึ่งใหม่ ที่เคยเห็นพระพรหม-กราบทูลว่า “ไม่มี พระเจ้าข้า”

๔. ใครคนใดคนหนึ่ง ใน ๗ ช่วยค้ออาจารย์ของพราหมณ์ มีใหม่ ที่เคยเห็นพระพรหมกราบทูลว่า “ไม่มี พระเจ้าข้า”

๕. ฤษีรุ่นก่อน ๆ ที่แต่งมนต์ไว้ ซึ่งพราหมณ์ผู้รู้ไตรเวทสมัยนี้เล่าเรียน มีใครบ้างเคยกล่าว ว่าตนรู้ ตนเคยเห็นว่าพระพรหมอยู่ที่ใด อยู่อย่างไร อยู่ที่ไหน “กราบทูลว่าไม่มี” จึงตรัสถามว่า เปรียบเหมือนคนตาบอดจูงคนตาบอด ทั้งคนต้น คนกลางและคนท้ายต่างก็มองไม่เห็น พราหมณ์ผู้รู้ไตรเวททั้งคนต้น คนกลาง คนสุดท้ายต่างก็มองไม่เห็นพระพรหม คากล่าวของพราหมณ์เหล่านั้น จึงว่างเปล่า

จากนั้นพระองค์ตรัสถามมาณพทั้งสอง หลายต่อหลายประเด็นเกี่ยวกับเรื่องทั้งที่สอง ถกเถียงกัน เช่น คุณสมบัติของพระพรหม แนวทางที่จะไปสู่การอยู่ร่วมกับพระพรหม ซึ่งพระองค์ก็ ทรงตรัสถาม-ตอบจนกระทั่งมาณพทั้งสอง เข้าใจอย่างดี และได้สมาทานตนเข้านับถือพระรัตนตรัย เป็นอุบาสกตลอดชีวิต

จากกรณีตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าจะทรงดำเนินวิธีการสอนไปตามลักษณะการ สอนทั้ง ๒ ประการนั้นอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งจะเป็นลักษณะที่ทุกฝ่ายมีความรู้สึกว่ามีส่วนร่วมอยู่เสมอ และมีเสรีภาพในการแสดงข้อคิดเห็นซึ่งการสอนเช่นนี้ ย่อมเอื้ออำนวยต่อบรรยากาศการเรียนรู้ได้ดี ที่เดียว

๔) คำนี้ถึงการให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติหรือลงมือทำเอง

การที่ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติลงมือทำเองมากเท่าใด ก็จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริงมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่า สิ่งที่ได้รับจากผลการปฏิบัตินั้น ย่อมจะเป็น คุณสมบัติเฉพาะตน รู้ได้ในตัวเองหรือที่เรียกว่าเรียนรู้ ซึ่งเป็นพฤติกรรมเกิดขึ้นในภายใน เหมือนการรู้รสเปรี้ยวหวาน คนที่ทานอาหารคนนั้น ถึงจะรู้รส การสอนโดยให้ปฏิบัติเป็นการยึดผู้เรียนเป็นหลัก ผู้สอนจึงควรให้ความสำคัญกับผู้เรียน และมองผู้เรียนว่าเป็นกัลยาณมิตรที่จะร่วมศึกษาโดยผู้สอนอาจ เสนอแนวทางให้ปฏิบัติหรือ ร่วมปฏิบัติก็ได้มีอุทาหรณ์ที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่มากพอสมควร ดังที่ได้กล่าวมาแล้วหรือ เรื่องการสอนศิษย์พระสารีบุตรด้วยการให้พิจารณาดอกบัวแดง ดังที่ได้กล่าว มาแล้ว หรือเรื่องการสอนพระจูฬปันถก ผู้เฒ่าด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ จนเกิดปัญญาในไตร ลักษณะจนสามารถพาจิตหลุดพ้น และบรรลุธรรมได้ เป็นต้น

๕) คำนี้ถึงคนที่มีความพร้อม ความไม่พร้อม

การเอาใจใส่คนที่มีความพร้อม หรือประสบปัญหาในการเรียน จะเป็นการอุดหนุนโห่ของการ เรียนได้ ซึ่งแน่นอนทีเดียวว่า ในกลุ่มผู้เรียนย่อมมีข้อจำกัดบางอย่างที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียน การเอาใจใส่ ช่วยเหลือในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งในและนอกกิจกรรมการเรียน จะสร้างความอุ่นใจแก่ ผู้เรียนได้มากที่สุดดังเช่นพระจูฬปันถก ข้างบนนั้นหรือเรื่องของชวานาคคนหนึ่งที่ตั้งใจไว้แล้วแต่ กลางคืนจะไปพึ่งเทศน์จากพระพุทธเจ้า พอเข้ามาบังเอิญว้าวหาย ไปตามกลับมาได้แล้วก็รีบเดินทาง มาวัด คิดว่าทันฟังตอนท้ายก็ยังดี พอไปถึงวัดปรากฏว่า พระพุทธเจ้ายังคงประทับนั่งอยู่

ยังไม่เริ่มแสดงธรรม ยิ่งกว่านั้น ยังทรงให้คนจัดหาอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบายแล้วจึงเริ่มแสดงธรรม ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าหากเขายังไม่พร้อมที่จะรับฟังธรรม การฟังธรรมก็จะไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ ต่อเขาเลย หลักข้อนี้มีกล่าวถึงในเงื่อนไขการจัดการฝึกอบรมการเรียนการสอนในบทต่อไปพอสมควร

คำนี้ถึงประเด็นเฉพาะหน้า ปัญหา-อุปสรรคข้อจำกัดต่าง ๆ ในการเรียนรู้ “วาจาสุภาชิต ไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม ดุจดอกไม้งามมีสีสวยแต่ไร้กลิ่นหอมวาจาสุภาชิตย่อมมีผลดีแก่ผู้ทำตามดุจดอกไม้งามมีสีสวยและกลิ่นหอม”

ดังนั้น สิ่งสำคัญในการเรียนการสอนจึงไม่ลืมที่จะพูดถึงตัวผู้เรียนด้วยว่า มีจิตใจตั้งมั่น แน่วแน่ ต่อการเรียนมากน้อยเพียงใด และรู้เห็นคุณค่าของดีที่จะเรียนนั้น ๆ หรือไม่ ดังพระพุทธวจนะที่ว่า “พาลชน ถึงจะนั่งอยู่ใกล้บัณฑิต トラบจนตลอดชีวิต ก็หาได้รู้แจ้งธรรมะไม่ ดุจทัพพีที่ไม่รู้รสแกง”

เป็นพุทธวจนะ ที่ตรัสถึงคนที่มีโอกาสดีแล้วยังละเลย และประมาทอยู่คนประเภทใกล้เกลือกินต่าง น้ำต่างนั้นถึงแม้มันจะมีความเค็มอยู่บ้างแต่ก็เค็มชนิดเดียว รสของมันกร่อยไม่น่ากินเลย สู้เกลือไม่ได้เกลือเค็มดีจริง ใช้ประกอบอาหารได้อย่างอร่อย หากใครอยู่ใกล้เกลือแล้วยังจะกินต่าง ก็ยังนับว่าไม่ได้เรื่อง

เหมือนอย่างพระอุทายี ก็นับว่าใช้ไม่ได้ที่ทําเป็นอยู่ใกล้พระพุทธเจ้าแต่กลับมองข้าม ไม่รู้คุณค่าของดีที่อยู่ใกล้ตัว เลยไม่รู้แจ้งคุณธรรม

วาทะข้างบนนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งท่านเดินทางมาจากที่ไกลเพื่อถามปัญหาธรรม เมื่อท่านเดินทางมาถึงแล้ว ได้เข้าไปที่โรงธรรม ซึ่งตั้งอยู่กลางวิหารที่พระพุทธเจ้าประทับ

ในขณะนั้น พระอุทายีได้ขึ้นนั่งบนธรรมาสน์ ทำให้พระรูปนั้นเข้าใจผิดคิดว่า เป็นพระมหาเถระผู้พหูสูตร จึงได้ถามปัญหาของท่าน พระอุทายีตอบไม่ได้ จึงติเตียนพระอุทายีว่า “พระเถระอะไรอยู่วิหารเดียวกับพระพุทธเจ้าแท้ ๆ ไม่รู้ธรรมอะไรเลย” ครั้นแล้วพระภิกษุรูปนั้นได้ไปกราบทูลพระพุทธองค์แล้วพระองค์จึงได้ตรัสพุทธวาที่ข้างบนนั้น

นี่ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของผู้เรียนที่ไม่สนใจศึกษาอะไร แม้ว่าตนเองมีโอกาสที่ดีแล้วก็ตาม

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง หลักบุพพนิมิตของมรรค ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของผู้เรียน ที่จะป็นจุดเริ่มต้นนำไปสู่มรรค คือ วิถีชีวิตที่ต้งามไว้หลายประการ ซึ่งแต่ละประการนั้นจัดว่าล้วนแต่เป็นคุณลักษณะ ที่สำคัญที่จะทำให้อุเรียนได้บรรลุผลของการเรียนอย่างสูง นั่นก็คือ

๑. ความมีกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตรตตา) ได้แก่ การที่ผู้เรียนมีกัลยาณมิตรที่ดี ที่จะชี้แนะ กระตุ้น ส่งเสริมให้ข้อมูลต่าง ๆ ในทางที่ต้งอยู่เสมอดังที่กล่าวมาแล้วในเงื่อนไขที่หนึ่ง

๒. ความถึงพร้อมด้วยศีล (ศีลสัมปทา) คือ ความเป็นผู้มีวินัย หรือชีวิตที่มีระเบียบหรือมีพฤติกรรมที่ดี ซึ่งเกิดจากการใช้วินัยมาฝึกให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงาม ด้วยการจัดระเบียบชีวิตที่ดีและจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้มีสภาพซึ่งเอื้อโอกาสต่อการที่จะดำเนินการพัฒนาต่อ ๆ ไป

๓. ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ (ฉันทสัมปทา) คือมีแรงจูงใจที่ถูกต้งได้แก่ความรู้ ใฝ่สร้างสรรค์ต้งการเข้าถึงความจริง และทำสิ่งทั้งหลายให้ต้งาม

๔. ความทำตนให้ถึงพร้อม (อตตสัมปทา) คือการทำตนให้ถึงพร้อมความสมบูรณ์แห่งศักยภาพของความเป็นมนุษย์ โดยมีจิตสำนึกในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองอยู่เสมอ

๕. ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท (ทิวีสัมปทา) คือ เชื่อถือในหลักการแห่งเหตุผล หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมองอะไรก็ควรมองตามเหตุปัจจัย ซึ่งทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น เพราะเป็นผู้คิดแบบเหตุผลอยู่ตลอดเวลา

๖. ความพร้อมด้วยความไม่ประมาท (อัปมาทสัมปทา) คือ ความกระตือรือร้น ไม่เฉื่อยชา มีสติ ไม่ปล่อยปละละเลย ไม่พลาดโอกาส โดยเฉพาะ ความมีจิตสำนึกตระหนักในความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของเวลา และรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ ตลอดจนทำงาน และพัฒนาชีวิตแข่งกับเวลา

๗. ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ (โยนิโสมนสิการ) คือ การรู้จักพิจารณาด้วยตนเอง รู้จักคิดสืบสาวหาเหตุปัจจัย แยกแยะให้เห็นองค์ประกอบ จับเรื่องดีมาใช้ประโยชน์ได้ และรู้จักโยง ให้เห็นองค์รวมหรือสร้างองค์ความรู้ความคิดใหม่ได้ ทำให้เกิดปัญญาที่เข้าถึงความจริง ได้ประโยชน์ และทำการสำเร็จ ใฝ่สร้างสรรค์ได้โดยสมบูรณ์

องค์ประกอบของการเรียนทั้ง ๗ ประการที่กล่าวมานี้ เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้า ถึงหนทางสู่ความมีปัญญาหรือการเรียนรู้ และการมีวิถีชีวิตที่ดี สำหรับในการเรียนนั้นเราถือเอาปัจจัย ตัวแรกคือกัลยาณมิตร มาช่วยชักนำหรือกระตุ้นให้เกิดปัจจัยตัวอื่น ตั้งแต่ตัวที่ ๒ จนถึงตัวที่ ๗ ซึ่งการที่เราจะมีกัลยาณมิตรหรือผู้สอนที่ดีนั้น พอจะแบ่งพัฒนาการได้ ๒ ขั้นตอน คือ

ขั้นแรก กัลยาณมิตรนั้นเกิดจากผู้ชักนำให้ ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนอยู่ในภาวะที่เป็นผู้รับ และยังมีอาการพึ่งพิงมาก แต่เมื่อมีการพัฒนามากขึ้นก็จะเข้าสู่ขั้นที่สอง

ขั้นที่สอง คือผู้เรียนคิดแยกแยะได้แล้ว เขาก็จะรู้จักเลือกกัลยาณมิตรเอง โดยที่เขา มองเห็นคุณค่าของแบบอย่างหรือแหล่งความรู้ที่ดี เขาจะนิยมแบบอย่างที่ดี รู้จักปรึกษาไต่ถาม เขาจะ เลือกสรรหาคนที่เขาจะไปปรึกษา รู้จักหาแหล่งความรู้ รู้จักเลือกอ่านหนังสือที่ดี รู้จักเลือกชมรายการ โทรทัศน์ที่มีประโยชน์ พัฒนาการในขั้นที่เขาเป็นฝ่ายเลือกหาและเข้าหากัลยาณมิตรเอง นี้เป็นความหมายของการมีกัลยาณมิตรและเมื่อถึงขั้นนี้แล้ว เขาก็จะสามารถเป็นกัลยาณมิตร ให้แก่ผู้อื่นได้อีกด้วย ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญในการสร้างสรรค์สังคมที่ดีงามและการพัฒนาสังคม

นอกจากจะมีองค์ประกอบสำคัญทั้ง ๗ ประการนั้นแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่ผู้เรียน ควรมติดตัวคือ “การเคารพต่อผู้จุดประทีปปัญญา” ซึ่งเป็นความสำคัญระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน และเป็นลักษณะที่ผู้เรียนพึงปฏิบัติได้นั้นคือ

๑. แสดงความเคารพ ให้เกียรติผู้สอน ผู้ถ่ายทอด
๒. เข้าไปหา ปรึกษาหารือ รับคำแนะนำ ชักถาม เป็นต้น
๓. พึ่งเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
๔. เรียนโดยเคารพ เอาจริง เอาจึงถือเป็นกิจสำคัญ
๕. ช่วยบริการ รับใช้ ให้การช่วยเหลือท่าน

คุณสมบัติภายในตนของผู้เรียนย่อมมีความสำคัญไม่น้อยต่อผลการเรียนรู้ หรือการ สนองตอบต่อการชี้แนะ กระตุ้น ส่งเสริมของผู้สอน ฉะนั้นการที่ผู้สอนมีความสามารถรอบรู้เกี่ยวกับ ตัวผู้เรียนมากเท่าใดย่อมจะเข้าใจยิ่งขึ้นที่จะส่งเสริมการเรียนรู้อันดีของผู้เรียนด้วยเทคนิควิธีการ และเนื้อหาที่เหมาะสม

๒.๖ สรุป

ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะของอุปมาธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทรวมทั้งความหมายและความเป็นมาอย่างครบถ้วนแล้ว สามารถสรุปความได้ว่า คำว่า “อุปมา” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี ประกอบด้วยศัพท์ ๒ ศัพท์ คือมาจาก “อุป” (อุปสรรค) บทหน้า “มา” ธาตุ ซึ่งแปลว่า วัด, ดวง, เปรียบ ลง “อ” ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า อุปมานโปเมยยานิ สหสมตติ อุปมียติ เอตยาติ อุปมา สภาพที่เหมือนกันของอุปมาและอุปไมย อันอาจารย์ ย่อมเปรียบเทียบ ด้วยคำพูดนี้ เหตุนี้ คำพูดนี้ ชื่อว่า อุปมา แปลว่า คำพูดอันเป็นเครื่องเปรียบเทียบ หรือการเปรียบเทียบ หมายถึง การนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับเพื่อชักนำให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังคล้อยตาม เหตุผลที่ต้องการจะสื่อ เพื่อให้กระบวนการอธิบายความหมาย มีความแจ่มชัดเข้าใจได้มากขึ้น และการที่จะเปรียบเทียบได้อย่างแจ่มชัดมีหลักสามประการ คือ ประการแรกกำหนดสิ่งที่จะนำมาเปรียบเทียบให้แน่นอน ประการที่สองดูความเหมือนและความแตกต่างของสิ่งทั้งสองนั้น เพราะคำอุปมามีลักษณะที่ทั้งคุณและโทษ ประการที่สามดูบริบทของสิ่งทั้งสองนั้นว่าอยู่ในที่อย่างนั้นจะมีความหมายอย่างไร ประกอบด้วยส่วนสำคัญคือ (๑) อุปเมยย ตัวถูกเปรียบ หรือ ตัวตั้ง (๒) อุปมาน ตัวนำมาเปรียบ หรือ ตัวรับ (๓) สหสมตติ ความคล้ายคลึงกัน

ที่มาหรือบ่อเกิดของการใช้อุปมาในการสอนธรรม จากการศึกษาพบว่า ความเข้าใจยากในธรรมะของพระพุทธเจ้าที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมจัดว่าเป็นบ่อเกิดและที่มาของการใช้อุปมาเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นเนื้อหาที่ต้องการจะสื่อได้ชัดเจน จากสิ่งที่พบเห็นหรือเข้าใจอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งจะนำมาจากสิ่งที่ใกล้ตัว

ระดับของการใช้อุปมาประกอบการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า ระดับของการใช้อุปมาธรรมนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกันคือ (๑) อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐาน ที่ใช้แสดงหรือสื่อ เปรียบเปรยอุปมาสิ่งที่ไม่มีชีวิต พืช หรือสัตว์ให้มีอาการอย่างมนุษย์ ทำให้ปรากฏเหมือนมีความรู้สึกและกระทำกริยาอาการได้ประหนึ่งคน อาจจะถูกจาปราศัย เจ็บปวด รำร้อง โกรธแค้น เหมือนที่มนุษย์ควรรู้สึก เป็นต้น (๒) อุปมาธรรมประเภทธรรมาธิษฐาน เป็นการแสดงสิ่งที่เป็นนามธรรมไม่มีชีวิตขึ้นมาแสดงหรืออธิบายคู่กับบุคคลาธิษฐาน เช่นศรัทธาศีล เป็นอย่างนี้ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ ดังนี้ เป็นต้น การใช้อุปมาธรรมในประเภทนี้ส่วนมาก เพื่อมุ่งไปสู่การหลุดพ้นในระดับของโลกุตตระ คือการเอาชนะกิเลสหรือการหลุดพ้นจากกิเลสตนเอง โดยแสดงหลักธรรม ที่ยากจะเข้าใจผ่านการอุปมา

คุณสมบัติของผู้ที่สอนโดยการใช้อุปมาธรรมนั้น จากการศึกษาพบว่า คุณสมบัติถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการที่บุคคลผู้ที่จะสอนสามารถดำเนินการในการใช้อุปมาธรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาและอธิบายเนื้อความได้อย่างประสบผลสำเร็จตามที่กำลังจะสื่อธรรมที่เป็นบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน คุณสมบัติที่แบ่ง ประเภทด้วย ๔ (ดี) คือ (๑) เนื้อหาของสิ่งที่กำลังจะสื่อต้องเป็นธรรมพิเศษ (ธรรมะดี) (๒) คนที่แสดงสามารถสื่อสารเนื้อหาได้อย่างเชี่ยวชาญ (คนกล่าวดี) (๓) คำอุปมาต้องเลือกคนฟัง เพราะต้องเป็นสิ่งที่เขาพบหรือเข้าใจในกระบวนการมาก่อน (คนฟังดี) (๔) การแสดงอุปมาที่มีความพิเศษนั้นอยู่ที่เหตุการณ์ด้วย (โอกาสดี)

บทที่ ๓

ศึกษาสาระธรรมจากอุปมาในคัมภีร์โอปัมมวรรค

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงอุปมา ในพระพุทธานุศาสนานุกรวาทในบทที่ ๒ แล้วนั้น ทำให้ทราบว่า อุปมา มีความสำคัญในฐานะเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของการเผยแผ่หลักคำสอน ให้เกิดประโยชน์ และเกิดผลในด้านความเข้าใจความสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นนามธรรม จากการใช้อุปมา ในพระพุทธานุศาสนา ซึ่งเป็นวิธีการสอนในเรื่องของนามธรรมที่ยากจะเข้าใจ โดยการใช้อุปมา เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายของอุปมัยที่ถูกนำมาเปรียบ การใช้อุปมาธรรม เป็นวิธีการอย่างหนึ่งของการสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเทคนิคหรือวิธีการที่พระองค์ทรงนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการเผยแผ่หลักคำสอนของพระองค์ และนับได้ว่าวิธีการที่ประสบผลสำเร็จอย่างมากในสมัยนั้น

ฉะนั้น ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาสาระธรรมจากอุปมาในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนานุกรวาท โดยศึกษาเฉพาะจากโอปัมมวรรค มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ซึ่งมีตัวอย่างการใช้อุปมาของพระพุทธองค์ และพระสาวกที่มีสาระธรรม จากอุปมาเพื่อภิกษุ คฤหัสถ์ และนักบวชนอกศาสนาอย่างไรบ้าง ซึ่งจะทำให้เรามองเห็นวิธีการใช้อุปมาในพระพุทธานุศาสนานุกรวาท ได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยได้เรียบเรียงหัวข้อเป็นลำดับ ดังนี้ ๑. อุปมาธรรมว่าด้วยบุคคลลาธิชฐาน ๒. อุปมาธรรมว่าด้วยธรรมาธิชฐาน

ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนา มีคัมภีร์ที่เกี่ยวกับอุปมาโดยตรง คือโอปัมมวรรค ในมัชฌิมนิกายมูลปณณาสก โอปัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุปมา ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

๓.๑ การแสดงอุปมาธรรมเชิงบุคคลลาธิชฐาน

การแสดงอุปมาธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกเชิงบุคคลลาธิชฐานนั้น คือ การสมมุติหรือแสดงให้สิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด สิ่งที่เป็นนามธรรม หรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์หรือกิริยาอาการ เหมือนมนุษย์เพื่อให้สิ่งเหล่านั้นเกิดปรากฏการณ์เสมือนเป็น สิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึก นึกคิดขึ้นมา แล้วสื่อความรู้สึกออกมาให้ผู้รับสารได้รับรู้เป็นการเปรียบเทียบโดยนำเอาสิ่งไม่มีชีวิต หรือมีชีวิต แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราว กับเป็นคน หรือทำกิริยาอาการอย่างคน ภาพพจน์ประเภทนี้จะทำให้สิ่งที่กล่าวถึง มีชีวิตชีว ผู้รับสารจะมองเห็นภาพสิ่งนั้นเคลื่อนไหวทำกิริยาอาการเหมือนคนมีอารมณ์ มีความรู้สึก และสามารถสื่อความรู้สึกนั้นมาสู่ผู้รับสารได้

๓.๑.๑ กกจูปมสูตร: อุปมาเรื่องวิธีระงับความโกรธ

สาระธรรมจากอุปมาที่เกี่ยวกับวิธีการระงับความโกรธนั้นมีปรากฏในกกจูปมสูตร ซึ่งมีวิธีเปรียบเทียบ บรรยายโวหารแบบมีการถามตอบ กกจูปมสูตร แปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย ซึ่งนี้ตั้งตามอุปมาข้อสุดท้ายของพระสูตร มีที่มาของพระสูตรและเนื้อหา ดังนี้

พระศาสดาประทับอยู่ที่พระเชตวัน เมืองสาวัตถี เวลานั้น พระโมลियฝักคฺณะ^๑คลุกคลีกับ ภิกษุทั้งหลายมากเกินไป ทั้งเกินเวลาอันสมควรด้วย ถ้าภิกษุอื่นติเตียนภิกษุณี พระฝักคฺณะก็โกรธไม่ พอใจภิกษุรูปนั้นจนถึงกับก่ออธิกรณ์^๒ขึ้นก็มี ถ้าภิกษุบางรูปติเตียนท่านพระโมลियฝักคฺณะต่อหน้า ภิกษุณีเหล่านั้น ภิกษุณีก็เช่นกัน ก็จะโกรธทำให้เกิดเรื่องทะเลาะวิวาทขึ้น

ภิกษุรูปหนึ่งนำความขื่อนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระศาสดาตรัสถามพระฝักคฺณะว่า เป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ พระฝักคฺณะทูลรับว่าเป็นจริง พระศาสดาทรงให้โอวาทว่า ถ้าใครทำร้าย ภิกษุณีต่อหน้าท่าน หรือทำร้ายตัวท่านเอง ให้ละฉันทะ^๓ (ความพอใจ) และวิตกอันอาศัยเรือน^๔ (ความคิดแบบชาวบ้าน) ควรสำเนียงอย่างนี้ว่า “จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ ด้วยสิ่งที่มีประโยชน์อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทษะ”^๕

ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาให้โอวาท พร้อมกับพระฝักคฺณะว่า เมื่อก่อนนี้ภิกษุทั้งหลายทำให้พระองค์พอพระทัยเป็นอันมากเพราะภิกษุทั้งหลายนั้นว่าง่าย ณะง่าย เพียงแต่พระองค์ตรัสว่า “เราฉันอาหารหนเดียว^๖ รู้สึกว่ามีอาหารน้อย มีความลำบากกายน้อย กายเบา มีกำลัง และอยู่อย่าง ผาสุก ขอภิกษุทั้งหลายพึงฉันหนเดียวด้วยเถิด” เท่านั้นภิกษุทั้งหลายก็ทำตามโดยง่าย มีต้องพร่ำสอน มากเปรียบเหมือนรถที่เทียมม้าอาชาไนย เป็นม้าที่ฝึกดีแล้ว ไปได้ตามที่สารถิปรรณนา ไม่ต้องลงแส้ พวกเธอทั้งหลายพึงเป็นเช่นม้าอาชาไนย พึงละอกุศลเสีย พากเพียร พอกพูนกุศลธรรมอยู่เป็นนิตย์ จักถึงความมอญงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ เปรียบเหมือน ชายผู้หนึ่งเป็นเจ้าของต้นรัง มีต้นระหุ่งขึ้น แฉมในป่าร้างนั้น เขาถอนต้นระหุ่งทิ้งและกำจัดต้นรังเล็กๆที่ต้นคดขึ้นไม่ต้อออก เพื่อไม่ให้แย่งอาหารที่ ต้นรังที่ต้นตรง เมื่อเขากำจัดต้นระหุ่งและต้นรังที่คดออกแล้ว ต้นรังก็เจริญงอกงามไพบูลย์ฉนั้น^๗

^๑ ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ท่านมีมวยผมใหญ่ เพราะเหตุนี้จึงมีการเรียกท่านว่า โมลियฝักคฺณะ ม.มุ.อ.(ไทย) ๒/๒๒๒/๒.

^๒ อธิกรณ์ หมายถึง เรื่องที่สงฆ์จะต้องดำเนินการ มี ๔ อย่าง คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ การเถียงกัน เกี่ยวกับพระธรรมวินัย (๒) อนุวาทาธิกรณ์ การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ (ละเมิดสิกขาบท) (๓) อาปัตตาธิกรณ์ การต้ออาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ (๔) กิจจาธิกรณ์ กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์ จะต้องทำ เช่น ให้อุปสมบท ให้ผ้ากฐิน แต่ในที่นี้หมายถึงอนุวาทาธิกรณ์ อง.ทุก.อ. ๒/๑๕/๑๒, ม.มุ.อ.(ไทย) ๒/๒๒๒/๑๒.

^๓ ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจตัณหาบ้าง ความพอใจด้วยอำนาจปฏิฆะบ้าง ม.มุ.อ.(ไทย) ๒/๒๒๔/๔.

^๔ อันอาศัยเรือน หมายถึง อาศัยกามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๔/๔.

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.มุ. (บาลี) ๑๒/๒๓๒/๑๕๕, (ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๔๔.

^๖ ฉันอาหารมือเดียว หมายถึงการฉันอาหารในเวลาเช้า คือตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้ภิกษุฉันอาหาร ๑๐ ครั้ง ในช่วงเวลานี้ก็ประสงค์ว่า ฉันอาหารมือเดียว ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๕/๓.

^๗ วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับทำให้ง่ายแล้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมื่อดทราย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕๙.

ตรัสเรื่องที่เคยมีมาแล้วในเมืองสาวัดที่ว่า หญิงแม่เรือนคนหนึ่งชื่อเวเททิกา^๘ เล่าลือกันว่า เป็นคนสงบเสงี่ยม เรียบร้อย อ่อนโยน เธอมีหญิงรับใช้คนหนึ่ง ชื่อว่า แกลิ่งทำให้นางโกรธเพื่อทดสอบ ว่านางเป็นคนดีตามที่เล่าลือหรือไม่ ปรากฏว่าไม่จริง นางกาลิจึงถูกตีถูกด่าอย่างโหดร้ายทารุณ ตั้งแต่นั้นมา ข้าวของนางเวเททิกาเล่าลือทั่วไปว่า “เป็นหญิงคู่ร้าย ไม่เจียมตน ใจร้อน”

ทรงสรุปว่า ข้อนั้นฉันใด ภิกษุบางรูปก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่เห็นว่าเป็นผู้เรียบร้อยเจียมตน ใจเย็นนั้น ก็เพียงชั่วเวลาที่ถ้อยคำที่ไม่น่าพอใจยังไม่มากระทบเท่านั้น แต่เมื่อใดถ้อยคำไม่น่าพอใจมากระทบเข้า จึงจะทราบว่าเป็นผู้เรียบร้อยเจียมตน ใจเย็นหรือไม่ ภิกษุที่เป็นผู้ว่าง่ายเพราะเห็นแก่ปัจจัย ๔ ก็ไม่เป็นคนว่าง่าย ภิกษุเช่นนั้นไม่ทรงเรียกว่า เป็นคนว่าง่าย ผู้เคารพนบถถือธรรมเท่านั้น ทรงเรียกว่าเป็นคนว่าง่าย

ทรงแนะนำให้รู้จักอุบายละงับความโกรธตามขั้นตอนดังนี้ คือทรงแนะนำให้รู้จัก ถ้อยคำที่ใช้กันเป็นคำที่ผู้อื่นฟังกล่าวต่อว่าได้ซึ่งมีอยู่ ๕ ประเภท คือ

- (๑) กล่าวในกาลสมควรหรือไม่สมควร
- (๒) กล่าวเรื่องจริงหรือไม่จริง
- (๓) กล่าวถ้อยคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์
- (๔) กล่าวคำอ่อนหวานหรือคำหยาบคาย
- (๕) กล่าวด้วยจิตเมตตาหรือโทสะ

วิธีระงับความโกรธต่อถ้อยคำ คือ ขณะได้ฟังคำของผู้อื่นให้ควบคุมจิตตามโอวาทที่ว่า ภิกษุจะต้องทำในใจว่า ‘จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่’ ทำจิตให้เหมือน

- (๑) แผ่นดินซึ่งใครๆ จะขุดไม่ได้
- (๒) อากาศซึ่งใครๆ จะเขียนหรือระบายด้วยสีใดๆ ให้ติดไม่ได้
- (๓) แม่น้ำคงคาที่ใครๆ จะเอาคบเพลิงใดๆ ไปจุดให้ติดไม่ได้
- (๔) ถูหนังแมวที่นายช่างฟอกดีแล้วอ่อนนุ่มตั้งปยุ่นและสำลี ซึ่งใครๆ จะตีให้ดังไม่ได้

ทรงเตือนภิกษุทั้งหลายเป็นประการสุดท้ายว่า หากพวกโจรใจเหี้ยมเอาเลื่อยมีที่จับ(ด้าม) ทั้งสองข้างมาเลื่อยเธอทั้งหลายแม้กระนั้นถ้าเธอจะเป็นภิกษุหรือภิกษุรีก็ตามมีใจคิดร้ายต่อโจรนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีนั้นไม่ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา พวกเธอพึงใส่ใจโอวาทอันเปรียบด้วยเลื่อยนี้เป็น นิตยเถต จะทำให้มองไม่เห็นถ้อยคำใดๆ ของผู้อื่นที่จะอดทนไม่ได้ ข้อนั้นจะเป็นประโยชน์และความสุข ต่อพวกเธอตลอดกาลนาน^๙ ‘ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดีภาชิตของพระผู้มีพระภาค’^{๑๐}

^๘ เวเททิกา ได้แก่ ธิดาของตระกูลที่อาศัยอยู่ในเมืองวิเทหะ อีกนัยหนึ่ง ท่านเรียกปัญญาวา เวหะ ผู้ใด ย่อมไป คือดำเนินไปด้วยปัญญาชื่อเวหะ เพราะเหตุนี้ผู้นั้นชื่อ เวเททิกา อธิบายว่า ผู้เป็นบัณฑิต ม.ม.อ. (ไทย) ๒/ ๒๒๖/๗.

^๙ วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับทำให้ง่ายแล้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธ ทราย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๖๒.

^{๑๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๒/๑๘๗, (ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๔๔.

สรุปสาระธรรมสำคัญจากอุปมา

พระสูตรนี้ มีอุปมาธรรมหลายประการโดยมีอุปมาด้วยเลื่อยเป็นประการสุดท้ายอันได้แก่

๑) ภัคฺษุผู้ว่าง่ายอุปมาเหมือนม้าอาชาไนยที่ฝึกดีแล้ว

พระศาสดาตรัสกับภัคฺษุทั้งหลายว่า “รถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย ซึ่งฝึกมาดีแล้ว แล่นไปตามทางใหญ่สี่แพร่ง บนพื้นราบเรียบโดยไม่ต้องใช้แส้ เพียงแต่นายสารถิผู้ฝึกหัดม้าที่ฉลาดขึ้นรถแล้วจับสายบังเหียนด้วยมือซ้าย จับแส้ด้วยมือขวา เตือนม้าให้วิ่งตรงไปหรือเลี้ยวกลับไปตามถนนที่ต้องการได้ตามความปรารถนา แม้อันใด เราก็มั่นนั้นเหมือนกัน ไม่ต้องพร่ำสอนภัคฺษุเหล่านั้นอีก เพียงแต่ทำให้สติเกิดขึ้นในภัคฺษุเหล่านั้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น แม้เธอทั้งหลายก็จงละอกุศลธรรม จงทำความพากเพียรในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้เธอทั้งหลายก็จักถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้”^{๑๑}

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้คือ ในสมัยหนึ่งพระองค์แนะนำเรื่องฉันอาหารมือเดียว^{๑๒} ไม่ต้องสั่งสอนเพียงแต่แนะนำให้เกิดสติ สารถิเปรียบเหมือนพระศาสดา ภัคฺษุผู้ว่าง่ายทั้งหลายเปรียบด้วยยานที่เทียมด้วยม้าไม่ต้องเขียนตี^{๑๓} อุปมาภัคฺษุภัคฺษุว่าง่าย กับม้าอาชาไนยที่ฝึกดีแล้ว นัยแห่งข้ออุปมานี้ หมายถึง สมัยแรกๆ ภัคฺษุชั้นดีมีมาก ไม่ต้องว่ากล่าวกันมาก เพียงแนะก็รับไปปฏิบัติ อรรถกถาเล่าเพื่อชี้ให้เห็นว่า พระพักคฺษุเป็นภัคฺษุว่ายาก

๒) ภัคฺษุละอกุศลพอกพูนกุศลธรรมอุปมาเหมือนบุคคลหวังดีและหวังความความเจริญเติบโตของต้นสาละตัดต้นละหุ่งและเถาวัลย์

ตรัสกับภัคฺษุทั้งหลายต่อไปว่า “ภัคฺษุทั้งหลาย ป่าสาละอันกว้าง ไกลบ้านหรือนิคม ป่านั้นรกไปด้วยต้นละหุ่งบุรุษบางคนหวังดี หวังประโยชน์ และหวังความเจริญเติบโตของต้นสาละนั้น เขาจึงตัดหน่อต้นสาละที่คุด ซึ่งคอยแย่งอาหารแล้วนำออกไปทิ้งที่ภายนอก แล้ววางภายในป่าให้สะอาดเรียบร้อย คอยบำรุงรักษาต้นสาละเล็กๆ ซึ่งตรง แข็งแรงดีไว้อย่างดี ด้วยการกระทำดังกล่าวมานี้ ต่อมา ป่าไม้สาละนั้นก็เจริญ งอกงามไพบูลย์ขึ้นโดยลำดับ แม้อันใด แม้เธอทั้งหลายก็มั่นนั้นเหมือนกัน จงละอกุศลธรรมจงทำความพากเพียรในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอทั้งหลายก็จักถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้”^{๑๔}

สาระธรรมสำคัญจากอุปมาข้อนี้ก็คือ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์ที่จะสอนภัคฺษุทั้งหลายให้ละอกุศลธรรม หมั่นประพฤติแต่กุศลธรรมก็จะเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้ ทรงยกเรื่องป่าสาละอันกว้างใหญ่ ไกลหมู่บ้านหรือนิคมที่มีต้นละหุ่งขึ้นรก มีคนหวังดีหวังประโยชน์คอยบำรุงตัดแต่ง ป่านั้นก็เจริญ งอกงาม เป็นข้ออุปมา

^{๑๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๕/๑๘๙, (ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖.

^{๑๒} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร , พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๖.

^{๑๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๒๕/๖.

^{๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๕/๑๘๙, (ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖.

๓) นางเวเททิกาที่เคยสงบเสงี่ยมเพียงนางกาสิเกล้งกลับไม่เป็นเช่นนั้นอุปมาเหมือน
ภิกษุที่ทำตัวเรียบร้อยเพราะได้ปัจจัย ๔ พอไม่ได้ก็ไม่เป็นคนเรียบร้อย

“กิตติศัพท์อันชั่วช้าของหญิงแม่เรือนชื่อเวเททิกาก็จรไปอย่างนี้ว่า นางเวเททิกา เป็นหญิงดู
ร้าย ไม่เสียมตน ใจร้อน แม้นใจใด ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน เป็นผู้เรียบร้อย
นักเรียบร้อยหนาเสียมตนนักเสียมตนหนา ใจเย็นนักใจเย็นหนา ก็เพียงชั่วเวลาที่ถ้อยคำอันไม่
เป็นที่พอใจไม่มากระทบเท่านั้น แต่เมื่อใด ถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจมากระทบเธอเข้า เมื่อนั้น
ควรทราบว่าเป็นผู้เรียบร้อย เป็นผู้เสียมตน เป็นผู้ใจเย็นจริง ภิกษุที่ทำตนเป็นคนว่าง่าย ถึง
ความเป็นผู้ว่าง่าย เพราะเหตุแห่งจิวรบิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เรา
ไม่เรียกว่า ‘เป็นผู้ว่าง่ายเลย’ ซื่อนั้นเพราะเหตุไรเพราะภิกษุนั้นเมื่อไม่ได้จิวร บิณฑบาต
เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารนั้นก็จะเป็นผู้ว่าง่าย ไม่ถึงความเป็นผู้ว่าง่ายแต่ภิกษุผู้
สักการะเคารพนับถือบูชาอนุภ้อมธรรมเป็นผู้ว่าง่ายถึงความเป็นผู้ว่าง่าย เราเรียกว่า ‘เป็นผู้ว่า
ง่าย’ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราจักสักการะ เคารพ นับถือบูชา
อนุภ้อมธรรม จักเป็นผู้ว่าง่ายจักถึงความเป็นผู้ว่าง่าย’^{๑๕}

สาระธรรมสำคัญจากอุปมาข้อนี้ก็คือ พระพุทธเจ้าประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายว่า
ภิกษุบางรูปที่สงบเสงี่ยม เรียบร้อย อ่อนโยน อยู่ได้ก็เพราะยังไม่มีถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจมากระทบ
เมื่อใดมีถ้อยคำอันไม่น่าพอใจมากระทบแล้ว สงบเสงี่ยมเรียบร้อยอยู่ได้ จึงเรียกว่าเป็นผู้สงบเสงี่ยม
เรียบร้อยอยู่แท้”

๔) จิตใจหนักแน่นอุปมาเหมือนแผ่นดิน

พระศาสดาทรงอธิบายว่า “เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วพูดอย่างนี้ว่า
‘เราจักทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน’ เขาขุดลงตรงที่นั่นๆ โภยเศษดินทิ้งลงไปนั่นๆ
บัววนน้ำลายลงในที่นั่นๆ ถ้ายบัสสวาระดลงในที่นั่นๆ แล้วพูดสำหรับว่า ‘เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน เอ็ง
อย่าเป็นแผ่นดิน’ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นสามารถทำแผ่นดินไม่ให้
เป็นแผ่นดินได้หรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่ได้ จึงตรัสถามต่อไปว่า เพราะเหตุไร
ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า เพราะแผ่นดินนี้ลึกลงประมาณมิได้ การทำให้แผ่นดินใหญ่เช่นนี้ไม่
เป็นแผ่นดินได้นั้น ย่อมทำได้โดยยาก เขาต้องได้รับความเหน็ดเหนื่อยและความลำบากใจ
มาก”^{๑๖}

สาระสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนให้ภิกษุทำจิตให้
หนักแน่น ประดุจพื้นแผ่นดินใหญ่ ไม่แปรผันไปตามคำกล่าวทั้ง ๕^{๑๗} อย่างของบุคคล แต่เพื่อให้ภิกษุ
เข้าใจได้ง่าย จึงทรงยกเรื่องบุคคลขุดแผ่นดินใหญ่เป็นข้ออุปมา

^{๑๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๖/๑๙๐, (ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗.

^{๑๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

^{๑๗} “คำพูด ๕ ประเภท ในที่นี้หมายถึง ๑) พุดตามกาลสมควรหรือไม่สมควร ๒) พุดเรื่องที่จริง
หรือไม่จริง ๓) พุดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย ๔) พุดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ ๕) มีเมตตาคิดพุดหรือ
มีโทสะพุด” คุุรายละเอียดยใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

๕) จิตใจว่างอุปมาเหมือนอากาศ

พระศาสดาทรงอธิบายว่า “เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือเอาครั่งสีเหลือง สีเขียวหรือสีแดง เลื่อนตกมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เราจักเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏ’

ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเข้าใจความซึ้งนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นจะเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏได้หรือไม่ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่ได้ จึงตรัสถามต่อไปว่า เพราะเหตุไร

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า เพราะอากาศนี้ไม่มีรูปร่าง ซึ่ให้เห็นไม่ได้ เขาจะเขียนรูปในอากาศนั้น ทำให้เป็นรูปปรากฏไม่ได้ง่ายเลย บุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจมาก”^{๑๘}

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนให้ภิกษุทำจิตให้ว่างเหมือนอากาศซึ่งใครๆจะเขียนหรือระบายด้วยสีใดๆให้ติดไม่ได้ แต่เพื่อให้ภิกษุเข้าใจได้ง่าย จึงทรงยกเรื่องบุคคลวาดรูปในอากาศเป็นข้ออุปมา

๖) จิตใจเย็นอุปมาเหมือนแม่น้ำ

พระศาสดาทรงอธิบายว่า “เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือคบหญาที่ลุกโพลงมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เราจักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด เตือดเป็นควันพุ่งด้วยคบหญาที่ลุกโพลงแล้วนี้’ เธอทั้งหลายเข้าใจความซึ้งนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด เตือดเป็นควันพุ่งด้วยคบหญาที่ลุกโพลงแล้วได้หรือไม่

ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นสามารถถือคบหญาเพลิงมาเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัดได้หรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่ได้ จึงตรัสต่อไปว่า เพราะเหตุไร

ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า เพราะแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำที่ลึกสุดประมาณ เขาจะทำแม่น้ำคงคานั้นให้ร้อนจัด เตือดเป็นควันพุ่งด้วยคบหญาที่ลุกโพลงแล้วไม่ได้ง่ายเลยบุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจมาก”^{๑๙}

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายให้มีจิตใจเย็นเหมือนแม่น้ำคงคาที่ใครๆ จะเอาคบเพลิงหญาใดๆ ไปจุดให้ติดไม่ได้ คบเพลิงหญานั้นย่อมดับไปเองไม่ได้ แต่เพื่อให้ภิกษุเข้าใจได้ง่าย จึงทรงยกเรื่องบุคคลถือคบเพลิงหญาไปจุดแม่น้ำคงคาเป็นข้ออุปมา

๗) จิตใจอ่อนโยนอุปมาเหมือนกระสอบหนังแมว

พระศาสดาทรงอธิบายว่า “เปรียบเทียบเหมือนกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ถ้ามีบุรุษ ถือเอาไม้หรือกระบือองมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เราจักทำกระสอบหนังแมวนี้ที่ฟอกแล้วฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ให้มีเสียงดังก้องด้วยไม้หรือกระบืออง’ เธอทั้งหลาย เข้าใจความซึ้งนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นจะทำกระสอบหนังแมวนี้ที่ฟอกแล้ว ฟอก

^{๑๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๑.

^{๑๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๑-๒๔๒.

สะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ให้กลับมีเสียงดังก้องขึ้น ด้วยไม้หรือกระเบื้องได้หรือไม่

ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าเข้าใจอย่างไร บุรุษนั้นสามารถเอาไม้หรือกระเบื้องมาทำ กระทบหนึ่งแฉกที่ฟอกดีแล้วให้มีเสียงดังได้หรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่ได้ จึงตรัสถามต่อไปว่า เพราะเหตุไร

ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า เพราะกระทบหนึ่งแฉกนี้ที่เขาฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง เขาจะทำกระทบหนึ่งแฉกนั้นให้กลับมีเสียงดังก้องขึ้นด้วยไม้หรือกระเบื้องไม่ได้ง่ายเลย บุรุษนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากใจมาก”^{๒๐}

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายให้มีจิตใจอ่อนโยนเหมือนกระทบหนึ่งแฉกที่นายช่างฟอกดีแล้วอ่อนนุ่มดังปุยนุ่นและสำลีสั่งใครๆจะตีให้ดังไม่ได้ เพื่อเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้น จึงทรงยกเรื่องกระทบหนึ่งแฉกที่ฟอกดีแล้วบุรุษไม่สามารถตีให้มีเสียงดังเป็นข้ออุปมา

๘) จิตที่อดทนอุปมาเหมือนโจรตัดอวัยวะด้วยเลื่อย

พระศาสดาทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “หากพวกโจรผู้ประพฤติดำทราวม จะพึงใช้เลื่อย ที่มีที่จับ ๒ ข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายแม้ในพวกโจรนั้น ก็ไม่เชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดทนไม่ได้ นั่น แม้นในข้อนี้ เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทษ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นนหัดคคะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่”^{๒๑}

จุดมุ่งหมายสาระธรรมสำคัญของโอวาทนี คือ ทรงเน้นให้ระงับความโกรธด้วยวิธีอดทนขนาดถูกตัดอวัยวะด้วยเลื่อย ๒ คม ก็ไม่โกรธกลับมีเมตตาจิตต่อผู้นั้น เหตุที่ทรงตรัสสอนเรื่องนี้ เพราะทรงเริ่มจากพระโมลियัคคฺนะซึ่งเป็นพระหัตถ์คือ ประพฤติตัวไม่ดี ขี้โกรธ โกรธแล้วชอบก่อเรื่อง จึงตรัสสอนให้ละความโกรธ ให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย

ตรัสสรุปในที่สุดให้ภิกษุทั้งหลายใส่ใจเนื่องๆ ถึงพระโอวาทนีเปรียบด้วยเลื่อยนี้ อันจะทำให้มีถ้อยคำที่อดทนไม่ได้ เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน”^{๒๒}

^{๒๐} ม.มู (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒-๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๒-๒๔๓.

^{๒๑} ม.มู (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒-๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๔.

^{๒๒} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๗.

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๑ อุปมาในกกุฏปมสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
เรื่อง ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	นายสารถีฝึกม้า อาชาไนย	รถที่เทียมด้วยม้าอาชาไนย ซึ่งฝึกมาดีแล้ว แล่นไปตามทางใหญ่สี่แพร่ง บนพื้นราบเรียบ โดยไม่ต้องใช้แสร้ เพียงแต่นายสารถีฝึกหัด ม้าที่ฉลาดขึ้นรถแล้วจับสายบังเหียน ด้วยมือซ้าย จับแสร้ด้วยมือขวา เตือนม้าให้วิ่ง ตรงไปหรือเลี้ยวกลับไปตามถนนที่ต้องการ ได้ตามความปรารถนา	ไปได้ตามที่นาย สารถีปรารถนาไม่ ต้องใช้แสร้ ^{๒๓}
๒	บุคคลหวังดีและหวัง ความเจริญเติบโต ของต้นสาละตัดต้น ละหุ่งและเถาวัลย์	ภิกษุทั้งหลาย ป่าสาละอันกว้าง ไกลบ้าน หรือนิคม ป่านั้น รกไปด้วยต้นละหุ่งบุรุษ บางคนหวังดี หวังประโยชน์ และหวังความ เจริญเติบโตของต้นสาละนั้น เขาจึงตัดหน่อ ต้นสาละที่คด ซึ่งคอยแย่งอาหารแล้ว นำออกไปทิ้งที่ภายนอก แผ้วถางภายในป่า ให้สะอาดเรียบร้อย คอยบำรุงรักษาต้นสาละ เล็กๆ ซึ่งตรง แข็งแรงดีไว้อย่างดี ด้วยการ กระทำดังกล่าวมานี้ ต่อมา ป่าไม้สาละนั้นก็ เจริญงอกงามไพบูลย์ขึ้นโดยลำดับ	คอยบำรุงต้นสาละ เล็กกำจัดวัชพืช ^{๒๔}
๓	นางเวเททิกาไม่สงบ เสงี่ยมอดทนเมื่อ โกรธ	กิตติศัพท์อันชั่วช้าของหญิงแม่เรือนชื่อเว เททิกาก็ขจรไปอย่างนี้ว่า ‘หญิงแม่เรือน ชื่อเวเททิกา เป็นหญิงดุร้าย ไม่เจียมตน ใจ ร้อน’	ไม่ ด่า ลง อยู่ ใน อริवासนขันติจึงไม่ เรียบร้อย ^{๒๕}
๔	แผ่นดิน	เปรียบเหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้า มาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เราจักทำแผ่นดินใหญ่ นี้ไม่ให้แผ่นดิน’ เขาขุดลงตรงที่นั่นๆ โกยเศษดินทิ้งลงไปในที่นั่นๆ บ้วนน้ำลายลง ในที่นั่นๆ ถ่ายปัสสาวะรดลงในที่นั่นๆ แล้ว พูดส่ำทักว่า ‘เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน เอ็งอย่า เป็นแผ่นดิน’	ใครๆไม่สามารถขุด ให้หมดไปได้ ^{๒๖}

^{๒๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๕/๑๙๒-๑๘๙, (ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖.^{๒๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๕/๑๘๙, (ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖.^{๒๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๖/๑๙๐, (ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗-๒๓๘.^{๒๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒-๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

๕	อากาศ	เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือเอาครึ่งสีเหลือง สีเขียวหรือสีแดงเลือดนกมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เรารู้จักเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏ’	เขียนหรือระบายสีให้ติดไม่ได้ ^{๒๗}
๖	แม่น้ำคงคา	เปรียบเทียบเหมือนบุรุษถือคบหญ้าที่ลุกโพลงมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เรารู้จักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด’ เธอทั้งหลายเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักเผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัดเดือดเป็นควันพุ่งด้วยคบหญ้าที่ลุกโพลงแล้วได้หรือไม่	แม่น้ำคงคาที่ใครๆ ไม่สามารถเอาคบหย้ามาเผาให้แห้งได้ ^{๒๘}
๗	กระสอบหนังแมว	เปรียบเทียบเหมือนกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดั่งปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ถ้ามีบุรุษถือเอาไม้หรือกระบือมาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เรารู้จักทำกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดั่งปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ให้มีเสียงดังก้องด้วยไม้หรือกระบือ’ เธอทั้งหลายเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นจะทำกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดั่งปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ให้กลับมีเสียงดังก้องขึ้นด้วยไม้หรือกระบือได้หรือไม่	อ่อนนุ่มดั่งปุยนุ่น ใครๆ จะตีให้ดังไม่ได้ ^{๒๙}
๘	เลื่อย	“หากพวกโจรผู้ประพฤติดำทราวม จะพึงใช้เลื่อยที่มีที่จับ ๒ ข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายแม่ในพวกโจรนั้น แม่ในซอมนั้น เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘จิตของเราจักไม่แปรผัน เรารู้จักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบและจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทษ	ถูกตัดอวัยวะด้วยเลื่อย ๒ คม ก็ไม่โกรธกลับมีความอดทนมีเมตตาจิตต่อผู้นั้น ^{๓๑}

^{๒๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๙/๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๒๙/๒๔๑.

^{๒๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๙/๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๓๐/๒๔๑-๒๔๒.

^{๒๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๑/๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๓๑/๒๔๒-๒๔๓.

^{๓๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๒/๑๙๕, (ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๔๔.

		เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมัทคคะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีคามเบียดเบียน ไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่” ^{๓๐}	
--	--	---	--

๓.๑.๒ อลคัทพมสูตร: อุปมาเรื่องวิธีการศึกษาปริยัติ

สารธรรมที่เกี่ยวกับการศึกษาปริยัตินั้น มีปรากฏในอลคัทพมสูตรซึ่งมีวิธีเปรียบเทียบบรรยายโวหารแบบมีการถามตอบและมีอุปมาอุปไมย อลคัทพมสูตร แปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร มีที่มาของพระสูตรและเนื้อหา ดังนี้

พระศาสดาประทับอยู่ที่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตเมืองสาวัตถี โดยทรงปรารภทฎฐิษฐ์ชู้ของท่านพระอริฎฐะ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง^{๓๑} ว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมก่อนอันตราย^{๓๒} ก็หาสามารถก่อนอันตรายแก่ผู้ช้องเสพได้จริงไม่”^{๓๓}

ภิกษุทั้งหลายทราบอย่างนั้น จึงเตือนพระอริฎฐะว่า เห็นอย่างนั้นเป็นความเห็นผิด เป็นการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำที่ไม่เป็นจริง ขอให้ละความเห็นนั้นเสีย เพราะความจริงแล้วสิ่งใดพระพุทพจนันตรัสว่า เป็นอันตรายแก่ผู้ประพถติ สิ่งนั้นเป็นอันตรายจริง ตัวอย่างเช่น ตรัสเรื่องโทษของกาม (ความใคร่ คิดใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฎฐัพพะ) ก็เป็นโทษจริง^{๓๔} แต่ภิกษุทั้งหลายเตือนก็ไม่ฟัง ความทราบถึงพระผู้มีพระภาค ทรงเรียกไปชี้แจง ก็นั่งนิ่งเก้อเขิน ถอนใจไม่มีปฏิภาณ

^{๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๔.

^{๓๑} คนธาธิปพโพ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง อรรถกถาอธิบายว่า คทเท พายีสูติ คทพธาธิโน, ค ทพธาธิโน ปุพพปฐริสา อสสชาติ คทพธาธิปพโพ...คิซฆฆากุกกุลปฐุตสส (พรานฆ่านกแร้งเป็นพรพบุรุษของเขา เหตุนั้นเขาจึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง) หมายความว่า เป็นคนเกิดในตระกูลพรานฆ่านกแร้ง ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๑๗/๔๑๘.

^{๓๒} ธรรมก่อนอันตราย หมายถึงธรรมก่อนอันตราย ๕ อย่าง คือ (๑) กรรม ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ (๒) กิเลส ได้แก่ นียตมิจฉาทฎฐิฐิ (๓) วิบาก ได้แก่ การเกิดเป็นบัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ ๒ เพศ (๔) อริยุพวาท ได้แก่ การว่าร้ายพระอริยเจ้า (๕) อาณาวิติกกมะ ได้แก่ อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๓๔/๙.

^{๓๓} พระอริฎฐะ รูปนี้เป็นพหุสู เป็นธรรมกถิก รู้แต่อันตรายิกธรรมบางส่วน แต่ไม่รู้เรื่องอันตรายิกธรรมแห่ง การล่วงละเมิดพระวินัยบัญญัติ เพราะเหตุที่ท่านไม่ฉลาดเรื่องวินัย ดังนั้น ท่านจึงเกิจิสมผัสของหญิงจึงจะไม่ควร สิ่งเหล่านั้นต้องควรแน่นอน” ครั้นเกิดทฎฐิษฐ์ชู้ขึ้นมาแล้ว ก็ได้แย้งพระสัพพัญญุตญาณคัดค้านเวลารัชชญาณใส่ต่อและหนามในอริยมรรคว่า “เณพระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติปฐมปาราชิกอย่างกวตขันประดุกกันมหาสมุทรร ในข้อนี้ไม่มีโทษ” ประหารอาณาจักรของพระชินเจ้าด้วยกล่าวว่า “เมถุนธรรม ไม่มีโทษ” ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๑๗/๔๑๘-๔๑๙, ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๓๔/๙-๑๐.

^{๓๔} วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับทำให้ง่ายแล้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธิต ทราย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๖๔.

จึงตรัสต่อไปถึงบางคนผู้เรียนธรรม แต่ไม่พิจารณาความหมายเหล่านั้น ด้วยปัญญา เมื่อไม่พิจารณาความหมาย ธรรมของคนเหล่านั้นก็ไม่ทนต่อการเพ่ง คนเหล่านั้นเรียนธรรมะเพียงเพื่อจะยกโทษผู้อื่นและเพื่อเปลื้องวาตะของผู้อื่น จึงไม่ได้รับประโยชน์ของการเรียน ธรรมะที่เรียนไม่ได้ จึงเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์เปรียบเหมือน คนต้องการงูพิษ แต่จับไม่ได้ ก็อาจถูกงูกัดตายหรือปางตาย ส่วนคนที่เรียนดี พิจารณาความหมายเป็นต้น ก็ได้รับประโยชน์จากการเรียน เหมือนคนต้องการงูพิษ จับงูพิษดี ก็ไม่ถึงแก่ความตาย ไม่ได้รับทุกข์ปางตาย ฉะนั้น

ตรัสถามความสำคัญต่อไปว่า เพราะฉะนั้น ฟังเข้าใจความหมายแห่งภาสิตของเราแล้ว ทรงจำไว้ ถ้าไม่เข้าใจก็ฟังไตร่ตรองเราหรือภิกษุผู้ฉลาด แล้วตรัสว่า “เราแสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพ เพื่อให้ถอนตัว (นิตถรรณะ) ไม่ใช่เพื่อให้ยึด (คหณะ) เปรียบเหมือนคนข้ามฝั่งน้ำด้วยอาศัยแพ เมื่อถึงฝั่งแล้วก็ไม่จำเป็นต้องแบกแพไปด้วย เมื่อรู้ธรรมะที่เราแสดงเปรียบด้วยแพ ก็พึงละแม้ธรรมะ ไม่ต้องถึงถึงแม้ธรรมะว่าจะไม่ต้องละ”

ทรงแสดงที่ตั้งแห่งความเห็น ๖ อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร สิ่งที่เห็น ที่ฟัง ที่ทราบ ที่รู้ ที่ค้นหาด้วยใจ รวม ๕ อย่างและที่บุคคลเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เป็นอย่างอื่น ๖ กับยึดถือความเห็นที่ว่า โลกหรืออัตตาเที่ยง ว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมเห็นว่า สิ่งเหล่านั้นมิใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นอย่างนั้นก็มิสะดุ้ง ดิ้นรนในเมื่อสิ่งเหล่านั้นไม่มี

สรุปสาระธรรมสำคัญจากอุปมา

พระสูตรนี้ มีอุปมาธรรมหลายประการโดยมีอุปมาด้วยสรพิษเป็นเนื้อหาสาระของพระสูตรมีลำดับดังนี้

๑) โทษของกาม อุปมาเหมือนโครงกระดูก ชื่นเนื้อ คบเพลิงหญ้า หลุมถ่านเพลิง ความฝัน ของที่ยืมมา ผลไม้ค้ำตัน เชียงหั้นเนื้อ หอกหลาว หัวงู

พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เรากล่าวว่า ‘กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่อีก’

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชื่นเนื้อ ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ขอยืมมา ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเชียงหั้นเนื้อ ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหอกหลาว ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหัวงู มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่อีก’

โมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยทิวฎฐิที่ถือไว้ผิด ชื่อว่าทำลายตนเองและชื่อว่าประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน”^{๓๖}

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องโทษของกามคือ

ก. กามอุปมาเหมือนโคจรกระดูก พระพุทธเจ้าทรงอธิบายอุปมาดังกล่าวโดยยกตัวอย่างสุนัขหิวโซยืนอยู่ใกล้เชิงคนฆ่าโค เมื่อเขาโยนเศษกระดูกมา ก็นอนแทะตรองกระดูกนั้น แต่ถึงจะแทะเท่าไร ก็ทำให้สุนัขหิวกระดูกหายไม่ ยิ่งแทะยิ่งกระดูกหาย^{๓๗} อุปมาโคจรกระดูกคล้ายกับกามเสพเท่าไรก็ไม่มีความอิ่ม ให้ความยินดีเพียงเล็กน้อย ยิ่งเสพก็ยิ่งกระดูกหาย

ข. กามอุปมาเหมือนขึ้นเนื้อนั้น ทรงอธิบายเพิ่มเติม โดยใช้ยกตัวอย่างนกแร้ง นกตะกรุม หรือนกเหยี่ยว คบขึ้นเนื้อแล้วบินไป ชะระเดียวกันก็มีฝูงนกแร้ง นกแร้ง นกตะกรุม หรือนกเหยี่ยวบินไปรุมแย่งขึ้นเนื้อนั้น ถ้าหากนกแร้ง นกตะกรุม หรือนกเหยี่ยวนั้นไม่รีบปล่อยขึ้นเนื้อนั้น ก็อาจจะถูกฝูงนกแร้ง นกตะกรุมหรือนกเหยี่ยวนั้นลุมจิกตีได้รับอันตรายถึงชีวิต^{๓๘} อุปมากามเหมือนเนื้อที่ต้องยื้อต้องแย่ง เพราะทุกคนต่างก็ปรารถนาเพื่อตนเอง หากได้สลัดออกก็อาจจะทำอันตรายถึงชีวิตได้

ค. กามอุปมาเหมือนคบเพลิงหญ้า ทรงยกอุปมาเหมือนบุรุษถือคบเพลิงหญ้าที่ไฟติดลูกโซนเดินวนลมไปว่า ถ้าบุรุษนั้นไม่รีบปล่อยคบหญ้าที่มีไฟติดลูกโซนนั่นเสีย คบหญ้าที่ไฟติดลูกโซนนั่นก็จะพั้งไหม้มือ ไหม้แขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเขา เขาอาจถึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เพราะคบเพลิงนั้นเป็นเหตุ^{๓๙} อุปมากามเหมือนที่มนุษย์ทั้งหลายยึดครองไว้ในมือ เป็นของร้อนและเผาไหม้ ลูกกลมรวดเร็ว หากไม่รีบปล่อยก็อาจถูกเผาเผาได้รับความอันตราย

ง. กามอุปมาเหมือนหลุมถ่านเพลิง ทรงยกอุปมาเปรียบเทียบว่า หลุมถ่านเพลิงใหญ่ลึกชั่วคน แม้จะปราศจากเปลว ปราศจากควัน ผู้ที่ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิงก็ย่อมได้รับอันตรายถึงตาย^{๔๐} เปรียบเหมือนคนที่ตกอยู่ในอำนาจของกาม ย่อมถูกความร้อนของกามเผาไหม้ได้รับความทุกข์ทรมานถึงตาย หรือปางตายได้

จ. กามอุปมาเหมือนความฝัน ทรงยกอุปมาเปรียบเทียบว่า “คนฝันเห็นสวน ป่า สถานที่สระโบกขรณี ที่น่ารื่นรมย์เขาตื่นขึ้นมาก็ไม่เห็นอะไรเลย”^{๔๑} สาระธรรมจากอุปมานี้ต้องการสะท้อนให้เห็นความจริงว่า สิ่งที่เป็นความฝันมีอยู่เฉพาะในเวลาที่ยฝันเท่านั้น ครั้นตื่นขึ้นมาทุกอย่างก็สลายไป เปรียบเหมือนกามทั้งหลายที่สัตว์โลกพากันหมกมุ่นลุ่มหลง เมื่ออนิจจัง ทุกขัง อนตตาปรากฏชัดแจ้ง กามเหล่านั้นก็ไร้ความหมาย หมดความหมายไป ในคัมภีร์ขุททกนิกายจุฬนิทเทสพรรณนาไว้ว่า ปรากฏชั่วเวลาระยะเวลาอันสั้น^{๔๒} กล่าวคือเพียงแค่ตื่นขึ้นก็สลายไปหมดสิ้น

^{๓๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๙๘-๑๙๙, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

^{๓๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖-๒๔๗.

^{๓๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๓/๒๙, (ไทย) ๑๓/๔๓/๔๓.

^{๓๙} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕/๓๐, (ไทย) ๑๓/๔๕/๔๔.

^{๔๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๕/๑๑-๑๒, (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๔.

^{๔๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖/๓๗-๓๘, (ไทย) ๑๓/๔๖/๔๕.

^{๔๒} ขุ.จ. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๗.

ฉ. กามอุปมาเหมือนของที่ยืมมา โดยธรรมชาติก็ชัดเจนแล้วว่า เป็นของบุคคลอื่น แต่ตนยืมมาใช้ชั่วคราว ถึงเวลาก็ต้องส่งคืนเจ้าของ หรือเจ้าของมาพบเห็นเมื่อใด ก็ย่อมเอากลับคืนตามเดิมของยืมจึงเป็นของชั่วคราว ทำนองเดียวกันเปรียบเหมือนกามทั้งหลาย ก็เป็นของชั่วคราว ให้สุขก็เพราะตอนที่ตนครอบครอง ครั้นเมื่อสูญเสียไป ก็ย่อมสร้างความทุกข์ ความคับแค้นใจ

ช. กามอุปมาเหมือนผลไม้ค้ำตัน ทรงยกอุปมาเปรียบด้วยต้นไม้ในราวป่าอันมีผลตกดาษดิน แต่ยังไม่หล่นลงมาเลยสักผลเดียว ชายคนหนึ่งต้องการผลไม้ เห็นต้นไม้ที่มีผลตกนั้น จึงปีนขึ้นต้นไม้แล้วกินพออิ่มและใส่ปากให้เต็ม ต่อมา ชายคนที่ ๒ ต้องการผลไม้ถ่อขวานที่คมกริบเที่ยวแสวงหาผลไม้ เขามาถึงราวป่าอัน เห็นต้นไม้มีผลตกนั้นก็คิดว่า เราไม่รู้จักวิธีขึ้นต้นไม้ ทางที่ดี เราควรจะตัดต้นไม้ที่โคนต้นแล้วกินพออิ่มและใส่ปากให้เต็ม เขาจึงตัดต้นไม้ที่โคนต้นถ้าชายคนแรกไม่รีบลงมา ต้นไม้ก็ล้มทับมือเท้าหรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของเขาหักได้ เขาอาจถึงตายหรือได้รับความทุกข์ปางตาย เพราะต้นไม้เป็นเหตุ^{๔๓} ข้ออุปมากามเหมือนผลไม้ค้ำตัน จึงมีสาระธรรมมีความหมายเท่ากับว่า กามนั้นเป็นของสาธารณะ คนที่ได้ครอบครองคนแรก อาจจะเจ็บช้ำน้ำใจ ต้องทุกข์ทรมาน หรืออาจถึงความตาย ถ้าคนที่สองปรากฏกายขึ้น และปรารถนาอย่างเดียวกัน แต่ใช้วิธีการไม่ถูก อาจเทียบได้กับกรณีการประพาศิวิตินิกามในศีลข้อ ๔

ฉ. กามอุปมาเหมือนเชียงหั้นเนื้อ เชียง คือ ไม้รองสำหรับการสับหั้น มักทำเป็นแผ่นกลมๆ^{๔๔} ใช้หั้นหรือสับเนื้อ ในคัมภีร์ขุททกนิทาย มหานิทเทศขยายความว่า เรียกว่าเชียงหั้นเนื้อเพราะเป็นที่รองรับสำหรับการตัด การฟัน^{๔๕} สาระธรรมที่ว่าด้วยเชียงหั้นเนื้อคือ กามทั้งหลายนั้นเปรียบเหมือนเมื่อใดคนที่ต้องการหั้นเนื้อ หรือสับเนื้อเชียงก็ถูกหั้น ถูกสับพร้อมๆกันไปด้วย สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ใดตกอยู่ในอำนาจของกามแล้ว ย่อมต้องยอมให้ถูกหั้น ถูกสับพร้อมๆกับความปรารถนานั้นๆ ของจิตอันเนื้อด้วยความนั้น

ญ. กามอุปมาด้วยหอกหลาว ในขุททกนิทาย มหานิทเทศมีข้อความอธิบายเพิ่มเติมว่า กามเปรียบเหมือนหอกหลาว เพราะเป็นเครื่องที่มแทง^{๔๖} การอุปมากามด้วยหอกหลาวมีสาระธรรมสะท้อนพุทธประสงค์ให้เห็นภาพความจริงของกามว่า เป็นเครื่องที่มแทงจิตใจมนุษย์ตลอดเวลา ทำให้ได้รับความทุกข์ทรมาน

ฎ. กามอุปมาด้วยห้วง ข้ออุปมาด้วยห้วงนี้ ในคัมภีร์อธิบายเพียงแต่ว่า “มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่”^{๔๗}

การที่พระศาสดาทรงยกอุปมาด้วยอสรพิษ ย่อมทำให้เกิดมโนภาพที่ชัดเจนแก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะในสมัยพุทธกาล ภิกษุทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ในป่า เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด และหนึ่งในจำนวนนั้นก็คืองู จะเห็นได้ ในคัมภีร์ปัญญาสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย มีเรื่องราวภิกษุหนึ่งสาธยายมนต์ที่ลานพระเจดีย์เหยียดเท้าไปที่จอบปลวกก็ถูกงูพิษกัด อีกรูปเหยียดเท้าเหยียดเท้า

^{๔๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๘/๓๑, (ไทย) ๑๓/๔๘/๔๕.

^{๔๔} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๒๑๒.

^{๔๕} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๒๓, (ไทย) ๒๙/๓/๘.

^{๔๖} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๒๓-๒๘, (ไทย) ๒๙/๓/๘.

^{๔๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๘๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๗.

ไปที่กลด ก็ถูกงูเห่ากัด^{๔๘} สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย ถึงกับแจกแจงรายละเอียดของอสรพิษไว้ ๑,๐๒๔ ชนิด^{๔๙}

๒) การเรียนธรรมของโมฆบุรุษอุปมาเหมือนการจับงูพิษไม่ดี

พระศาสดาทรงกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัฏฐุตธรรม และเวทลลชะ^{๕๐} พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้วไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขา ผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา โมฆบุรุษเหล่านั้นเล่าเรียนธรรมมุ่งจะชมชู้ผู้อื่น และมุ่งจะเปลื้องตนจากค่านินทาว่าร้าย ย่อมไม่ได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพวกเขาเรียนธรรมทั้งหลายมาไม่ดี บุรุษผู้ต้องการงูพิษ เทียวเสาะแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่ จึงจับมันที่ขมดหาง หรือที่หาง งูพิษนั้นจะพืงแว้งกัดเขาที่มือที่แขน หรือที่อวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่ง เพราะการถูกกัดนั้นเขาก็จะตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย ข้อนั้นเพราะเหตุไรเพราะเขาจับงูพิษไม่ดี แม้นใดภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ก็ฉันทันนั้น เหมือนกันเล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัฏฐุตธรรม และเวทลลชะ พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้วไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขาผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา โมฆบุรุษเหล่านั้นเล่าเรียนธรรม มุ่งจะชมชู้ผู้อื่น และมุ่งจะเปลื้องตนจากค่านินทาว่าร้าย ย่อมไม่ได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพวกเขาเรียนธรรมทั้งหลายมาไม่ดี”

^{๔๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๐๘.

^{๔๙} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๗๒.

^{๕๐} สุตตะ ได้แก่ อุกโกตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร มงคลสูตร รตนสูตร นาฬกสูตร ตูวัญญูสูตร ในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ

เคยยะ ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

เวยยาकरणะ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นที่ไม่ จัดเข้าในองค์

๘ ที่เหลือ

คาถา ได้แก่ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

อุทาน ได้แก่ พระสูตร ๘๒ สูตรที่เกี่ยวข้องด้วยคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสหคตด้วยโสมนัสญาณ

อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตตมิมิ ภควตา เป็นต้น

ชาตกะ ได้แก่ ชาตก ๕๕๐ เรื่อง มีอปณณกชาตก เป็นต้น

อัฏฐุตธรรม ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ทั้งหมด ที่ตรัสโดยนัยว่า “ภิกษุทั้งหลายข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอนันท์” ดังนี้ เป็นต้น

เวทลลชะ ได้แก่ พระสูตรแบบถาม-ตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้ และความพอใจ เช่น จูฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๓๘/๑๓.

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลาย ที่แสดงถึงความเชื่อผิดจากการศึกษาและนำไปปฏิบัติผิดของพุทธบริษัท ซึ่งอาจจะมีสาเหตุมาจาก ความอ่อนด้อยทางปัญญา การศึกษาที่ไม่ดี ศึกษาไม่ดี ทรงจำไว้ผิด เลยทำให้ตีความผิดไปด้วย เรียกว่าปริยัติไม่ดีและเพราะคนพวกนั้นเรียนธรรมเพื่อจะข่มผู้อื่น เพื่อจะปลดเปลื้องตนจากคำว่าร้าย จึงไม่ได้รับประโยชน์จากการเรียนธรรม กลับให้โทษแก่ผู้เรียน จึงทรงอุปมาเพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจ โดยทรงเปรียบเหมือนคนจับงูพิษผิดที่ คือจับที่ขมคางหรือที่หาง งูจึงแวงกัดเอาได้

๓) การเรียนธรรมของกุลบุตรอุปมาเหมือนคนจับงูพิษถูกวิธี

พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายต่อไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ ย่อม เล่าเรียน^{๕๑}ธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธรรม และเวทลลสะ พวกเขาล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วย ปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงประจักษ์ชัด^{๕๒}แก่พวกเขาผู้ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา กุลบุตร เหล่านั้นเล่าเรียนธรรมมิใช่มุ่งจะข่มขู่ผู้อื่น และมีใม่มุ่งจะเปลื้องตนจากคำนิทานว่าร้าย ย่อม ได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขา เรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขสันกาลนาน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะ พวก เขาเรียนธรรมทั้งหลายมาดีแล้ว บุรุษผู้ต้องการงูพิษ เที้ยวเสาะแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษตัว ใหญ่ จะพึงใช้ใม่มีง่ามเหมือนขาแพะกัดไว้แน่น ครั้นแล้วจึงจับที่คออย่างมั่นคง ถึงแม้งูพิษนั้น จะพึงรัดมือ แขน หรือที่อวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่งของบุรุษนั้นด้วยขมคางก็จริง ถึงอย่างนั้น เพราะการรัดนั้น เขาก็ไม่ตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาจับงูพิษไว้ มั่นแล้ว แม้มันใด กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกัน เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธรรม และเวทลลสะ พวกเขา เหล่านั้นเล่าเรียน ธรรมนั้น แล้วไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้ นจึงประจักษ์ชัดแก่พวกเขา ผู้ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา กุลบุตรเหล่านั้นเล่าเรียนธรรม มิใช่มุ่งจะข่มขู่ผู้อื่น และมีใม่มุ่งจะเปลื้องตนจากคำนิทานว่าร้าย ย่อมได้รับประโยชน์แห่งธรรม นั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขสันกาลนานชื่อนั้นเพราะเหตุไรเพราะพวกเขาเรียนธรรมทั้งหลาย มาดีแล้วภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุฉนั้น เธอทั้งหลายจะพึงรู้ชัดเนื้อความแห่งภาชิตใดของเรา

^{๕๑} เล่าเรียนธรรม ในที่นี้หมายถึงเล่าเรียนนิคตธรรมปริยัติ แท้จริงปริยัติมี ๓ นัย คือ (๑) อลคัททูปริยัติ การเล่าเรียนเปรียบด้วยงูพิษ ได้แก่การเล่าเรียนมุ่งลาภสักการะด้วยคิดว่า ‘เราเล่าเรียนแล้วจักได้จีวร หรือคนอื่น จะรู้จักเราในท่ามกลางบริษัท ๔’ (๒) นิตถรณปริยัติ การเล่าเรียนมุ่งประโยชน์คือการออกจากวิภวภูมิจึงได้แก่การ เล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า ‘เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จัก อบรมมรรค จักทำผลให้แจ้ง’ (๓) ภัณฑาคาริกปริยัติ การเล่าเรียนประจูดุขคุณคลัง ได้แก่การเล่าเรียนของพระ ชิณาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ขั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรค ทำให้แจ้งผลแล้ว เมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์ เป็นผู้ ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาริยวงศ์ ดังนั้นในที่นี้จึงหมายถึงเอานัยที่ ๒ ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๓๙/๑๔.

^{๕๒} ประจักษ์ชัด (นิชฌานัน ขมนุตติ) หมายถึงมาปรากฏว่า ‘พระผู้มีพระภาคตรัสศีลในสูตรนี้ ตรัส สมาธิ, วิปัสสนา,มรรค, ผล, วิภวภูมิจึงได้แก่การเล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า ‘เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จัก อบรมมรรค จักทำผลให้แจ้ง’ (๓) ภัณฑาคาริกปริยัติ การเล่าเรียนประจูดุขคุณคลัง ได้แก่การเล่าเรียนของพระ ชิณาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ขั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรค ทำให้แจ้งผลแล้ว เมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์ เป็นผู้ ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาริยวงศ์ ดังนั้นในที่นี้จึงหมายถึงเอานัยที่ ๒ ม.ม.อ.(ไทย) ๒/ ๒๓๙/๑๕.

ควรทรงจำภาชิตนั้นไว้อย่างนั้นเถิด เธอทั้งหลาย(หาก)จะไม่พึงรู้ชัดเนื้อความแห่งภาชิตใดของเรา ก็ควรสอบถามเรา หรือถามภิกษุผู้ฉลาดในภาชิตนั้นเถิด”^{๕๓}

สาระสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายในการเรียน การศึกษาที่ถูกต้อง อันจะเป็นการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจและการปฏิบัติที่ถูกต้องในหลักธรรมทั้งที่ควรเจริญทั้งที่ควรกระทำให้แจ้งและในส่วนของหลักธรรมที่ควรกำหนดและควรละเสีย เพื่อขจัดความขัดแย้งอันมีสาเหตุมาจากเรื่องธรรมวินัยในส่วนของการศึกษา เพื่อความเข้าใจง่ายจึงทรงอุปมาเหมือนการจับงูพิษที่ถูกต้องและไม่เป็นภัยต่อตนเอง

๔) ธรรมอุปมาเหมือนแพ

พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เปรียบเทียบเหมือนบุรุษผู้เดินทางไกล พบห้วงน้ำใหญ่ ฝั่งนี้ น้ำระแวง มีภัยเฉพาะหน้า ฝั่งโน้นเกษม ไม่มีภัย แต่ไม่มีเรือหรือสะพานสำหรับ ข้ามเพื่อจะไป ฝั่งโน้นไม่มี เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่า ‘ห้วงน้ำนี้ใหญ่นัก ฝั่งนี้ น้ำระแวงมีภัยเฉพาะหน้า ฝั่งโน้นเกษม ไม่มีภัยเฉพาะหน้า เรือหรือสะพานสำหรับข้ามไปฝั่งโน้นไม่มี ทางที่ดี เราควรรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และไปไม้มาผูกเป็นแพแล้วอาศัยแพนั้นใช้มือและเท้าพยุน้ำก็จะข้ามฝั่งได้โดยสวัสดิ’ ต่อมา เขารวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และไปไม้มาผูกเป็นแพ แล้วอาศัยแพนั้นใช้มือและเท้าพยุน้ำ ข้ามฝั่งได้โดยสวัสดิ เขาข้ามฝั่งได้แล้ว จะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘แพนี้มีประโยชน์แก่เรามากนัก เราอาศัยแพนี้ใช้มือและเท้าพยุน้ำข้ามฝั่งได้โดยสวัสดิ ทางที่ดี เราควรยกแพนี้ขึ้นเทินศิระษะ หรือยกขึ้นบ่าแบกไปตามความปรารถนา’ เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร บุรุษนั้นผู้กระทำอย่างนี้ จะชื่อว่าทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้องหรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้อนี้ชื่อว่าทำไม่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าข้า” ตรัสถามต่อไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นทำอย่างไร จึงจะชื่อว่าทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้อง ในข้อนี้ บุรุษนั้นข้ามฝั่งแล้วจะพึงคิดอย่างนี้ว่า ‘แพนี้มีประโยชน์แก่เรามากนัก เราอาศัยแพนี้ใช้มือและเท้าพยุน้ำข้ามฝั่งได้โดยสวัสดิ ทางที่ดี เราควรยกแพนี้ขึ้นวางไว้บนบก หรือให้ลอยอยู่ในน้ำ’ แล้วไปตามความปรารถนาบุรุษนั้นผู้กระทำอย่างนี้ จึงจะชื่อว่าทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้อง แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน แสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพเพื่อต้องการสลัดออก มิใช่เพื่อต้องการจะยึดถือแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมซึ่งเปรียบดั่งแพที่เราแสดงแล้ว ควรละแม้ธรรมทั้งหลาย^{๕๔} ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงธรรมเลย”^{๕๕}

สาระสำคัญของอุปมานี้ก็คือ พระพุทธองค์ประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายให้คลายความยึดมั่นถือมั่นแม้ในธรรมทั้งหลายและอธรรม แต่เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจง่ายและชัดเจน ทรงแสดงธรรมอุปมาด้วยแพเพื่อต้องการสลัดออก มิใช่เพื่อต้องการจะยึดถือ เพราะธรรมะนั้นใช้เป็นเครื่องมือเพื่อให้ถึงฝั่งคือนิพพาน เมื่อภิกษุทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมซึ่งเปรียบดั่งแพ เมื่อเข้าถึงฝั่งแล้วก็ควรละไม่ควรยึดมั่นทั้งธรรมและอธรรม

^{๕๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑, (ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๓.

^{๕๔} ธรรมทั้งหลายในที่นี้ หมายถึง สมถะและวิปัสสนา ม.ม.อ. (ไทย) ๑๒/๒๔๐/๑๖.

^{๕๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๐/๒๐๒, (ไทย) ๑๒/๒๔๐/๒๕๕-๒๕๖.

๕) อวิชชาอุปมาเหมือนลิ้ม

พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ถอนลิ้มได้แล้วเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละอวิชชาได้เด็ดขาดแล้ว ตักรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ภิกษุเป็นผู้ถอนลิ้มได้แล้วเป็นอย่างนี้^{๕๖}

สาระธรรมจากอุปมาในพระพุทธพจน์นี้ ก็คือการแสดงให้เห็นถึงอวิชชาที่ฝังแน่นในสันดานของบุคคล ยากแก่การถอนขึ้น ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายวนเวียนอยู่ในห้วงของกิเลส กรรม วิบาก สร้างภพสร้างชาติไม่สามารถหลุดพ้นไปได้ เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจจึงอุปมาเปรียบเหมือนลิ้มที่อยู่ในสมัยโบราณพาหนะประเภทเกวียน หรือรถ ตัวเพลจะมีลิ้มสลักเพื่อบังคับ หรือยึดล้อให้ติดกับตัวเกวียน หรือรถ หากไม่มีเมื่อเกวียนหรือรถถูกลากไป ล้อย่อมหลุดไปจากเกวียนหรือรถนั้นๆ ลิ้มจึงต้องสลักหรือฝังติดที่เพลล้อของรถหรือเกวียนให้แน่น

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๒ อุปมาในอลคัททูปมสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	โคจรกระดูก	กามทั้งหลาย ^{๕๗} เปรียบเหมือนร่างโคจรกระดูก	สุนัขแทะกระดูกยิ่งแทะก็ยิ่งกระหาย ^{๕๘}
๒	ชิ้นเนื้อ	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ	เหล่าสัตว์พากันแย่งชิงเนื้อนั้น
๓	คบเพลิง หญ้า	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า ^{๕๙}	บุรุษถือคบเพลิงหญ้าที่ลุกโชนหากไม่ปล่อยอาจถึงตายและได้รับทุกข์ปางตาย
๔	ความฝัน	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน ^{๖๐}	สิ่งที่เป็นความฝันมีอยู่เฉพาะในเวลาฝัน พอตื่นก็หายไป
๕	ของที่ยืมมา	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ยืมมา ^{๖๑}	ตนยืมมาใช้ชั่วคราว ถึงเวลาก็ต้องส่งคืนเจ้าของ

^{๕๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๕/๒๐๗, (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๒.

^{๕๗} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๔๑๗/๓๐๕, (ไทย) ๒/๔๑๗/๕๒๖-๕๒๗, อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๗๖/๘๖, (ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๔, ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๗-๙, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๗/๔๖๙-๔๗๐.

^{๕๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖.

^{๕๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖.

^{๖๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖-๒๔๗.

^{๖๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๙๘, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

๖	ผลไม้ค้ำตัน	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน ^{๖๒}	ผลตกดาษตื่นแต่ไม่ร่วง หล่นลงมา คนแรกป็นไป เก็บ คนที่สองป็นไม่เป็น ใช้ชวานตัดต้นไม้จนถูก ทับเพราะความต้องการ ผลนั้น
๗	เซียงหั้น เนื้อ	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเซียงหั้นเนื้อ ^{๖๓}	เป็นที่รองรับสำหรับการ ตัด การฟัน ^{๖๔} เมื่อใดคนที่ ต้องการหั้นเนื้อ หรือสับ เนื้อเซียงก็ถูกหั้น ถูกสับ พร้อมๆกันไปด้วย เป็น การเอาชีวิตเข้าไปเสี่ยงให้ ถูกหั้นถูกสับ
๘	หอกหลาว	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหอกหลาว ^{๖๕}	เป็นเครื่องมือแทงให้ได้ บาดแผลไม่เล็กก็ใหญ่ไม่ เจ็บน้อยก็เจ็บมาก
๙	หัวงู	กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหัวงู ^{๖๖}	ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้อมก็ไม่วายต้องคอยระแวง ไม่ อาจปลงใจสนิทหรือวาง จิตปลอดโปร่งได้แท้จริง อาจฉกเอาคินนำภัย อันตรายมาให้ได้เสมอ มี ภัยเฉพาะหน้า

^{๖๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๘๘, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

^{๖๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๘๘, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

^{๖๔} ช.ม. (บาลี) ๒๘/๓/๕, (ไทย) ๒๘/๓/๘.

^{๖๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๘๘, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

^{๖๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๘๘, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

๑๐	จับงูที่หาง	<p>โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน เล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัပ္ภุตธรรม และเวทัลละ พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้วไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขาผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา โมฆบุรุษเหล่านั้นเล่าเรียนธรรม มุ่งจะข่มขู่ผู้อื่น และมุ่งจะเปลื้องตนจากค่านินทาว่าร้าย ย่อมไม่ได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่เหล่ากุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน^{๖๗}</p>	จับงูผิดวิธีจึงแว้งกัด
๑๑	จับงูพิษด้วยไม้ง่าม	<p>บุรุษผู้ต้องการงูพิษ เทียวเสาะแสวงหาพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่ จะพึงใช้ไม้มีง่ามเหมือนขาแพะกดไว้แน่น ครั้นแล้วจึงจับที่คออย่างมั่นคง ถึงแม้งูพิษนั้นจะพึงรัดมือ แขน หรือที่อวัยวะน้อยใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่งของบุรุษนั้นด้วยขนดกก็จริง ถึงอย่างนั้น เพราะการรัดนั้น เขาก็ไม่ตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย^{๖๘}</p>	จับงูพิษถูกวิธี งูไม่สามารถกัดได้
๑๒	แพ	<p>บุรุษผู้เดินทางไกล พบห้วงน้ำใหญ่ เพื่อจะไปอีกฝั่ง เขาคิดอย่างนี้ว่า ‘ห้วงน้ำนี้ใหญ่นัก ฝั่งนี้วาระแวงมีภัยเฉพาะหน้า ฝั่งโน้นเกษม ไม่มีภัยเฉพาะหน้า เรือหรือสะพานสำหรับข้ามไปฝั่งโน้นไม่มี ทางที่ดี เราควรรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพแล้วอาศัยแพนั้นใช้มือและเท้าพยุ่น้ำก็จะข้ามฝั่งได้’ ต่อมา เขารวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้มาผูกเป็นแพ แล้วอาศัยแพนั้นใช้มือและเท้าพยุ่น้ำข้ามฝั่งได้ เขาข้ามฝั่งได้แล้ว มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘แพนี้มีประโยชน์แก่เรา มากนัก เราอาศัยแพนั้นใช้มือและเท้าพยุ่น้ำข้ามฝั่งได้’</p>	นำไปถึงฝั่งแต่ไม่ยกแพไปด้วย

^{๖๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑, (ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๔.

^{๖๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑, (ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๔.

		<p>ทางที่ดี เราควรยกแพ้นี้ขึ้นเทินศีรษะ หรือยกขึ้น บ่าแบกไปตามความปรารถนาตรัสถามต่อว่าเข้า ใจความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นผู้กระทำอย่างนี้ จะชื่อว่าทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้องหรือไม่ ภิกษุ ทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้อนั้นชื่อว่าทำไม่ถูกต้อง” ตรัสถามต่อไปว่า “บุรุษนั้นทำอย่างไร จึงจะชื่อว่า ทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้อง ในข้อนี้ บุรุษนั้นข้ามฝั่ง แล้วจะพึงคิดอย่างไรว่า ‘แพนี้มี ประโยชน์แก่ เรามากนัก เราอาศัยแพนี้ใช้มือและเท้าพยุ่น้ำ ข้ามฝั่งได้โดยสวัสดิ์ ทางที่ดีเราควรยกแพ้นี้ขึ้นวาง ไว้บนบก หรือให้ลอย อยู่ในน้ำ’ แล้วไปตาม ความปรารถนาบุรุษนั้นผู้กระทำอย่างนี้ จึงจะชื่อ ว่าทำหน้าที่ในแพนั้นถูกต้องนำไปถึงฝั่งแต่ไม่ยก แพไปด้วย^{๒๙}</p>	
--	--	---	--

๓.๑.๓ วมมิกสูตร: อุปมาเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์

สาระธรรมจากอุปมาที่เกี่ยวกับบรรทัดฐานของการปฏิบัติเพื่อความพ้นจากทุกข์ บรรลุถึง
 พระนิพพานอันเป็นจุดสุดยอดของชาวพุทธ จัดเป็นอุปมาธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตามอัธยาศัย
 ของผู้ฟังด้วยอินทริยปโรปริยัตตญาณ คือ ปัญญาให้เห็นความยิ่งหย่อนของอินทริย์ และอาสยานุสย
 ญาณ คือ ปัญญาให้เห็นอัธยาศัยและอนุสัยของเหล่าสัตว์ อยู่ในวมมิกสูตร มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์
 มีชื่อตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร และรูปแบบของวมมิกสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ
 มีเนื้อหาสาระธรรมที่เป็นใจความของพระสูตร ดังนี้

พระศาสดาประทับอยู่ที่ วัดเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตเมืองสาวัตถี มีพระ
 เถระรูปหนึ่งคือ พระกุมารกัสสปะ อยู่ในอันธวัน ทางทิศเหนือของพระเชตวัน ในระหว่างที่พระกุมาร
 กัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัน มีพรหมองค์หนึ่ง ถามปริศนาธรรมกับท่านว่า ในเวลาที่พราหมณ์ทิตา
 ปาโมกข์สอนหมู่ศิษย์อยู่ในป่า ได้พบจอมปลวกใหญ่ มีลักษณะแปลกประหลาด คือเวลากลางคืนพัน
 ควัน เวลากลางวันพันไฟ พราหมณ์สั่งให้สุเมธ หมายถึงผู้มีปัญญา เอาจอบไปขุดดู เมื่อขุดแล้วได้พบ
 ลี้มสลัก ขุดต่อไปจึงพบอึ่ง ทางสองแพร่ง ผ้ำกรองน้ำต่าง เต่า มีดและเขียงหันเนื้อ ขึ้นเนื้อและนาค
 ตามลำดับรวมเป็นปริศนา ๑๕ ข้อ พรหมนั้นกล่าวสรุปว่า ขอให้ท่านพระกุมารกัสสปะนำปริศนาธรรม
 ๑๕ ข้อนี้ไปทูลถามพระศาสดา พระองค์ตรัสตอบดังนี้

๑) จอมปลวก คือ ร่างกายของคนเรานี้ซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม
 มีความทรุดโทรมเป็นธรรมดา

๒) กลางคืนเป็นควัน คือ ความคิดหรือการตรึกตรอง หมายถึง บุคคลต้องตรึกตรองนึก
 คิดเรื่องการทำงานที่จะต้องทำในวันรุ่งขึ้น อากาครุ่นคิดนั่นเองเปรียบเหมือนควัน

^{๒๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๐/๒๐๒, (ไทย) ๑๒/๒๔๐/๒๕๕-๒๕๖.

๓) กลางวันเป็นไฟ คือ การทำงาน หมายถึง ต้องทำงานในเวลากลางวัน ด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยความเหน็ดเหนื่อย

๔) พรหมณ์ คือ พระพุทธเจ้า

๕) สุเมธผู้เป็นศิษย์ คือ ผู้ปฏิบัติ

๖) เสียม คือ ปัญญาอันประเสริฐ อริยปัญญา

๗) การชูด คือ ความเพียร หมายถึงการทำ ความเพียรเสมอดั้นเสมอปราย ทำความเพียรติดต่อกัน

๘) ลิมสลัก คือ อวิชา

๙) อัง คือ ความโกรธ

๑๐) ทางสองแพร่ง คือ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยมีอาจตกลงใจได้

๑๑) ผ้ากรองน้ำต่าง คือ นิเวศน์

๑๒) เต่า คือ ชั้นธ ๕

๑๓) มีดและเขียงหั่นเนื้อ คือ กามคุณ ๕

๑๔) ขึ้นเนื้อ คือ นันทิราคะ ความกำหนดเพราะความเพลิตเพลิต หรือความเพลิตเพลิต และความกำหนด

๑๕) นาค คือ พระอรหันต์^{๗๐}

สรุปสาระธรรมสำคัญจากอุปมา

พระสูตรนี้ มีอุปมาธรรมหลายประการโดยมีอุปมาด้วยจอมปลวกเป็นเนื้อหาสาระเริ่มต้นของพระสูตรมีลำดับดังนี้

๑) จอมปลวกอุปมาเหมือนร่างกาย

พระกุมารกัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไร ชื่อว่า จอมปลวก พระผู้มีพระภาคทรงเฉลยปริศนาธรรม ตรัสตอบว่า “ภิกษุ คำว่า จอมปลวก นั้น เป็นชื่อของร่างกายนี้ ซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุก และขนมกুমมาส ไม่เที่ยง ต้องบริหารต้องนวดพื้น จะต้องแตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา”^{๗๑}

จุดมุ่งหมายที่เป็นสาระธรรมจากอุปมานี้ คือ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะทรงตรัสเฉลยคำถามของพระกุมารกัสสปะที่เป็นคำปริศนา ให้เข้าใจเรื่องของร่างกายคน ที่มีรูปร่างใหญ่ทั้งน้อยเต็มไปหมด ซึ่งรูใหญ่ได้แก่ ตา หู จมูก และปากเป็นต้นเรียกว่าทวาร ๙^{๗๒} ส่วนรูเล็กๆ ได้แก่ ต่อมเหงื่อ

^{๗๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๑๑, (ไทย) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๖๗-๒๗๓.

^{๗๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๐/๒๑๒, (ไทย) ๑๒/๒๕๐/๒๑๒.

^{๗๒} อนัน ปาน ขาหนีย โภชนณจ มหารหิ

เอกทวารณ ปวิสิตวา นวทวารหิ สนหติ.

“อาหารเครื่องดื่ม ของเคี้ยว และโภชนะ ซึ่งมีค่ามาก เข้าทางทวารช่องเดียว แต่หลังก่อทางทวาร ๙ ช่อง” วิสุทธิ.(ไทย) ๑/๓๐๓/๓๘๒.

ตามผิวหนัง ใกล้ๆกับต่อมเหงื่อมีขนงอกอยู่มีรูเล็กๆอยู่ถึง ๒๐๐๐รู^{๗๓}เต็มไปด้วยรูพรุนเหมือนกระซอน และเพื่อให้เข้าใจง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น ร่างกายของมนุษย์จึงเปรียบได้กับจอมปลวกเพราะมีรูพรุน เต็มไปหมด เป็นสิ่งน่ารังเกียจ ไม่น่าพอใจ เป็นที่ประชุมกันของมหาภูตรูป ๔

๒) ความคิดหรือการตรีกตรองอุปมาเหมือนกลางคืนเป็นคว้น

พระกุมารกัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไร ชื่อว่า กลางคืนเป็นคว้น พระผู้มีพระภาคทรงเฉลยปริศนาธรรม ตรัสตอบว่า “ชื่อว่า การพ่นคว้นในเวลากลางคืน นั้น ได้แก่ การที่บุคคล ทำการงานในเวลากลางวัน แล้วตรีกตรองถึงในเวลากลางคืน นี้ชื่อว่า การพ่นคว้นในเวลา กลางคืน”^{๗๔}

สาระธรรมธรรมสำคัญจากอุปมานี้ คือ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะทรงตรัสเฉลย คำถามของพระกุมารกัสสปะที่เป็นคำปริศนา ให้เข้าใจเรื่อง การพ่นคว้นในเวลากลางคืน หมายถึง บุคคลต้องตั้งจิตตรองนึกคิดเรื่องการทำงานที่จะต้องทำในวันรุ่งขึ้น หมายถึงการตรีกที่ประกอบด้วย โลภะ โทสะ และโมหะเกี่ยวกับโลกียวิสัย โดยทรงแสดงอาการครุ่นคิดนั่นเองเปรียบเหมือนคว้น เพื่อถ่ายทอด ความเข้าใจมากขึ้น

สรุปจุดประสงค์ที่เป็นอุปมานี้ ตรัสไว้เพื่อสอนภิกษุโดยตรง เริ่มจากพระกุมารกัสสปะเป็น ต้น เพราะภิกษุไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอยู่ของตนเพราะโยมทั้งหลายคอยอุปฐาก เพื่อให้ได้ดำเนินชีวิตในการบำเพ็ญสมณธรรม ด้วยการถวายปัจจัยที่เหมาะสมแก่สมณบริโภค ในเวลา เช้า ภิกษุสามารถหาอาหารได้ด้วยการบิณฑบาต ท่านมีผ้าไตรจีวรสำหรับนุ่งห่มและมีวัดอยู่ ท่านไม่ ต้องกังวลเรื่องวางแผนประกอบอาชีพ ดังนั้นถ้าในตอนกลางคืนเกิดความคิดขึ้นว่าพรุ่งนี้หรือมะรืนนี้ ต้องทำอะไรท่านต้องกำจัดความคิดนั้นให้หมดไป โดยจำไว้ว่ามันเป็นเพียง “คว้น” เท่านั้น ผู้ที่กำลัง ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็เช่นเดียวกัน พึงพยายามป้องกันไม่ให้เกิดการพ่นคว้นออกมาได้

๓) กลางวันเป็นเปลวอุปมาเหมือนการทำงานในเวลากลางวัน

พระกุมารกัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคต่อไปว่า อะไร ชื่อว่า กลางวันเป็นเปลว พระผู้มีพระภาคทรงเฉลยปริศนาธรรม ตรัสตอบว่า “ชื่อว่า การลุกโผลงในเวลากลางวัน นั้น ได้แก่ การที่ บุคคลตรีกตรองถึงบ่อย ๆ ในเวลากลางคืน แล้วประกอบการทำงานในเวลากลางวัน ด้วยกายและวาจา นี้ชื่อว่า การลุกโผลงใน เวลากลางวัน”^{๗๕}

สาระธรรมธรรมสำคัญจากอุปมานี้ คือ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะทรงตรัสเฉลย คำถามของพระกุมารกัสสปะที่เป็นคำปริศนา ให้เข้าใจเรื่องเป็นเปลวในเวลากลางวัน คือเวลากลางวัน ก็กระทำตามแผนไม่ว่าจะทำด้วยตนเองหรือสั่งให้ผู้อื่นกระทำตามที่ตนคิดไว้ในเวลากลางคืน นี้เรียกว่า พนไฟในเวลากลางวัน

^{๗๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิมมิกสูตร ปริศนาแห่งจอมปลวก**, แปลโดยพระคณาจารย์ วังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๙.

^{๗๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๑๓.

^{๗๕} ม.ม. (บาลี) ๑-๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๑๓.

๔) พราหมณ์อุปมาเหมือนพระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมว่า “คำว่า พราหมณ์^{๗๖} นั้น เป็นชื่อของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๗๗}

การกล่าวว่าพราหมณ์เป็นชื่อของพระพุทธเจ้า ก็เพราะพราหมณ์เป็นอาจารย์มีศิษย์ราว ๕๐๐ หรืออย่างมากที่สุด ๕,๐๐๐ ถึง ๗,๐๐๐ คน ส่วนพระพุทธองค์เป็นพระศาสดาของสัตว์โลกทั้งหมด รวมทั้งเทวดา พรหม และมนุษย์ อันมีจำนวนมากจนนับไม่ถ้วนในคัมภีร์โศตถกีกกล่าวว่า สัตว์โลก ๒๔ อสงไขย ๖๐ โภกฏี และ ๑ แสนบรรลุธรรมในสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ดังนั้นพระพุทธองค์ จึงได้รับการสรรเสริญว่า สตถา เทวมนุสสานิ (ทรงเป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย)

๕) สุเมธอุปมาเหมือนพระเสกขะ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่าสุเมธ นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้เป็นเสกขะ”

พระพุทธเจ้าทรงอุปมา สุเมธ ด้วยคำว่า เสกขะ คือ ผู้ปฏิบัติไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญาในพระสูตรบางแห่งระบุถึงท่านผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ และผลขั้นต่ำๆ ยกเว้นอรหัตตผล แต่ในพระสูตรนี้หมายถึงกัลยาณปุถุชน คือผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อบรรลุวิปัสสนาญาณ บุคคลนั้นได้ชื่อว่า สุเมธ คือ ศิษย์ผู้ฉลาดหลักแหลม เพราะผู้ปฏิบัติที่มีเพียง ศีลและสมาธิที่บริบูรณ์เท่านั้น จะไม่อาจรู้ชัดรูปกายที่เปรียบได้กับจอมปลวก ซึ่งเป็นที่ประชุมกันของธาตุสี่นี้ แต่จะต้องเจริญภาวนาจนบรรลุวิปัสสนาญาณเสียก่อนจึงจะแยกร่างกายนี้ออกให้เห็นธาตุทั้ง ๔ ได้

สรุปได้ว่าการขุดจอมปลวกด้วยเสียมคือวิปัสสนาญาณนั้นเป็นอย่างไร พระสูตรนี้ตรัสว่า เราจะเป็นพระเสกขะผู้ฉลาดหลักแหลมได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา แต่การเจริญวิปัสสนานั้นผู้ปฏิบัติ จะต้องเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ สมาธิและวิปัสสนาญาณจึงเกิดขึ้นได้ ดังนั้น พระเสกขะจึงต้องเป็นบุคคลที่ บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิและปัญญา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นศิษย์ที่ฉลาดหลักแหลม

๖) นาคอุปมาเหมือนพระอรหันต์

เมื่อพระกุมารกัสสปะทูลถามว่า โภ นาโค (นาคคืออะไร) พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่านาโคติ โข ภิกขุ ชีณาสวสเสต อธิวจนิ.

“คำว่า นาค นั้นเป็นคำเรียกแทนพระชีณาสพ”^{๗๘}

ความหมายคือ ผู้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วชื่อนานาค และเมื่อได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ชื่อว่าได้พบพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นนาคที่เลิศ ทรงเป็นพระอรหันต์ที่ประเสริฐที่สุด จะเห็นได้ว่า

^{๗๖} ความหมายของพราหมณ์ ศัพท์ว่า “ผู้ล้อยธรรม ๗ อย่าง” ได้แก่ รากะ โทสะ โมหะ มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ความหมายนี้เหมือนกับความหมายว่า “ผู้ล้อยบาป” เพราะธรรม ๗ อย่างดังกล่าวก็คือบาป ๗ อย่างนั่นเอง ตามนัยนี้คำว่า พราหมณ์ มีรูปวิเคราะห์ว่า สตต ธมเม วาเหตุติ พราหมโณ = ผู้ยั้งธรรม ๗ อย่างให้ล้อยไป ชื่อว่า พราหมณ์คำนี้มีรากศัพท์และวิธีสำเร็จรูปเหมือน พราหมณ์ ศัพท์ที่มีความหมายว่า “ผู้ล้อยบาป” ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๑/๕๒.

^{๗๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓.

^{๗๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๑๔.

ผู้ได้พบธรรมชื่อว่าได้พบพระพุทธเจ้า คือ ผู้ปฏิบัติพิจารณาว่าตนกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว จึงเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงกำจัดกิเลสด้วยพระองค์เองแล้วชี้แนะผู้อื่นสู่ความหมดสิ้นกิเลส จัดว่าได้พบพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง แล้วทรงตรัสให้มอบน้อมนาค คำว่า “จงทำความนอบน้อมแก่นาค” หมายความว่า เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เท่ากับว่าได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงควรนอบน้อมพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระสัพพัญญู เพราะได้พบนาคผู้ประเสริฐกล่าวคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยตนเอง พระอรหันต์ทั้งหลายเคารพบูชาพระผู้มีพระภาคอย่างเต็มใจและกระตือรือร้นโดยไม่ต้องมีใครชี้แนะหรือจูงใจ นักปฏิบัติต่างมีความเคารพพระพุทธรูปอย่างยิ่งหลังจากได้ลิ้มรสพระธรรม การบูชาพระพุทธเจ้ามีแสดงไว้ในจุฬาสัจจกสูตรแห่งคัมภีร์มูลปณาสก^{๗๙}

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๓ อุปมาในวัมมิกสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	จอมปลวก	จอมปลวก นั้น เป็นชื่อของร่างกายนี้ ซึ่งประกอบด้วย มหาภูตรูปทั้ง ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุก และขนมกุมมาส ไม่เที่ยง ต้องบริหาร ต้องนวดฟัน จะต้องแตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา” ^{๘๐}	จอมปลวกเต็มไปด้วยรูใหญ่น้อยเป็นที่อยู่ของสัตว์และซากสัตว์
๒	การพ่นควันในเวลา กลางคืน	ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน นั้น ได้แก่ การที่บุคคลทำการทำงานในเวลากลางวัน แล้วตริกตรองถึงในเวลากลางคืน นี้ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน” ^{๘๑}	บุคคลต้องตริกตรอง นึกคิดเรื่องการทำงานที่ต้องทำในวันรุ่งขึ้น หมายถึงการตริกที่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ และโมหะเกี่ยวกับโลกียวิสัย
๓	เป็นเปลวไฟในกลางวัน	การลุกโพลงในเวลากลางวัน นั้น ได้แก่ การที่บุคคลตริกตรองถึงบ่อย ๆ ในเวลากลางคืน แล้วประกอบการทำงานในเวลากลางวัน ด้วยกายและวาจา นี้ชื่อว่าการลุกโพลงใน เวลา กลางวัน” ^{๘๒}	กลางวัน กระทำตามแผนไม่ว่าจะทำด้วยตนเองหรือสั่งให้ผู้อื่น กระทำตามที่ตนคิดไว้ในเวลากลางคืน

^{๗๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๖๐/๒๒๑, (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๒๕.

^{๘๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๐/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๐/๒๗๐.

^{๘๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๐.

^{๘๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๐.

๔	พระพุทธเจ้า	ผู้เป็นศาสดาของสัตว์โลก	ผู้สอนให้คำแนะนำ ถูกทาง
๕	พระเสขะ	ผู้ต้องศึกษาไตรสิกขาและปฏิบัติเพื่อพ้นจาก ทุกข์	ผู้เรียนและปฏิบัติ ตาม คำสอน ของ พระพุทธเจ้า
๖	เสียม	คำว่า เสียม เป็นชื่อแห่งปัญญาอัน ประเสริฐ” ^{๘๓} ปัญญา หรือความรู้ หมายถึง วิปัสสนาปัญญา และอริยมรรค (มรรคญาณ อันประเสริฐ) ^{๘๔}	วิปัสสนาปัญญาและ อริยมรรค เป็น ความหมายของเสียม
๗	การขุด	คำว่า การขุด นั้น เป็นชื่อของการปรารถนา ความเพียร” ^{๘๕}	การขุดซ้ำแล้วซ้ำเล่า อย่างไม่ลดละความ พยายาม
๘	ลิมสลัก	คำว่า ลิมสลักนั้น เป็นคำเรียกแทนของ อวิชชา” ^{๘๖}	ตรึงสลักปิดประตูไว้ อย่างแน่นหนา

๓.๑.๔ รถวินิตสูตร: อุปมาเรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์

สาระธรรมจากอุปมาที่เกี่ยวกับข้อปฏิบัติของนักบวช ๕ ประเภทนั้นมีปรากฏในรถวินิตสูตร ซึ่งมีวิธีเปรียบเทียบ บรรยายโวหารแบบมีการถามตอบ และมีอุปมาอุปไมย รถวินิตสูตร แปลว่า พระสูตรที่ว่าด้วยวราจร ๗ ผลัดชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร ซึ่งจัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวลีกะ ซึ่งเป็นวิธีการสอนของพระผู้มีพระภาค (รวมทั้งพระอรหันตสาวก) รูปแบบหนึ่งใน ๙ ประเภท ที่ทรงใช้ในการแสดงธรรมที่มีประชาชนหรือภิกษุจำนวนมาก^{๘๗} มีที่มาของพระสูตรและเนื้อหา ดังนี้

เนื้อหาของรถวินิตสูตร^{๘๘} ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ เริ่มต้นด้วยองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสถามภิกษุจำนวนมากที่มาจากท้องถิ่นแห่งหนึ่งหลังออกพรรษาแล้วว่า ภิกษุรูปใดที่เพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องว่า ตนเองมักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบคลุกคลี ประกอบความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ แล้วชักชวนเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายให้ประพฤติเหมือนตน ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ท่านพระปุลณมณันทานีบุตร

^{๘๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๘๔} ปญญาเยตนติ โลกียโลกุตตราย ปญญาเย เตต อธิวจนฺน อวฺรุตตถสฺส. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๑/๓๗.

^{๘๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๘๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๑/๒๑๓-๒๑๔, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปะยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหมิตร พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗-๔๘.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๒-๒๖๐/๒๑๕-๒๒๒, (ไทย) ๑๒/๒๕๒-๒๖๐/๒๗๓-๒๘๔.

พระปุลณณมันตานีบุตรนั้นเป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่ระคน ด้วยหมู่ ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสะ ท่านประกอบด้วยคุณเหล่านี้แล้วก็ยังกล่าวสรรเสริญผู้ที่ปฏิบัติตามคุณเหล่านี้ด้วย นอกจากกล่าวสรรเสริญผู้ปฏิบัติตามคุณธรรมเหล่านี้แล้ว ท่านยังชักนำ แนะนำภิกษุ สามเณรอื่นๆ ให้มีคุณธรรมเหล่านั้นด้วย

ในสมัยนั้น พระสารีบุตรนั่งฟังอยู่ด้วย จึงมาดำริว่า “ภิกษุเช่นนี้หาได้ยาก เป็นลาภของภิกษุทั้งหลายที่ได้พบภิกษุนักปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ทาอย่างไรหนอเราจึงจะได้พบพระเถระองค์นี้” ก็นึกอยู่ในใจ เพราะมหาเถระทั้ง ๒ นี้ยังไม่เคยได้พบกัน

ต้องการจะพบสนทนาจึงได้เดินติดตามไป แต่ยังไม่ได้พบกัน พระปุลณณมันตานีบุตรท่านก็ไปนั่งอยู่ใต้ต้นไม้แห่งหนึ่ง พระสารีบุตรท่านก็ไปนั่งสงบอยู่ใต้ต้นไม้อีกแห่งหนึ่ง ตามวิสัยของพระอรหันต์ผู้มุ่งความสงบ พอถึงตอนเย็นพระสารีบุตร ก็ได้เดินออกไปจากที่สถิกรัณใต้ต้นไม้ของท่าน เข้าไปพบพระปุลณณมันตานีบุตร แต่ในขณะนั้นท่านยังไม่รู้จักว่าองค์นี้คือพระปุลณณมันตานีบุตร ตามวิสัยของพระอรหันต์ หรือพระภิกษุ ในพระพุทธศาสนา

ท่านพระปุลณณมันตานีบุตร แสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบคำถามเรื่องจุดมุ่งหมาย ของการประพาศิพรหมจรรย์ โดยที่ท่านพระสารีบุตร ถาม ท่านพระปุลณณมันตานีบุตรว่า “ท่านประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อวิสุทธิ ๗ หรือ?” ท่านพระปุลณณมันตานีบุตรตอบว่า “เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน แต่ดำเนินตามวิสุทธิ ๗ เป็นเป้าหมายตามลำดับ”^{๘๙}

คำว่า วิสุทธิ แปลว่า ความหมดจด คือ ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ หมายถึง ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับจนบรรลุจุดหมาย คือ พระนิพพาน จำแนกเป็น ๗ ขั้น ดังนี้ คือ ๑. สีสวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล ๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ๓. ทิณฺณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิณฺณ ๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นแนวทาง หรือมิใช่ทาง ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ

คำว่า วิสุทธิ แปลว่าความบริสุทธิ์ หรือความหมดจด ไม่ต่างพร้อย ไม่มีมลทิน โดยแบ่งออกเป็น ๓ ทาง คือ ๑. ความบริสุทธิ์ทางกาย หรือความสะอาดทางกาย หมายถึง กายสุจริต ๓ ประการ มีการเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ๒. ความบริสุทธิ์ทางวาจา หรือความสะอาดทางวาจา หมายถึง วาจสุจริต ๔ ประการมีการเว้นจากการพูดเท็จ เป็นต้น ๓. ความบริสุทธิ์ หรือความสะอาดทางใจหมายถึง มโนสุจริต ๓ มีการเว้นจากการพยาบาทการปองร้ายผู้อื่น เป็นต้น^{๙๐} เรียกว่าเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อเว้นจากการอกุศลได้แล้วก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร ทุติยโสเจยยสูตร ปราภุขข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลายผู้มีกายสะอาดมีวาจาสะอาด มีใจสะอาด ไม่มีอาสวะ เป็นผู้สะอาดถึงพร้อมด้วยความสะอาด บัณฑิตทั้งหลาย เรียกท่านว่า ผู้ล้างบาปได้แล้ว”^{๙๑}

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/-๒๕๗-๒๕๙/๒๑๗, (ไทย) ๑๒/๒๕๗-๒๕๙/๒๑๗-๒๑๘๓.

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (บาลี) ๑๒/-๒๖๔-๒๗๓/๒๒๔, (ไทย) ๑๒/๒๖๔-๒๗๓/๒๕๕.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๒๒/๒๖๕-๒๖๖, (ไทย) ๒๐/๑๒๒/๓๖๗-๓๖๘.

คำว่า วิสุทธิ หมายถึงพระนิพพาน วิสุทธิธรรม ความหมดจดจากกิเลสราคะ เป็นต้น
ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านวิเคราะห์ไว้ว่า

วิสุขณินติ เอตถย รากาติมเลหิตี วิสุทธิ

พระนิพพานยังสัตว์ ให้หมดจดจากกิเลสทั้งหลาย มีราคะ เป็นต้น จึงชื่อว่าวิสุทธิ คำว่า
วิสุทธิ ได้แก่ พระนิพพานอันปราศจากมลทินทั้งปวง อันบริสุทธิ์ที่สุด ทางแห่งวิสุทธิ (คือพระนิพพาน)
นั้นชื่อว่า วิสุทธิ ๕

๑) วิสุทธิ ๗ อุปมาเหมือนรถ ๗ ผลัด

พระปุลณมันตานีบุตรเปรียญวิสุทธิ ๗ เหมือนอย่างการเดินทางด้วยรถ ๗ ผลัด^{๙๒} ของ
พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี มีพระราชกรณียกิจด่วนบางประการเกิดขึ้นที่เมือง
สาเกต และในระหว่างกรุงสาวัตถี กับเมืองสาเกตนั้นจะต้องเปลี่ยนรถถึง ๗ ผลัด ครั้งนั้นพระเจ้า
ปเสนทิโกศลเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่หนึ่งที่ประตูประราชวัง เสด็จไปถึงรถ
พระที่นั่งผลัดที่สอง สละรถพระที่นั่งผลัดที่หนึ่ง ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่สอง เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัด
ที่สาม จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่สอง ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่สาม เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่สี่
จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่สาม ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่สี่ เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ห้า จึงทรงสละ
รถพระที่นั่งผลัดที่สี่ ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ห้า เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่หก จึงทรงสละรถพระที่นั่ง
ผลัดที่ห้า ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่หก เสด็จไปถึงรถพระที่นั่งผลัดที่เจ็ด จึงทรงสละรถพระที่นั่งผลัดที่หก
ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่เจ็ด เสด็จไปถึงประตูเมืองสาเกตด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่เจ็ด ฉันทใดก็ดี การปฏิบัติ
ในวิสุทธิทั้ง ๗ ข้อนี้ก็ดังปฏิบัติไปทั้ง ๗ ข้อ โดยลำดับจนถึงข้อที่ ๗ ก็จะบรรลุดำเนินไปถึงอนุปาทา
ปรีนิพพาน อันเป็นข้อที่สุดของพรหมจรรย์^{๙๓}

สรุปสาระธรรมจากอุปมาในถวินิตสูตร ซึ่งเป็นการสนทนากันระหว่างนักปราชญ์ใหญ่ ๒
ท่านว่าด้วยวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจด คือ ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ หมายถึงธรรมะที่ชำระ
สัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์ เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับจนบรรลุมุ่งหมาย คือ พระนิพพานมี ๗
อย่าง

ศีลวิสุทธิ การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดไม่มีต่างพร้อยแห่งศีลตามภูมิของตน คือการ
ประพฤติดี เลี้ยงชีวิตถูกต้องตามศีลของตน เมื่อมีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ดีแล้ว ชื่อว่ามีรากฐานมั่นคงที่จะ
หาสมาธิ แต่ถ้าศีลยังไม่บริสุทธิ์ มีขาด มีต่างพร้อย ก็ยากที่จะทำให้บังเกิดขึ้นได้ฯ จิตตวิสุทธิ ความ
บริสุทธิ์ของจิตที่แนบแน่นอยู่กับนามรูป โดยไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์อื่น จนพัฒนาคุณภาพ และ
สมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิ โยคีที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนถึงศีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิแล้ว
ต่อจากนั้นวิสุทธิทั้ง ๒ นั้นก็จะเป็นบาทฐานรองรับและเป็นกำลังที่ให้ถึง ทิฏฐิวิสุทธิ กล่าวคือ ปัญญาที่
มีความเห็นถูก หรือรู้ถูกต้องตามความเป็นจริงโดยปราศจากกิเลส คือ เห็นนามและรูปว่าไม่ใช่สัตว์

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๙/๒๑๙, (ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑-๒๘๒.

^{๙๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำ
สอนพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม), (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิวณา อินเตอร์ พรีนซ์
จำกัด(มหาชน), ๒๕๕๓), หน้า ๕๙๑.

บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นสิ่งที่ไม่ใช่เจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจเมื่อโยคีเกิดปัญญาญาณรู้เห็นตามความเป็นจริงเช่นนั้นแล้ว(กึ่งขาวิตรณวิสุทธิ) ความหมัดจดแห่งญาณ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ ย่อมเกิดขึ้นเพราะขณะที่พิจารณาอยู่พบเพียงเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็มีเพียงเหตุและผล ต่อไปก็มีเพียงเหตุและผลที่เป็นปัจจัยสืบต่อเนื่องกันไปเท่านั้น และเมื่อโยคีเจริญวิปัสสนากรรมฐานเห็นปัจจัยแห่งนามรูปโดยไม่เสื่อมถอย ต่อจากนั้นด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์และ พละ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นเป็นปัจจัยส่งให้ก้าวขึ้นสู่ญาณที่สูงขึ้นไปตามลำดับเพราะเกิดปัญญาญาณสามารถแยกแยะและกำหนดรู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องอันเป็นมรรคาวิถีทางแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงกระแสแห่งพระนิพพาน (มรรคามรรคญาณทัสสนวิสุทธิ) เมื่อโยคีเกิดปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูกตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้องแล้ว ตัณหา และ ทิฐิไม่สามารถเข้ามาในอารมณฺ์นั้นได้ (ปฏิบัติทานญาณทัสสนวิสุทธิ) ปัญญาญาณที่เกิดขึ้นนี้เป็นปัจจัยแก่วิปัสสนาญาณเบื้องสูงต่อเนื่องไปจนถึงโคตรภูญาณ ในลำดับต่อจากโคตรภูจิต มรรคจิตเกิดขึ้น ๑ ครั้งรับพระนิพพานเป็นอารมณฺ์ ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับมรรคจิตนี้ชื่อว่ามรรคญาณ หรือ ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นวิสุทธิในชั้นโลกุตตรวิสุทธิ เพราะรู้แจ้งอริยสัจครบทั้ง ๔ ประการ วิสุทธิทั้ง ๗ เป็นปัจจัยแก่กันตามลำดับไม่มีข้ามขั้นตั้งแต่ศีลวิสุทธิ ถึง ญาณทัสสนวิสุทธิ

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๔ อุปมาในภควินิตสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	รถ ๗ พลัด ^{๙๔}	การส่งจากเมืองสาวัดตีต่อจนถึงจุดหมายคือเมืองสาเกตุ	การส่งต่อจนถึงจุดหมายปลายทาง

๓.๑.๕ นิวาปสูตร: อุปมาเรื่องนักบวช ๔ ประเภทเหมือนเหยื่อล่อเนื้อ

อุปมาธรรมที่เกี่ยวกับนักบวช ๔ ประเภทนั้น ปรากฏอยู่ในนิวาปสูตร^{๙๕} แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหยื่อล่อเนื้อ ซึ่งมีชื่อที่ตั้งตามอุปมาในเนื้อหาของพระสูตร เป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย มีที่มาของพระสูตรและใจความของพระสูตรดังนี้

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ วัดเชตวัน เมืองสาวัดตี^{๙๖} ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องกามคุณ ๕ คือรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ว่าเป็นเหยื่อล่อของมารเปรียบเหมือนนายพรานปลุกหญ้าไว้ล่อหมูเนื้อเพื่อความพินาศของหมูเนื้อ ภิกษุที่ติดกามคุณ ๕ ย่อมประสพความพินาศเหมือนหมูเนื้อติดหญ้าที่นายพรานปลุกหญ้าไว้ เพื่อความเข้าใจง่ายและชัดเจนมากขึ้นทรงเปรียบโลกามิสต์ด้วยเหยื่อล่อเปรียบมารด้วยนายพราน เปรียบบริษัทของมารด้วยบริษัทของนายพราน เปรียบสมณะพราหมณ์ด้วยหมูเนื้อ

^{๙๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๙/๒๑๙, (ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑-๒๘๓.

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๑/๒๒๓, (ไทย) ๑๒/๒๖๑/๒๘๔.

^{๙๖} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒๙.

๑) สมณพราหมณ์พวกที่แรก ติดโลกามิส ไม่พันเง้อมมือมาร จึงเปรียบเหมือนเนื้อพวกแรกที่เห็นแก่เหยื่อล่อของนายพราน

๒) สมณพราหมณ์พวกที่สอง ไม่ติดตอนแรก แต่ติดในตอนหลัง (ไม่อดทนต่อความอดอยาก) เปรียบเหมือนเนื้อพวกที่สองที่หนีเหยื่อตอนแรก แต่อดทนไม่ได้ต้องมาหาเหยื่อในภายหลัง

๓) สมณพราหมณ์พวกที่สาม ไม่ติดในรูป รส เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่ติดทีภุฏฐิตุ ความเห็นผิด เปรียบเหมือนเนื้อพวกที่สามที่ไม่ติดเหยื่อล่อ แต่ถูกล้อมจับด้วยเครื่องมือจับสัตว์

๔) สมณพราหมณ์พวกที่สี่ ซึ่งไม่ติดอามิส ไม่ติดทีภุฏฐิตุ ไม่ประมาท จึงพ้นจากเง้อมมือมาร เปรียบเหมือนเนื้อพวกที่สี่ ซึ่งไม่ติดเหยื่อล่อ และไม่ถูกล้อมจับได้

สรุปสาระธรรมสำคัญจากอุปมาในเรื่องเหยื่อล่อเนื้อข้อนี้ก็คือ พระศาสดาตรัส คำว่าป่าหญ้า หรือทุ่งหญ้า โดยเปรียบด้วย กามคุณ ๕^{๙๗} คือส่วนที่นำใคร่นำปรารถนา, ส่วนที่ดีหรือส่วนที่อร่อยของกาม ได้แก่ (๑) รูปะ รูป (๒) สัททะ เสียง (๓) คันถะ กลิ่น (๔) รสชะ รส (๕) โผฏฐัพพะ สัมผัสทางกาย^{๙๘} ทรงอุปมา พรานเนื้อ ด้วยคำว่า มาร คือ กิเลสที่ทำให้ลายคุณความดี ทรงอุปมาบริวารของพรานเนื้อด้วยเครื่องเปรียบคือ บริวารของหมู่มาร ทรงอุปมาฝูงเนื้อด้วย สมณพราหมณ์ ในอุปมานี้หมายถึง นักพรตหรือนักบวชที่เป็นบรรพชิต เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายไม่ประมาท ติดในโลกามิสจึงทรงอุปมาว่า มีนักบวชอยู่ ๔ ประเภทเปรียบด้วยฝูงเนื้อ ๔ ฝูงเป็นอุปมาโวหารที่ชัดเจน ใช้ภาษาง่ายๆ แต่สละสลวย กะทัดรัด และไพเราะ

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๕ อุปมาในนิวาปสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	ทุ่งหญ้า ^{๙๙}	พืชที่นายพรานปลุกไว้	เหยื่อล่อของสัตว์คือ ทุ่งหญ้า
๒	นายพรานเนื้อ ^{๑๐๐}	ผู้ปลุกพืช คือหญ้าไว้ในป่าคอยดักสัตว์	ผู้ล่าสัตว์
๓	ฝูงเนื้อ ^{๑๐๑}	เหยื่อของนายพราน	ติด เป็น เหยื่อ ของ นายพราน

๓.๑.๖ ปาสราลีสสูตร: อุปมาเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐไม่ติดในบ่วงดักสัตว์

อุปมาธรรมที่เกี่ยวกับบ่วงดักสัตว์นั้น ปรากฏอยู่ในปาสราลีสสูตร^{๑๐๒}ๆ แปลว่า พระสูตรว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์ ซึ่งมีชื่อที่ตั้งตามอุปมาในเนื้อหาของพระสูตร เป็นการบรรยายโวหาร

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๖/๑๙๐, (ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๘๘.

^{๙๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธิมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๖๐.

^{๙๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๒/๒๒๓, (ไทย) ๑๒/๒๖๒/๒๘๕.

^{๑๐๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๒-๒๖๖/๒๒๓-๒๒๗, (ไทย) ๑๒/๒๖๒-๒๖๖/๒๘๕-๒๘๘.

^{๑๐๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๖/๒๒๗, (ไทย) ๑๒/๒๖๖/๒๘๘.

^{๑๐๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๒/๒๓๔, (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๙๔.

แบบมีการถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมย แต่ในมัชฌิมนิกาย ฉบับยุโรป เรียกชื่อพระสูตรนี้ว่า อริยปริยเสนสูตร ว่าด้วยการแสวงหาอันประเสริฐ มีที่มาของพระสูตรและใจความของพระสูตรดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเมื่อประทับที่อาศรมของพราหมณ์ชื่อรัมมะกะ ใกล้เมืองสาวัตถี ใจความสำคัญก็คือ การแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นธรรมดา เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ส่วนการแสวงหาที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นธรรมดา กล่าวคือ การแสวงพระนิพพานเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ และทรงอุปมาเปรียบเทียบนักบวชกับฝูงเนื้อ จากการตรัสถึงโทษแห่งกามคุณ ๕ ว่า สมณะหรือพราหมณ์ ถ้ายังไฝฝืนลุ่มหลงติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาสลัดออกจากกามคุณ ๕ นี้ได้ จะต้องเสื่อม ต้องพินาศ ต้องถูกมารใจบาปทำอะไรได้ตามใจชอบ เหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนทับบ่วงพรานเนื้อจะต้องพินาศ ต้องถูกพรานเนื้อนำไปพาทำอะไรตามใจชอบ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ ผู้ไม่ไฝฝืน ไม่ลุ่มหลง ไม่ติดพัน มองเห็นโทษของกามคุณ ๕ นั้นได้ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก^{๑๐๓} จะไม่เสื่อม ไม่พินาศ ไม่ถูกมารคือกิเลส ทำอะไรได้ตามใจชอบ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง ไม่นอนทับบ่วงของพรานเนื้อ^{๑๐๔} และทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เนื้อป่าที่เป็นอิสระอยู่ในป่าใหญ่ ย่อมปลอดภัยโปร่งและปลอดภัย ไม่ต้องหวั่นเกรงพรานฉันทใด ภิกษุผู้สัจจากามจากอกุศลธรรมแล้วได้มาน ๘ และสัญญาเวทิตินิโรธ คือ การดับสัญญาและเวทนาเป็นสมาบัติ^{๑๐๕} ย่อมพ้นจากอำนาจของมารและทำให้มารตาบอดได้ ฉะนั้น”^{๑๐๖} ซึ่งเป็นตอนท้ายที่ทรงแสดง อุปมาโวหารเปรียบเทียบให้เห็นโทษของกามคุณ ๕ แล้วทรงสอนวิธีสลัดออกจากกามคุณ ๕ ด้วยการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน

สรุปสาระธรรมสำคัญจากอุปมาข้อนี้ ก็คือ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลาย ให้เข้าใจเรื่องโทษของกามคุณ โดยอุปมาเปรียบเทียบด้วยเนื้อป่าที่ติดบ่วงและไม่ติดบ่วง สำหรับผู้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกามคุณ คือ ถ้าติดกามคุณก็เหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วง ถ้าไม่ติดกามคุณแม้จะเกี่ยวข้องกับกามคุณ ก็เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง แม้นอนทับกองบ่วงอยู่ ก็เอาตัวรอดได้เมื่อนายพรานเดินมา การเกี่ยวข้องกับกามคุณซึ่งมีโทษอยู่เป็นอันมากนั้น ผู้เกี่ยวข้องจะต้องใช้สติปัญญาเลือกเอาเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์เว้นส่วนที่เป็นโทษ เหมือนคนกินปลาซึ่งมีก้างต้องระมัดระวังดึงเอาก้างออกเสียก่อน ปลาบางชนิดมีก้างอยู่ในเนื้อแต่เป็นก้างอ่อน ควรเคี้ยวให้ระเอียดก่อนแล้วค่อยๆ กลืน บางคนเปื้อนที่จะระวังก้างจึงเลิกกินปลาเสียเลย ก็นับว่าปลอดภัยดีไปอย่างหนึ่ง หรือคนที่เกี่ยวข้องกับโชตรวน ติดโชตรวนก็มี เช่น นักโทษ ไม่ติดโชตรวนก็มี เช่น ผู้คุมนักโทษ คนอยู่ในโลกก็ทำนองเดียวกัน ติดโลกก็มี ไม่ติดโลกก็มี คนติดโลกย่อมได้รับความทุกข์เป็นอันมาก ส่วนคนที่ไม่ติดโลกอาศัยโลกนั่นเองทำประโยชน์ต่อชาวโลก

^{๑๐๓} ปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ในที่นี้หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗/๑๐๑.

^{๑๐๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๗/๒๔๙, (ไทย) ๑๒/๒๘๗/๓๑๕.

^{๑๐๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒๔.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๗/๒๔๙, (ไทย) ๑๒/๒๘๗/๒๑๕.

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๖ อุปมาในปาสราสีสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	ดอกบัว ^{๑๐๗}	บัว ๔ เหล่า	อุมตัตถัญญู วิปจิตถัญญู เนยยะ ปทปรมะ
๒	เนื้อติดบ่วงของ นายพราน ^{๑๐๘}	กามคุณที่สมณพราหมณ์หมกมุ่นจนติดบ่วง ของมาร	ลุ่มหลงในของล่อของ นายพราน

๓.๑.๗ จุฬหัตถิปโทปมสูตร: อุปมาเรื่องกิตติคุณของพระตถาคตเปรียบกับบรอยเท้าช้าง

อุปมาธรรมที่เกี่ยวกับบรอยเท้าช้างนั้น ปรากฏอยู่ในจุฬหัตถิปโทปมสูตร^{๑๐๗} แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยบรอยเท้าช้าง ซึ่งมีชื่อที่ตั้งตามอุปมาในเนื้อหาของพระสูตร มี ๒ ตอน ๒รูปแบบคือ ตอนแรก เรียกว่า ภาคอุเทศ เป็นการสนทนาระหว่างชาณุสโสณิพราหมณ์กับปิไลติกปริพาชก ตอนที่สองเรียกว่า ภาคนิเทศ เป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย มีที่มาของพระสูตรและใจความของพระสูตรดังนี้

ชาณุสโสณิพราหมณ์ออกจากเมืองสาวัตถีด้วยรถใหญ่เทียมด้วยลา มีเครื่องประดับรถ เป็นสีขาวยิ่งหมด ขณะนั้นเป็นเวลาเที่ยง สวนทางกับปริพาชกชื่อปิไลติกะ พราหมณ์ถามว่า ตอนที่เที่ยงเช่นนี้ไปไหนมา ปิไลติกะตอบว่าไปเฝ้าพระสมณโคดมมา พราหมณ์ถามปิไลติกะว่า “บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงปัญญาของพระสมณโคดมอย่างไรบ้าง” ปิไลติกะจึงฉายตนโคตรจึงกล่าวว่า “เปรียบเหมือนนักร้องผู้ฉลาด เข้าไปในป่าเห็นรอยเท้าช้างอันใหญ่ทั้งกว้างทั้งยาว เขาย่อมสันนิษฐานได้ทันทีว่า ช้างเชือกนี้ใหญ่จริง ฉันทิด ข้าพเจ้าเองก็ฉันทันนั้น ได้เห็นร่องรอย ๔ ประการในพระสมณโคดม ข้าพเจ้าก็ตกลงใจได้ว่าพระสมณโคดมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระองค์ตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ”^{๑๐๘} ร่องรอย ๔ ประการ คือ (๑) บัณฑิตผู้เป็นกษัตริย์ (๒) บัณฑิตผู้เป็นพราหมณ์ (๓) บัณฑิตผู้เป็นคหบดี (๔) บัณฑิตผู้เป็นสมณะ ผู้เป็นบัณฑิตแต่งปัญหา เปรียบยกวาทะ แต่พอได้พบพระศาสดาต่างก็ชื่นชมด้วยธรรมกถา ก็เลยไม่ถาม ไม่ยกวาทะ กลายมาเป็นพระสาวกของพระสมณโคดม และ สมณะผู้เป็นบัณฑิตก็เช่นเดียวกัน แต่งปัญหา เปรียบยกวาทะ พอได้พบปะ ชื่นชมด้วยธรรมกถา ก็เลยไม่ถาม เลยไม่ยกวาทะ ขอโอกาสออกบวช ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อยู่ในปัจจุบัน สมณะเหล่านั้นย่อมกล่าวว่า เมื่อก่อนไม่ได้เป็นสมณะ ไม่ได้เป็นพราหมณ์ ไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะ พราหมณ์ และพระอรหันต์จริงๆ ชาณุสโสณิพราหมณ์ก็เลื่อมใส ลงจากรถขาว ทำผ้าเชียงบ่า แล้วเปล่งวาจาถามสักการพระพุทธเจ้า

^{๑๐๗} ม.ม. (บาลี) ๑-/๓๐๗/๒๗๒, (ไทย) ๑๒/๓๐๗/๒๘๓, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๖๙/๓๓, (ไทย) ๑๐/๖๙/๓๙-๔๐, วิ.ม. (บาลี) ๔/๙/๙, (ไทย) ๔/๙/๑๔, อง.จตุกก (บาลี) ๒/๑๓๓/๑๗๙, (ไทย) ๒/๑๓๓/๒๐๒, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๕๖/๔๙๐, (ไทย) ๓๗/๘๕๖/๘๙๑.

^{๑๐๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๗/๒๔๙, (ไทย) ๑๒/๒๘๗/๓๑๕.

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๒/๒๓๔, (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๙๔.

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๘/๒๕๒, (ไทย) ๑๒/๒๘๘/๓๑๗.

ชาณุสโสนิพราหมณ์ไปเฝ้าพระศาสดาแล้วกราบทูลความที่ได้สดับมาจากปริพาชกนั้น พระศาสดาทรงเสริมอุหมาโวหารของปิณฑิกปริพาชกซึ่งแสดงไว้อย่างดีแล้วให้วิเศษยิ่งขึ้น โดยทรงเน้นการเห็นตัวจริงยิ่งกว่าเห็นเพียงรอย ตรัสว่า เปรียบเหมือนคนที่เข้าไปสู่ป่าที่ข้างอยู่ เห็นรอยเท้าข้างใหญ่ ยาว กว้าง เห็นที่ข้างเสียดสีในเบื้องสูง ถ้าเป็นผู้ฉลาดก็ไม่ปลงใจลงว่า ข้างตัวนี้ตัวใหญ่ อุปมาด้วย ตถาคต^{๑๑๑} เพราะมีข้างพัง คือข้างตัวเมีย ชื่ออุจจากพาริกา ที่มีรอยเท้าใหญ่ อาจเป็นรอยเท้าใหญ่ของข้างพังนั้นก็ได้ อุปมาด้วยตถาคนิเสวิต^{๑๑๒} หรือเห็นรอยเท้าข้างใหญ่ ยาว กว้าง เห็นที่ข้างเสียดสีในเบื้องสูง ถ้าเป็นผู้ฉลาดก็ไม่ปลงใจลงที่เดียวว่า ข้างตัวนี้ตัวใหญ่ เพราะมีข้างพังชื่ออุจจากพาริกา ที่มีรอยเท้าใหญ่ อาจเป็นรอยเท้าของข้างพังนั้นก็ได้อุปมาด้วยตถาคต^{๑๑๓} แต่เมื่อเห็นรอยเท้าข้างใหญ่ ยาว กว้าง เห็นที่ข้างเสียดสีในเบื้องสูง เห็นรอยงาในที่สูง และเห็นพญาข้างนั้นซึ่งกำลังไปสู่ที่แจ้งและโคนไม้ หรือยืน หรือนอน เขาจึงปลงใจเชื่อว่านี่แหละข้างตัวใหญ่ ฉะนั้น”

สรุปสาระธรรมจากอุปมาข้อนี้ คือ พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะสอนให้ชาณุสโสนิสพราหมณ์เข้าใจชัดเจนเรื่องรอยเท้าข้างของปิณฑิกปริพาชกด้วยข้ออุปมาอุปไมย ว่าตถาคต เกิดขึ้นเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ แสดงธรรมงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด กุลบุตรเกิดในตระกูลใดก็ตามต่างได้ฟังธรรมแล้วเลื่อมใสออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ เว้นสิ่งที่ควรเว้นกระทำการที่ควรกระทำ มีศีล มีสันโดษ สำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ อยู่ในเสนาสนะอันสงบ ได้ฌานระดับต่างๆ และทำอวิชชาให้เกิดขึ้นจนจิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงด้วยอสาวิกขณญาณ เมื่อเป็นดังนี้เขาย่อมตกลงใจได้แน่นอนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๗ อุปมาในจุฬหัตถิปโทปมสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	รอยเท้าข้าง ^{๑๑๔}	รอยเท้าข้างใหญ่ ยาว กว้าง เห็นที่ข้างเสียดสีในเบื้องสูง เห็นรอยงาในที่สูง และเห็นพญาข้างนั้นซึ่งกำลังไปสู่ที่แจ้งและโคนไม้ หรือยืน หรือนอน	เป็น รอยเท้าที่ใหญ่กว่าสัตว์ทุกจำพวก
๒	รอยเท้าข้าง ^{๑๑๕}	รอยเท้าข้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าข้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้นั้นใด	เป็น รอยเท้าที่ใหญ่กว่าสัตว์ทุกจำพวก

^{๑๑๑} หมายถึง ทางแห่งญาณ หรือล่องรอยแห่งญาณของพระตถาคต ได้แก่ฐานที่ญาณเหยียบแล้วกล่าวคือ ฌานทั้งหลายมีปฐมฌานเป็นต้น เป็นพื้นฐานแห่งญาณชั้นสูงๆ ขึ้นไปของตถาคต ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗/๑๒๕.

^{๑๑๒} หมายถึง ฐานที่ซีโครงคือ ญาณของพระตถาคตเสียดสีแล้ว ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗/๑๒๕.

^{๑๑๓} หมายถึง ฐานที่พระเขี้ยวแก้วคือญาณของพระตถาคตกระทบแล้ว ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๘๗/๑๒๕.

^{๑๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๘/๒๕๓, (ไทย) ๑๒/๒๘๘/๓๑๘.

^{๑๑๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒, (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

๓.๑.๘ มหาหัตถิปโทปมสูตร: อุปมาเรื่องกุศลธรรมอุปมาเหมือนรอยเท้าสัตว์

อุปมาธรรมที่ว่าด้วยกุศลธรรมเหมือนรอยเท้าช้างนั้น เป็นโอวาทของพระสารีบุตร กล่าวสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย เกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ ๔ ว่าเป็นธรรมยิ่งใหญ่ เหมือนรอยเท้าช้าง ใหญ่กว่ารอยเท้าของสัตว์ทั้งปวง มีปรากฏในมหาหัตถิปโทปมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้างสูตรใหญ่ ซ่อนนี้ตั้งตามเนื้อหาของพระสูตร คือ เปรียบเทียบรอยเท้าช้างกับอริยสัจ เป็นการบรรยายแบบโวหารมีอุปมาอุปไมยและมีการถามตอบดังนี้

พระสารีบุตรกล่าวเรื่องนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ^{๑๑๖}”^{๑๑๗}

สรุปสาระธรรมจากอุปมานี้ คือ สัตว์ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูปหรือไม่มีรูปก็ตาม มีประมาณเท่าใด รอยเท้าช้างท่านกล่าวว่า ใหญ่ที่สุดเป็นยอด อุปมาด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย รวมลงในอริยสัจ ๔ พระสารีบุตรกล่าวว่าเป็นเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหลาย

๓.๑.๙ มหาสาริปมสูตร: อุปมาเรื่องแก่นพระศาสนาเปรียบด้วยแก่นของต้นไม้^{๑๑๘}

แก่นของพระพุทธศาสนาที่ทรงหมายถึงในที่นี้ คือ วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ส่วนศีล สมาธิและปัญญานั้นเป็นเพียงสะเก็ด เปลือก และกระพี้ของพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดโดยย่อ ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า บางคนมีศรัทธาออกบวชแล้ว ได้ลาภสักการะเป็นอันมาก พอใจหลงใหลในลาภสักการะนั้น ยกตนข่มผู้อื่น เพราะลาภสักการะนั้นเต็มความปรารถนา เห็นว่าการได้ลาภสักการะและความนับถือนั้นเป็นผลสูงสุดของการบวช จึงไม่ขวนขวายเพื่อให้มีคุณธรรมยิ่งขึ้นไป ประมาทอยู่ เมื่อประมาทก็เป็นทุกข์ เปรียบเหมือนคนต้องการแก่นไม้ เทียวแสวงหาแก่นไม้ในป่า แต่เนื่องจากไม่รู้จักแก่นไม้ได้กิ่งแล้วใบ สำคัญหมายว่าเป็นแก่น เขาขอมไม่สำเร็จกิจที่จะต้องทำด้วยแก่นไม้

บางคนไม่เต็มความปรารถนาอยู่เพียงลาภสักการะและชื่อเสียงจึงทำศีลให้บริบูรณ์แล้วพอใจ เต็มความปรารถนาอยู่เพียงแคศีลนั้น ศีลจึงเปรียบเหมือนสะเก็ดไม้

บางคนไม่เต็มความปรารถนาเพียงแคศีล จึงไม่ประมาท ทำสมาธิให้บริบูรณ์แล้วพอใจอยู่เพียงสมาธินั้น เปรียบเหมือนแสวงหาแก่นไม้ ได้เปลือกไม้แล้วพอใจ เข้าใจว่าเป็นแก่น

บางคนไม่เต็มความปรารถนาเพียงสมาธิ ไม่ประมาท ทำปัญญาให้เกิดขึ้น แล้วพอใจในปัญญานั้นเต็มความปรารถนา เหมือนคนแสวงหาแก่นไม้ ได้กระพี้แล้วพอใจ เข้าใจว่าเป็นแก่น

บางคนไม่เต็มความปรารถนาเพียงแคลาภสักการะและชื่อเสียง ศีล สมาธิ และปัญญา เขาทำใจให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เรียกว่า ได้ถึงแก่นของพระพุทธศาสนา รวมความว่า ถ้าเปรียบพรหมณ์จรรย์หรือพระพุทธศาสนาเหมือนต้นไม้ทั้งต้น

^{๑๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวล, หน้า ๑๕๕.

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒, (ไทย) ม.ม. ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๗/๒๗๒, (ไทย) ๑๒/๓๐๗/๓๔๐.

- ๑) ลากสักการะและชื่อเสียง   เปรียบเหมือนใบและกิ่ง
 ๒) ศิล   เปรียบเหมือนสะเก็ด
 ๓) สมานธิ   เปรียบเหมือนเปลือก
 ๔) ปัญญา   เปรียบเหมือนกระทู้
 ๕) วิมุตติ   เปรียบเหมือนแก่น

พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังกล่าวมานี้ จึงประมวลลงได้ว่า เราประพฤติพรหมจรรย์นี้มิใช่เพื่อลาก สักการะและชื่อเสียง มิใช่เพื่อศีล สมานธิ ปัญญา คือญาณทัสสนะ แต่เราประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อความหลุดพ้นแห่งจิตอันไม่กำเริบ ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์เป็นแก่นสารที่แท้จริง ภิกษุทั้งหลายฟังแล้วชื่นชมยินดีต่อภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

ปัญญาในพระสูตรนี้ ทรงใช้คำว่า ญาณทัสสนะ แทนซึ่งหมายถึง ความรู้เห็นตามเป็นจริง ไม่ใช่รู้ตามที่ปรากฏ เพราะสิ่งที่ปรากฏอาจหลอกเราได้ เช่น สีเขียวเมื่ออยู่ภายใต้ไฟสีเหลืองจะเห็นเป็นสีน้ำตาล อุณหภูมิซึ่งไม่ร้อนไม่เย็น แต่ถ้าเราออกมาจากห้องเย็นจะรู้สึกว่าร้อนหรือปรากฏแก่เราว่าร้อน นี้เกี่ยวกับเรื่องทางกาย ในเรื่องจิตก็เหมือนกัน ถ้าจิตเราถูกกิเลสครอบงำก็จะเห็นไปอย่างหนึ่ง พอจิตเป็นอิสระไม่ถูกกิเลสครอบงำ มีปัญญาเต็มที่ ก็เห็นไปอีกอย่างหนึ่ง พระพุทธศาสนาต้องการให้เห็นอะไรต่างๆ ด้วยปัญญาอันชอบ คือ สัมมาวายามะ ไม่ใช่เห็นตามอำนาจของกิเลส

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๘ อุปมาในมหาสารโหมสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	ใบและกิ่งไม้ ^{๑๑๙}	คนที่ต้องการแก่นไม้ เทียบหาไม้ในป่า พบ ต้นไม้ใหญ่มีแก่นกระทู้ เปลือกและสะเก็ด แต่ตัดเอากิ่งและใบมาเพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ จึงไม่อาจใช้ทำประโยชน์อะไรตามที่ต้องการได้	กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลากสักการะและความ สรรเสริญ เกิดขึ้นแล้วปลื้มใจ รู้สึกสมหวัง เทียบยกตนข่มผู้อื่นด้วยลากสักการะและความ สรรเสริญนั้น มัวเมาปลื้มตัวและอยู่เป็นทุกข์

^{๑๑๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๗/๒๗๒, (ไทย) ๑๒/๓๐๗/๓๔๐.

๒	สะเก็ด ^{๑๒๐}	คนต้องการแก่นไม้เที่ยวหาไม้ในป่า พบต้นไม้ใหญ่ มีแก่น กระพี้ และเปลือกแต่กลับถากเอาสะเก็ดไม้นั้นมาเพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้	กุลบุตรบางคนออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจไม่รู้สึกสมหวังมุ่งรักษาศีลจนสมบูรณ์เพื่อยกตนข่มผู้อื่น
๓	เปลือก ^{๑๒๑}	คนที่ต้องการแก่นไม้ ถากเปลือกไม้นั้นมาเพราะเข้าใจว่าเป็นแก่น	กุลบุตรบางคนบวชมาไม่ปลื้มใจเพียงเพราะรักษาศีลทำสมาธิจนสมบูรณ์
๔	กระพี้ ^{๑๒๒}	คนที่ต้องการแก่นไม้ ถากกระพี้ของไม้นั้นนำมาเพราะเข้าใจว่าเป็นแก่น	กุลบุตรบางคนบวชมาทำศีลสมาธิให้สมบูรณ์แล้วไม่พอใจมุ่งเจริญวิปัสสนาจนทำให้เกิดญาณทัสสนะเพื่อยกตนข่มผู้อื่น
๕	แก่น ^{๑๒๓}	คนที่ต้องการแก่นไม้ รู้จักแก่นไม้ตัดแก่นไม้มาใช้ประโยชน์ได้สำเร็จ	กุลบุตรบางคนบวชเข้ามาไม่พอใจเพียงลาภสักการะ ศีลสมาธิมุ่งเจริญวิปัสสนาจนทำให้เกิดอสมยวิโมกข์คือโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

^{๑๒๐} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๐๘/๒๗๓, (ไทย) ๑๒/๓๐๘/๓๔๑.

^{๑๒๑} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๐๙/๒๗๔, (ไทย) ๑๒/๓๐๙/๓๔๒.

^{๑๒๒} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๑๐/๒๗๖, (ไทย) ๑๒/๓๑๐/๓๔๔.

^{๑๒๓} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๑๑/๒๗๘, (ไทย) ๑๒/๓๑๑/๓๔๖.

๓.๒ การแสดงอุปมาธรรมเชิงธรรมาธิฐาน

การแสดงอุปมาธรรมเชิงธรรมาธิฐาน คือ การแสดงอุปมาธรรมเป็นที่ตั้ง ที่ยกหลักธรรมหรือสิ่งที่เป็นนามธรรมล้วน ๆ ขึ้นมาอ้างหรืออธิบาย.

๓.๒.๑ เสียมอุปมาเหมือนปัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า เสียม เป็นชื่อแห่งปัญญาอันประเสริฐ”^{๑๒๔}

ในที่นี้เสียม คือ ปัญญา หรือความรู้ หมายถึงวิปัสสนา-ปัญญา และอริยมรรค (มรรคญาณอันประเสริฐ)^{๑๒๕} ถ้าต้องการขุดจอมปลวกโดยใช้มือเปล่าย่อมไม่สำเร็จ จำเป็นต้องใช้เครื่องมือที่แหลมคม เสียมจึงเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมที่สุดเพื่อใช้ขุดจอมปลวกดั่งนั้น ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๒๖} จึงอธิบายด้วยคำว่า เสียม (กุกุทาล) เราจำเป็นต้องใช้เสียมสำหรับขุดจอมปลวก ฉะนั้น เราก็จำเป็นต้องใช้ปัญญาสำหรับจำแนกสิ่งที่อยู่ภายในร่างกายของเรา ฉะนั้น ในอรรถกถาแบ่งปัญญาออกเป็น ๒ อย่าง คือ โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา เมื่อใดจำเป็นต้องใช้เครื่องมือระดับโลกียปัญญาก็พึงใช้วิปัสสนาปัญญาในการหยั่งเห็น ดั่งนั้น จึงควรจำไว้ว่า จอมปลวกคือร่างกายจะต้องขุดด้วยเสียมคือวิปัสสนาปัญญา

๓.๒.๒ การขุดอุปมาเหมือนการปรารภความเพียร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า การขุด นั้น เป็นชื่อของการปรารภความเพียร”^{๑๒๗}

ข้อนี้หมายความว่า ผู้มีปัญญาจงขุดซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่ลดละ คือพยายามกำหนดรู้อย่างจดจ่อและต่อเนื่อง ในขณะที่ขุดด้วยเสียม จำเป็นจะต้องจับด้ามเสียมให้มั่น ในขณะที่กำหนดรู้สภาวะธรรมของร่างกายก็เช่นเดียวกัน จะต้องกระทำด้วยความพยายามที่มั่นคง ดั่งนั้น ในการปฏิบัติวิปัสสนาจำเป็นต้องมีความพยายามอย่างต่อเนื่องโดยไม่หยุดพักทุกครั้งที่กำหนดรู้ว่า “พองหนอ ยุบหนอ นิ่งหนอ ทรุดหนอ เห็นหนอ ได้ยินหนอ คุ้หนอ เหยียดหนอ” เป็นต้นถ้าความพยายามลดหย่อนลง ความเกียจคร้านจะแทรกเข้ามา ทำให้สติ และสมาธิในการกำหนดรู้อ่อนกำลังลง ความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมาวายามะ เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมปปธาน ซึ่งแบ่งเป็น ๔ อย่าง^{๑๒๘}

^{๑๒๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๑๕/๒๘๒, (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๑๓.

^{๑๒๕} ปญญาเขตตนติ โลกียโลกุตตราย ปญญาเย เต อธิวจนฺน อาวุธสตตสส. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๑/๓๗.

^{๑๒๖} โส สาธุตติ กุกุทาลํ คเหตุวา สมมติ ปาเทหิ ปฐวียปติภูฏาย ตถา อกาสิ. “เขารับว่า ดีละ แล้วถือเสียมยื่นบนแผ่นดินด้วยเท้าที่เสมอกัน ได้กระทำอย่างนั้น” ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๑/๓๘.

^{๑๒๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๑๕/๒๘๒, (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๑๓.

^{๑๒๘} กตโม จ ภิกขเว สัมมาวายามโ. อธิ ภิกขเว ภิกขุอนุปปนนานํ ปาปกานํ อกุสลาณํ ฐมมานํ อนุปปาทาย ฉนฺทํ ชนตติ วายมตี วีริยํ อารภติ จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหตี, อนุปปนนานํ ปาปกานํ อกุสลาณํ ฐมมานํ ปทานาย ฉนฺทํ ชนตติ วายมตี วีริยํ อารภติ จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหตี, อนุปปนนานํ กุสลาณํ ฐมมานํ อนุปปาทาย ฉนฺทํ ชนตติ วายมตี วีริยํ อารภติ จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหตี, อนุปปนนานํ กุสลาณํ ฐมมานํ ฐิตฺติยา อสมฺโมสาย ภฺยโยภาวาย เวปุลลกาย ภาวานาย ปาริปุริยา ฉนฺทํ ชนตติ วายมตี วีริยํ อารภติ จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหตี; อยํ วุจฺจติ ภิกขเว สัมมาวายามโ. (บาลี) ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๕/๙๕.

- ๑) เพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น มิให้เกิดขึ้น
- ๒) เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๓) เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
- ๔) เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่นและเจริญงอกงาม

ดังนั้น ด้วยความเพียรพยายามที่ถูกต้อง อกุศลที่เกิดขึ้นแล้วก็จะถูกละเลิกไป และอกุศลใหม่ก็ไม่มีโอกาสเกิดขึ้น วิปัสสนากุศลซึ่งยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้นทุกขณะที่กำหนดรู้ จึงเท่ากับว่ามีความพยายามเพื่อให้เกิดวิปัสสนากุศลและมรรคกุศล ทุกครั้งที่กำหนดรู้ ไม่เพียงแต่ทำให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ยังคงอยู่ แต่วิปัสสนากุศลที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้นต่อเนื่อง ความเพียรพยายามที่เรียกว่า สัมมาวายามะ จึงมีลักษณะเหมือนกับการขุดจอมปลวกด้วยเสียมซ้ำแล้วซ้ำเล่า

๓.๒.๓ ลิมสลักอุปมาเหมือนอวิชา

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า ลิมสลักนั้น เป็นคำเรียกแทนของอวิชา”^{๑๒๙}

อวิชามีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ต่างกัน เช่นอวิชาที่จะต้องกำจัดด้วยวิปัสสนา^{๑๓๐} และด้วยปัญญาในอริยมรรค อวิชาประเภทนี้ คือความไม่รู้ในอริยสัจสี่ ส่วนอวิชาที่หมายเอาในกรณีนี้คือความไม่รู้ในวิธีการเจริญกรรมฐานซึ่งกำจัดได้ด้วยสุตมยปัญญา และจินตามยปัญญาถ้าผู้ปฏิบัติไม่รู้วิธีการเจริญกรรมฐานจะไม่สามารถปฏิบัติวิปัสสนาได้ เปรียบเหมือนคนที่ไม่มีครูหรือคนแนะนำ ย่อมไม่รู้จักวิธีหุงข้าว หรือทำไร่ไถนา วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นสิ่งที่สำคัญ

สรุปว่า พระพุทธองค์ทรงใช้อุปมาธรรมในการเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นโดยตรัสอวิชาซึ่งปิดบังไม่ให้ผู้คนรู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องจึงเปรียบเหมือนลิมสลักที่ปิดประตูไว้อย่างแน่นหนา ถ้ามีคนมาเปิดประตูให้ออกไปได้ ก็จะสามารถเห็นแสงสว่างภายนอก ในทำนองเดียวกัน ถ้าบุคคลไม่รู้วิธีปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้อง แม้จะพากเพียรปฏิบัติสักเพียงใดก็ไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ ที่กล่าวมานี้เป็นคำอธิบายความหมายของคำว่า ลิมสลัก ซึ่งหมายถึง อวิชาคือความไม่รู้วิธีปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้อง พระพุทธองค์ทรงถอดลิมสลักแล้วทรงเปิดประตูให้แก่มวลมนุษย์ด้วยการสอนวิธีปฏิบัติวิปัสสนา

๓.๒.๔ อังอุปมาเหมือนความโกรธซึ่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า อัง นั้นเป็นคำเรียกแทนความโกรธซึ่ง”^{๑๓๑}

^{๑๒๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๑๓๐} ปห อวิชาขนติ เอตถ กम्मภูฐานอุคคหปริปุจฉวาเสน อวิชาปฺปหานํ กถิตํ. “ในคำว่า ปห อวิชาข (จงละอวิชา) นี้ พระพุทธองค์ ตรัสการละอวิชาด้วยการเรียนกรรมฐานและไต่ถาม” ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๑/๓๘.

^{๑๓๑} คำว่า โกรธฺปายาส (ความโกรธซึ่ง) คำว่า โกรธ (ความโกรธ) กับ อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นคำไวพจน์กัน การประกอบใช้คำไวพจน์สองคำเช่นนี้มีประโยชน์เพื่อแสดงเนื้อความที่ยิ่งไปกว่าปกติ (อดีตสยตถ) ดังข้อความว่ากุชฌณภูฐาน โภโธ, เสว จิตตสส สรียสส จ อภิปมทฺนปเวณฺนุปาทนฺน ทพฺหิ อายาสณฺนุฐาน อุปายาส. ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๔/๑๐๘/ ๒๙๒-๒๙๓.

เพื่อความชัดเจน พระผู้มีพระภาคทรงอุปมาความโกรธด้วย อุทุมายิกะ (อึ้ง, อึ้งอ่าง) ซึ่งเป็นกบประเภทหนึ่งที่พองตัวขึ้นทุกครั้งที่ถูกรบกวน อึ้งพวกนี้มักอยู่กันเป็นกลุ่มในสระ และในต้นฤดูฝนจะส่งเสียง “อึ้ง-อ่าง” ดังหนวกหู ในคัมภีร์อรรถกถา^{๑๓๒} กล่าวว่า อึ้งมักอยู่ตามที่มีใบไม้ผุและในพุ่มไม้ มีขนาดเท่าเล็บมือหรือเล็บเท้า ถ้ามีขนาดเท่าเล็บมือหรือเล็บเท้าจริงก็จัดว่าไม่ใหญ่มากนัก อึ้งที่พบในประเทศพม่าไม่เล็กอย่างนี้ คงจะเป็นได้ว่า พระอรรถกถาจารย์อาจกล่าวถึงขนาดของอึ้งที่พบในประเทศศรีลังกา ดังนั้น ขนาดของอึ้งคงขึ้นอยู่กับภูมิประเทศที่พบซึ่งแต่ละประเทศก็ไม่เหมือนกัน

สรุปจุดมุ่งหมายสาระธรรมของอุปมานี้ คือ ความโกรธมีลักษณะเหมือนอึ้ง ภาษาบาลีเรียกว่า อุทุมายิกา เพราะทุกครั้งที่มีความเกลียดหรือความไม่ชอบอย่างรุนแรงเกิดขึ้นความโกรธก็จะพองตัว รูปที่ไม่น่าดูหรือเสียงที่ไม่น่าฟังก็อาจกระตุ้นความโกรธให้พองขึ้นได้ ในทำนองเดียวกัน ความโกรธอาจเกิดจากการกระทบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาหรือคิดในเรื่องที่ไม่น่าพอใจ ความโกรธมักจะเกิดขึ้นเมื่อรับรู้สัมผัสที่ไม่ดีและเสียงที่ไม่ชอบ นึกถึงอาการโกรธนั้นเมื่อได้ยินคำพูดที่น่ารำคาญหรือหยาบคาย เริ่มจากใบหน้าอาจบึ้งตึงก่อน ต่อมาความโกรธก็จะแผ่ไปทั่วร่างกาย และหากยังได้ยินเสียงนั้นอยู่ ก็จะไม่สามารถควบคุมคืนไว้ได้ ต่อจากนั้นก็อาจเกิดการทำร้ายร่างกายกันขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ การเปรียบความโกรธกับอึ้งจึงเหมาะสมอย่างยิ่งเพราะอึ้งจะพองตัวขึ้นทุกครั้งที่ถูกกระทบ

๓.๒.๕ ทางสองแพร่งอุปมาเหมือนวิจิกิจฉา

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า ทางสองแพร่ง นั้นเป็นคำเรียกแทนวิจิกิจฉา”

พระผู้มีพระภาคเฉลยปริศนาทางสองแพร่ง โดยเปรียบเหมือนวิจิกิจฉา ในอรรถกถายกตัวอย่างมาประกอบว่า พ่อค้าคนหนึ่งกำลังเดินทางไปค้าขาย เขาต้องนำทรัพย์ติดตัวไปด้วย มีโจรกลุ่มหนึ่งวางแผนจะปล้นเขา จึงใช้ให้คนไปสืบจนรู้ว่าเขาจะเดินทางเมื่อไร ใช้เส้นทางไหน แล้วไปดักรออยู่ เมื่อเขาเดินทางมาก็ไล่ตามไป พ่อค้ารีบวิ่งหนีด้วยความกลัวเนื่องจากเขาไม่เคยผ่านมาทางเส้นนี้พอมมาถึงทางสองแพร่ง จึงชะงักลังเลว่าควรจะไปทางซ้ายหรือขวา ขณะที่ลังเลอยู่นั้นเอง โจรก็ตามมาทันจึงปล้นทรัพย์และฆ่าเขา ถ้าไม่ได้พบทางสองแพร่งที่ทำให้หยุดลังเล เขาก็อาจหนีพ้นจากพวกโจรได้

ในทำนองเดียวกัน ขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ถ้าเกิดมีความสงสัยลังเลใจกิเลส (ศัตถุ) ก็จะมาตามทัน ต้องใช้วิธีการกำหนดรู้ในขณะปฏิบัติกรรมฐานที่เรียกว่า จิตตานุปัสสนา คือ การตามรู้จิต ดังพระดำรัสว่า

สราคํ วา จิตตํ สราคํ จิตตุนติ ปชานาติ.^{๑๓๓}“ภิกษุรู้ชัดจิตมีราคะว่าเป็นจิตมีราคะ” นอกจากนั้น ภิกษุพึงกำหนดทุกครั้งที่มีเวทนา (ความรู้สึก)เกิดขึ้น ดังพระดำรัสว่า ทุกข์ วา เวทนา

^{๑๓๒} ในคำว่า อุทุมายิกาคติ โข ภิกขุ นี้ ขึ้นชื่อว่าอึ้งที่พองตัวขึ้น เป็นสัตว์ตัวไม่ใหญ่นัก มีขนาดเท่าหลังเล็บ อาศัยอยู่ในระหว่างใบไม้เก่าๆ ระหว่างกอไม้ หรือระหว่างเถาวัลย์ เมื่อมันถูกปลายไม้ปลายเถาวัลย์ หรือฝุ่นละอองกระทบเข้าก็จะพองตัว มีขนาดใหญ่เท่าผลมะตูมสุก ยกขาทั้ง ๔ ซี่ฟ้าเดินไม่ได้ ย่อมตกไปสู่อำนาจของศัตถุ เป็นเหยื่อของกาและนกเหยี่ยวเป็นต้นเท่านั้น ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๑/๓๘.

^{๑๓๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๑๔/๘๓, (ไทย) ๑๒/๑๑๔/๘๓.

เวทยามาโน ทุกข์ เวทยามิติ ปชานาติ.^{๑๓๔} “ภิกษุผู้ขัดเวทนาที่เป็นทุกข์ว่าเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์” กำหนดรู้ทุกครั้งที่มีความรู้สึกเกิดขึ้น และทุกครั้งที่เห็นได้ยิน เป็นต้น บางครั้งอาจมีความสงสัยเกิดขึ้น ในจิตของผู้ปฏิบัติในขณะที่เจริญกรรมฐานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เมื่อเกิดความสงสัยขึ้นเมื่อไร ก็จำเป็นจะต้องรีบขจัดออกไปทันที

๓.๒.๖ ผ้ากรองน้ำต่างอุปมาเหมือนนิวรรณ์ ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า ผ้ากรองน้ำต่างนั้น เป็นคำเรียกแทนนิวรรณ์ ๕”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเปรียบผ้ากรองน้ำต่างเหมือนนิวรรณ์ ๕ เพราะบุคคลที่ถูกนิวรรณ์ ครอบงำก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน นิวรรณ์คือเครื่องขวางกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ได้แก่ กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) พยาบาท (ความคิดร้าย) ถีนมิทธะ (ความหดหู่เซื่องซึม) อุทธัจจกุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่านร้อนใจ) และวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ซึ่งเป็นเครื่องกั้นกุศลไม่ให้มีอยู่ในตัวบุคคล เหมือนน้ำที่ไหลผ่านผ้ากรองออกไป เปรียบได้กับคุณความดีที่บ่วงยอมไหลออกไปจากใจ ในที่นี้กุศลหมายเอาเฉพาะสมาธิและปัญญา ส่วนทานและศีลยังคงอยู่ไม่ไหลออกไป ทานไม่ถูกนิวรรณ์ทำให้เสียหาย และศีลก็ยังคงรักษาคุณลักษณะที่ตั้งมาได้ เพราะถ้าไม่มีการทำกายทุจริตและวจีทุจริต ศีลคุณก็ยังไม่ถูกทำลายไป แม้จิตจะฟุ้งซ่านวุ่นวายไปด้วยราคะและโทสะ แต่ถ้าไม่ล่องล้าออกมาทางกายและวาจาก็ยังถือว่าศีลยังบริสุทธิ์อยู่ นิวรรณ์ไม่สามารถขวางกั้นทานและศีล แต่สามารถขวางกั้นสมาธิและปัญญาได้

สรุปสาระธรรมแห่งอุปมาข้อนี้คือ นิวรรณ์ที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติวิปัสสนาเปรียบเหมือนผ้ากรองน้ำต่าง ถ้าเราปล่อยให้กามฉันทะ คือความพอใจในกามสุขและความต้องการในกามคุณอารมณ์เข้าครอบงำ การเจริญกรรมฐานก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ ในขณะที่เจริญภาวนา กำหนดรู้สภาวะpong ยุบ นิ่ง และสัมผัสเป็นต้นอยู่นั้น จิตมักจะแวบไปหาอารมณ์อื่นบ่อยๆ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบจิตว่าเป็นเหมือนปลาที่ถูกจับโยนขึ้นบนบก ทรงอุปมาไว้เป็นคาถาประพันธ์ดังนี้

วาริโฆว ถเล ขิตโต โอกโมกตมฺพกโต

ปริพนฺทติหิ จิตตํ มารเธยฺยํ ปหาตเว.^{๑๓๕}

“ปลาที่ถูกจับโยนไปบนบก ย่อมดิ้นรนเพื่อจะกลับไปยังแหล่งน้ำที่เคยอาศัย จิตเราก็เช่นเดียวกัน ดิ้นรนไปหากามคุณ เพราะฉะนั้น จึงควรละเว้นกามคุณเสีย”

๓.๒.๗ เต่าอุปมาเหมือนอุปาทานขันธ ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า เต่านั้น เป็นชื่อแห่งอุปาทานขันธ ๕ ประการ^{๑๓๖}

^{๑๓๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๑๓/๘๒, (ไทย) ๑๒/๑๑๓/๑๐๘.

^{๑๓๕} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๔/๒๒,

^{๑๓๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

พระผู้มีพระภาคตรัสอุปมาเปรียบเทียบเหมือนเต่า เพื่อให้เข้าใจ อุปาทานชั้นมัคค์ขึ้นและชัดเจน คำว่า อุปาทานกฺขนฺธ มีความหมาย ๘ ประการ คือ

๑. ชั้นมัคค์อันเป็นอารมณ์ของอุปาทาน = อุปาทานโคจรกฺขนฺธ
(ลบ โคจร ศัพท์)
๒. ชั้นมัคค์อันเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน = อุปาทานปจฺจยกฺขนฺธ
(ลบ ปจฺจยกฺขนฺธ ศัพท์)
๓. ชั้นมัคค์อันถูกอุปาทานยึดมั่น[โดยเป็นอารมณ์ของอุปาทาน] = อุปาทานอุปาทาทพฺพกฺขนฺธ
(ลบ อุปาทาทพฺพ ศัพท์)
๔. ชั้นมัคค์อันเกิดจากอุปาทาน = อุปาทานสมฺมกฺขนฺธ
(ลบ สมฺมกฺขนฺธ ศัพท์)
๕. ชั้นมัคค์อันถูกอุปาทานปรุงแต่ง = อุปาทานวิเธยฺยกฺขนฺธ
(ลบ วิเธยฺย ศัพท์)
๖. ชั้นมัคค์อันมีอุปาทานเป็นแดนเกิด = อุปาทานปภวกฺขนฺธ
(ลบ ปภว ศัพท์)
๗. ชั้นมัคค์อันยังอุปาทานให้เกิดขึ้น = อุปาทานชนกฺขนฺธ
(ลบ ชนก ศัพท์)
๘. ชั้นมัคค์อันถูกอุปาทานทำให้เกิดขึ้น = อุปาทานชนิตกฺขนฺธ
(ลบ ชนิต ศัพท์)

ส่วนคำว่า โภ กุมฺโม (เต่าคืออะไร) มีคำตอบคือ กุมฺโมติ โข ภิกฺขุ ปญฺจนเนตฺติ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจฺน (คำว่าเต่า นั้น เป็นคำเรียกแทนอุปาทานชั้นมัคค์ ๕) อุปาทานชั้นมัคค์ ๕ คือชั้นมัคค์ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ที่เปรียบได้กับเต่า ซึ่งประกอบด้วยอวัยวะ ๕ อย่าง คือ ขา ๔ และหัว ๑ ผู้ปฏิบัติพึงกำจัดความยึดมั่นในชั้นมัคค์เหล่านี้ด้วยการอบรมวิปัสสนาพระพุทธองค์ทรงอธิบายข้อความในเรื่องนี้ว่า

อุกฺขิปป กุมฺมํ, ปชฺห ปญฺจุปาทานกฺขนฺธะ.^{๑๓๓๗}

“จงยกเต่าขึ้นมา หมายความว่า จงละอุปาทานชั้นมัคค์ห้า”ในเรื่องนี้พระอรุณกถาจารย์อธิบายว่า

“ในคำว่า ปชฺห ปญฺจุปาทานกฺขนฺธ (จงละอุปาทานชั้นมัคค์ห้า)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการละความยินดีพอใจในชั้นมัคค์ห้า”^{๑๓๓๘}

สรุปลักษณะธรรม คือ ความยินดีพอใจใน เต่า หมายถึงความพอใจในชั้นมัคค์ห้า พระพุทธองค์ทรงสอนให้ละความยินดีพอใจใน เต่า ซึ่งจะละได้ด้วยวิธีกำหนดรู้ทุกครั้งทีสภาวะธรรมทางกายและทางจิตเกิดขึ้นและเมื่อกำหนดรู้รู้อย่างนี้ ก็จะสามารถรู้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม และเมื่อกำหนดรู้ต่อไปอย่างต่อเนื่อง จะยังเห็นความเกิดและความดับของรูปนามซึ่งจะนำไปสู่ปัญญาที่ยังเห็นอนิจจัง ทุกขังและอนัตตา จากนั้นจะไม่มี ความยึดมั่นในรูปนามโดยเข้าใจผิดว่ามีความยั่งยืน

^{๑๓๓๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๑๒.

^{๑๓๓๘} ปชฺห ปญฺจุปาทานกฺขนฺธะติ เอตถ ปญฺจสุ ขนฺธสุ ฉนฺท-ราคะปฺพานํ กถิตํ. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๑/

ความรู้หรือปัญญาที่ได้มานี้จะกั้นไม่ให้กิเลสเกิดขึ้น ไม่ให้เกิดความเห็นผิดและความยึดมั่นผิดว่าสิ่งต่างๆ สวยงาม ดี หรือน่าชอบใจ เป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ดังนั้น ข้อความว่า จงยกเต่าขึ้น จึงหมายถึง จงละตัณหาในอุปาทานชั้นห้า

๓.๒.๘ มีดและเขียงหั่นเนื้ออุปมาเหมือนเบญจกามคุณ^{๑๓๙}

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะว่า “คำว่า มีดและเขียงหั่นเนื้อนั้นเป็นคำเรียกแทนเบญจกามคุณ”^{๑๔๐}

เพื่อให้พระกุมารกัสสปะเข้าใจง่ายและชัดเจนทรงยกเรื่องมีดและเขียงหั่นเนื้อเหมือนเบญจกามคุณเบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ ปกติเวลาหั่นเนื้อต้องวางราบบนเขียงแล้วหั่นชำแหละด้วยมีด ในทำนองเดียวกัน คมมีดแห่งกิเลสจะหั่นเชือดบนเขียงแห่งกามคุณทั้ง ๕ ซึ่งเป็นที่รองรับข้อนี้อธิบายได้ว่า เมื่อสัตว์โลกถูกกิเลสชักนำให้ยินดีในกามคุณทั้ง ๕ ก็จะต้องตกอยู่ในความทุกข์แม้การแสวงหาอารมณ์ที่น่าพอใจก็ยังต้องใช้ความพยายามและอาจต้องประสบความยากลำบากทั้งทางกายและทางใจ และยิ่งหากได้กระทำบาปอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้มาแล้ว เมื่อตายไปจะต้องตกสู่อบายภูมิ ๔ เปรียบเหมือนการถูกจับวางบนเขียงแล้วถูกทรมานและเชือดด้วยมีดแห่งราคะและตัณหาถึงจะได้มาเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาด้วยกรรมดี ก็ยังต้องเผชิญกับความตาย ไม่ว่าในภพไหน ก็หนีความตายไม่พ้น เพราะสัตว์โลกถูกทรมานด้วยกิเลส เหมือนถูกฆ่าหั่นด้วยคมมีดอันได้แก่กิเลส กาม บนเขียงอันได้แก่เบญจกามคุณ

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจยจึงขอสรุปสาระธรรมในเรื่องนี้ว่า “จงยกมีดและเขียงหั่นเนื้อขึ้นมา” หมายความว่า จงกำหนดรู้กามคุณที่น่ายินดีพอใจด้วยปัญญาคือ อาทีนวญาณ และปลดปล่อยความผูกพันในกามคุณทั้งห้าเหล่านั้น

๓.๒.๙ ขึ้นเนื้ออุปมาเหมือนนันทิราคะ

เมื่อพระกุมารกัสสปะทูลถามว่า “ขึ้นเนื้อ คืออะไร” พระผู้มีพระภาคจึงวิสัชนาตอบปริศนาธรรมนั้นว่า มंसเปลี โข ภิกขุ นนทีราคะเสต อธิวจนี. “คำว่า ขึ้นเนื้อ นั้น เป็นคำเรียกแทนนันทิราคะ (ราคะที่เพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์)”

เพื่อให้พระกุมารกัสสปะเข้าใจง่ายและชัดเจนทรงยกเรื่องนันทิราคะเป็นอุปมาของขึ้นเนื้อ คำว่า อุกขิป มंसเปลี (จงยกขึ้นเนื้อขึ้นมา) หมายความว่า ปชห นนทีราคะ (จงละนันทิราคะ) นี้เป็นเทศนาของพระผู้มีพระภาค ส่วนพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ปชห นนทีราคะนติ เอตถ จตฺตมคเคน นนทีราคะปฺปหานํ กถิตํ “ในคำว่า ปชห นนทีราคะ (จงละนันทิราคะ) นี้ พระพุทธองค์ตรัสถึงการสลัดทิ้งนันทิราคะ[อย่างสิ้นเชิง]ด้วยอหัตตมรรค”^{๑๔๑}

^{๑๓๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๒.

^{๑๔๐} คำว่า มีและเขียงหั่นเนื้อ อสิสุณา มีรูปวิเคราะหว่า อสิ จ สุณา จ อสิสุณา = มีดและเขียงหั่นเนื้อ ชื่อว่า อสิสุณา (อสมหารวันทสมาส) ดังข้อความว่า อสิสุณนติ มंसจเนทกํ อสิญเจว อธิกฺกุณฺณณจ. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๐/๓๕.

^{๑๔๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๑/๔๐.

คนที่ไม่บริโภคมังสวิรัตมักชอบกินเนื้อ สัตว์ประเภทสิงโต เสือหมาป่า หรืออินทรี อีเกอ และเหยี่ยวก็ชอบเนื้อมากเช่นเดียวกันชั้นเนื้อจึงเป็นสิ่งที่สัตว์กินเนื้อต้องการ และพากันมาวนเวียนหรือตอมอยู่รอบๆ ไม่ว่าจะเป็นมด อีเกอ สุนัข และแมลงวัน เช่นเดียวกับอารมณ์ที่น่าพอใจเป็นสิ่งที่ทุกคนยึดติดชื่นชอบและปรารถนา เช่น รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม อาหารอร่อย สัมผัสที่นุ่มนวลและจินตนาการที่ทำให้สุขใจ ความเปลือยเปลือยในกามคุณเหล่านี้คือนันทิราคะที่เปรียบด้วยชั้นเนื้อ

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๙ อุปมาเชิงธรรมาธิฐาน

ธรรมาธิฐาน			
ที่	อุปมา	คัมภีร์/ เอกสาร/งานวิจัย	สรุป
๑	ความโกรธ	คำว่า อัง นั้นเป็นคำเรียกแทนความโกรธซึ่ง ^{๑๔๒}	การพองตัวทุกครั้งเมื่อถูกกระทบ
๒	วิจิกิจฉา	คำว่า ทางสองแพร่ง นั้นเป็นคำเรียกแทนวิจิกิจฉา ^{๑๔๓}	ความรังเลแสงสย
๓	นิรวณ ๕	คำว่า ผ้ำกรองน้ำต่างนั้น เป็นคำเรียกแทนนิรวณ ๕ ^{๑๔๔} คือ วิจิกิจฉานิรวณ	กามฉันทนิรวณ พยาบาทนิรวณ ถีนมิทตนิรวณ อุทัจจกุกุกจนิรวณ
๔	อุปาทานชั้น ๕	คำว่า เต่า เป็นชื่อของอุปาทานชั้น ๕ คือ ^{๑๔๕}	รูปอุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณูปาทานชั้น
๕	กามคุณ ๕	คำว่า เชียงहनเนื้อนั้นเป็นชื่อแห่งกามคุณ ๕ ประการ ^{๑๔๖}	รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
๖	นันทิราคะ	คำว่า ชั้นเนื้อ นั้นเป็นชื่อแห่งนันทิราคะ ความกำหนดด้วยอำนาจความเปลือยเปลือย	ความกำหนัดและ ความเปลือยเปลือยใน อารมณ์

^{๑๔๒} คำว่า โกรธปายาส (ความโกรธซึ่ง) คำว่า โกรธ (ความโกรธ) กับ อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นคำไวพจน์กัน การประกอบใช้คำไวพจน์สองคำเช่นนี้มีประโยชน์เพื่อแสดงเนื้อความที่ยิ่งไปกว่าปกติ (อติสยตล) ดังข้อความว่ากุชฌณภูฏฐน โภโธ, เสววจิตตสส สรริสส จ อภิปมททนปเวรณูปาทนเนน ทพหิ อายาสณภูฏฐน อุปายาส. ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๔/๑๐๘/ ๒๙๒-๒๙๓.

^{๑๔๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๑๔๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑.

^{๑๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๔, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๒.

^{๑๔๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๑/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๒

๓.๓ สรุป

สรุปผู้วิจัยได้วิเคราะห์สารธรรมที่มีสำคัญของอุปมาธรรมเพื่ออธิบายคำสอนในหัวข้อของหลักธรรมจากอุปมาในด้าน บุคคลาธิษฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง แสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง^{๑๔๗} ซึ่งมาคู่กับธรรมมาธิษฐาน มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือเทศนายกธรรมขึ้นแสดง เช่นว่าศรัทธา ศील คืออย่างนี้ ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำมาสุขมาให้ ดังนี้ เป็นต้น^{๑๔๘} ซึ่งกล่าวถึงประเด็นต่างๆ ในโอปัมมารค มัชฌิมนิคาย คือหมวดว่าด้วยอุปมา ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทุกพระสูตรในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร ได้แก่ กกจูปมสูตร, อลคัททูปมสูตร, วัมมิกสูตร, รณวินิตสูตร, นิวาปสูตร, ปาสราสีสูตร, จุฬหัตถิปโทปมสูตร, มหาหัตถิปโทปมสูตร, มหาสาโรปมสูตร, จุฬสาโรปมสูตร ในจำนวนพระสูตรเหล่านี้ พบอุปมาธรรมที่เป็นบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน การใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า จากตัวอย่างอุปมาดังกล่าวผู้วิจัยพอที่ผู้วิจัยสรุปเป็นตารางแสดงเหตุผลและผลสัมฤทธิ์จากการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าและพระสาวกไว้ดังนี้

วิเคราะห์ตารางที่ ๓.๑๐ สรุปอุปมาในโอปัมมารค

ที่	อุปมา	ความหมาย	อุปไมย	สารธรรม	ประเภท
๑	นายสาร ถึฝีกม้า อาชาไนย	ไปได้ตามที่นาย สารถึปรรณนา	พระศาสดา ผู้เป็นสารถึ ฝีกบุรุษ	สอนภิกษุให้เกิดสติ	บุคคลาธิษฐาน
๒	บุรุษหวังดี ต่อป่าสาละ	คอยบำรุงต้นสาละ เล็กกำจัดวัชพืช	ภิกษุหวัง ความเจริญ งอกงามใน ธรรมวินัย	ละอกุศลเพิ่มพุลกุศล	บุคคลาธิษฐาน
๓	นางเวเทหิ กาไม่สงบ เสงี่ยม อดทนเมื่อ โกรธ	ไม่ดำรงอยู่ใน อธิวาสนขันติจึงไม่ เรียบร้อย	ภิกษุบางรูป สงบเสงี่ยม เพราะไม่มี ถ้อยคำมา กระทบ เมื่อ มีกลับเป็น ผู้ว่ายาก	ผู้นอบน้อมธรรมเป็น ผู้ว่าง่าย	บุคคลาธิษฐาน
๔	แผ่นดิน	ใครๆไม่สามารถขุด ให้หมดไปได้	จิต	มีเมตตาจิตระงับ ความโกรธ	บุคคลาธิษฐาน
๕	อากาศ	เขียนหรือระบายสี ให้ติดไม่ได้	จิต	มีความอดทนต่อ ถ้อยคำ	บุคคลาธิษฐาน

^{๑๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๒.

^{๑๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๙.

๖	น้ำ	แม่น้ำคงคาที่ใครๆ ไม่สามารถเอาคบ หญ้ามาเผาให้แห้ง	จิต	ไม่เปล่งวาจาชั่ว	บุคคลาธิษฐาน
๗	กระสอบ หนังแมวที่ พอกดีแล้ว	อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ใครๆจะตีให้ตั้ง ไม่ได้	จิต	ไม่โกรธต่อถ้อยคำ ที่มากระทบ	บุคคลาธิษฐาน
๘	โครงกระดูก	สุนัขแทะกระดูก ยิ่งแทะก็ยิ่ง กระหาย	กาม	เสพเท่าไรก็ไม่มีทาง อิม ยิ่งเสพ ยิ่ง กระหาย	บุคคลาธิษฐาน
๙.	ขึ้นเนื้อ	เหล่าสัตว์พากันแย่ง ชิงขึ้นเนื้อนั้น	กาม	กามที่ทุกคนต้องยี่ อแย่งทุกคน ปรารถนาเพื่อตนเอง	บุคคลาธิษฐาน
๑๐	คบเพลิง หญ้า	บุรุษถือคบเพลิงที่ ลุกโชนหากไม่ ปล่อยอาจถึงตาย หรือได้รับความ ทุกข์ปางตาย	กาม	กามที่มนุษย์ยึดครอง เป็นของร้อนและเผา ไหม้หากไม่ปล่อยอาจ ถูกเผาได้รับอันตราย	บุคคลาธิษฐาน
๑๑	ความฝัน	สิ่งที่เป็นความฝันมี อยู่เฉพาะในเวลา ฝัน	กาม	กามทั้งหลายที่สัตว์ โลกพากันหมกหมุ่น ลุ่มหลง เมื่อไตร ลักษณ์ปรากฏชัดกาม เหล่านี้ก็ไร้ ความหมาย	บุคคลาธิษฐาน
๑๒	ของที่ยืมมา	ตนยืมมาใช้ ชั่วคราว ถึงเวลา ก็ต้องส่งคืนเจ้าของ	กาม	กามทั้งหลายเป็นของ ชั่วคราวให้สุขกับตน เฉพาะตอนที่ได้ครอง เมื่อสูญเสียไปก็สร้าง ความทุกข์ ความ คับแค้นใจ	บุคคลาธิษฐาน
๑๓	ผลไม้ค้ำตัน	ผลตกดาษต้นแต่ ไม่ร่วงหล่นลงมา คนแรกปีนไปเก็บ คนที่สองใช้ขวาน ตัดต้นไม้จนถูกทับ	กาม	กามนั้นเป็นของ สาธารณะคนที่ได้ ครอบครองครั้งแรก อาจจะเจ็บช้ำน้ำใจ ถ้าคนที่สองปรากฏ	บุคคลาธิษฐาน

๑๔	เขียงหันเนื้อ	ไม่รองสำหรับการ สับหัน	กาม	ผู้ตกอยู่ในอำนาจกาม ถูกกิเลสमारสับหันไป พร้อมกับความ ปรารถนา	บุคคลาธิษฐาน
๑๕	หอกหลาว	เป็นเครื่องทิ่มแทง	กาม	กามเป็นเครื่องทิ่มแทง งมนุชย์อยู่ตลอดเวลา	บุคคลาธิษฐาน
๑๖	ห้วง	ห้วงที่บุรุษจับพิช ยอมโดยแวมกัน จนถึงชีวิต	กาม	กามมีทุกข้มากมี คับแค้นมากหากจับ ต้องไม่ดียอมอันตราย ถึงชีวิต	บุคคลาธิษฐาน
๑๗	เลื่อย	โจรจับเลื่อยตัดอ วัยวะน้อยใหญ่	ถูกคำพูด เดือดเดือนก็ ไม่คิดร้าย	อดทนต่อคำพูดมี เมตตาจิต	บุคคลาธิษฐาน
๑๘	จับงูที่หาง	จับงูผิดวิธีจึงแวม กัดได้	เรียนธรรม ไม่พิจารณา ความหมาย	เรียนธรรมเพื่อชมชู้ ผู้อื่นไม่ได้รับ ประโยชน์กลับได้โทษ	บุคคลาธิษฐาน
๑๙	จับงูพิษด้วย ไม้ง่าม	จับงูพิษถูกวิธี งูไม่ สามารถกัดได้	เรียนธรรม ไตร่ตรอง เนื้อหาด้วย ปัญญา	เรียนธรรมถูกวิธีได้รับ ประโยชน์	บุคคลาธิษฐาน
๒๐	แพ	นำไปถึงฝั่งแต่ไม่ ยกแพไปด้วย	ธรรม	ธรรมเพื่อสลัดออก จากทุกข้มิใช่เพื่อ ยึดถือ	บุคคลาธิษฐาน
๒๑	ลิ้ม	ตรึงเพลารถ	อวิชา	ขังหมูสัตว์ไว้ใน สังสารวัฏ	บุคคลาธิษฐาน
๒๒	จอมปลวก	เต็มไปด้วยรูใหญ่ น้อย	ร่างกาย	มีรูใหญ่ น้อยตาม ทวารเก้าน่าเกลียด เป็นที่อยู่ของหมุ่นอน	บุคคลาธิษฐาน
๒๓	การพันขวัญ ในเวลา กลางคืน	วางแผนด้วยความ โลกกิเลสคิดจะทำ อะไรต่อไปในพรุ่งนี้	ทำงาน กลางวัน ตรอง กลางคืน	ความคิดไตร่ตรองด้วย อำนาจกิเลส	บุคคลาธิษฐาน
๒๔	เป็นเปลวใน กลางวัน	ลุ่มร้อน เร่งรีบ	การกระทำ งาน	ทำงานในเวลา กลางวันด้วยกาย วาจา ด้วยความ เหน็ดเหนื่อย	บุคคลาธิษฐาน

๒๕	พระพุทธเจ้า	ผู้เป็นศาสดาของ สัตว์โลก	พราหมณ์	ผู้สอนให้คำแนะนำ ให้ถูกทาง	บุคคลาธิษฐาน
๒๖	พระเสกขะ	ผู้ต้องศึกษา ไตรสิกขาและ ปฏิบัติเพื่อพ้นจาก ทุกข์	สุเมธ ผู้เป็น ศิษย์	ผู้เรียนและปฏิบัติ ตามคำสอนผู้ที่เจริญ วิปัสสนากรรมฐาน	บุคคลาธิษฐาน
๒๗	อริยปัญญา	ปัญญาอัน ประเสริฐ	คัสตรา	วิปัสสนาปัญญาและ อริยมรรค	ธรรมาธิษฐาน
๒๘	การขุด	การขุดชำแล้วชำ เล่า	วิริยารัมภะ	การทำความเพียร เสมอต้นเสมอปลาย ทำความเพียรติดต่อ ทางกาย และใจ	บุคคลาธิษฐาน
๒๘	ลิมสลัก	การตรึง	อวิชชา	ปกปิดวิปัสสนาญาณ	บุคคลาธิษฐาน
๒๙	ความโกรธ	การพองตัวทุกครั้ง ที่ถูกกระทบ	อิ่ง	ความคับแค้นเพราะ ความโกรธ	ธรรมาธิษฐาน
๓๐	วิจิกิจฉา	ความรังเลสงสัย	ทางสอง แพร่ง	ความรังเล สงสัย ก่อให้เกิดอันตราย	ธรรมาธิษฐาน
๓๑	นิวรรณ ๕	กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ วิจิกิจฉา	หม้อกรอง น้ำต่าง	นิวรรณ กรองความดี ออกจากจิตใจ	ธรรมาธิษฐาน
๓๒	อุปาทาน ชั้น ๕	ความยึดมั่นใน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นนของเรา	เต่า มี ๔ ขา ๑ หัว	กำหนด รู้และ ละ ความยึดมั่นพอใจใน อุปาทานชั้น	ธรรมาธิษฐาน
๓๓	กามคุณ ๕	รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ	เขียงหันเนื้อ	คมมีดแห่งกิเลสจะ หันเชือดบนเคียงแห่ง กามคุณทั้ง ๕ อัน เป็นที่รองรับ	ธรรมาธิษฐาน
๓๔	นันทิราคะ	ความกำหนดและ ความเพลิดเพลิน ในอารมณ์	ชิ้นเนื้อ	ติด ใน อารมณ์ เพลิดเพลินในกาม คุณ	ธรรมาธิษฐาน
๓๕	พระอรหันต์ ชีณาสพ	ผู้ละอาสวกิเลส	นาค	ผู้ได้พบธรรมชื่อว่าได้ พบ พระพุทธเจ้าที่ อุปมาเหมือนนาค	บุคคลาธิษฐาน

๓๖	รถ ๗ ผลัด	การส่งต่อจนถึง จุดหมายปลายทาง	วิสุทธิ ๗	จุดหมายของการ ปฏิบัติคือ อนุปาทา ปรินิพพาน	บุคคลาธิษฐาน
๓๗	หุงหญ้า	พืชที่นายพราน ปลูกไว้	กามคุณ ๕	เหยื่อล่อของมารคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ	บุคคลาธิษฐาน
๓๘	นายพราน เนื้อ	ปลูกพืช คือ หญ้า ไว้ในป่าคอยดัก สัตว์	มารใจบาป	คอยดักเหล่าสัตว์ด้วย พืชคือกามคุณ	บุคคลาธิษฐาน
๓๙	ฝูงเนื้อ	ติดเป็นเหยื่อของ นายพราน	สมณ พราหมณ์	ผู้ตกเป็นเหยื่อของ กิเลส	บุคคลาธิษฐาน
๔๐	ดอกบัว	ดอกบัว ๔ เหล่า	เวไนยสัตว์	จำแนกบุคคลผู้ตรัสรู้ ธรรม	บุคคลาธิษฐาน
๔๑	เนื้อติดบ่วง ของ นายพราน		กามคุณที่ สมณ พราหมณ์ผู้ หมกมุ่น	กามคุณ นำความ พินาศมาให้แก่ตน	บุคคลาธิษฐาน
๔๒	รอยเท้าช้าง	เป็นรอยเท้าที่ใหญ่ ใหญ่กว่าสัตว์ทุก จำพวก	รอยพระ บาทของ พระตถาคต	ความยิ่งใหญ่ในพระ ญาณเป็นเครื่องตรัสรู้	บุคคลาธิษฐาน
๔๓	รอยเท้าช้าง	เป็นรอยเท้าที่ใหญ่ กว่ารอยเท้าของ สัตว์ทุกจำพวก	อริยสัจ ๔	ธรรมทั้งหมดรวมลง ในอริยสัจ ๔ เป็น ยอดแห่งธรรม	บุคคลาธิษฐาน
๔๔	ใบและกิ่งไม้	เป็นส่วนหนึ่งของ ต้นไม้	ลาภสักการะ	ลาภสักการะเป็น เพียงกิ่งของศาสนา	บุคคลาธิษฐาน
๔๕	สะเก็ด	เป็นส่วนหนึ่งของ ต้นไม้	ศีล	ศีลเป็นสะเก็ดของ พรหมจรรย์	บุคคลาธิษฐาน
๔๖	เปลือก	เป็นส่วนหนึ่งของ ต้นไม้	สมาธิ	สมาธิเป็นเหมือน เปลือกของพระ ศาสนา	บุคคลาธิษฐาน
๔๗	กระพี้	เป็นส่วนหนึ่งของ ต้นไม้	ปัญญา	ปัญญาเป็นเหมือน กระพี้ของศาสนา	บุคคลาธิษฐาน
๔๘	แก่น	เป็นส่วนหนึ่งของ ต้นไม้	วิมุตติ	วิมุตติเป็นแก่นแท้ ของศาสนาที่สุดของ พรหมจรรย์	บุคคลาธิษฐาน

วิธีการสอนด้วยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้ามุ่งประโยชน์แบ่งเป็น ๓ ประการสรุปโดยย่อ คือ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้ง ตรองตามและเห็นจริงได้ และได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร โดยมีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านโลกียธรรมและโลกุตระธรรมโดยที่หลักวิธีการสอนด้วยการอุปมาของพระพุทธเจ้า เน้นสอนให้เกิดความเข้าใจ คือต้องรู้จักบุคคลที่จะสอน ต้องเลือกอุปมาสอนให้เหมาะกับบุคคล อุปมาบุคคลาธิฐานเพื่ออธิบายธรรมาธิฐาน อุปมาจากรูปธรรมไปหานามธรรม อุปมาจากสิ่งที่ย้ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก อุปมาจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ ส่วนวิธีการใช้ขึ้นอยู่กับบุคคลและสถานที่สิ่งแวดล้อม จังหวะและโอกาส เช่นการเล่านิทาน ยกอุทาหรณ์ ฯลฯ ซึ่งสามารถแยกลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๔ ประเภทคือ อุปมาก่อนกล่าวตามหลัง กล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน ใช้ความล้อมอุปมาผลสัมฤทธิ์ในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าด้วยการใช้อุปมาในเบื้องต้นคือ การทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เกิดความอาภาย ร่าเริงในธรรม เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา แกล้วกล้ารับไปปฏิบัติจนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านความคิด พฤติกรรม จิตใจในทางที่ดีขึ้นจนถึงความหลุดพ้นในที่สุดการประยุกต์ใช้ผู้วิจัยได้นำหลักการอุปมาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีในโลกยุคปัจจุบันดังที่ได้เสนอไปก่อนหน้านี้โดยขึ้นอยู่กับ บุคคล สถานที่ เวลา จุดมุ่งหมาย ธรรม

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสำคัญของอุปมาในคัมภีร์โอบิมมวรรค

เนื่องจากในบทที่ ๒ ผู้วิจัยได้เสนอลักษณะอุปมาธรรมที่มีการสื่อสารโดยใช้อุปมาเปรียบเทียบ ๔ ด้าน คือ ใช้อุปมาก่อนและอุปมาทีหลัง (กตถจิ อุปม์ ปฐมฺเวย ทสเสตวา ปจฉา อตถํ ทสเสติ) ใช้อุปมาก่อนและอุปมาทีหลัง (กตถจิ ปฐมฺ อตถํ ทสเสตวา ปจฉา อุปม์) ใช้อุปมาล้อมอุปมา (กตถจิ อุปมายํ อตถํ ปรีวาเรตวา) และใช้อุปมาล้อมอุปมา(กตถจิ อตถเณ อุปม์ ปรีวาเรตวา)^๑ การจะเลือกใช้แบบใดนั้นย่อมแล้วแต่ความเหมาะสมของเวลา โอกาส และผู้ฟัง ในบทที่ ๓ ได้เสนอสาระธรรมของอุปมาตามแนวบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน เพื่ออธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมด้วยรูปธรรม หรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจสิ่งที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ทำให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่ผู้แสดงหรือผู้ส่งสารต้องการสื่อได้ง่ายและชัดเจน เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง และส่งแสงไฟในที่มืด^๒ และทำให้ทราบถึงอุปมาธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย โอบิมมวรรค ซึ่งมีหลายหลายสาระธรรมที่พระองค์ใช้สอนภิกษุหรือคฤหัสถ์ด้วยพุทธวิธีการสอนคือการเปรียบเทียบด้วยชื่ออุปมาอุปไมย เพื่ออธิบายหลักธรรมให้ง่ายต่อการเข้าใจ และชัดเจนยิ่งขึ้นเพราะพระองค์ทรงค้นพบว่า หลักธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเป็นสิ่งยากที่จะอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้ อีกทั้งหมู่มสัตว์ก็มีอัธยาศัยที่แตกต่างกันไป นอกจากนี้ผู้คนในสังคมยังมีความเชื่อที่หลากหลาย จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่พระพุทธศาสนา จำเป็นต้องมีวิธีการที่แยบยลและหลากหลายวิธีในการสอนเช่นกัน เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมและสามารถตอบรับแนวความคิดตลอดจนถึงตอบโจทยกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้คนของสังคม

ความสำคัญของการใช้อุปมาในการสื่อความหมายทุกภาษา ทุกศาสตร์ ทุกแขนง ย่อมมีความยากง่ายแตกต่างกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศาสตร์ หรือข้อความที่กล่าวถึง เกี่ยวข้องกับนามธรรม ซึ่งเป็นธรรมาธิฐาน ซึ่งมักพบปัญหาในการสื่อสารอย่างตรงไปตรงมาเหมือนข้อความปกติทั่วไป ดังนั้น การอุปมาอุปไมยจึงเป็นสิ่งสำคัญในการโยนนามธรรมไปสู่รูปธรรม โยงบุคคลาธิฐานไปหาธรรมาธิฐานให้ชัดเจนและสละสลวยยิ่งขึ้น สามารถทำให้ผู้ฟังที่ไม่เคยมีประสบการณ์ร่วมในเรื่องนั้นๆ เข้าถึงความหมายได้ง่ายและรวดเร็ว อีกทั้งยังสร้างความงดงาม ความไพเราะทางภาษาศาสตร์ และยังสร้างความประทับใจในบทประพันธ์นั้นอีกด้วย

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ความสำคัญของคำสอนในด้านของหลักธรรมจากอุปมา โดย บุคคลาธิฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง แสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง^๓ ซึ่งมาคู่กับธรรมาธิฐาน มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือเทศนายกธรรมขึ้นแสดง เช่นว่าศรัทธา ศีล คืออย่างนี้ ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว

^๑ ดูรายละเอียดใน บุญชอบ เริงทรัพย์, “อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๔๔ – ๑๔๘.

^๒ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๘/๓๘๒, (ไทย) ๑๓/๓๙๘ – ๓๙๙/๒๘๕.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลอรุณ*, หน้า ๑๘๒.

ยอมนำเสนอมาให้ ดังนี้เป็นต้น^๔ ซึ่งหลักธรรมที่เกิดจากการอุปมาเหล่านั้นล้วนเกิดจากเทคนิค ปฏิภาณของผู้แสดงธรรมหรือผู้สงสาร ตามวัตถุประสงค์ของผู้สอน ได้แก่ ๑) เพื่อแจ้งให้ทราบ ๒) เพื่อสอนหรือให้การศึกษาและนำไปปฏิบัติ ๓) เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง ๔) เพื่อเสนอหรือชักจูงใจทำให้เกิดผลลัพธ์จากการแสดงทั้งแก่นักบวช และฆราวาสทำให้เห็นภาพชัดเจนและเกิดแรงจูงใจในการนำไปปฏิบัติมากขึ้นซึ่งจะวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ คือ ๑) วิเคราะห์ด้านบุคคลผู้แสดงธรรม ๒) วิเคราะห์ด้านหลักธรรม ๓) วิเคราะห์ด้านผลลัพธ์

๔.๑ วิเคราะห์ด้านบุคคลผู้แสดงธรรม

อุปมามีความสำคัญในการสื่อความหมายทางภาษาที่มีความยากง่ายต่างกัน โดยเฉพาะข้อความที่เกี่ยวข้องกับนามธรรมที่ไม่สามารถสื่อสารอย่างตรงไปตรงมาการอุปมาจึงเป็นกุญแจหรือเครื่องมือทางภาษาสำหรับใช้ในการโยงนามธรรมไปสู่รูปธรรมให้ชัดเจนและสละสลวยยิ่งขึ้นสามารถทำให้ผู้ฟังเข้าใจความหมายได้ง่ายและรวดเร็วพระพุทธเจ้าจึงทรงเลือกวิธีการใช้อุปมาในการสอนให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละคนซึ่งมีพื้นฐานด้านจิตและระดับภูมิปัญญาแตกต่างกันเหตุผลที่ทรงเลือกใช้อุปมาในการสอนก็เพื่อช่วยอธิบายให้สิ่งที่เป็นนามธรรมที่เป็นบุคคลาธิฐานให้เป็นรูปธรรมที่เป็นธรรมาธิฐานมากขึ้นเพราะธรรมะเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งยากต่อการเข้าใจของผู้ที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะมาก่อน การใช้อุปมาจากสิ่งที่มีประสบการณ์เพื่อให้เขาเข้าใจถึงสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่ง อนึ่งเหตุผลในการใช้อุปมาก็เพื่อโยงถึงเป้าหมาย ๓ ระดับ คือ เป้าหมายเบื้องต้น เป้าหมายในท่ามกลางและเป้าหมายในที่สุด กล่าวคือครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรมที่เกิดจากปริยัติ ด้านจิตใจที่มาจากการปฏิบัติ และด้านปัญญาที่มาจากด้านปฏิเวธ ส่วนลักษณะของการใช้อุปมาเป็นศิลปะการใช้ภาษาเปรียบเทียบสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรมโดยบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน ๓ วิธี คือ การสร้างบุคคลสมมุติขึ้นมากการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งและการใช้เสียงคำสร้างภาพหรือความหมายพิเศษ โดยมีวิธีการเลือกคำที่จะใช้สื่อความคิดเรียบเรียง จัดวาง และใช้ถ้อยคำเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้นโดยเทคนิคของผู้แสดงธรรมคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมที่ด้นนั้นประกอบด้วย

๑. ความสามารถ ได้แก่ ความรู้ ความสามารถในข้อมูลข่าวสารหรือเรื่องที่จะแสดง
๒. คุณลักษณะหรือบุคลิกลักษณะ ได้แก่ มีบุคลิกที่ดีทั้งภายในและภายนอก เป็นผู้ฉลาด มีไหวพริบดี สามารถตัดสินใจการกระทำต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม
๓. ความสุขุมเยือกเย็น ได้แก่ ความคล่องแคล่วว่องไวในการสื่อสาร กล่าวคือ ไม่มีความตื่นเต้นหรือหวาดกลัว หรือควบคุมอารมณ์ไม่ได้
๔. การเป็นคนที่ยอมรับการหรือเป็นที่รู้จักของสังคม ได้แก่ เป็นคนที่มีชื่อเสียงหรือเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป มีคนนิยม เชื่อถือ เช่น นายกรัฐมนตรี เป็นต้น

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวล, หน้า ๑๔๙.

๕. การเป็นคนเปิดเผย ได้แก่ มีการเปิดเผยสิ่งที่จะสร้างความไว้วางใจต่อตัวผู้ส่งสารกับผู้รับสารโดยการให้ข้อมูลที่เพียงพอและไม่ปิดบังข้อมูลของผู้ส่งสาร ทำให้เกิดความสนิทสนมระหว่างกันและกันได้^๕

การใช้อุปมาจึงมีประโยชน์ต่อผู้รับสารโดยมุ่งผลสัมฤทธิ์ ๓ ด้าน คือผลสัมฤทธิ์ทางด้านมโนทัศน์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความคิดของผู้ฟังให้มีศรัทธาและเห็นจริงตามได้ด้วยตนเอง ผลสัมฤทธิ์ทางกายภาพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตไปสู่ทางที่ดี ปรับเปลี่ยนความประพฤติทางกาย ทางวาจา เห็นผลประจักษ์ในทางที่ดีและผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจเพื่อให้ถึงการสิ้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง

โดยทั่วไปการใช้อุปมามีจุดประสงค์เพื่อยังให้ผู้รับสารเข้าถึงความหมายแฝงหรือเป็นความหมายที่ลึกซึ้งที่ยากจะเข้าใจได้ด้วยการสื่อสารที่ตรงไปตรงมาด้วยภาษาธรรมดาโดยเน้นการสื่อความหมายเป็นหลักกว่าต้องการสื่อความหมายใด ในอารมณ์ความรู้สึกเช่นใด จึงจะเหมาะสมสะท้อนให้เห็นถึงอิสระทางความคิดของผู้กล่าว อันมีส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้เกิดลีลา และแบบฉบับเฉพาะตัวของผู้สื่อสาร โดยบุคคลาธิฐาน ซึ่งมีความสำคัญ โดดเด่น เชื่อมโยงและแจ่มแจ้ง ดังนี้

อุปมาในพระพุทธศาสนา มี ๒ หมวดใหญ่ด้วยกัน คือ บุคคลาธิฐาน อุปมา ที่ใช้บุคคลเป็นที่อ้าง และธรรมาธิฐาน การใช้อุปมาโดยมีธรรมเป็นที่ตั้ง

การสอนธรรมด้วยการยกอุปมาอุปมัยในการสื่อความหมายนั้น พระพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้แสดงธรรมจะทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังนั้นมองเห็นภาพชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น โดยการเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวหรือประสบการณ์เคยรู้เคยเห็นมาในชีวิตประจำวันของผู้ที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมโดยบุคคลาธิฐานโปรด เพื่อให้ผู้ฟังนั้นเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น มีตัวอย่างปรากฏในพระสูตรต่างๆ มีกัจจุมสูตร เป็นต้น ดังต่อไปนี้

๑. กัจจุมสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยวิธีระงับความโกรธ ได้นำผลสรุปจากอุปมามาวิเคราะห์ความสำคัญร่วมกับอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าผู้แสดงตรัสเรื่อง พระโมลियัคคฺชนะ (ในกัจจุมสูตร) ที่เป็นผู้ว่ายาก อยู่คลุกคลีแต่กับภิกษุณี ที่เขตวันวิหาร ถ้าภิกษุรูปไหนติเตียนภิกษุณีต่อหน้าพระโมลियัคคฺชนะๆก็โกรธ ก่ออธิกรณ์^๖ขึ้นโดยยกอุปมาขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย เริ่มต้นที่เรื่องนายสารถีฝึกม้าอาชาไนยมาเป็นข้อเปรียบเทียบ ประเภทบุคคลาธิฐาน เกี่ยวกับเรื่องความว่าง่าย สอนง่าย ไม่ต้องพร่ำสอนมากเพียงแต่แนะให้เกิดสติ ภิกษุก็สามารถเพียรที่จะละออกุศลธรรม บำเพ็ญกุศลธรรม เจริญอกงามในธรรมวินัยได้

^๕ Dabid K. Berlo, The Communication, (New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1960), p.10. อ้างใน รศ. กิติมา สุรสุนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, (กรุงเทพมหานคร: คณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๑๑.

^๖ อธิกรณ์ หมายถึงเรื่องที่ต้องดำเนินการ มี ๔ อย่าง คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ การเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย (๒) อนุวาทาธิกรณ์ การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ (ละเมิดสิกขาบท) (๓) อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ (๔) กิจจาธิกรณ์ กิจจรุชต่าง ๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น ให้อุปสมบท ให้ผ้ากฐิน แต่ในที่นี้หมายถึงอนุวาทาธิกรณ์ อง.ทุก.อ. ๒/๑๕/๑๒, ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒๒๒/๒.

ตารางที่ ๔.๑ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในกถกจูมสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	เครื่องอุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	นายสารถีฝึกม้าอาชาไนย ไปได้ตามที่นายสารถี ปรารถนาไม่ต้องใช้แส้	พระศาสดาผู้เป็นสารถีฝึก บุรุษ	เพื่อฝึกสอนภิกษุให้เกิด สติแล้วนำไปปฏิบัติได้ถูก ทาง
๒	บุรุษผู้หวังดีต่อป่าสาละคอยบำรุง ต้นสาละเล็กกำจัดวัชพืช	ภิกษุหวังความเจริญออก งามในธรรมวินัยละอกุศล เจริญกุศล	เพื่อละอกุศลธรรมที่มา ทำให้ใจหม่นหมอง เพิ่มพุลกุศลธรรมเพื่อ เจริญงอกงามในพระ ธรรมวินัย
๓	นางเวเททิกาไม่สงบเสงี่ยมเมื่อ โกรธไม่ต่ำลงอยู่ในอธิวาสนชั้นดีจึง ไม่เรียบริ้อย	ภิกษุบางรูปสงบเสงี่ยม เพราะไม่มีถ้อยคำมากกระทบ เมื่อมีกลับเป็นผู้ว้าก	เพื่อสอนว่าภิกษุสงบ เสงี่ยมหรือไม่ก็ต่อเมื่อมี ถ้อยคำไม่พอใจมา กระทบ
๔	พื้นแผ่นดินใหญ่ ใครๆไม่สามารถ ขุดให้หมดไปได้	จิตหนักแน่น ไม่ แปรผันไปตามคำ กล่าวทั้ง ๕ ^๗ อย่าง ของบุคคล	เพื่อสอนให้ภิกษุทำจิตให้ หนักแน่น ประดุจพื้น แผ่นดินใหญ่ ไม่แปรผัน ไปตามคำกล่าวทั้ง ๕ ^๘ อย่างของบุคคล แต่ เพื่อให้ภิกษุเข้าใจได้ง่าย จึงทรงยกเรื่องบุคคลขุด แผ่นดินใหญ่ เป็น ข้อ อุปมา

^๗ “คำพูด ๕ ประเภท ในที่นี้หมายถึง ๑) พูดตามกาลสมควรหรือไม่สมควร ๒) พูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริง ๓) พูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย ๔) พูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ ๕) มีเมตตาจิตพูดหรือมีโทสะพูด”ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

^๘ “คำพูด ๕ ประเภท ในที่นี้หมายถึง ๑) พูดตามกาลสมควรหรือไม่สมควร ๒) พูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริง ๓) พูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย ๔) พูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ ๕) มีเมตตาจิตพูดหรือมีโทสะพูด”ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

๕	อากาศที่เขียนหรือระบายสีให้ติด ไม่ได้	จิตว่าง	เพื่อสอนให้ภิกษุทำจิตให้ ว่างเหมือนอากาศซึ่ง ใครๆ จะเขียน หรือ ระบายด้วยสีใดๆ ให้ติด ไม่ได้ แต่เพื่อให้ภิกษุ เข้าใจได้ง่าย จึงทรงยก เรื่องบุคคลวาดรูปใน อากาศเป็นข้ออุปมา
๖	แม่น้ำคงคาที่ใครๆ ไม่สามารถเอา คบเพลิงมาเผาให้แห้งได้	จิตเย็น	เพื่อสอนภิกษุทั้งหลาย ให้มีจิตใจเย็นเหมือนแม่ น้ำคงคาที่ใครๆ จะเอา คบเพลิงเผาใดๆ ไปจุด ให้ติดไม่ได้ คบเพลิงเผา นั้นย่อมดับไปเองไม่ได้ แต่เพื่อให้ภิกษุเข้าใจได้ ง่าย จึงทรงยกเรื่อง บุคคลถือคบเพลิงเผา ไปจุดแม่น้ำคงคาเป็นข้อ อุปมา
๗	กระสอบถุงหนังแมวอ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ใครๆ จะตีให้ตึงไม่ได้	จิตอ่อนโยน	เพื่อสอนภิกษุทั้งหลาย ให้มีจิตใจอ่อนโยน เหมือนกระสอบถุง หนังแมวที่นายช่างฟอก ตีแล้วอ่อนนุ่มดังปุยนุ่น และสำลีซึ่งใครๆ จะตีให้ ตึงไม่ได้
๘	ถูกตัดอวัยวะด้วยเลื่อย ๒ คม ก็ไม่ โกรธกลับมีความอดทนมีเมตตาจิต ต่อผู้นั้น	จิตอดทน	เพื่อทรงเน้นให้ระงับ ความโกรธด้วยวิธีอดทน ขนาดถูกตัดอวัยวะด้วย เลื่อย ๒ คม ก็ไม่โกรธ กลับมีเมตตาจิตต่อผู้นั้น

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

ในด้านเทคนิคพระพุทธเจ้าใช้นายสารตีฝึกม้าอาชาไนยเป็นบุคคลาธิฐานคือเครื่องมือสื่อธรรมโดย อุปมาว่า “สารตีขึ้นสู่รถที่เทียมไว้ดีแล้ว ให้รถเล่นไปเล่นกลับได้ตามความปรารถนาไม่ต้องเชียนตี” เป็นเทคนิคการเล่าเรื่องมาเปรียบช่วยให้เข้าใจได้ง่ายและชัดเจน^๔

ในอุปมาข้อนี้เน้นแสดงจุดสนใจ เช่น สมัยแรกๆ ภิกษุชั้นดีมีมาก ไม่ต้องว่ากล่าวกันมาก เพียงแนะก็รับไปปฏิบัติ อรรถกถาเล่าเพื่อชี้ให้เห็นว่า พระโมลลียผัดคุนะเป็นพระดีว่ายาก พระพุทธเจ้าจึงให้นายสารตีฝึกม้าอาชาไนยมาเป็นข้อเปรียบเทียบในเรื่องของการฝึกสอนและนำไปปฏิบัติ โดยเชื่อมโยง อุปมาข้อที่ ๑ เป็นสาระธรรมเกี่ยวกับผู้สอน หรือผู้ส่งสาร (Soucture) คือ พระพุทธเจ้า และผู้ปฏิบัติ หรือผู้รับสาร(Reeiver) คือภิกษุ หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องที่แต่ก่อนภิกษุทั้งหลายทำพระหฤทัยของพระองค์ให้ยินดีในสมัยหนึ่งแล้ว ตรัสสอนให้ละอกุศล ทำความเพียรในกุศลธรรมต่อไป โดยใช้ข้ออุปมาประเภทบุคคลาธิฐาน นำสิ่งที่เป็นธรรมชาติมาเป็นข้อเปรียบเทียบกับอุปมาข้อที่ ๒ ว่า “บุรุษผู้หวังดีต่อป่าสาละคอยบำรุงต้นสาละเล็กกำจัดวัชพืชที่คอยแย่งอาหารออกไปทิ้งภายนอก ถางภายในป่าให้สะอาดเรียบร้อย” เพื่อให้เกิดจินตภาพถ่ายทอดความเข้าใจ แล้วตรัสเล่าเรื่องนางเวเททิกาอุปมาข้อที่ ๓ ว่า “เป็นหญิงแม่เรือนที่ได้รับยกย่องว่าเป็นคนเรียบร้อยใจดี ใจเย็น ไม่โกรธ ต่อมานางกาลีที่เป็นสาวใช้แก่งทำให้โกรธเพื่อทดสอบว่า นางเป็นคนดีตามที่เล่าลือหรือไม่ปรากฏว่าไม่ดีจริง นางกาลีจึงถูกตีถูกด่าอย่างโหดร้ายทารุณ” เป็นบุคคลาธิฐาน ทรงสรุปด้วยข้ออุปมาไม่ว่า จะรู้ว่าภิกษุรูปไหนสงบเสถียรหรือไม่ ก็ต่อเมื่อถ้อยคำไม่นำพ้อใจมากระทบ

พระพุทธเจ้า ทรงแนะเทคนิควิธีระงับความโกรธตามขั้นตอนดังนี้

๑) ให้รู้จักถ้อยคำที่ใช้กัน มีอยู่ ๕ ประเภท คือ ถูกกาลหรือไม่ถูกกาล จริงหรือไม่จริง อ่อนหวานหรือหยาบคาย ประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประโยชน์ คนพูดด้วยเมตตาจิตหรือโทสจิต ขณะได้ฟังคำของผู้อื่นให้ควบคุมจิต

๒) ในการควบคุมจิตระงับความโกรธมีข้อปฏิบัติ คือ อุปมาข้อที่ ๔ ทรงใช้เทคนิคการสอนโดยยกแผ่นดิน เป็นต้นมาเป็นเครื่องมืออุปมาว่า ทำจิตให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน อุปมาข้อที่ ๕ ทำจิตให้ว่างเหมือนอากาศ อุปมาข้อที่ ๖ ทำจิตให้เย็นเหมือนน้ำ และอุปมาข้อที่ ๗ ทำจิตให้อ่อนโยนเหมือนกระสอบหนังแมว พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมชาติเป็นเทคนิคการสอน และอุปมาข้อที่ ๘ ว่า ถ้าโจรใจทรามใช้เลื่อยที่มีคม ๒ ข้างตัดอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้ใดโกรธคิดร้ายต่อโจร ผู้นั้นไม่เชื่อว่าทำตามคำสอน เพราะยังอดทนไม่ได้ ในกรณีอุปมานี้ทรงเล่าเรื่องโดยให้เห็นภาพจากการยกเรื่องเลื่อยมาเป็นข้ออุปมา

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจิ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๑.

(๒) ความรู้

ความรู้เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญเพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจเนื้อหาของเรื่องที่ผู้แสดงอุปมาส่งมา โดยพระพุทธเจ้าผู้แสดงธรรมเป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยความรู้ โดยให้สาระธรรมว่า ภิกษุที่เป็นคนว่าง่าย เพราะเห็นแก่ปัจจัย ๔ พอไม่ได้ปัจจัย ๔ ก็ไม่เป็นคนว่าง่าย ภิกษุเช่นนั้น พระพุทธเจ้าไม่ถือว่าเป็นคนว่าง่าย ทรงสอนให้เคารพนับถือธรรม ผู้เคารพนับถือธรรมเท่านั้น ทรงเรียกว่าผู้ว่าง่าย จุดหมายสูงสุดที่เป็นสาระสำคัญคือ พระพุทธเจ้าทรงเน้นให้ระงับความโกรธโดยวิธีอดกลั้น ขนาดถูกตัดอวัยวะด้วยเลื่อย ๒ คมก็ไม่โกรธ กลับมีเมตตาจิตต่อผู้นั้นได้ เหตุที่ทรงสอนเรื่องนี้ เพราะเริ่มจากพระโมลลียศคฺคฺนุสะที่เป็นพระหัตถ์ต่อ ประพฤติตัวไม่ดี ขี้โกรธ โกรธแล้วชอบก่อเรื่อง พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ละความโกรธให้เป็นคนว่าง่าย สอนง่าย

(๓) ปฏิภาณ

ผู้รับธรรมในพระสูตรนี้คือภิกษุทั้งหลาย ผู้ส่งสารหมายถึงพระพุทธเจ้า ได้ยกเอาคำสอนที่รู้เห็นได้ง่าย โดยพระองค์ทรงยกเอา แผ่นดิน อากาศ แม่น้ำ กระจกบดหนึ่งแฉกและเลื่อยมาเป็นข้ออุปมาเปรียบเทียบ ซึ่งเมื่อกล่าวถึงธรรมชาติ คือแผ่นดินที่มีความหนักแน่นแข็งแรง อากาศที่ว่างเปล่า แม่น้ำที่ให้ความเย็นสบาย กระจกบดหนึ่งแฉกที่อ่อนนุ่ม เป็นอุปการณการสื่อธรรมเหล่านั้น ก็สามารถเห็นภาพได้หรือสามารถสาธิตยกสาธกมาให้ดูเป็นตัวอย่างได้ จึงถือว่าง่ายสิ่งที่ง่ายมาเป็นอุปมา

๒. อลคัณฑุปมสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยวิธีศึกษาปริยัติ ได้นำผลสรุปจากอุปมาสมาวิเคราะห์ ความสำคัญรวมกับอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าประทับอยู่เขตวนาราม ตรัสอุปมาเกี่ยวกับการศึกษาปริยัติงูพิษ (ในอลคัณฑุปมสูตร) ประเภทบุคคลาธิฐานในเรื่อง พระอริยฐานะผู้สืบสกุลที่เคยฆ่าคนร้าย^{๑๐} มีความเห็นผิดเกิดขึ้นว่า “ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีอันตรายนั้น ไม่เป็นอันตรายแก่ผู้สองเสพจริง” ในเรื่องอันตรายิภกรรม^{๑๑} เกี่ยวด้วยกามคุณ ภิกษุทั้งหลายตกเดือนก็ไม่ฟัง ตรัสสอนโทษของกามคุณ และการเรียนผิดทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน และเกิดความยึดมั่นในธรรม อุปมาในอลคัณฑุปมสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทยกบุคคลาธิฐานเป็นอุปมาแสดงให้เห็นธรรมาธิฐานอย่างชัดเจน

^{๑๐} คหุฑาธิปุกุโพ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่าคนร้าย อรรถกถาอธิบายว่า คหุฑ พายีสู่ติ คหุฑาธิโน, คหุฑาธิโน ปุพพปฐิสา อสสาติ คหุฑาธิปุกุโพ. ... คิขมฆาฏกกุลปุตตสส (พรานฆ่าคนร้ายเป็นบรรพบุรุษของเขา เหตุนั้น เขาจึงชื่อว่าเป็นผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่าคนร้าย) หมายความว่า เป็นคนเกิดในตระกูลพรานฆ่าคนร้าย วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๗/๔๑๘.

^{๑๑} ธรรมก้ออันตราย หมายถึงธรรมก้ออันตราย ๕ อย่าง คือ (๑) กรรม ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ (๒) กิเลสได้แก่ นียตมิจฉาทิฎฐิ (๓) วิบาก ได้แก่ การเกิดเป็นบัณฑิตเทาะกั สัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ ๒ เพศ (๔) อริยุปบาท ได้แก่ การว่าร้ายพระอริยเจ้า (๕) อาณาวิตกคมะ ได้แก่ อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๓๔/๙.

ตารางที่ ๔.๒ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิฐานในอลคัทพุมสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	สุนัขแทะกระดูกยิ่งแทะก็ยิ่งกระหาย	กาม	เพื่อสอนว่าโคจรกระดูกคล้ายกับกาม เสพเท่าไรก็ไม่มีทางอิ่ม ยิ่งเสพก็ยิ่งกระหาย
๒	เหล่าสัตว์พากันแย่งชิงเนื้อ	กาม	เพื่อสอนว่ากามเหมือนเนื้อที่ต้องแย่งชิงแย่งเพราะทุกคนต่างก็ปรารถนาเพื่อตนเอง หากได้สลัดออกก็อาจจะทำอันตรายถึงชีวิตได้
๓	บุรุษถือคบเพลิงหญาที่ลุกโชน หากไม่ปล่อยอาจถึงตายและได้รับทุกข์ปางตาย	กาม	เพื่ออุปมากามเหมือนที่มนุษย์ทั้งหลายยึดครองไว้ในมือ เป็นของร้อนและเผาไหม้ ลุกลามรวดเร็ว หากไม่รีบปล่อยก็อาจถูกเผาเผาได้รับอันตราย
๔	สิ่งที่เป็นความฝันมีอยู่เฉพาะในเวลาฝัน พอตื่นก็หายไป	กาม	เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่เป็นความฝันมีอยู่เฉพาะในเวลาฝันเท่านั้น ครั้นตื่นขึ้นมาทุกอย่างก็สลายไป เปรียบเหมือนกามทั้งหลายที่สัตว์โลกพากันหมกมุ่น ลุ่มหลง เมื่ออนิจจัง ทุกขัง อนตตา ปรากฏชัดแจ้ง กามเหล่านั้นก็ไร้ความหมายหมดความหมายไป ปรากฏชั่วเวลาระยะเวลาอันสั้น กล่าวคือเพียงแค่ตื่นขึ้นก็สลายไปหมดสิ้น

๕	ขอยืมที่ดินยืมมาใช้ชั่วคราว ถึงเวลาก็ต้องส่งคืนเจ้าของ	กาม	เพื่อแสดงว่ากามทั้งหลายก็เป็นของชั่วคราว ให้สุขก็เพราะตอนที่ตนครอบครอง ครั้นเมื่อสูญเสียไป ก็ยอมสร้างความทุกข์ ความคับแค้นใจ
๖	ผลตกดาษดินแต่ไม่ร่วงหล่นลงมา คนแรกป็นไปเก็บ คนที่สองป็นไม่ป็นใช้ชวานตัดต้นไม้จนถูกทับ เพราะความต้องการผลนั้น	กาม	เพื่อแสดงว่ากามนั้นเป็นของสาธารณะ คนที่ได้ครอบครองคนแรกอาจจะเจ็บช้ำน้ำใจ ต้องทุกข์ทรมาน หรืออาจถึงความตาย ถ้าคนที่สองปรากฏกายขึ้น และปรารถนาอย่างเดียวกัน แต่ใช้วิธีการไม่ถูก อาจเทียบได้กับกรณีการประพตติผิดในกามในศีลข้อ ๔
๗	เป็นที่รองรับสำหรับการตัด การฟัน ^{๑๒} เมื่อใดคนที่ต้องการหั่นเนื้อหรือสับเนื้อเขียงก็ถูกหั่น ถูกสับพร้อมๆกันไปด้วย	กาม	เพื่อแสดงว่าเขียงหั่นเนื้อเป็นที่รองรับสำหรับการตัด การฟัน ^{๑๓} เมื่อใดคนที่ต้องการหั่นเนื้อ หรือสับเนื้อเขียงก็ถูกหั่น ถูกสับพร้อมๆกันไปด้วย สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ใดตกอยู่ในอำนาจของกามแล้ว ย่อมต้องยอมให้ถูกหั่น ถูกสับพร้อมๆกับความปรารถนานั้นๆ ของจิตอันเนื้อด้วยความนั้น

^{๑๒} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๘.

^{๑๓} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๘.

๘	หลอกหลาวเป็นเครื่องทิ่มแทง	กาม	เพื่ออุปมา กามด้วยหลอกหลาวมีสาระธรรมสะท้อนพุทธประสงค์ให้เห็นภาพความจริงของกามว่า เป็นเครื่องทิ่มแทงจิตใจมนุษย์ตลอดเวลา ทำให้ได้รับความทุกข์ทรมาน
๙	ห้วงเป็นศูนย์รวมของพิษ จับห้วง ผิดอาจถึงตาย	กาม	เพื่อแสดงว่ามีทุกข์มากมีความคับแค้นมากมีโทษยิ่งใหญ่อ ^{๑๔}
๑๐	จับงูผิดวิธีจึงแว้งกัด	เรียนธรรมไม่พิจารณา ความหมาย	เพื่อแสดงว่าการเรียนธรรมเพื่อข่มขู่ผู้อื่นไม่ได้รับประโยชน์กลับได้โทษ
๑๑	จับงูพิษถูกวิธี งูไม่สามารถกัดได้	เรียนธรรมไตร่ตรองเนื้อหา ด้วยปัญญา	เพื่อชี้ว่าเรียนธรรมถูกวิธีได้รับประโยชน์
๑๒	แพนำไปถึงฝั่งแต่ไม่ยกแพไปด้วย	ธรรม	เพื่อสอนธรรมะเพื่อสลัดออกจากทุกข์มิใช่เพื่อยึดถือ

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

พระพุทธเจ้า ทรงใช้เทคนิค คือความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ^{๑๕} เนื่องจากพระอริยฐานะนั้น มีความเห็นที่ผิด จึงทรงดำนิเรื่องมิจฉาทิฎฐิ และแสดงโทษของทิฎฐิชั่ว โดยทรงใช้เครื่องมืออุปมาที่เป็นรูปธรรมคือธรรมชาติ เช่น หลุมถ่านเพลิง ความฝัน เป็นต้นหรือ อาวุธ เช่น หอกหลาว เป็นต้น เพื่อให้ภิกษุเห็นภาพและลักษณะที่เหมือนกันได้ง่ายขึ้น หลังจากดำนิพระพุทธเจ้าก็ทรงสอน โดยใช้แพเป็นเครื่องมือสื่อธรรมที่เป็นธรรมฐานให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในความหมายที่นำไปถึงฝั่ง ไม่ใช่เพื่อความยึดถือ

(๒) ความรู้

ความรู้ในอุปมานี้มีการเน้นจุดสนใจ เช่น โทษของกาม เหมือนโครงกระดูกที่สุนัขยังแกะก็ยิ่งกระหาย เหมือนขึ้นเนื้อ เหมือนบุรุษถือคบเพลิง เหมือนความฝัน เหมือนของที่ยืมมา เหมือนผลไม้คาตัน เหมือนเชียงหันเนื้อ เหมือนหอกหลาว และเหมือนห้วง ตั้งแต่อุปมาที่ ๑-๙ สิ่งที่ถูกกล่าวถึง

^{๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๗.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจี การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๙.

ความเด่นตรงที่เปรียบเทียบกับ “ธรรมชาติ” ที่มองเห็นได้ง่าย ปรากฏอยู่ทั่วในชีวิตประจำวัน ส่วนอุปมา ที่ ๑๐-๑๑ ความโดดเด่นจะอยู่ตรงที่ “วิธีจับงูพิษ” ที่ปรากฏตามข่าวการฝึกซ้อมของทหาร หรือชาวบ้าน มิให้เห็นตามหน่วยงานอาชีพ อุปมาที่ ๑๑ มีความเด่นตรงที่กล่าวถึง “แพ” ซึ่งเป็นพาหนะนำทางข้ามฝั่งหรือล่อน้ำทำให้เห็นภาพชัดเจนของพาหนะนำทางพาข้ามฝั่ง โดยเชื่อมโยงอุปมาที่ ๑-๙ มีสาระที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวกับกามคุณ ที่มีความทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก หากเกิดความเห็นผิด อาจทำกรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองในจิตใจหรือเป็นอันตรายต่อชีวิต ทำให้เกิดเป็นบาปกรรมที่เชื่อมโยงภพชาติและสังสารวัฏให้ห่างไกลยาวนานจากพระนิพพาน อุปมาที่ ๑๐-๑๑ จะทำให้เห็นความเชื่อมโยงและความแตกต่างกันระหว่างการศึกษาที่ถูกต้องและการศึกษาที่ผิด ซึ่งแต่ละทางจะนำมาซึ่งความแตกต่างกันของผล กล่าวคือ การศึกษาถูกนำไปประโยชน์มาให้แก่นักการศึกษาผิด นำผลเสียและอันตรายมาให้แก่ผู้เรียน อุปมาที่ ๑๒ มีความเชื่อมโยงเกี่ยวกับธรรมที่เรียน ศึกษาและปฏิบัติ เพื่อนำออกจากทุกข์ไม่ใช่เพื่อยึดมั่นถือมั่น

อุปมาที่ ๑-๙ มีสาระความรู้ตรงที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องโทษของกามคุณ ที่มีความทุกข์มาก คับแค้นมาก อุปมาที่ ๑๐-๑๑ สาระความรู้จะอยู่ตรงเรื่องการเรียนธรรม^{๑๖} ที่มีทั้งดีและร้าย สร้างประโยชน์ได้และสร้างทุกข์ให้แก่ตนเองได้ อุปมาที่ ๑๒ สาระความรู้จะอยู่ตรงที่ธรรมคือสมณะและวิปัสสนา เป็นไปเพื่อการสลัดออกจากทุกข์ไม่ใช่เพื่อยึดติด

(๓) ปฏิภาณ

พระพุทธเจ้าทรงนำสิ่งที่เห็นได้มาสอนเพื่อให้ภิกษุผู้รับสาร สามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายขึ้น จากข้ออุปมาที่เป็น ธรรมชาติ อารู สิ่งของ หรือแม้แต่อาหาร

๓. วมมิกสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยวิธีการตรวจสอบการปฏิบัติธรรมของตนเอง ได้นำผลสรุปจากอุปมาวิเคราะห์ความสำคัญร่วมกับอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระกุมารกัสสปะนำปัญหาของเทวดา ๑๕ ข้อติดต่อกันไป ทูลถามว่า ได้แก่อะไร ปัญหานั้นโดยใจความว่า พราหมณ์สังคิษย์ให้ขุดจอมปลวก ซึ่งเป็นคว้นในเวลากลางคืน เป็นเปลวไฟในเวลากลางวัน ซึ่งพระพุทธเจ้าเฉลยว่า จอมปลวกได้แก่ร่างกาย (ของมนุษย์) เป็นคว้นในเวลากลางคืนเพราะคิดเรื่องราวต่างๆ เป็นเปลวไฟในเวลากลางวัน คือวุ่นว้าง

^{๑๖} เล่าเรียนธรรม ในที่นี้หมายถึงเล่าเรียนนิตถณปริยัติ แท้จริงปริยัติมี ๓ นัย คือ (๑) อลคัททูปริยัติ การเล่าเรียนเปรียบด้วยงูพิษ ได้แก่การเล่าเรียนมุ่งลากลากสักการะด้วยคิดว่า ‘เราเล่าเรียนแล้วจักได้จิ๋วหรือคนอื่นจะรู้จักเราในท่ามกลางบริษัท ๔’ (๒) นิตถณปริยัติ การเล่าเรียนมุ่งประโยชน์คือการออกจากวัฏฏะ ได้แก่การเล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า ‘เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จักอบรมมรรค จักทำผลให้แจ้ง’ (๓) ภันทาคาริกปริยัติ การเล่าเรียนประจวบจุนคลัง ได้แก่การเล่าเรียนของพระชีนาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ขั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรค ทำให้แจ้งผลแล้วเมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์เป็นผู้ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาริชาด ดั่งนั้นในที่นี้จึงหมายถึง ๒ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๓๙/๑๔.

ทำกรงานด้วยกาย ด้วยวาจาในเวลากลางวัน พราหมณ์ที่สั่งให้ชูดคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศิษย์ผู้ชูดคือ พระเสขะ (ท่านผู้ยังศึกษา) ศัสตราที่ชูด คือ ปัญญา

ตารางที่ ๔.๓ ก. วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิฐานในวัมมิกสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	จอมปลวกเต็มไปด้วยรูใหญ่่น้อยเป็นที่อยู่ของสัตว์และซากสัตว์	ร่างกาย	เพื่อทรงแสดงว่าร่างกายคน ที่มีรูทั้งใหญ่ทั้งน้อย เต็มไปหมด ซึ่งรูใหญ่ได้แก่ ตา หู จมูก และปาก เป็นต้นเรียกว่าทวาร ๙ ร่างกายของมนุษย์จึงเปรียบได้กับจอมปลวก เพราะมีรูพรุนเต็มไปหมด เป็นสิ่งน่ารังเกียจ ไม่น่าพอใจ เป็นที่ประชุมกันของมหาภูตรูป ๔
๒	บุคคลทำงานในเวลากลางวัน แล้วตริภคตรองถึงในเวลากลางคืนนี้ชื่อว่า การพ่นควันในเวลากลางคืน	การพ่นควันในเวลากลางคืน	เพื่อแสดงว่าบุคคลต้องตริภคตรองนึกคิดเรื่องการทำงาน ที่ จะ ต้อง ทำ ใน วัน รุ่งขึ้น หมายถึงการตริภคที่ประกอบด้วยโลกะ โทสะ และโมหะ เกี่ยวกับโลกียวิสัย โดยทรงแสดงอาการครุ่นคิดนั่นเองเปรียบเหมือนควัน เพื่อถ่ายต่อความเข้าใจมากขึ้น

๓	กลางวัน การกระทำตามแผนไม่ว่าจะทำด้วยตนเองหรือสั่งให้ผู้อื่นกระทำตามที่ตนคิดไว้ในเวลากลางคืน	เป็นเปลวในเวลากลางวัน	เพื่อให้เข้าใจว่ากลางวันคือเวลากลางวันก็กระทำตามแผนไม่ว่าจะทำด้วยตนเองหรือสั่งให้ผู้อื่นกระทำตามที่ตนคิดไว้ในเวลากลางคืน นี้เรียกว่า ฟันไฟในเวลากลางวัน
๔	พระพุทธเจ้าผู้สอนให้คำแนะนำถูกทาง	พราหมณ์	เพื่อให้ชี้ให้เห็นผู้ชี้แนวทางที่ถูกต้อง
๕	พระเสขะผู้ต้องศึกษาไตรสิกขาและปฏิบัติเพื่อพ้นจากทุกข์	สุเมธ ผู้เป็นศิษย์	เพื่อสอน ผู้เรียนและปฏิบัติตามคำสอนแล้วเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อบรรลุวิปัสสนาญาณ
๖	วิปัสสนาปัญญาและอริยมรรคเป็นความหมายของเสียม	ศัสตรา	เพื่อแสดงวิปัสสนาปัญญาและอริยมรรคเป็นความหมายของเสียม
๗	การขุดซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่ลดละความพยายาม	วิริยารัมภะ	เพื่อแสดงผู้มีปัญญาขุดซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่ลดละ คือพยายามกำหนดรู้อย่างจดจ่อและต่อเนื่อง ในขณะที่ขุดด้วยเสียม จำเป็นจะต้องจับตามเสียมให้มั่นในขณะที่กำหนดรู้สภาวะธรรมของร่างกายก็เช่นเดียวกัน จะต้องกระทำด้วยความพยายามที่มั่นคง

๘	ลิ่มตริงปิดประตูไว้อย่างแน่นหนา	อวิชา	เพื่อแสงอวิชาซึ่งปิดบังไม่ให้ผู้คนรู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องจึงเปรียบเหมือนลิ่มสลักที่ปิดประตูไว้อย่างแน่นหนา ถ้ามีคนมาเปิดประตูให้ออกไปได้ก็จะสามารถเห็นแสงสว่างภายนอก
---	---------------------------------	-------	---

ตารางที่ ๔.๓ ข. วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทธรรมาธิฐานในวัมมิกสูตร

ธรรมาธิฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	ความโกรธมีการพองตัวทุกครั้งเมื่อถูกกระทบ	อึ่ง	เพื่อแสดงความโกรธมีลักษณะเหมือนอึ่ง ภาษาบาลีเรียกว่า อุกุทุมายิกา เพราะทุกครั้งที่มีความเกลียดหรือความไม่ชอบอย่างรุนแรงเกิดขึ้นความโกรธก็จะพองตัว รูปที่ไม่น่าดูหรือเสียงที่ไม่น่าฟังก็อาจกระตุ้นความโกรธให้ฟูขึ้นได้ ในทำนองเดียวกัน ความโกรธอาจเกิดจากการกระทบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาหรือคิดในเรื่องที่ไม่น่าพอใจ ความโกรธมักจะเกิดขึ้นเมื่อรับรู้สัมผัสที่ไม่ดีและเสียงที่ไม่ชอบ

๒	ความเรียงเสงสัย	ทางสองแพร่ง	เพื่อสอนความเรียงเสงสัย ก่อให้เกิดอันตราย
๓	กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิตถนิวรรณ์ อุทัจจกุกกัจจนนิวรรณ์	หม้อกรองน้ำต่าง	เพื่อแสดงโทษของนิวรรณ์ เป็นอุปสรรคต่อการ ปฏิบัติวิปัสสนาเปรียบ เหมือนผ้ากรองน้ำต่าง ถ้าเราปล่อยให้นิวรรณ์ เข้าครอบงำ การเจริญ กรรมฐานก็จะไม่ประสบ ผลสำเร็จ เพราะกรอง คุณความดีออกจากใจ เราหมดสิ้น
๔	รูปุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น สัญญาุปาทานชั้น สังขารุปาทานชั้น วิญญานุปาทานชั้น	เต่ามี ๔ ขา ๑ หัว	เพื่อแสดงความยินดี พอใจใน เต่า หมายถึง ความพอใจในชั้นห้า พระพุทธองค์ทรงสอนให้ ละความยินดีพอใจใน เต่า ซึ่งจะละได้ด้วยวิธี กำหนดรู้ทุกครั้งที่ สภาวะธรรมทางกายและ ทางจิตเกิดขึ้น
๕	รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ	เซียงหันเนื้อ	เพื่อแสดงการถูกจับวาง บนเซียงแล้วถูกทรมาณ และเชือดด้วยมีดแห่ง ราคะและตัณหาถึงจะ ได้มาเกิดเป็นมนุษย์หรือ เทวดาด้วยกรรมดี ก็ยัง ต้องเผชิญกับความตาย ไม่ว่าในภพไหน ก็หนี ความตายไม่พ้น เพราะ สัตว์โลกถูกทรมาณด้วย กิเลส เหมือนถูกฆ่าหั่น ด้วยคมมีดอันได้แก่กิเลส

			กาม บนเชียงอันได้แก่เบญจกามคุณ
๖	ความกำหนัดและความเพลิดเพลินในอารมณ์	ชั้นเนื้อ	เพื่อแสดงอารมณ์ที่น่าพอใจเป็นสิ่งที่ทุกคนยึดติด ชื่นชอบ และปรารถนา เช่น รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม อาหารอร่อย สัมผัสที่นุ่มนวลและจินตนาการที่ทำให้สุขใจ ความเพลิดเพลินในกามคุณเหล่านี้คือนันทิราคะที่เปรียบด้วยชั้นเนื้อ

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

อุปมาที่เป็นปริศนา (ในวัมมิกสูตร^{๑๗}) ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถนำมาตรวจสอบกับการปฏิบัติของตัวเอง เริ่มตั้งแต่จอมปลวกคือร่างกายของเราเองที่พันคว้นในเวลากลางคืน ลูกโป่งในเวลากลางวัน โดยใช้คำของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนแล้วดำเนินตามที่พราหมณ์สั่งสุเมธ คือภิกษุผู้เป็นเสขะ ผู้ศึกษาซึ่งถปฏิบัติตามก็จะได้รับประโยชน์จากการอุปมาธรรมปริศนาจอมปลวกนี้ พระสูตรนี้ พระพุทธเจ้า แสดงแก่พระกুমารกัสสปะ ขณะประทับอยู่ที่เชตวันาราม อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตเมืองสาวัตถี เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวลีจากเนื้อหาในพระสูตรผู้สอนต้องประกอบด้วยเทคนิค ที่จะตอบปริศนาโดยใช้อุปมาเปรียบเทียบให้เห็นชัดได้ง่าย มีการอุปมาว่า พระพุทธเจ้านั้น ทรงแสดงธรรมธรรมได้ชัดเจนเหมือนหางของที่คว่ำ^{๑๘} เหมือนเปิดของที่ปิด เหมือนชี้ทางกับผู้เดินทางไม่ให้หลงทาง เหมือนจุดประทีปเอาไว้ในที่มืด ประทีปที่จุดไว้ในที่มืดสามารถทำให้ผู้เดินทางได้เห็นอย่างแจ่มชัด ไม่สะดุดและไม่เดินชนสิ่งกีดขวางชีวิต

ในอุปมานี้มีการเน้นจุดที่น่าสนใจ เช่น เมื่อเห็นจอมปลวก พันคว้นตอนกลางคืน ฟันไฟตอนกลางวัน อาจารย์ จึงให้ศิษย์ผู้มีปัญญา เอาเสียม ขุด ดู เมื่อขุดไปก็พบกับลิ้มสลัก เมื่อขุดต่อไป ก็พบอึ่งทางสองแพร่ง หม้อกรองน้ำต่าง เต่าเจ้าเล่ห์ มีดและเขียงหันเนื้อ ชั้นเนื้อ และนาค รวมทั้งสิ้น ๑๕ อย่างตามลำดับ สิ่งที่กำลังกล่าวถึงนี้มีความโดดเด่นตรงที่ใช้อุปมาเป็นบุคคลาธิษฐาน เพื่ออธิบายหลักการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมและเป็นธรรมาธิษฐาน เป็นธรรมชาติ เช่น อึ่ง ที่มีการพองตัวขึ้นขณะที่มีสิ่ง

^{๑๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๙/๒๑๑, (ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๗.

^{๑๘} มหา.ที (บาลี) ๙/๑๑๒/๑๓๙.

มากระทบ เพื่ออธิบายธรรมาธิฐานคือความโกรธที่มีสภาวะเกิดขึ้นจากอายตนะภายนอก เป็นต้น มีความเชื่อมโยง อุปมาที่ ๑ โดยเป็นการเชื่อมโยงของผู้ที่จะเริ่มปฏิบัติในการตรวจสอบตนเองว่า มีความฟุ้งซ่านในการคิดและเอาแต่ทำงานในกลางวันหรือไม่ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ร่างกายที่เป็นจอมปลวก ที่เป็นธาตุทั้ง ๔ มารวมกัน มีทวาร ๙ เป็นที่ไหลออกของสิ่งปฏิกูล เชื่อมโยงการปฏิบัติไปจนถึงอุปมา ปริศนาธรรมที่ ๑๕ ที่สุดของการปฏิบัติ คือพระอรหันต์

(๒) ความรู้

ความรู้ที่แจ่มแจ้งมีสาระ จากปริศนาธรรมทั้ง ๑๕ มีสาระตรงที่พระพุทธเจ้ากล่าวสอน การปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์บรรลุถึงพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุด จัดเป็นอุปมาธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงตามอัธยาศัยสมบัติและคุณสมบัติของผู้ฟังด้วยอินทริยปิโรปริยัตตญาณ คือ ปัญญาให้เห็นความยิ่งย่อนของอินทริย และอาสนาสนุสยญาณ คือ ปัญญาให้เห็นอัธยาศัยและอนุสัยของพระกุมารกัสสปะ มีเนื้อหาครอบคลุมหลักปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหมด เริ่มตั้งแต่ผู้สอน ผู้ปฏิบัติ อารมณักรรณฐาน อุปสรรค และวิธีแก้ไข โดยมีเหตุผลสาระสุดท้ายคือการบรรลุเป็นพระอรหันต์

ในปริศนาธรรมที่ ๑๕ ข้อ ทำให้เห็นความแตกต่างและความเหมือนกันของอุปมาที่พระพุทธเจ้าอธิบายโดยยกตัวอย่างมาเป็นอุปมาประกอบการสอน และสามารถให้ผู้ฟังคือพระกุมารกัสสปะเห็นตามได้อย่างชัดเจน เช่น ยกขึ้นเนื้อมาเป็นบุคคลาธิฐาน เพื่อประกอบคำอธิบายเรื่องกามคุณ เป็นต้น

(๓) ปฏิภาณ

พระพุทธเจ้าอุปมาอุปไมยเกี่ยวกับปริศนาธรรมทั้งหมดนี้ ซึ่งมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการอธิบายหลักการปฏิบัติธรรม โดยนำอุปมาอุปไมยมาเปรียบเทียบกับปริศนาเพื่อให้เกิดความสละสลวยและน่าสนใจแก่ผู้ศึกษา

พระพุทธเจ้าทรงเน้นจุดที่น่าสนใจ ในอุปมาปริศนาธรรมนี้ เพราะเป็นการนำหลักปฏิบัติ เช่น อารมณักรรณฐาน เป็นต้นซึ่งมีความหมายโดดเด่นในตัวเอง นำมาประกอบเป็นคำอุปมาอุปไมยในลักษณะ อัมมาธิฐานกับบุคคลาธิฐานแล้วทำให้เกิดความสละสลวยขึ้นพร้อมทั้งมีเนื้อหาสุขุมลุ่มลึกมากขึ้น โดยใช้อุปมาเข้าใจง่าย ทำให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่เป็นปริศนา เมื่อนำสิ่งที่เป็นนามธรรมมาเปรียบเทียบกับเห็นก็จะเข้าใจสภาวะอารมณักรรณฐานมากยิ่งขึ้น

ในอุปมานี้ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะแสดงแก่พระกุมารกัสสปะที่เป็นภิกษุก็จริง แต่เป็นหลักเกี่ยวกับการปฏิบัติเน้นทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้สนใจในการปฏิบัติซึ่งจะต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏฏ์แต่เพราะอาศัยการฟังธรรมนำไปปฏิบัติแล้วก็สามารถบรรลุพระอรหันต์ได้

๔. รถวินิตสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยจุดหมายของการประพาสพรหมจรรย์ ได้นำผลสรุปจากอุปมาวิเคราะห์ความสำคัญรวมกับอุปไมยในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน ใกล้เมืองราชคฤห์ ภิกษุชาติภูมิจำนวนมาก เมื่อออกพรรษาแล้วได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสถามว่า ที่ชาติภูมินั้นมีภิกษุใดที่เพื่อภิกษุด้วยกัน

ยกย่องว่าเป็นผู้มักน้อย^{๑๙} สันโดษ^{๒๐} ชอบสงัด^{๒๑} ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ^{๒๒} มีความเพียรสม่ำเสมอ^{๒๓} สมบูรณ์ด้วยศีล^{๒๔} สมาธิ^{๒๕} ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสนะ และพรณนาคุณ ของคุณธรรม เหล่านั้น พร้อมทั้งชักจูงแนะนำผู้อื่นให้ประพฤติเช่นนั้นด้วย ภิกษุชาวชาติภูมิกราบทูลว่า ภิกษุผู้มี คุณสมบัติเช่นนั้น คือพระปุณณมันตานีบุตร^{๒๖} พระสารีบุตรก็เข้าเฝ้าอยู่ด้วยในขณะนั้น จึงถือโอกาสที่ ท่านมาเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วไปพักกลางวันในป่า เข้าไปในพบสนทนาธรรมะกัน^{๒๗}

ตารางที่ ๔.๔ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐานในรณินีสสูตร

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	รถคันที่ ๑	สีลวิสุทธิตี	เวลาดำรงอยู่ในสีลวิ สุทธิเป็นเหมือนขึ้น รถผลัดที่ ๑

^{๑๙} เป็นผู้มักน้อย หมายถึงความมักน้อย ๔ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มักน้อยในปัจจุบัน ๔ (๒) เป็นผู้มักน้อยในจุดงค์ ได้แก่ ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนสมทานจุดงค์ (๓) เป็นผู้มักน้อยในการเล่าเรียน ได้แก่ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพหูสูต (๔) เป็นผู้มักน้อยในการบรรลุดุธรรม ได้แก่ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๕๒/๔๗-๘.

^{๒๐} เป็นผู้สันโดษ หมายถึงความสันโดษ ๓ ประการ คือ (๑) ยถาลภสันโดษ เป็นผู้สันโดษ ตามมีตามได้ ทั้งดีและไม่ดี (๒) ยถาพลสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามกำลังทั้งกำลังของตนและของทายก (๓) ยถาสารูป-

สันโดษ เป็นผู้สันโดษตามสมควรแก่สมณภาวะ สันโดษ ๓ ประการ ในปัจจุบัน ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จึงเป็น สันโดษ ๑๒ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๔๘-๕๐.

^{๒๑} เป็นผู้สงัด หมายถึงมีวิเวก ๓ ประการ คือ (๑) กายวิเวก สงัดกาย ได้แก่ อยู่ผู้เดียวทุก อิริยาบถ (๒) จิตตวิเวก ได้แก่ ได้สมาบัติ ๘ (๓) อุปวิเวก ได้แก่ บรรลุนิพพาน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๕๐.

^{๒๒} เป็นผู้ไม่คลุกคลี หมายถึงไม่คลุกคลีด้วยการคลุกคลี ๕ ประการ คือ (๑) การคลุกคลีด้วยการ ฟัง (๒) การคลุกคลีด้วยการเห็น (๓) การคลุกคลีด้วยการสนทนาปราศรัย (๔) การคลุกคลีด้วยการอยู่ร่วมกัน (๕) การคลุกคลีทางกาย ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๕๑.

^{๒๓} เป็นผู้ปรารถนาความเพียร หมายถึงการทำความเพียรทางกายและทางจิตให้บริบูรณ์ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๕๔.

^{๒๔} เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คำว่า ศีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ประการ [คือ (๑) ศีลคือการ สังวรในพระปาติโมกข์ (๒) ศีลคือการสำรวมอินทรีย์ ๖ (๓) ศีลคือการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ (๔) ศีลคือการ เลี้ยงชีวิตด้วยความบริสุทธิ์ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๕๔.

^{๒๕} เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ คำว่า สมาธิ ในที่นี้หมายถึงสมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๕๔.

^{๒๖} วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับทำให้ง่ายแล้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เม็ดยุทธ, ๒๕๕๓), หน้า ๓๓๐.

^{๒๗} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๘๖.

๒	รถคันที่ ๒	จิตวิสุทธิ	เวลาดำรงอยู่ในสรีวิสุทธิเป็นเหมือนขึ้นรถพลัดที่ ๒
๓	รถคันที่ ๓	ทิวฐิวิสุทธิ	เวลาดำรงอยู่ในทิวฐิวิสุทธิเป็นเหมือนขึ้นรถพลัดที่ ๓
๔	รถคันที่ ๔	กัังขาวิตรณวิสุทธิ	เวลาดำรงอยู่ในกัังขาวิตรณวิสุทธิเป็นเหมือนขึ้นรถพลัดที่ ๔
๕	รถคันที่ ๕	มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	เวลาดำรงอยู่ในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเหมือนขึ้นรถคันที่ ๕
๖	รถคันที่ ๖	ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ	เวลาดำรงอยู่ในปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเหมือนขึ้นรถพลัดที่ ๖
๗	รถคันที่ ๗	ญาณทัสสนวิสุทธิ	เวลาดำรงอยู่ในญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเหมือนดำรงอยู่ในรถพลัดที่ ๗
๘	จุดหมายของรถทั้ง ๗	อนุปาทาปรินิพพาน	เวลาที่พระโยคีทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยญาณทัสสนวิสุทธิเข้าผลสมาบัติมีนิพพานเป็นอารมณ์เข้านิโรธเสวยสุขอันเป็นโลกุตตระเป็นเหมือนเวลาที่พระราชเสด็จลงมาจากรถคันที่ ๗ ถึงที่ภายในประตูเมืองสาเกต

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

อุปมาอุปไมยว่าด้วยรถ ๗ พลัดนี้ มีในรถวินิตสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยราชรถ ๗ พลัด^{๒๘} พระสูตรนี้ท่านพระปุณณมันตานีบุตร แสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบคำถามเรื่องจุดมุ่งหมาย ของการประพฤติพรหมจรรย์ โดยที่ท่านพระสารีบุตร ถาม ท่านพระปุณณมันตานีบุตรว่า

“ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อวิสุทธิ ๗ หรือ?”

ท่านพระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า “เพื่ออนุปาทาปรินิพพาน แต่ดำเนินตามวิสุทธิ ๗ เป็นเป้าหมายตามลำดับ”^{๒๙} ซึ่งเหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท “ปุจฉาอสักกะ”^{๓๐} คือทรงแสดงธรรมตามอัธยาศัยของผู้อื่น

อุปมาจากพระสูตรนี้ มีค่ามาก เพราะเป็นการถาม-ตอบ ระหว่างนักปราชญ์ใหญ่ ๒ ท่าน พระสารีบุตรนั้นทราบอยู่ตลอดเวลาว่าท่านสนทนากับใคร จึงตั้งคำถามแบบปราชญ์ถามปราชญ์ ส่วนท่านพระปุณณมันตานีบุตรไม่ทราบมาก่อนว่าคู่สนทนาเป็นอัครสาวกผู้เลิศทางปัญญา จึงตอบคำถามเหมือนที่ตอบกับเพื่อนพรหมจารีทั่วไป คือใช้ภาษาต่างๆ ใช้อุปมาอุปไมยช่วยขยายคำอธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเปรียบนักบวชผู้กลัวต่อความแก่และความตาย เหมือนพระเจ้าปเสนทิโกศล นครคือกายของตนเป็นเหมือนเมืองสาวัตถี นครคือพระนิพพานเป็นเหมือนเมืองสาเกตุ เวล่านักบวชเกิดกิจคือการตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ เป็นเหมือนเวลาที่พระราชอาญาผู้นำความเจริญมายังเมืองสาเกตุเกิดกิจรีบด่วนที่จะต้องไปให้ถึงโดยเร็ว วิสุทธิ ๗ เป็นเหมือนรถ ๗ พลัด เป็นเทคนิคการเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา^{๓๑}ที่ชัดเจน ของพระปุณณมันตานีบุตร มีความเชื่อมโยงเกี่ยวกับ วิสุทธิทั้ง ๗ ประการ นั้นซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลกันส่งต่อกันเชื่อมโยงกันไปเป็นขั้นๆ ตั้งแต่ ศีลวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิเบื้องต้นจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิเบื้องปลาย และ จะต้องปฏิบัติไปตามลำดับจะข้ามขั้นกันไม่ได้ จนกระทั่งบรรลุจุดสูงสุดของพระศาสนานั้นก็คือพระนิพพาน เปรียบเสมือน รถ ๗ พลัด ส่งต่อให้ถึงจุดหมาย ได้บรรลุจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนานั้นก็คือ พระนิพพาน

(๒) ความรู้

จากการศึกษาอุปมาอุปไมยวิสุทธิ ๗ ในรถวินิตสูตร พบสาระความรู้ว่าการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามลำดับแห่ง วิสุทธิ ๗ นั้น มีศีลเป็นเบื้องต้น มีสมาธิเป็นท่ามกลาง มีปัญญาเป็นที่สุดมีธรรมคือ ขันธ์ ๕ เป็นต้น เป็นภูมิคือเป็นที่เกิดวิปัสสนาญาณ โดยมีวิสุทธิ ๒ คือ ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ เป็นมูลคือเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา มีวิสุทธิ ๕ นี้ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นต้น เป็นตัวปัญญา วิสุทธิทั้ง ๗ นี้ก็คือไตรสิกขา ได้แก่ ศีลวิสุทธิ จัดเป็นศีลสิกขา จิตตวิสุทธิ จัดเป็นจิตตสิกขา ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นต้นจัดเป็น

^{๒๘} พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘๑. ๑๒

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๗-๒๕๙/๒๗๗-๒๘๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๗-๒๕๙/๒๗๗-๒๘๓.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/บทนำ/๘๑.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจี การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๑.

ปัญญาศึกษา ซึ่งก็คือหลักการเจริญศีล สมาธิ ปัญญา เป็นทั้งสมถะ และวิปัสสนา วิสุทธิทั้ง ๗ ประการ นี้ยังเป็นปัจจัยหนุนเนื่องให้เกิดปัญญา เพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนาญาณมี มรรคญาณ ผลญาณ ทำให้แจ้งพระนิพพาน และประโยชน์ที่ได้รับจากอุปมาอุปไมยนี้ คือ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยการพิจารณากำหนดรู้ สภาวะธรรมทางกาย เวทนา จิต และธรรม ตามความเป็นจริงสามารถหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลง แปรปรวนไปของ สภาวะธรรมทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา จนเกิดปัญญาญาณสามารถถ่ายถอนออก เสียซึ่งอภิชฌา และ โทมนัส ตัณหาอุปาทาน อันทำให้เกิดในภพใหม่ เป็นผู้ไม่มีตัณหาตัณหาอะไร ด้วย ปฏิปทา คือ อริยมรรค อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา นี้คือแนวทางปฏิบัติเพื่อการ บรรลุธรรม

(๓) ปฏิภาณ

พระปุลณมัตตานีบุตรต้องการใช้อุปมาสื่อเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการจุดหมายของการ ประพฤติพรหมจรรย์ มีการเน้นแสดงจุดที่น่าสนใจ เรื่องวิสุทธิ ๗ เป็นการนำเอาหลักธรรมที่โดดเด่น มีความหมายในตัวเองมาประกอบเป็นคำอุปมาอุปไมยในลักษณะบุคคลาธิฐานเพื่ออธิบายธรรมอธิบาย ให้ชัดเจน โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นนามธรรมที่เข้าใจยากเมื่อนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมยกขึ้นมาเปรียบเทียบ ให้เห็นก็เข้าใจได้ง่าย

ในอุปมานี้เป็นการเน้นนักบวช และหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดความบริบูรณ์ปราศจากกิเลสมี ความบริสุทธิ์ คือ ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฐิวินัยวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ ต้องเจริญอย่างต่อเนื่องกัน และไม่อาจเกิดขึ้นเองโดย ลำพังกล่าวคือ ศีลวิสุทธิ ต้องเป็นปัจจัยแก่ จิตตวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิก็เป็นปัจจัยแก่ปัญญาวิสุทธิ ขึ้นอยู่กับการโยนิโสมนสิการ ทำให้เป็นแนวทางปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และสามารถบรรลุมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพานได้ในที่สุด วิสุทธิ ๗ ประการนี้ เป็น ปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไป เพื่อบรรลุนิพพาน อุปมาดุจรถ ๗ ผลัด ส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย

(๕) นิวาปสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยเหยื่อล่อ ได้นำผลสรุปจากอุปมาวิเคราะห์ความสำคัญ ร่วมกับอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ว่าเป็นเหยื่อล่อของมาร เปรียบเหมือนนายพรานปลุกหญ้าไว้ล่อหมูเนื้อ ไม่ ใช้ด้วยหวังดี หรือเพื่อประโยชน์สุขของหมูเนื้อ ภิกษุที่ติดในกามคุณ ๕ ย่อมประสบความพินาศเหมือน หมูเนื้อติดหญ้าที่นายพรานปลุกหญ้าไว้ คำว่า ป่าหญ้า หมายถึง กามคุณ ๕ คำว่า พรานเนื้อ หมายถึง มาร (กิเลสที่ทำลายคุณความดี) บริวารของพรานเนื้อ คือ บริวารของมาร ผุ่งเนื้อ คือ สมณพราหมณ์ ในที่นี้หมายถึงนักพรต หรือนักบวช สมณพราหมณ์บางพวกหลงใหลในกามคุณ บางพวกอยากจะหนี แต่อดทนไม่ได้ เหมือนเนื้อพวกที่ ๒ บางพวกไม่ติดในกามคุณแต่ไปติดในตาข่าย คือ ทิฐิวินัย (ความเห็น ผิด ชักจูงคนให้มีความเห็นเช่นนั้นด้วย) บางพวกพันไปได้เหมือนเนื้อพวกที่ ๔

ตารางที่ ๔.๕ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิฐานในนิวาปสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	เหยื่อล่อของสัตว์คือทุ่งหญ้า	กามคุณ ๕	เพื่อแสดงว่าเหยื่อล่อของสัตว์คือทุ่งหญ้า เหยื่อล่อของมารคือกามคุณ
๒	นายพรานผู้ปลุกพืช คือหญ้าไว้ในป่าคอยดักสัตว์	มารใจบาป	เพื่อต้องการล่อนายพรานเหมือนมารผู้คอยดักหมูสัตว์
๓	ฝูงเนื้อที่เป็นเหยื่อของนายพราน	สมณพราหมณ์	เพื่ออุปมาฝูงเนื้อคือสมณพราหมณ์ โดยล่อให้ภิกษุทั้งหลายไม่ประมาท ติดในโลภามิส

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

อุปมาอุปไมยว่าด้วยเหยื่อล่อเนื้อ (ในนิวาปสูตร) พระพุทธเจ้าตรัสแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยใช้บุคคลาธิฐาน หมายถึงสมณพราหมณ์ ๔ ประเภท ที่ตกอยู่ในเงื้อมมือมาร ๓ ประเภท พันไปเพียง ๑ ประเภท เปรียบเหมือนเนื้อ ๔ ประเภทที่ตกอยู่ในเงื้อมมือของนายพรานผู้เอาเหยื่อล่อ ๓ ประเภท พันไปเพียงประเภทเดียว ทรงเปรียบโลกามิสด้วยเหยื่อล่อ เปรียบมารด้วยนายพราน เปรียบบริษัทของมารด้วยบริษัทของนายพราน เปรียบสมณพราหมณ์ด้วยหมูเนื้อที่เป็นรูปธรรมให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น อุปมาอุปไมยจากพระสูตรนี้ มีความสมบูรณ์อยู่ในตัว คือมีความชัดเจนทั้งในด้านเนื้อหาสาระและสำนวนโวหาร โดยเฉพาะอุปมาที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นชัดเจนมาก ทรงใช้ภาษาต่างๆ แต่สละสลวย กะทัดรัดและไพเราะเป็นเทคนิคการสอน มีความเชื่อมโยง อุปมาที่ ๑ มีความเชื่อมโยงเกี่ยวกับ กามคุณ ๕ คือรูป รส กลิ่น เสียง โภกฐัพพะ เป็นโลกามิสที่มารล่อเหยื่อคือสมณพราหมณ์ให้เป็นติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ไม่สามารถหลุดพ้นได้เชื่อมโยงไปหา อุปมาที่ ๒ คือมารใจบาป อุปมาที่ ๓ สมณพราหมณ์ ที่ตกอยู่ในเงื้อมมือของมาร ๓ จำพวก หลุดพ้นได้เฉพาะที่ไม่เกี่ยวข้องด้วยกามคุณ

(๒) ความรู้

จากการศึกษาอุปมาอุปไมยนี้ มีสาระความรู้ตรงที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงนักบวชซึ่งติดในโลภามิสบริโภคกาม หรือฉวันแล้วกลับบริโภคกามอีก หรือติดอยู่ในทิฏฐิความเห็นผิดต่างๆ ไม่สามารถพ้นจากเหยื่อล่อของมารได้เป็นเหตุให้ไม่สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้แท้จริง และประโยชน์ที่ได้รับจากอุปมาอุปไมยนี้ คือพระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายไม่ประมาท หากนำไปปฏิบัติตามคำสอนเช่น สมณะพราหมณ์พวกที่ ๔ ซึ่งไม่ติดอามิส ไม่ติดทิฏฐิ ไม่ประมาท ก็สามารถพ้นจากเงื้อมมือมารได้ เปรียบเหมือนเนื้อพวกที่ ๔ ซึ่งไม่ติดเหยื่อล่อไม่ถูกล้อมจับ กามคุณเป็นสิ่งที่ละได้ยากอย่างยิ่ง มนุษย์เกิดจากกามคุณ คลุกเคลียอยู่ด้วยกามคุณตั้งแต่เล็กจนใหญ่ กว่าที่กำหนดรู้โทษของกามคุณก็ได้คลุกเคลียกับกามคุณเสียจนเคยชิน การจะพรางใจออกจากกามคุณจึงต้องใช้กำลังใจเป็นอันมาก

โดยเฉพาะคนที่อยู่ในวัยต้นของชีวิต ทั้งร่างกายและจิตใจหมกหมุ่นอยู่กับกามคุณบเก็บบจะตลอดเวลา ผู้ใหญ่ไม่ค่อยสั่งสอนให้เห็นโทษของกามคุณ แม้เห็นโทษแล้วก็น้อยคนที่จะเห็นโทษกามคุณได้ โลกยุ่งอยู่ด้วยกามคุณ ถ้าบรรเทาความใคร่ ความกระหายในกามคุณให้น้อยลง โลกก็จะสงบเย็นมากขึ้น กามคุณจึงเป็นเหยื่อล่อของโลก (โลกามิส) ทำให้คนติดอยู่ในโลกและได้รับความทุกข์ทรมานจากโลกไม่น้อย

(๓) ปฏิภาณ

อุปมาอุปไมยว่าด้วยเหยื่อล่อนี้ มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการไม่ติดโลกามิสประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ตกเป็นเหยื่อของมาร พระพุทธเจ้าทรงเน้นจุดที่น่าสนใจ ในอุปมาอุปไมยนี้เกี่ยวกับนักบวช ๔ ประเภท ซึ่งเป็นอุปมาประเภทบุคคลาธิฐาน ความน่าสนใจอยู่ที่ เป็นอุปมาที่เข้าใจได้ง่าย เห็นภาพชัดเจนทั้งความเหมือนและความต่างกัน พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมชาติหรือพฤติกรรมของสัตว์ที่ผู้คนกล่าวถึง เห็นอยู่ประจำ เป็นสื่อการสอนที่สามารถนำสิ่งที่เห็นมาสอนได้ โดยทรงเน้นสอนภิกษุหรือสมณพราหมณ์ โดยเปรียบกับธรรมชาติและฝูงเนื้อ ๔ ประเภท คือ (๑) สมณพราหมณ์พวกแรกติดโลกามิส ไม่พ้นเงื้อมมือมาร เปรียบเหมือนเนื้อพวกแรกที่เห็นแก่เหยื่อล่อของนายพราน (๒) สมณพราหมณ์พวกที่สอง ไม่ติดตอนแรก แต่ไปติดตอนหลัง ไม่อดทนต่อความอดอยาก เปรียบเหมือนเนื้อพวกที่สองที่หนีเหยื่อตอนแรก แต่ทนไม่ได้ต้องมาหาเหยื่อภายหลัง (๓) สมณพราหมณ์พวกที่สาม ไม่ติดอามิส แต่ติดทิฏฐิความเห็นผิด เปรียบเหมือนเนื้อพวกที่สามที่ไม่ติดเหยื่อล่อแต่ถูกล้อมจับด้วยเครื่องมือจับสัตว์ (๔) สมณพราหมณ์พวกที่สี่ งดเว้นจากการบริโภคกามได้ขาดและไม่ยึดติดกับทิฏฐิใด ไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร เป้าหมายที่ทรงเน้นเป็นจุดหมายสำคัญคือการให้สำเนียงและไม่ประมาท

๕. ปาสราสิสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยบ่วงดักสัตว์และการแสวงหาที่ประเสริฐ ได้นำผลสรุปจากอุปมามาวิเคราะห์ความสำคัญร่วมกับอุปไมยในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเมื่อประทับอยู่ที่อาศรมของพราหมณ์ชื่อ รัมมกะ ใจความสำคัญก็คือ การแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นธรรมดา เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ส่วนการแสวงหาสิ่งที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นธรรมดา กล่าวคือ การแสวงหาพระนิพพานเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ ตรัสเล่าเรื่องในอดีตก่อนจะตรัสรู้ว่า ได้แสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐอยู่ระยะหนึ่ง แล้วออกแสวงหาโมกขธรรมหรือพระนิพพานจนได้บรรลุพระโพธิญาณอันประเสริฐ และทรงสั่งสอนประชาชนให้แสวงหาสิ่งประเสริฐ หลังจากตรัสรู้ก่อนจะแสดงธรรมทรงตรวจดูอุปนิสัยสมบัติและคุณสมบัติของเวไนยสัตว์ที่จะตรัสรู้ได้โดยใช้การเปรียบเทียบกับธรรมชาติคือดอกบัว เป็นบุคคลาธิฐานเพื่อเปรียบกับรูปธรรมให้ชัดเจน และตรัสเรื่องโทษของกามก่อนที่จะแสดงธรรมจักรกับปวัตตนสูตรหรืออริยสัจ ๔ แก่ปัญจวัคคีย์ โดยเปรียบกามเหมือนบ่วง ที่นายพรานคือมารล่อสัตว์โลกให้ติดและวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์ มีใจความสำคัญดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ สมพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งใฝ่หมกหมุ่นและติดอยู่พวกเขา่อมประสบความพินาศเปรียบ

เหมือนเนื้อที่ติดบ่วงของนายพราน ส่วนสมณพราหมณ์พวกใดไม่หลงไหลไม่ใฝ่ฝัน ไม่หมกมุ่น พัวพันในกาม มีปัญญาคิดสลัดออก แม้บริโภคมกคุณอยู่ก็ไม่ถึง ความพินาศ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง แม้นอนทับกองบ่วงอยู่เมื่อเห็นพรานเดินมามันก็วิ่งไปได้ตามความปรารถนา” และตรัสต่อไปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เนื้อป่าที่เป็นอิสระอยู่ในป่าใหญ่ ย่อมปลอดภัยและปลอดภัย ไม่ต้องหวั่นเกรงพรานฉั่นใด ภิกษุผู้สงัดจากอกุศลธรรมแล้วได้มาน ๘ และสัญญาเวทียัตินิโรธ ย่อมพ้นจากอำนาจมาร ทำให้มารตาบอดฉั่นนั้น”

ตารางที่ ๔.๖ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิฐานในปาสราสีสูตร

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	อุคตัตถัญญู วิปจิตถัญญู เนยยะ ^{๓๒} ปทปรมะ	เวไนยสัตว์	เพื่อจำแนกบุคคลผู้ตรัสรู้ ธรรม
๒	เนื้อติดบ่วงของนายพราน	กามคุณที่สมณพราหมณ์ หมกมุ่น	เพื่อแสดงกามคุณนำ ความพินาศมาให้แก่ผู้ติด

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

พระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้ ทรงเห็นถึงความแตกต่างของมนุษย์ว่า “เหล่าสัตว์ที่มีรูปในดวงตาน้อยก็มี ที่มีมลทินในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มี อินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกตระหนกถึงโทษภัยใน

^{๓๒} นอกจากบัวจมน้ำในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ ๓ เหล่านี้ อรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคน้ำไม่พ้นน้ำเป็นอาหารของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาสิ แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า (ตามที่ปรากฏ ใน อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อก.ป. (ไทย) ๓๖/๕/๑๔๒,๑๔๘-๑๕๑/๑๘๗) คือ (๑) อุคตัตถัญญู (๒) วิปจิตถัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคตัตถัญญู เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตถัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมน้ำในน้ำที่จะขึ้นบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรคน้ำไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมิ่นโลกธาตุนั้นเป็นเหมือนกอบูลเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่าหมู่ประชาผู้มีรูปในดวงตาเบาบางมีประมาณเท่านั้น หมู่ประชาผู้มีรูปในดวงตา มากมีประมาณเท่านั้น และในหมู่ประชาทั้ง ๒ นั้น อุคตัตถัญญูบุคคลมีประมาณเท่านั้น ที.ม.อ. (ไทย) ๖๙/๖๔-๖๕, สารตล.ฎีกา (ไทย) ๓/๙/๑๙๒- ๑๙๓.

ปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนดังในกอบุบล กอประทุม หรือกอบุณพริก”^{๓๓} ตรัสเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐและทรงใช้หมู่เนื้อเป็นอุปมาเครื่องสื่อธรรมที่เป็นบุคคลาธิฐาน โดยเปรียบกับนักบวช หากกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้เทคนิคในการอุปมานี้ ถือว่าเป็นบุคคลมีทักษะการสื่อสารที่ดีที่สุด

(๒) ความรู้

พื้นฐานทางสติปัญญา และความรู้ (Knowledges) เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญเพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจเนื้อหาสาระธรรมของเรื่องและผู้แสดงต้องการสื่อสาร ในกรณีนี้ถ้าผู้รับสารธรรมมีสติปัญญา และความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาสาระของอุปมา เช่น รู้การแสวงหาที่ประเสริฐ เรื่องปวงมาร เป็นต้นอย่างดีแล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้ผลสำเร็จในการฝังยิ่งขึ้น

(๓) ปฏิภาณ

ปฏิภาณในเรื่องนี้ เกิดจากที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญาธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ มีทักษะการสื่อสารที่ดียิ่ง แม้ในขณะหลังตรัสรู้ก็สามารถยกดอกบัว มาเปรียบกับเวไนยสัตว์ทำให้เห็นภาพของการผู้รู้ธรรมได้ชัดเจน แม้แต่โทษของกามคุณ พระองค์ก็ยังมีเทคนิคการยกบุคคลาธิฐานมาเปรียบให้ภิกษุที่ฟังธรรมเข้าใจเนื้อหาของธรรมนั้นได้ง่าย นั่นก็เป็นเพราะพุทธจักขุ^{๓๔}ของพระพุทธเจ้า

๖. จูฬหัตถิปโทปมสูตร มหาจูฬหัตถิปโทปมสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยกิตติคุณของพระพุทธเจ้าเปรียบด้วยรอยเท้าช้าง สูตรเล็ก และสูตรใหญ่ ได้นำผลสรุปจากอุปมาวิเคราะห้ความสำคัญรวมกับอุปไมยในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้ พระสูตรรอยเท้าช้างสูตรเล็ก เป็นการสนทนากันของชาณุสโสมิพราหมณ์กับปริพาชกผู้มุ่งผ้าเก่าที่สรรเสริญพระพุทธเจ้า ๔ ข้อ จำแนกตามบุคคล คือ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี ผู้เป็นบัณฑิต แต่งปัญหาเตรียมยกวาทะ พอพบฟังธรรมจากพระพุทธเจ้ากลับชื่นชมและไม่ได้ถามกลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ชาณุสโสมิพราหมณ์ฟังแล้วก็เกิดความศรัทธาชื่นชมแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ที่เชตวันาราม พระพุทธเจ้าหลังจากฟังที่ชาณุสโสมิพราหมณ์ได้สนทนากับปิโสดิกปริพาชกแล้ว ทรงเสริมอุปมาโวหารของปิโสดิกปริพาชกโดยให้เห็นจริงยิ่งกว่าเห็นเพียงรอย ทรงใช้สำนวนอุปมาเกี่ยวกับช้าง คือรอยเท้าช้างเปรียบด้วยร่องรอยของพระตถาคต ที่ที่ช้างเสียดสีเทียบด้วยธรรมะที่พระตถาคตส่องเสพ กิ่งใบไม้ที่ช้างเอางาระ เทียบด้วยธรรมะฝ่ายชั่วที่พระตถาคตหักราน ส่วนพระสูตรรอยเท้าช้างใหญ่ เป็นการกล่าวของพระสารีบุตรที่แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ใจความว่า กุศลธรรมทุกอย่าง รวมลงในอริยสัจ ๔ เหมือนรอยเท้าสัตว์ทุกชนิดรวมลงในรอยเท้าช้าง

ตารางที่ ๔.๗ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐาน

^{๓๓} วิมहा. (บาลี) ๔/๙/๙, (ไทย) ๔/๙/๑๑.

^{๓๔} พุทธจักขุ หมายถึง (๑) อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ (๒) อาษานุสยญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้อภัยภัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนเนื่องอยู่ ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๒๘๓/๘๗, วิ.อ. (ไทย) ๓/๙/๑๕ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๒๔, (ไทย) ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๒๔-๑๒๘.

บุคคลาธิฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	รอยเท้าช้าง	รอยพระบาทของพระตถาคต	เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ในพระญาณเป็นเครื่องตรัสรู้
๒	รอยเท้าช้าง	อริยสัจ ๔	เพื่อแสดงว่าธรรมทั้งหมดรวมลงในอริยสัจ ๔ เป็นยอดแห่งธรรม

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

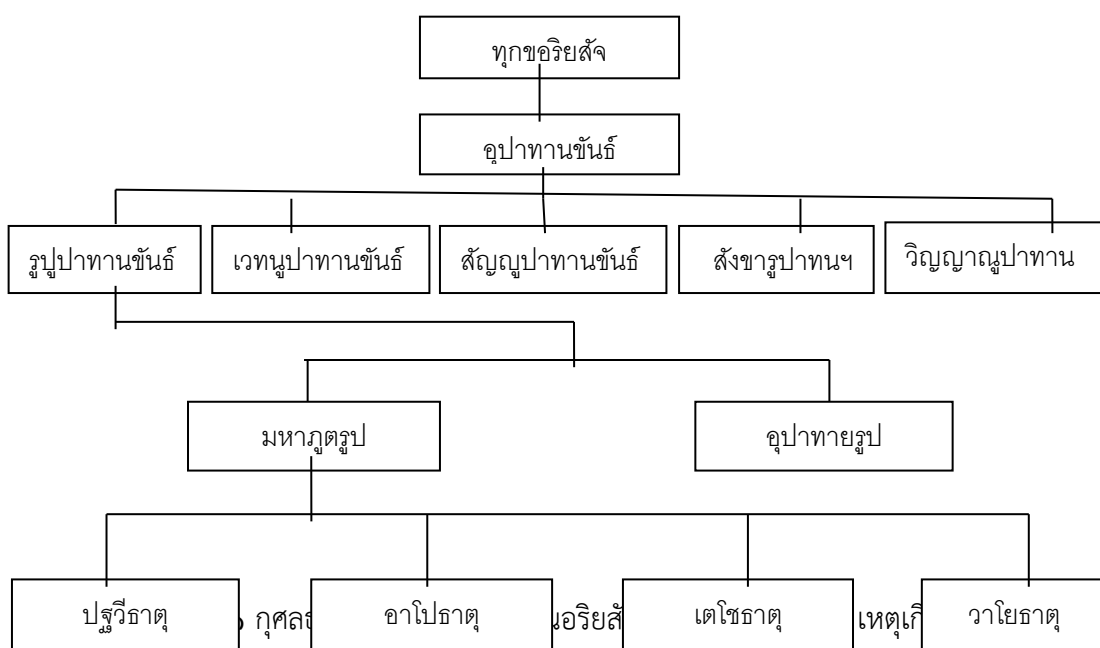
พระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญาที่เฉียบแหลมทรงเสริมอุปมาโวหารของปิณฑิกปริพาชก ผู้มีท่อนผ้าเก่าด้วยการยกเอาสิ่งที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ คือรอยเท้าช้างที่เป็นรอยเท้าใหญ่ที่สุดของสัตว์เป็นบุคคลาธิฐานมาอธิบายเนื้อหาของอุปไมยที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้ชาณุสโสนิพราหมณ์เห็นตัวจริงยิ่งกว่าเห็นเพียงรอย และพระสูตรที่ว่าด้วยรอยเท้าช้างสูตรใหญ่เป็นการอธิบายธรรมของพระสารีบุตรผู้มีปัญญามากแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยละเอียดตามเทคนิคที่เป็นแบบฉบับของท่าน คือ ยกหัวข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งขึ้นตั้งเป็นอุเทศแล้วอธิบายความหมาย แบ่งย่อยตามหมวดธรรมนั้นๆ แล้วนำมาเชื่อมโยงกับหมวดธรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ฟังตามที่ท่านตั้งเป้าหมาย

(๒) ความรู้

จากการอุปมาว่าด้วยรอยเท้าช้างสูตรเล็กที่กล่าวถึงกิตติคุณของพระพุทธเจ้า ทำให้เห็นความยิ่งใหญ่ของการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีความยิ่งใหญ่ ผู้คนที่เข้ามาพบแล้วได้สนทนาธรรมก็ได้รับความรู้จากการฟังแล้วนำไปปฏิบัติ สามารถบรรลุธรรมได้ ส่วนอุปมาว่าด้วยรอยเท้าช้างสูตรใหญ่นั้นว่าด้วยเนื้อหาสาระความรู้ในวิธีพิจารณาธาตุ ๔ และอริยสัจ ๔ มีประโยชน์ความรู้โดยตรงกับผู้ฟังเพราะเป็นการอธิบายหลักธรรมที่สามารถนำมาปฏิบัติแล้วเกิดประโยชน์ แม้แต่ในด้านของภาษานั้นก็มีความสละสลวยด้วยข้ออุปมา ภิกษุผู้ฟังก็สามารถมีความบันเทิงในธรรมได้ตามลำดับของธรรมที่รวมลงในทุกขอริยสัจ จากคำอุปมาว่า

รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลก รวมลงในรอยเท้าช้างได้ ชาวโลกถือว่ารอยเท้าช้างเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยเท้าใหญ่กว่า ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหลายนับเข้าในอริยสัจ ๔ ฉันทินั้นเป้าหมาย คือ ทุกขอริยสัจ โดยเน้นให้เห็นสภาวะที่เป็นทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์และความดับทุกข์

แนวคำอธิบายแสดงด้วยแผนภูมิความรู้ดังนี้

(๓) ปฏิภาณ

พระพุทธเจ้า และพระสาวกได้นำข้ออุปมาขึ้นมาแสดงประกอบกับเนื้อหาในจุฬหัตถิปโทปมสูตร และมหาหัตถิปโทปมสูตรนี้ เปรียบด้วยรอยเท้าช้าง เหตุคือต้องการสื่อคือความยิ่งใหญ่ของการบรรลุธรรมและหลักธรรม สามารถนำสิ่งที่เห็นมาอธิบายธรรมาธิฐานที่เป็นรูปธรรมได้อย่างเห็นภาพและชัดเจน

๗. มหาสาโรปมสูตร จุฬสาโรปมสูตร

ผู้วิจัยได้วิจัยอุปมาธรรมว่าด้วยแก่นของพระศาสนาเปรียบด้วยแก่นของต้นไม้ สูตรเล็กและสูตรใหญ่ ได้นำผลสรุปจากอุปมามาวิเคราะห์ความสำคัญรวมกับอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

แก่นของพระศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงหมายถึง คือ วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ส่วนศีล สมาธิ ปัญญานั้นเป็นเพียงสะเก็ด เปลือกและกระพี้ของพระพุทธศาสนา เนื้อหาว่าพระพุทธเจ้าประทับที่เขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ตรัสสอนภิกษุถึงการที่ผู้ออกบวชได้ผลดีบางอย่างหรือทำความดีบางอย่างให้เกิดแล้วมีมาประมาท ยกตนข่มผู้อื่น เพราะเหตุแห่งความดีและผลดีนั้นๆ เทียบด้วยผู้ถือเอาสิ่งที่ไม่ใช่แก่นไม้ว่าเป็นแก่นไม้ ในที่สุดได้ทรงแสดงความหลุดพ้นแห่งใจที่ไม่กำเริบว่าเป็นเหมือนแก่นไม้ ส่วนในจุฬสาโรปมสูตรนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พราหมณ์ชื่อว่าปิงคโลจจะที่วัดเชตวัน พราหมณ์ได้เข้าไปสนทนากับพระพุทธเจ้าถึงเจ้าลัทธิต่างๆที่มีชื่อเสียง ยศ ชนเป็นมาก เลื่อมใส คือ

ปุรณะ^{๓๕} กัสสปะ มัคขลิ โคศาล^{๓๖} อชิตะ เกสกัมพล^{๓๗} ปกุธะ กัจจายณะ^{๓๘} สัณฺฑชัย
 เวลัฏฐบุตร^{๓๙} นิครนฺถ์ นาฏบุตร^{๔๐} ว่าเก่งจริงหรือไม่จริง พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบแต่ตรัสถึงแก่นของ
 พระศาสนา

ตารางที่ ๔.๘ วิเคราะห์อุปมาธรรมประเภทบุคคลาธิษฐาน

บุคคลาธิษฐาน			
ที่	อุปมา	อุปไมย	วัตถุประสงค์
๑	ใบและกิ่งไม้	ลากสักการะและสรรเสริญ	เพื่อแสดงให้เห็นว่า ลากสักการะและ สรรเสริญนั้นไม่ใช่ จุดหมายของพรหม จรรย์เป็นเพียงใบ และกิ่งของศาสนา
๒	สะเก็ด	ศีล	เพื่อชี้ให้เห็นว่าศีล นั้นเป็นเพียงสะเก็ด ของพรหมจรรย์
๓	เปลือก	สมาธิ	เพื่อแสดงให้เห็นว่า สมาธิเหมือนได้เพียง เปลือกของศาสนา

^{๓๕} คำว่า ปุรณะ เป็นชื่อของเขา เหตุที่มีชื่อนั้นเพราะเขาเป็นทาสคนที่ครบร้อยพอดี คำว่า
 กัสสปะ เป็นชื่อโคตร รวมทั้งชื่อและโคตรเรียกว่า ปุรณกัสสปะ ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๑/๑๓๐, ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/
 ๓๑๒/๑๔๐.

^{๓๖} คำว่า มัคขลิ เป็นชื่อที่ ๑ ของเขา เหตุที่มีชื่อนั้นเพราะเขาเป็นคนถือหมอน้ำมันเดินตาม
 ทางที่มี เปือกตม มักจะได้รับคำเตือนจากนายว่า มา ขลิ (อย่าลื่นนะ) คำว่า โคศาล เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเขา
 เกิดในโรงโค ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๒/๑๓๑, ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๓๑๒/๑๔๐.

^{๓๗} คำว่า อชิตะ เป็นชื่อของเขา และได้ชื่อว่าเกสกัมพล ก็เพราะนุ่งห่มผ้าที่ทำด้วยผมของมนุษย์
 ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๓/๑๓๑, ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๓๑๒/๑๔๑.

^{๓๘} คำว่า ปกุธะ เป็นชื่อของเขา คำว่า กัจจายณะ เป็นชื่อโคตรเรียกรวมทั้งชื่อและโคตรว่า ปกุธกัจ
 จายณะที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๔/๑๓๒, ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๓๑๒/๑๔๑.

^{๓๙} คำว่า สัณฺฑชัย เป็นชื่อของเขา คำว่า เวลัฏฐบุตร เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเป็นบุตรของช่างสาน ที.
 สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๕/๑๓๒, ม.มุ.อ. (ไทย) ๒/๓๑๒/๑๔๑.

^{๔๐} คำว่า นิครนฺถ์ เป็นชื่อของเขา ที่มีชื่อนั้นเพราะเขามักกล่าวว่า ‘เราไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด’
 คำว่า นาฏบุตรเป็นอีกชื่อหนึ่งของเขา เพราะเขาเป็นบุตรของนักฟ้อน ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๕๖/๑๓๒, ม.มุ.อ.
 (ไทย) ๒/๓๑๒/๑๔๑.

๔	กระพี้	ปัญญา	เพื่อแสดงว่าปัญญาเป็นเพียงกระพี้ของศาสนา
๕	แก่น	วิมุตติ	เพื่อแสดงแก่นของพระศาสนาและที่สุดของการประพฤติพรหมจรรย์

วิเคราะห์ความสำคัญ

(๑) เทคนิค

พระพุทธเจ้า พระองค์ได้ยกอุปมาขึ้นแสดง แก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับเรื่องแก่นของพระศาสนา โดยเอาเรื่อง ใบกิ่ง สะเก็ด เปลือก และแก่นของต้นไม้มาเปรียบเทียบ โดยให้เห็นว่าลภัสการะ ชื่อเสียงเหมือนกับกิ่งและใบไม้ ความสมบูรณ์ด้วยศีล เหมือนสะเก็ดไม้ ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ เหมือนเปลือกไม้ ญาณทัสสนะ เหมือนกระพี้ไม้ อุกุปภา เจโตวิมุตติ เปรียบเหมือนแก่นไม้

(๒) ความรู้

พระพุทธองค์ผู้แสดงธรรมมีพระประสงค์ต้องการให้ภิกษุทั้งหลายที่เข้ามาบวชได้เห็นถึงแก่นแท้ของศาสนา ที่สุดในการประพฤติพรหมจรรย์ คือความหลุดพ้นทางใจไม่หวนกลับ

(๓) ปฏิภาณ

ตามธรรมดาพระพุทธเจ้านั้นเมื่อจะแสดงธรรมจะเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ ไม่ได้อยู่ประจำแน่นอน ดังนั้น เมื่อพบสิ่งใดที่พอจะยกขึ้นแสดงธรรมได้ก็จะยกขึ้นแสดงเวลานั้นๆทันที แม้แต่องค์ประกอบของต้นไม้ก็สามารถนำมาเปรียบกับธรรมที่ต้องการสื่อตามพระประสงค์ได้ ซึ่งสามารถพบเจอในชีวิตอยู่ประจำ แม้ในทางวิทยาศาสตร์ ไม้เนื้อแข็ง หรือต้นไม้จะมีส่วนที่เป็นสะเก็ดไม้ เปลือกไม้ และเนื้อไม้ โดยเฉพาะเนื้อไม้(wood)นั้นจะแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ กระพี้ไม้ (sap wood) และแก่นไม้ (heart wood) และในส่วนที่เป็นแก่นไม้นี้เองจะแข็งมาก หากพุดถึงกายวิภาคและสรีระของลำต้นใบเลี้ยงคู่แล้วโครงสร้างที่เรียงลำดับจากชั้นนอกไปสู่ชั้นในประกอบด้วย

๑) สะเก็ดไม้ ซึ่งเปลี่ยนแปลงมาจากเนื้อเยื่อผิวหนัง (epidermis) ที่อยู่ชั้นนอกสุด มีหน้าที่ป้องกันอันตรายให้กับเนื้อเยื่อของลำต้น เมื่อแก่ตัวเนื้อเยื่อชั้นนี้ก็จะเปลี่ยนเป็นสีกาตาลเรียกว่าสะเก็ดไม้

๒) เปลือกไม้ เป็นส่วนที่อยู่ถัดเข้าไปประกอบด้วยท่ออาหาร (phloem) ทำหน้าที่ลำเลียงอาหารที่สร้างจากใบไปยังส่วนต่างๆของพืช

๓) เนื้อไม้ ประกอบด้วยท่อน้ำ (xylem) ทำหน้าที่ลำเลียงน้ำและเกลือแร่จากรากไปยังใบ ในส่วนของเนื้อไม้นี้จำแนกเป็น

๔) กระจับปี่ไม้ (sap wood) อยู่ด้านนอกติดกับเปลือกไม้ เป็นท่อน้ำที่เกิดใหม่ ทำหน้าที่ลำเลียงน้ำได้ดี

๕) แก่นไม้ (heart wood) อยู่ด้านใน เป็นท่อน้ำที่เกิดนานแล้ว ทำหน้าที่ลำเลียงน้ำได้น้อย จนไม่สามารถลำเลียงน้ำได้อีกต่อไป เป็นเนื้อเยื่อที่ตายแล้วจึงเป็นส่วนที่แข็งที่สุดของลำต้น มีลวดลายของวงปีที่บ่งบอกให้เราทราบถึงอายุของต้นไม้ได้

พระพุทธเจ้าสามารถนำสิ่งที่เห็นมาสอนธรรมเป็นข้ออุปมาให้เห็นได้ง่ายด้วยข้ออุปมาอย่างชัดเจนทำให้ภิกษุผู้ฟังทำให้เกิดความเข้าใจได้แจ่มชัด

๔.๒ วิเคราะห์ด้านหลักธรรม

การสอนธรรมด้วยการยกอุปมาอุปมัยในการสื่อความหมายด้านหลักธรรมนั้น พระพุทธองค์จะทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังนั้นมองเห็นภาพชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น โดยการเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวหรือประสบการณ์เคยรู้เคยเห็นมาในชีวิตประจำวันของผู้ที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมโปรด เพื่อให้ผู้ฟังนั้นเข้าใจง่ายยิ่งขึ้นในธรรมะ และหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บุคคลหลายระดับ แตกต่างกันโดยเพศ วัย สถานะ สติปัญญา อุปนิสัย บางครั้งทรงแสดงโดย (สภาวะวุดติ) แต่บางครั้งก็แสดงโดยอ้อม (วังกวุตติ) คือยกอุปมามาเปรียบเทียบ มีตัวอย่างปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น ทรงอุปมานิวรรณ์ ๕ เหมือนคนภูหนี่มาลงท่อน เหมือนคนใช้อาการหนัก เหมือนคนที่ต้องโทษหนักในเรือนจำ เหมือนคนตกเป็นทาส และเหมือนคนที่มีทรัพย์สมบัติ แต่ต้องเดินทางไกลในที่กันดาร^{๔๑} อุปมาคำสอนทั้งหมดเหมือนแพ^{๔๒} อุปมาอริยสังข์เหมือนรอยเท้าช้าง^{๔๓} อุปมากามเหมือนโครงกระดูก ขึ้นเนื้อ^{๔๔} เหมือนคบเพลิงหย้า เหมือนหลุมถ่านเพลิง เหมือนความฝัน เหมือนของที่เยี่ยมมา เหมือนผลไม้ค้ำตัน เหมือนเหมือนเชียงหันเนื้อ เหมือนหอกหลาว และเหมือนหัวงู^{๔๕} ทรงอุปมาวิญญูณฐิติเหมือนปบวีธาตุ ความกำหนดยินดี เหมือนอาโปธาตุ วิญญูณพร้อมด้วยอาหารของวิญญูณเหมือนพีช ๕ ชนิด ครบองค์ประกอบแล้ว ย่อมเจริญทำให้ข้ามภพข้ามชาติดังอกงามขึ้นได้^{๔๖} อุปมาผรุสวาจาเหมือนผิง^{๔๗} อุปมาทิฏฐิเลวทรามเหมือนเมล็ดสะเดา เมล็ดบวบขม และเมล็ดน้ำเต้าขม^{๔๘} อุปมาโทษเหมือนพยาธิตู อุปมาทิฏฐิเหมือนผี^{๔๙} อุปมาพระธรรมเหมือนคบเพลิง อุปมากิเลสเหมือนดั่งคอก ที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะของการอุปมาในด้านหลักธรรม และยังมีอีก ๒ ลักษณะคือ อุปมาตัวบุคคลและอุปมาเหตุการณ์ อุปมาตัวบุคคลเช่น พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระองค์เองเหมือนไข่มุกที่กระเทาะเปลือกไข่ออกมาได้

^{๔๑} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๕๙/๒๐๒, (ไทย) ๙/๔๕๙/๒๐๑.

^{๔๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๐/๒๐๒, (ไทย) ๑๒/๒๔๐/๒๕๖.

^{๔๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒, (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๔๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๒/๒๙, (ไทย) ๑๓/๔๒/๔๓.

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖.

^{๔๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๔/๔๔, (ไทย) ๑๗/๕๔/๗๗.

^{๔๗} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๔๙/๗๐, (ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๑.

^{๔๘} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๔/๑๗๒, (ไทย) ๒๔/๑๐๔/๒๔๖.

^{๔๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๘๗/๒๕๖, (ไทย) ๓๓/๒๘๗/๓๓๐.

ก่อน สมควรเป็นพี่ ผู้ที่กระเทาะเปลือกไขคืออริชาได้ก่อนผู้อื่นก็สมควรเป็นที่ประเสริฐที่สุดในโลก เปรียบบารมีของแต่ละบุคคลเหมือนดอกบัวที่ยังไม่พ้นน้ำจำพวกหนึ่ง และพ้นจากน้ำจำพวกหนึ่ง ทรงเปรียบพระองค์เหมือนนายประมงผู้ฉลาดในการทอดแห มองทิวภูมิ ๖๒ เหมือนมองปลาที่อยู่ในแหทั้งหมวด อุปมาร่างกายของพระองค์ว่าเหมือนมะม่วงที่หลุดออกจากต้นแล้วไม่ติดอยู่ในภพอีกต่อไป อุหา

การที่นำอุปมาหลายๆอุปมามาใช้ขยายอุปไมยมีลักษณะสำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือขยายอุปไมยเพียงอุปไมยเดียว และอุปไมยดังกล่าวนั้น ปกติจะเป็นประเภทนามธรรม การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าหลักธรรมที่เป็นนามธรรมเป็นสิ่งที่เข้าใจยากอยู่แล้ว บางครั้งสิ่งเปรียบเทียบเพียงสิ่งเดียว อาจจะไม่เป็นที่เข้าใจได้เพียงพอ หรือบางครั้งสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบนั้น อาจจะเป็นที่เข้าใจของคนๆ หนึ่ง แต่ไม่เป็นที่เข้าใจของคน โดยอาศัยเหตุดังกล่าวจึงต้องใช้อุปมาที่เป็นบุคคลาธิฐานที่มีสาธารณธรรมหรือความคล้ายคลึงกัน หลายชนิดหรือหลายประเภทเข้ามาเปรียบเทียบกับหลักธรรม ในการเปรียบเทียบดังกล่าวนี้แสดงถึงแนวโน้มของความคิดที่ต้องการสื่อหลักธรรมของผู้สอน หลักธรรมที่ได้จากการอุปมานั้นดังนี้

๔.๒.๑ ธรรมะที่ได้จากการอุปมา

หลังจากที่ได้วิเคราะห์ผู้แสดงธรรมแล้วสิ่งสำคัญที่ได้จากการแสดงอุปมาคือธรรมะที่เข้าใจง่าย ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก โอบัมมวรรค มีทั้งหมด ๑๐ สูตร คือ กกจูปมสูตร อลคัททูปมสูตร วัมมิกสูตร รถวินิตสูตร นิวาปสูตร ปาสราสิสูตร จุฬหัตถิปโทปมสูตร มหาหัตถิปโทปมสูตร มหาสาโรปมสูตร จุฬสาโรปมสูตร บรรดาพระสูตรเหล่านี้ค้นพบหลักธรรมจากอุปมา มีจำนวนหลักธรรม คือ วิธีระงับความโกรธ, เรื่องการศึกษาธรรม, เรื่องการปฏิบัติธรรม, เรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์, เรื่องโทษของกาม, เรื่องไม่ติดในบ่วงแห่งมาร, กุศลธรรม, แก่นพระศาสนา มีรายละเอียดดังนี้

(๑) วิธีระงับความโกรธ ก่อนที่จะเกิดความรู้สึกโกรธต้องมีเหตุเกิด หนึ่งในเหตุนั้นคือ คำพูดที่ผู้อื่นพูดต่อว่าจนเกิดความรู้สึก มี ๕ ประการคือ ๑) กล่าวในกาลสมควรหรือไม่สมควร ๒) กล่าวเรื่องจริงหรือไม่จริง ๓) กล่าวถ้อยคำที่ประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๔) กล่าวคำอ่อนหวานหรือหยาบคาย ๕) กล่าวด้วยจิตเมตตาหรือโทสะ^{๕๐} เราจะกล่าวอย่างไรก็ตาม ภิกษุจะต้องทำในใจว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน คือทำจิตให้มั่นคงไว้ เราจักไม่เปล่งวาจาชั่ว เราจักอนุเคราะห์เขาด้วยวาจาและสิ่งที่เป็นประโยชน์ จักมีเมตตาจิตต่อบุคคลนั้น เราจักแผ่เมตตาจิตไปทั่วโลก ทำจิตให้เหมือนแผ่นดิน อากาศ แม่น้ำ ถูหนั่งแมว

ก. ทำให้ใจให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน พระพุทธเจ้าทรงอธิบายอุปมาดังกล่าวโดยยกแผ่นดินที่กว้างใหญ่ไพศาล แม้ใครจะนำจอบมาขุด หรือจะเทน้ำหรือของเสียลง ด้วยคิดว่าจะทำให้ไม่เป็นแผ่นดินจะทำแผ่นดินให้แยกเขาผู้นั้นก็ไม่สามารถทำได้เพราะความหนักแน่นของแผ่นดินลึกลงประมาณ

^{๕๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๗/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๗/๒๓๙.

มิได้^{๕๑}อุปมาคล้ายกับการทำจิตใจให้หนักแน่นอดทนต่อถ้อยคำที่มากกระทบทั้งที่เป็นคำพูดไม่จริงหรือ
หยาบคาย ก็ให้มีจิตใจที่หนักแน่นเหมือนแผ่นดินที่ไม่มีใครสามารถขุดให้หมดไปได้

ข. ทำใจให้ว่างเหมือนอากาศ^{๕๒} ทรงอธิบายเพิ่มเติมอุปมาวิธีทำใจให้ระงับความโกรธโดย
ยกตัวอย่างของอากาศที่กว้างใหญ่ อากาศนั้นว่างโล่งแม้บุคคลจะฟาดมือลงไปก็อากาศ อากาศก็ไม่
ตอบโต้ อุปมาทำใจให้เหมือนอากาศที่ใครจะขีดเขียนหรือระบายสีให้ติดไม่ได้ เพราะอากาศนั้นว่าง
จากการยึดติดและยึดถือ เมื่อทำใจให้ว่างเหมือนอากาศได้ก็จะไม่มีความโกรธความเกลียดมายึดครอง
จิตใจ

ค. ทำใจให้เย็นเหมือนแม่น้ำ^{๕๓} ทรงยกอุปมาจิตใจเปรียบเหมือนแม่น้ำที่โทะสะเกิดขึ้นไม่ได้
น้ำนั้นแม้ว่าใครจะใช้มือตลึงไป ไม่นานก็หายหรือใครจะนำเพลิงไฟทั้งลงแม่น้ำคงคาดหวังว่าจะให้แม่น้ำ
ร้อน ก็ไม่สามารถทำได้ เหมือนใจที่ไม่พยายาบท แม้ใครจะตำว่าอาจจะโมโหบ้างเล็กน้อยแต่ก็สามารถ
กลับเป็นปกติได้เหมือนน้ำที่ถูกตีให้แตกกระจายแต่สุดท้ายก็กลับมาในรูปคงเดิม ไม่เหลือรอยกรีดหรือ
รอยตีน้ำ

ง. ทำใจให้อ่อนโยนเหมือนกระสอบหนังแมว ทรงอุปมาเปรียบเทียบว่า “เปรียบเหมือน
กระสอบหนังแมวที่พอกแล้ว พอกสะอาดแล้ว พอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดั่งปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง
ตีไม่ดัง ถ้ามีบุรุษ ถือเอาไม้หรือกระบือเข้ามาแล้วพูดอย่างนี้ว่า ‘เราจักทำกระสอบหนังแมวนี้ที่พอก
แล้วพอกสะอาดแล้ว พอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดั่งปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ให้มีเสียงดังก้องด้วย
ไม้หรือกระบือ’”^{๕๔}อุปมาต้องการสะท้อนให้เห็นหลักธรรมว่า กระสอบหนังแมวที่อ่อนโยน อ่อนนุ่ม
และทนทานต่อแรงกระทบไม่สามารถทำให้เกิดเสียงได้ เป็นการอุปมาน้อมใจให้เหมือนธรรมชาติ ให้
ธรรมชาติทั้งแผ่นดิน อากาศ แม่น้ำ เป็นหลักธรรมสอนเตือนใจได้ เมื่อมีความโกรธพระพุทธรเจ้าให้นึก
ถึงธรรมชาติเหล่านี้เป็นอุบายที่สามารถระงับความโกรธได้ เป็นการสลัดทิ้งไม่หมักกิเลสอกุศลให้เป็น
โทษเป็นการทำใจให้เป็นปกติ

พระพุทธรเจ้าทรงยกวิธีระงับความโกรธสอนในเรื่องนี้เพราะพระโมลิตยัคคฺคุณะเป็นคนขี้
โกรธมีอะไรมากระทบก็ไม่พอใจ ซึ่งตรงกับอุปนิสัยสมบัติของผู้ฟังที่มีโทะสะ (บาลี: dosa; สันสกฤต:
Dvesha) แปลว่า ความโกรธ ความขัดเคือง ความไม่พอใจ เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ทั้ง
๓ อย่าง คือ โภคะ โทะสะ โมะหะ โทะสะ เกิดจากมานะคือความถือตัวถือตน ความรู้สึคิดว่าตัวเด่นกว่าเขา
ตัวด้อยกว่าเขา หรือตัวเสมอกับเขา เมื่อถูกกระทบเข้าก็เกิดความไม่พอใจ เกิดโทะสะขึ้น เมื่อเกิดขึ้น
แล้วหากระงับไม่ได้ก็จะนำไปทำความชั่วความไม่ดีต่างๆ เช่น ทะเลาะวิวาทกัน กลั่นแกล้งกัน ทำร้าย
กัน ฆ่ากัน เป็นเหตุให้ตัวเองเดือดร้อน โลกก็เร่าร้อน ขาดสันติภาพ อยู่กันอย่างเดือดร้อน หวาดระแวง
กันและกัน โทะสะ กำจัดได้โดย เมตตา คือการมีความรักปรารถนาดีต่อกัน^{๕๕}

^{๕๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๒, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐.

^{๕๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๒๘/๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๑.

^{๕๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๐/๑๙๓, (ไทย) ๑๒/๒๓๐/๒๔๑.

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๑/๑๙๔, (ไทย) ๑๒/๒๓๑/๒๔๒-๒๔๓.

^{๕๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**
ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: พิมพ์โดย ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,
๒๕๕๑), หน้า ๓๓๙.

(๒) เรื่องการศึกษาธรรม^{๕๖} พระผู้มีพระภาคประทับ ณ เขตวนาราม ภิกษุชื่ออรุณฐะ ผู้สืบสกุลที่เคยฆ่าแครง มีความเห็นผิดเกิดขึ้นว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงว่ามีอันตรายนั้น ไม่เป็นอันตรายแก่ผู้สวดเสพจริง ภิกษุทั้งหลายตักเตือนก็ไม่ฟัง ความทราบถึงพระผู้มีพระภาค ทรงเรียกไปชี้แจง ก็นั่งนิ่งเกือเขินถอนใจ ไม่มีปฏิภาณจึงตรัสต่อไป “ถึงบางคนผู้เรียนธรรม แต่ไม่พิจารณาความหมายของธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา เมื่อไม่พิจารณาความหมาย ธรรมของคนเหล่านั้นก็ไม่ทนต่อการฟัง คนเหล่านั้นเรียนธรรมเพียงเพื่อจะยกโทษผู้อื่นและเพื่อเปลื้องวาตะของผู้อื่น จึงไม่ได้ประโยชน์ของการเรียน ธรรมที่เรียนไม่ดี จึงเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เปรียบเหมือนคนต้องการงูพิษ แต่จับไม่ดี ก็อาจถูกงูกัดตายหรือปางตาย ส่วนคนที่เรียนดี พิจารณาความหมาย เป็นต้น ก็ได้รับประโยชน์จากการเรียน เหมือนคนต้องการงูพิษ จับงูพิษดี ก็ไม่ถึงแก่ความตาย ไม่ได้รับทุกข์ปางตายฉะนั้น” การที่พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาการเรียนด้วยอสรพิษ ย่อมทำให้เกิดมโนภาพที่ชัดเจนแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อให้เกิดความเข้าใจการเล่าเรียนธรรมที่ถูกต้อง การเล่าเรียนธรรม ในที่นี้หมายถึงเล่าเรียนนิตถธณปริยัติ แท้จริงปริยัติมี ๓ นัย คือ (๑) อลคัทธูปริยัติการเล่าเรียนเปรียบด้วยงูพิษ ได้แก่การเล่าเรียนมุ่งลาภสักการะด้วยคิดว่า ‘เราเล่าเรียนแล้วจักได้จีวรหรือคนอื่นจะรู้จักเราในท่ามกลางบริษัท ๔’ (๒) นิตถธณปริยัติ การเล่าเรียนมุ่งประโยชน์คือการออกจากวิภวูถะได้แก่การเล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า ‘เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จักอบรมมรรค จักทำผลให้แจ้ง’ (๓) ภัณฑาคาริกปริยัติ การเล่าเรียนประดุจขุนคลัง ได้แก่การเล่าเรียนของพระชีนาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ชั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรค ทำให้แจ้งผลแล้วเมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์ เป็นผู้ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาริยวงศ์ ดังนั้นในที่นี้จึงหมายเอานัยที่ ๒

พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่กว้างขวางมาก จนทำให้บางคนท้อใจ ในการศึกษาและปฏิบัติ แต่ว่าถ้าเราวิธีแล้ว มันก็จะเห็นว่าไม่มากหรือลำบาก ไม่ว่าในการศึกษาหรือปฏิบัติ แม้แต่ของใช้บางอย่างที่เป็นวัตถุ ทั้ง ๆ ที่เห็นเขาใช้กันอยู่ บางคนก็ยังใช้ไม่เป็น เกิดอันตรายก็มีอยู่เสมอ แต่ถ้าศึกษาวิธีใช้ให้ถูกต้อง ก็จะมีแต่คุณไม่มีโทษหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกัน ถ้าเรารู้หลักว่าธรรมะข้อไหนควรใช้ก่อน ข้อไหนควรใช้หลัง มันก็จะมีแต่คุณไม่มีโทษแต่ถ้าปฏิบัติไม่ถูกวิธี มันก็อาจเกิดโทษได้ และที่เกิดโทษนั้นก็มิใช่ว่าธรรมะให้โทษ แต่เป็นโทษที่ใช้ไม่ถูกต้อง เช่น รู้ธรรมะแล้ว ก็เที่ยวคุยทับถม ดูหมิ่นคนอื่น รังเกียจคนอื่น เอาเปรียบคนอื่น เป็นต้น

ธรรมอุปมาเหมือนแพ^{๕๗} รูปประโยคของการอุปมาคือ “ภิกษุทั้งหลาย เราก็นั้นนั้นเหมือนกัน แสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพเพื่อต้องการสลัดออก มิใช่เพื่อต้องการจะยึดถือแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมซึ่งเปรียบดุษแพที่เราแสดงแล้ว ควรละแม้ธรรมทั้งหลาย^{๕๘} ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงอธรรมเลย หลักธรรมสำคัญของอุปมานี้ก็คือ พระพุทธองค์ประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายให้คลายความยึดมั่นถือมั่นแม้ในธรรมทั้งหลายและอธรรม แต่เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจง่ายและชัดเจน ทรงแสดงธรรมอุปมาด้วยแพเพื่อต้องการสลัดออก มิใช่เพื่อต้องการจะยึดถือ เพราะธรรมะนั้นใช้เป็น

^{๕๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๕.

^{๕๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๐/๒๐๒, (ไทย) ๑๒/๒๔๐/๒๕๕.

^{๕๘} ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงสมณะและวิปัสสนา ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๔๐/๑๖.

เครื่องมือเพื่อให้ถึงฝั่งคือนิพพาน เมื่อภิกษุทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมซึ่งเปรียบดุจแพ เมื่อเข้าถึงฝั่งแล้ว ก็ควรละไม่ควรยึดมั่นทั้งธรรมและอธรรม

(๓) เรื่องการปฏิบัติธรรม เป็นการตอบปริศนาธรรมของพระกุมารกัสสปะ ของพระพุทธเจ้าโดยการยกอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบโดยบุคคลาธิฐานและธรรมมาธิฐาน ในวัมมิกสูตร^{๕๙} มีปัญหาปริศนาหลักธรรม ๑๕ ข้อ คือ

- (๑) จอมปลวกนี้
- (๒) ฟันคว้นในกลางคืน
- (๓) ลูกโพลงในกลางวัน
- (๔) พรหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า
- (๕) พ่อสุเมธะ เจ้าจงเอา
- (๖) ศาตราไป
- (๗) ชูดูดู สุเมธะเอาศาตราชูลงไป ได้เห็น
- (๘) ลิมสลัก จึงเรียนว่า ลิมสลักขอรับ

พรหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกลิมสลักขึ้น เอาศาตราชูดู

- (๙) อึ่ง ... ยกอึ่งขึ้น ...
- (๑๐) ทาง ๒ แพร่ง ... ก่น (ถาก) ทาง ๒ แพร่งเสียด ...
- (๑๑) หม้อกรองน้ำต่าง ... ยกหม้อกรองน้ำต่างขึ้น ...
- (๑๒) เต่า ... ยกเต่าขึ้น ...
- (๑๓) เชียงหั้นเนื้อ ... ยกเชียงหั้นเนื้อขึ้น ...
- (๑๔) ขึ้นเนื้อ ... ยกขึ้นเนื้อขึ้น ...

สุเมธะเอาศาตราชูลงไป ได้เห็น (๑๕) นาค จึงเรียนว่า นาคขอรับ

พรหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า นาคจงอยู่ เจ้าอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความ

นอบน้อม ต่อนาค

พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ปัญหา ๑๕ ข้อดังนี้

(๑) จอมปลวก คือ กายอันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ซึ่งมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด อยู่ได้ด้วยอาหารหยาบ ไม่เที่ยง ต้องอบรม ต้องนวดฟัน ต้องแตกสลายกระจัดกระจายเป็นธรรมดา=มหาภูตรูป

(๒) ฟันคว้นในกลางคืน คือบุคคลปรารถนาการทำงานในกลางวัน แล้วตรึกถึงตรองถึงงานในกลางคืน

(๓) ลูกโพลงในกลางวัน คือบุคคลตรึกถึง ตรองถึง (การทำงาน) ในกลางคืน แล้วยอมประกอบการทำงานในกลางวัน ด้วยกาย ด้วยวาจา

- (๔) พรหมณ์คือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- (๕) สุเมธะ คือพระเสขภิกษุ ได้แก่ อริยบุคคล
- (๖) ศาตรา คือปัญญาอันประเสริฐ

^{๕๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๙/๒๑๑, (ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๗.

(๗) ขุด คือการปรารภความเพียร

(๘) ลืมสลัก (กลอน) นั้น คืออวิชา (ความไม่รู้)

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาดูจตุศัตรา ยกลืมสลักขึ้น คือจงละอวิชาเสีย จงขุดมันขึ้นเสีย
(ละอวิชา ด้วยการเรียนและการสอบถามกัมมัฏฐาน)

(๙) อิ่ง คือความคับแค้นด้วยความโกรธ

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาดูจตุศัตรา ยกอิ่งขึ้นเสีย คือจงละความคับแค้นด้วยความโกรธเสีย

(๑๐) ทาง ๒ แพร่ง คือวิจิกิจฉา (ความกลางแกลงสงสัย)

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาเพียงดูจตุศัตราทาง ๒ แพร่งเสีย คือจงละวิจิกิจฉาเสีย

(ละวิจิกิจฉา ด้วยการเรียนและการสอบถามกัมมัฏฐาน)

(๑๑) หม้อกรองน้ำต่าง คือนิรวณ ๕ (สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม)

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาเพียงดูจตุศัตรา ยกหม้อกรองน้ำต่างขึ้นเสีย คือจงละนิรวณ ๕
เสีย(ละนิรวณ ด้วยวิกขัมภนปหานและตทังคปหาน)

(๑๒) เต่า คืออุปาทานชั้น ๕ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน)

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาเพียงดูจตุศัตรา ยกเต่าขึ้นเสียคือ จงละอุปาทานชั้น ๕ เสีย

(ละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในชั้น ๕ ด้วยอรหัตตมรรค)

(๑๓) เชียงหั้นเนื้อนั้น คือกามคุณ ๕ (ส่วนที่นำใคร่นำปรารถนา)

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาเพียงดูจตุศัตรา ยกเชียงหั้นเนื้อเสีย คือ จงละกามคุณ ๕ เสีย

(ละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในกามคุณ ๕ ด้วยอรหัตตมรรค)

(๑๔) ขึ้นเนื้อ คือนันทิราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน)

อธิบายดังนี้ว่า

จงใช้ปัญญาเพียงดูจตุศัตรา ยกขึ้นเนื้อขึ้นเสีย คือ จงละนันทิราคะเสีย

(ละความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลินด้วยอรหัตตมรรค)

(๑๕) นาค คือพระภิกษุชีณาสพ

อธิบายดังนี้ว่า นาคจงหยุดอยู่เถิด เจ้าอย่าเปียดเบียนนาค จงทำความนอบ

น้อมต่อนาค

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว

ท่านพระกุมารกัสสปะมีใจชื่นชม เพลิดเพลินภาชิตของพระผู้มีพระภาคเป็น
หลักธรรมที่มีความสำคัญและพระกุมารกัสสปะบรรลุพระอรหันต์ด้วยพระสูตรนี้

(๔) เรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นหลักธรรมในรณินิตสูต^{๖๐} เป็นสำคัญสูตหนึ่งในพระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยตรง หรือเป็นพระสูตรแห่งการปฏิบัติกรรมฐานที่กล่าวถึงศีล สมาธิ ปัญญา ไปตามลำดับแห่งการปฏิบัติมีหลักธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์เป็นขั้นๆ โดยลำดับสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเพื่อความเจริญองกามไพบูลย์ในพระศาสนาหลักธรรมนั้นคือ วิสุทธิ ๗ ประการ คือ

๑. สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
๓. ทิณฺณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิณฺณ
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางหรือมิใช่ทาง
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ

หลักธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ชื่อว่า วิสุทธิเป็นการสนทนาธรรมระหว่างสองนักปราชญ์ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา คือ พระกุมารกัสสปะและพระสารีบุตร พระปุนณมันตานิบุตรไม่ทราบมาก่อนว่าคู่สนทนาเป็นอัครสาวกผู้เลิศทางปัญญา จึงตอบคำถามท่านพระสารีบุตรเหมือนที่ตอบกับเพื่อนพรหมจารีทั่วไป คือใช้ภาษาต่างๆ ใช้อุปมาอุปไมยช่วยขยายคำอธิบายให้ชัดเจนเข้าใจง่ายขึ้น ในเรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์คือ อนุปาทาปรินิพพาน เป็นกระบวนการในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานนั้น นอกจากจะมีวิสุทธิ ๗ ไตรสิกขาแล้ว ก็ยังมีหลักปฏิบัติอื่นๆอีกเช่น มหาสติปัฏฐาน ๔ ที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทางเดียวที่ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสในมหาสติปัฏฐานสูต^{๖๑}ว่า

เอกายโน อัย ภิกขเว มคโค สุตตานิ วิสุทธียา โสกปริเทวานํ สมติกกมาย ทุกขโทมนสฺसानํ
อตถงคมายายสฺส อธิคมาย นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิตฺถ จตฺตารโ สติปฏฺฐานา ฯ^{๖๒}

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ และ โทมนัส เพื่อบรรลุญาณธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๖๒} หลักธรรมจากอุปมาในรณินิตสูต โดยละเอียดดังนี้

๑) สีลวิสุทธิ

สีลวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งศีล ความบริสุทธิ์แห่งศีล ประพฤติดี เลี้ยงชีวิตดี มีศีลบริสุทธิ์ตามภูมิขั้นของตน อันบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยจาคูปรสิทธิศีลนั้น ชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยศีล และเป็นศีลบริสุทธิ์ คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวมุ่งเฉพาะการปฏิบัติของพระภิกษุหมายเอาปาริสุทธิศีล ๔ หรือจาคูปรสิทธิศีล ความบริสุทธิ์ของศีลนี้ เป็นวิสุทธิอันดับแรก แม้มิใช่วิปัสสนาก็มีฐานแต่เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นซึ่งผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทุกท่านจะต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ก่อน ได้จาแนกไว้ดังนี้

^{๖๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๒/๒๑๕, (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

ก. ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทาตามข้ออนุญาต รักษาวินัย ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ศีลที่สำรวมในพระปาฏิโมกข์นี้ช่วยให้ผู้รักษาพ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ องค์ธรรม ได้แก่ ศรัทธาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ ที่มีศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เป็นอารมณ์

ข. อินทรีย์สังวรศีล คือ ศีลที่สำรวมในอินทรีย์ ๖ ได้แก่ การระวังไม่ให้กุศลธรรมความชั่วคราวบังใจ ในเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิก ที่ประกอบในมหากุศลจิตขณะที่มีการสำรวมในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ การสำรวมในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั้นท่านมิให้ถือ...นิमितและอนุพยัญชนะ^{๖๓}คือ มิให้ถือ...บัญญัติอารมณ์เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น ศีรษะ, แขน, ขา, มือ, เท้า เป็นต้น เรียกว่า “อนุพยัญชนะ” และมีให้ถือ.....บัญญัติส่วนรวม เช่น บัญญัติรวมทั้งรูปร่างกายโดยความเป็นคนเป็นสัตว์ เป็นหญิง-ชาย เป็นต้น เรียกว่า “นิमित”^{๖๔} ท่านให้ถือ.....สภาวะปรมาตม์เป็นอารมณ์ ได้แก่ นามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้า เป็นปัจจุบันอารมณ์

ค. อาชีวะปาริสุทธิศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ได้แก่ เลี้ยงชีพโดยทางชอบธรรม สำหรับฆราวาส เว้นมิจฉาชีพต่างๆ ที่เนื่องด้วยกายทุจริต และวจีทุจริตด้วยวิริยะอดทนต่อทุจริตมิจฉาชีพ

สำหรับพระภิกษุ สามเณร พึงเว้น กุลทุสกกรรม^{๖๕} (การประจบประแจงตระกูล) และอนเสนา^{๖๖} (การแสวงหาต่างๆ ที่ไม่เป็นการสมควร ตามที่กำหนดไว้ในพระวินัยบัญญัติ) องค์ธรรม ได้แก่ วิริยเจตสิกที่มีอารมณ์ เป็นการเว้นจากทุจริตมิจฉาชีพ

ง. ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือ ศีลบริสุทธิ์ด้วยการพิจารณาใช้ปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร, เครื่องนุ่งห่ม, ที่อยู่อาศัย, ยารักษาโรค ตามความจำเป็นด้วยเหตุผล ด้วยปัญญาพิจารณาให้เป็นไปตามความหมาย และประโยชน์ของสิ่งนั้นๆไม่บริโภคด้วยตัณหา เช่น รับประทานอาหาร เพื่อแก้ทุกข์จากความหิว ใช้ฉีวร เสื้อผ้า เพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรทำให้เกิดความละอาย หรือเพื่อป้องกันลม และแดด เป็นต้น องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลจิตที่มีปัจจัย ๔ เป็นอารมณ์ นอกจากศีล อาจเลือกสมาทานวัตร โดยเฉพาะธุดงค์ ๑๓ บางข้อ เพื่อส่งเสริมความมักน้อย สันโดษ สงัดเพียร และเลี้ยงง่าย เป็นต้น เป็นการขัดเกลากิเลส เกื้อกูลแก่ภาวนาต่อไป ^{๖๗} เมื่อมีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ดีแล้ว เชื่อว่ามีรากฐานมั่นคงที่จะทำสมาธิเพื่อชำระใจให้บริสุทธิ์อีกต่อไป แต่ถ้าศีลยังไม่บริสุทธิ์ มีขาด ต่างพร้อย ทะลุอยู่ ก็ยากที่จะทำให้บังเกิดมีสมาธิขึ้นมาได้ สมาธิที่เจริญได้ด้วยศีลย่อมมีกำลังมาก และมีอานิสงส์มาก จิตใจที่ได้เจริญไว้ด้วยปัญญานั้นย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๔ ได้โดยตรง

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**, (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่๑/ยุค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๔๙๒.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๗.

^{๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖๐.

ศีลจะบริสุทธิ์ได้ด้วยการสุทธิ ๔ ประการ^{๖๘}

- (๑) เทสนาสุทธิ บริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดงอาบัติ
- (๒) สังวรสุทธิ บริสุทธิ์ได้ด้วยการสารวมอินทรีย์ ๖
- (๓) ปรีเยญฺฐิสุทธิ บริสุทธิ์ได้ด้วยการเว้นมิจฉาอาชีพ
- (๔) ปัจจเวกขณสุทธิ บริสุทธิ์ได้ด้วยการพิจารณา

ว่าโดยสามัญ นิจศีล ชื่อว่า ศีลวิสุทธิ ดังนั้น ศีลวิสุทธิของคฤหัสถ์ ได้แก่ ศีล ๕ ของอุบาสก อุบาสิกา ได้แก่ ศีล ๘ ของสามเณร ได้แก่ ศีล ๑๐ ของพระภิกษุ ได้แก่ ศีล ๒๒๗ที่กล่าวว่าศีลวิสุทธิ ได้แก่ นิจศีล นั่นก็เพราะว่าธรรมดานิจศีลนี้ ย่อมชำระกาย วาจา ให้สะอาดหมดจดจากความทุศีล และให้สำเร็จกิจเป็นที่ตั้งแห่งธรรมชั้นสูง มีฌาน มรรค ผล เกิดขึ้น ดังนั้น เมื่อว่าโดยสามัญแล้ว นิจศีล ชื่อว่า ศีลวิสุทธิ

๒) จิตตวิสุทธิ

จิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือการฝึกอบรมจิต หรือพัฒนาคุณภาพ และสมรรถภาพของจิตตอนเกิดสมาธิ ผลเป็นบาทหรือปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา คือ การชำระจิตให้ปราศจากกิเลสนิวรณ์ทั้งหลาย หมายถึงความบริสุทธิ์ของสมาธินั่นเอง องค์ธรรม ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่เป็นมหากุศลจิต มหากิริยาจิต มหัทคตกุศล และมหัทคตกิริยาจิตตวิสุทธินี้ ย่อมเกิดแก่พระโยคาวจร ที่เป็นผู้ฝึกฝนในการเจริญสมถะ เรียกว่า “สมถยานิก” และผู้เจริญวิปัสสนาล้วนเรียกว่า “วิปัสสนายานิก”

จิตตวิสุทธิ มี ๒ อย่าง คือ

ก. สมถยานิกสมาธิ ได้แก่ สมาธิ ๒ อย่าง คือ

- (๑) อุปจารสมาธิ^{๖๙}
- (๒) อัปปนาสมาธิ^{๗๐}

ข. วิปัสสนายานิกสมาธิ ได้แก่ ขณิกสมาธิ^{๗๑}

จิตตวิสุทธิ หรือสมาธิบริสุทธิ์ นั้น หมายถึง สมาธิขณะนั้นปราศจากกิเลสนิวรณ์^{๗๒} หรือ นิวรณ์ธรรม มีกามฉันท์ นิวรณ์ เป็นต้น ไม่อาจอาศัยสมาธินั้นเป็นอารมณ์ได้ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสติปัฏฐาน หรือมีรูปธรรม นามธรรมที่เป็นปัจจุบันอารมณ์ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ จึงได้ชื่อว่าเป็นจิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิในทางสมถกัมมัฏฐาน หมายถึง อุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่แน่นแน่วจนจะใกล้ หรือใกล้จะได้ฌานเข้าไปแล้ว ตลอด

^{๖๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ อภิธัมมัตตสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

^{๖๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่๑/ยุคที่), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖๖.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๕.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๔๑/๔๖๑, (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๕๙๕.

จนถึงอัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แนบแน่นอย่างแน่วแน่นจนได้ฌานด้วยส่วนในวิปัสสนากัมมัฏฐานสามารถใช้แต่ขณิกสมาธิ เพื่อเป็นฐานของการเจริญวิปัสสนาในการมีสติรู้ทันปัจจุบันแห่งรูปนาม โดยไม่เปลวไปจากปัจจุบันธรรม ผลก็คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ตราบใดที่รู้ทันปัจจุบันอยู่ทุกขณะอย่างมั่นคงด้วยจิตที่บริสุทธิ์จากกิเลส

๓) ทิฏฐิวิสุทธิ

ทิฏฐิวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐิ ความบริสุทธิ์ของความเห็นถูก คือความรู้ เข้าใจ มองเห็นนามรูป ตามสภาวะที่เป็นจริง ทำให้ระงับความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด ปัญญาที่รู้แล้ว นามรูปตามความเป็นจริง ได้ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่มีลักษณะของวิสุทธิรูปธรรม และนามธรรมเป็นอารมณ์ หมายความว่า ปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะลักษณะของรูปธรรม นามธรรมโดยไม่ใช่อัตตา ตัวเรา ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ เพื่อจะสงเคราะห์โดยญาณ ๑๖ แล้ว ได้แก่นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาที่เห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นความจริงนี้ ชื่อว่าทิฏฐิวิสุทธิ เพราะความเห็นนี้ บริสุทธิ์จากสัkkายทิฏฐิ คือความสำคัญผิดว่านามรูปชั้น ๕^{๗๓} เป็นอัตตา ตัวตนความรู้จักรูปธรรม นามธรรมว่าสิ่งที่อยู่ ผลนับได้ว่า เป็นของจริงก็มีแต่รูปธรรม และนามธรรมเท่านั้น และกำหนดได้ว่าการรับรู้ และเคลื่อนไหวต่างๆ ของตนนั้น อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม เช่น เมื่อเห็นรูป จักขุประสาท แสง และรูปหรือสี เป็นรูปธรรม จักขุวิญญาณ หรือการมองเห็นนามธรรม ดังนี้ เป็นต้น

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ

กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่ข้ามพ้นความสงสัย หรือความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ เพราะเกิดปัญญาที่รู้แจ้ง ปัจจัยที่ทำให้เกิดนามธรรม รูปธรรม เกิดขึ้นมา โดยอาศัยอวิชชา ตัณหาเป็นต้น เป็นเหตุ และปัจจัยให้เกิดขึ้นทั้งในชาตินี้ และชาติหน้าก็ตาม หาได้มีพระผู้เป็นเจ้าของบ้านดลให้เกิดขึ้นไม่ปัญญานี้ ชื่อว่า “กังขาวิตรณวิสุทธิ” เพราะสามารถทำลายความเห็นผิด ว่ามีผู้ยิ่งใหญ่เป็นผู้สร้างสัตว์ และโลกขึ้น ความเห็นผิดและความสงสัยนี้ จึงถูกทำลายลงด้วยปัญญาที่เห็นปัจจัยของนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ ที่รู้เห็นปัจจัยของนามรูปเป็นอารมณ์

กังขาวิตรณวิสุทธินี้ สงเคราะห์ในญาณ ๑๖ ได้แก่ ปัจจัยปริคคหญาณ ซึ่งเป็นญาณ ที่รู้เห็นปัจจัยของนามรูป ทำให้สิ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ว่า อดีตเราเคยเกิดมาหรือไม่หนอ? ชาตินี้เราเกิดมาได้อย่างไรหนอ? และชาติต่อไปเราจะเกิดขึ้นอีกหรือไม่หนอ? ความสงสัยเช่นนี้ จะไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติที่เข้าถึง ปัจจัยปริคคหญาณในวิสุทธิ ๗ เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ ในกังขาวิตรณวิสุทธิ ที่หมดความสงสัยได้ เพราะเมื่อกำหนดนามรูปจนเข้าใจมากขึ้นแล้ว ก็จะมีนามรูปเหล่านั้น เกิดขึ้นได้ด้วยเหตุปัจจัย (ปัจจัยปริคคหญาณ) คือ รูปอันใดเกิดขึ้น (อิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน) ก็จะมีนามรูปเกิดขึ้น เพราะเหตุใด (เพราะมีจิตเป็นตัวรู้ และสังขาร) นามอันใดเกิดขึ้น (ความคิด ความรู้สึก ขอบ หรือซัง) ก็จะมีนามรูปเกิดขึ้นด้วยเหตุใด (เพราะมีการกระทบอารมณ์ตามทวารทั้ง ๖ เป็นต้น) ไม่เกี่ยวกับการสร้างหรือการบังดาลให้เกิดขึ้น สามารถตัดสินใจได้ว่า แม้ชาติก่อนตนก็เกิดด้วยเหตุปัจจัย ปัจจุบันก็เกิดมา

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๗๙/๔๘๘, (ไทย) ๓๕/๙๗๙/๖๒๖.

ได้ด้วยเหตุปัจจัย และความสันตติที่มีอยู่ ก็กำลังสร้างเหตุเพื่อการเกิดในชาติหน้า อยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ชาติหน้าจึงมีเหตุปัจจัยที่กำลังรอส่งผลเช่นกัน แม้คนอื่นหรือสัตว์อื่นก็ไม่พ้นไปจากเหตุปัจจัย เช่นนี้เหมือนกัน การกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป ตามแนวปฏิจจสมุปบาทก็ตาม ตามแนวกฎแห่งกรรม ก็ตาม ตามแนวกระบวนการรับรู้ก็ตาม ตามแนววิญญู ๓ ก็ตาม หรือตามแนวอื่นก็ตาม ว่านามธรรม และรูปธรรมล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อาศัยกัน อันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัยเกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน ความรู้นี้กำหนดญาณขั้นที่หนึ่ง เรียกว่า นามรูปปัจจัยปริคคญาณ แปลว่า ญาณที่กำหนดปัจจัยของนามรูป และผู้ประกอบด้วยญาณนี้ พระอรรถกถาจารย์ เรียกว่าเป็น “จุฬโสภาบัน” คือ พระโสภาบันน้อย เป็นผู้มคฺติ คือ ทางไปก้าวหน้าที่แน่นอนในพระพุทธศาสนา^{๗๔}

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทฺธิ

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทฺธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ถูกต้องว่าทางนี้ใช่ทาง หรือมีใช่ทางที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน

คำว่า มัคค^{๗๕} แปลว่า ทาง

คำว่า อมัคค แปลว่า ไม่ใช่ทาง

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทฺธินี้จึงหมายถึง ปัญญาของผู้ที่มีความรู้ถูกแน่นอนว่าอารมณ์นี้ใช่อารมณ์ ที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานหรือไม่ใช่ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหาภูตญาณสัมปยุตต์ที่มีไตรลักษณ์ หรือวิปัสสนูปกิเลสเป็นอารมณ์

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทฺธินี้ สงเคราะห์ในญาณ ๑๖ ได้แก่ อุทฺทยัพพญาณเบื้องต้นที่เรียกว่า ตรุณอุทฺทยัพพญาณ คือ ปัญญาตามเห็นความเกิด และความดับไปของนามรูป ชนิดสันตติยังไม่ขาด เมื่อเพ่งอารมณ์ด้วยสมาธิที่มีกำลังมากเกินไปกว่าปัญญาก็จะทำให้เกิดวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง คือ^{๗๖}

- ก) โภภาส แสงสว่าง
- ข) ญาณ ความรู้
- ค) ปีติ ความเอิบอิม
- ง) ปัสสัทธิ ความชอบ
- จ) สุข ความสุข
- ฉ) อธิโมกข์ ความเชื่อ – ศรัทธา
- ช) ปัคคาหะ ความเพียร – วิริยะ
- ซ) อุပ္ปฐฐาน ความเข้าไปตั้งอยู่ – สติ
- ฌ) อุเบกขา ความวางเฉย

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๓๖๑.

^{๗๕} แต่ในที่นี้ มัคค” หมายถึง “อารมณ์” ดูรายละเอียดใน *วรรณสิทธิ ไวยาทยะเสวี, พระอภิธรรมมถดสังคหะ ปริเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐาน สังคหะ, พิมพ์ ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทฺธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๔.*

^{๗๖} พระพุทธโฆสเถร, *คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, แปลและเรียบเรียง โดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาพรสจกัถ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๖๑.*

ญ) นิกันติ ความใคร่

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง อย่างไม่ อย่างไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ ปะปนอยู่กับนามรูป ที่เป็นไตรลักษณ์ ในอุทฺตยัพพญาณนั้น วิปัสสนูปกิเลสที่จัดเป็นกิเลสของวิปัสสนาได้นั้น จะต้องเกิดวิปัสสนาที่จะเข้าไปปฏิบัติก่อนแท้จริงก่อน มิฉะนั้น มัคคามัคคญาณก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะญาณอันนี้จะต้องรู้อย่างถูกต้อง และแน่นอนว่าอะไรไม่ใช่อารมณ์ของมรรค และอะไรที่จะใช้อารมณ์ของมรรคที่แท้จริง จึงจะเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ อารมณ์ที่แท้จริงนั้นได้แก่ นามรูปที่เป็นไตรลักษณ์ในอุทฺตยัพพญาณ ส่วนอารมณ์ที่ไม่ใช่ทางนั้น ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ นั้นเอง

วิปัสสนูปกิเลส เป็นเครื่องเศร้าหมอง และเป็นอุปสรรคของวิปัสสนา ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนาไม่ก้าวหน้า ยินดีพอใจอยู่เพียงแค่นี้ โดยเข้าใจว่าตนเองสำเร็จมรรคผลแล้ว เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส เป็นที่อาศัยแห่งคาหธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ และเป็นช่องให้อกุศลกรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นอีกมากมาย ผู้มีปัญญาย่อมพิจารณาองค์ประกอบของวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๙ และองค์วิปัสสนูปกิเลสแท้ๆ อีกอย่างหนึ่ง คือนิกันติ ว่าสักแต่เกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้แล้ววิปัสสนาก็ไม่เศร้าหมอง ไม่กืดขวาง แต่จะเจริญขึ้นตามลำดับต่อไป

มัคคามัคคญาณวิสุทธิติ มีเนื้อหาซับซ้อนที่พิงทาความเข้าใจ คือ การเจริญวิปัสสนาในขั้นนี้จะทำให้เกิดวิสุทธิติข้อนี้ เรียกว่า พยวิปัสสนา การเจริญวิปัสสนาโดยนัย คือ พิจารณาโดยจับแ่งความหมายตามแนววิธีที่ท่านแสดงไว้ในพระบาลี เช่นว่า รูปร่างอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามจะเป็นอดีตอนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม ภายในภายนอกก็ตาม ฯลฯ ล้วนไม่เที่ยง เป็นต้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความสัสมณะ คือการพิจารณาเป็นหมวดๆ หรือรวมเป็นกลุ่มๆ ตามแนวไตรลักษณ์ที่ละเอียดๆ เช่น พิจารณารูปโดยอนิจจลักษณะ โดยทุกขลักษณะ โดยอนัตตลักษณะแล้วพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามลำดับ และโดยลักษณะแต่ละลักษณะไปทีละอย่าง เมื่อรวมความแล้วก็อยู่ในขั้นที่ ๕ นั้นเอง จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย เรียกว่า เกิดเป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาอย่างอ่อนๆ และในช่วงนี้ก็จะเกิดวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ ขึ้นมาชวนให้หลงผิดว่าบรรลุมรรคผลแล้ว หรือหลงยึดเอาวิปัสสนูปกิเลสนั้นว่าเป็นทางที่ถูก ถ้าหลงไปตามนั้นก็เป็นอันพลาดจากทาง เป็นอันปฏิบัติผิดทาง แต่ถ้ามีสติสัมปชัญญะแก้ไขได้ ก็จะกำหนดแยกได้ว่า วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ นั้นไม่ใช่ทาง แล้วกำหนดวิปัสสนาญาณที่ดำเนินถูกทาง พ้นจากอุปกิเลสแล้ว ก็เรียกว่า เป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ และความรู้ที่เกิดขึ้นในขั้นนี้ บางทีจัดเป็นญาณขั้นที่หนึ่ง เรียกว่า สัมมสนญาณ แปลว่า ญาณที่พิจารณา หรือตรวจตรา (นามรูปตามแนวไตรลักษณ์)

เมื่อพิจารณาด้วยสัมมสนญาณไปจนญาณแก่กล้าขึ้น ก็จะเริ่มมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลายไปของสิ่งทั้งหลาย มองเห็นความแปรปรวนของปัจจุบันธรรม ว่าธรรมเหล่านี้ไม่มีแล้วก็มีขึ้น มีขึ้นแล้วก็ดับล่องไป มองเห็นการเกิด และการดับสลายทั้งโดยปัจจัย และเป็นขณะๆไป ก็เริ่มเกิดญาณใหม่ เรียกว่า อุทฺตยัพพญาณวิปัสสนา แต่ยังเป็นญาณใหม่ๆอยู่ และญาณนี้ตอนนี้จะเรียกว่า ตรุณวิปัสสนาญาณ (วิปัสสนาญาณอ่อนๆ) ผู้ได้ตรุณวิปัสสนาญาณนี้ เป็นผู้เริ่มเห็นแจ้ง หรือผู้ได้เริ่มวิปัสสนาแล้ว และในตอนนี้เอง วิปัสสนูปกิเลส เช่น โสภัส คือ แสงสว่าง เป็นต้น จะเกิดขึ้นชวนให้หลงผิดและติดใจ ถ้ารู้เท่าทันก็ผ่านพ้นไปได้ กำหนดแยกว่าอะไรเป็นทาง อะไรไม่ใช่ทางได้แล้ว ก็เป็นอันว่าจบสิ้นวิสุทธิติข้อนี้

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ในข้อปฏิบัติที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานได้แน่นอน องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุต ขณะพิจารณานามรูป โดยความเป็นไตรลักษณ์

ปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูก ตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้องแล้ว ทางในที่นี้ หมายถึง อารมณ อันเป็นปฏิปทาที่ถูกต้อง ตัณหาและทิฐิไม่สามารถเข้าไปในอารมณ์นั้นได้ อารมณของวิปัสสนา คือไตรลักษณ์ในนามรูป เป็นตัวถูกรู้ ส่วนปัญญา เป็นตัวรู้อารมณ์ไตรลักษณ์นั้น ความรู้เช่นนี้ เป็นปัจจัยแก่ วิปัสสนาญาณเบื้องสูงต่อเนื่องไปถึงโคตรภูญาณ โดยสาระแท้ๆ หมายถึงวิปัสสนาที่ถึงจุดสุดยอดด้วยอานาจวิปัสสนาญาณ ๘ กับวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ นั่นเอง คือ นับตั้งแต่ อุทยัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้วเป็นต้น จนสุดทางแห่งความเป็นปุถุชน หรือสุดวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณ ๙

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิปัสสนาญาณโดยแท้ สงเคราะห์ในญาณ ๑๖ ได้แก่ ญาณ ๙ ดังนี้ คือ

ก. อุทยัพพยานุปีสสนาญาณ คือ ญาณอันตามเห็นความเกิด ดับ คือ พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นปัจจุบันธรรมที่กำลังเกิดขึ้น และดับสลายไปๆ ชัดเจน เข้าใจสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่อยู่ในบังคับบัญชาตามความอยากของใคร หยั่งทราบว่ามีสิ่งทั้งหลาย เกิดขึ้น ครั้นแล้ว ก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด เมื่อเกิดการรับรู้ และเคลื่อนไหวใดๆ ในแต่ละขณะ ก็มองเห็นนามธรรม รูปธรรม และตัวรู้ หรือผู้รู้ ที่เกิดขึ้น แล้วทั้งรูปธรรมและนามธรรม และตัวรู้นั้นก็ดับไปพร้อมกันทั้งหมด เป็นความรู้เห็นชัดแก่กล้า ทำให้ละนิจจสัญญา สุขสัญญา อตตสัญญาได้

ข. ภังคานุปัสสนาญาณ หรือ ภังคญาณ คือ ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นชัดแจ้งถี่เข้า ก็จะคานึงเห็นเด่นชัดในส่วนความดับที่เป็นจุดจบสิ้น มองเห็นแต่อาการที่สิ่งทั้งหลายดับไปๆ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนจะต้องดับสลายไปทั้งหมด

ค. ภัยตุปฏฐานญาณ หรือ ภัยญาณ คือ ญาณอันมองเห็นสังขาร ปรากฏเป็นของ น่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นแต่ความแตกสลายอันมีสิ่งทั้งปวงหมดทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใดก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องแตกสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น

ง. อาทีนวานุปัสสนาญาณ หรือ อาทีนญาณ คือ ญาณอันคานึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัว ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคานึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วย

จ. นิพพิทานุปัสสนาญาณ หรือ นิพพิทาญาณ คือ ญาณอันคานึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิตเพิลินติดใจ

ฉ. มุญจิตุกัมยตาญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ที่ทำให้ต้องการจะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

ช. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ หรือ ปฏิสังขญาณ คือ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อให้เห็นทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณา กำหนดด้วยไตรลักษณ์ เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป

ข. สังขารุเปกขาญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารทั้งหลายต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง มันก็เป็นอยู่ เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางหาเฉยได้ ไม่ยินดียินร้าย ไม่ขัดใจจิตใจในสังขารทั้งหลาย แต่นั่นก็มองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงโน้มโน้มที่จะมุ่งแล่นไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารทั้งหลาย ญาณขั้นนี้จัดเป็นสีขาปัตตวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่ถึงจุดสุดยอด และเป็นวฏฏฐานคามินีวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่เชื่อมถึงมรรค อันเป็นที่ออกจากสิ่งที่ยึด หรือ ออกจากสังขาร

ฌ. สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสังข์คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณก็โน้มโน้มแล่นมุ่งตรงสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้อริยสังข์ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับต่อไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ญาณทั้ง ๙ นี้ เป็นวิปัสสนาญาณโดยตรง นับแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ คือนามที่เห็นนามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่ผ่านพ้นมาจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง เป็นต้นมาแล้ว จนถึงอนุโลมิกญาณ หรือที่เรียกว่า “สัจจานุโลมิกญาณ”

วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้ เรียกว่า ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะปัญญานี้เป็นการปฏิบัติเพื่อทำลายวิปัสสนาธรรมทั้งปวง มีอัตตวิปัสสนา เป็นต้น และทำให้เข้าถึงความพ้นทุกข์ได้เป็นที่สุด จึงชื่อว่า ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ ต่อจากอนุโลมิกญาณ ก็จะเกิดโคตรภูญาณ คือ ญาณข้ามโคตร คือญาณที่เป็นหัวต่อระหว่างภาวะปุถุชน กับภาวะอริยบุคคลมาคั่นกลาง แล้วจึงเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป โคตรภูญาณนี้จะอยู่ระหว่างกลาง ไม่จัดเข้าในวิสุทธิไม่ว่าข้อ ๖ หรือข้อ ๗ แต่ยอมให้นับเข้าเป็นวิปัสสนาได้ เพราะอยู่ในกระแสของวิปัสสนา

๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ

ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ หมายถึง ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้แล้วแทงตลอดในอริยสังข์ธรรมทั้ง ๔ โดยสมบูรณ์ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ประกอบในมรรคจิต ๔ ผลจิต ๔ ที่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ และสงเคราะห์ ถึงปัญญาที่พิจารณามรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้ว และที่เหลืออยู่ในปัจจุเวกขณะญาณ

ญาณทัสสนวิสุทธินี้เป็นโลกุตตรปัญญา ส่วนวิสุทธิข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๖ ยังเป็น โลกียปัญญา เฉพาะในปัจจุเวกขณะญาณที่พิจารณารมณ์ ๑๙ อย่างนั้น เป็นโลกียปัญญา แต่สงเคราะห์ไว้ในญาณทัสสนวิสุทธินี้ เพราะเหตุว่าปัจจุเวกขณะญาณมีการพิจารณามรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรมด้วย

ผู้ที่มุ่งหวังจะสำเร็จเป็นพระอริยแล้วเข้าสู่พระนิพพานนั้น พึงทราบความสำคัญแห่ง วิสุทธิทั้ง ๗ ว่าเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติจะต้องมี ศีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ ทั้ง ๒ นี้เป็นรากฐานแห่งการปฏิบัติเสียก่อน ทิฏฐิวินัยวิสุทธิเป็นต้นไป จนถึงปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ จึงจะสำเร็จลงได้ตามลำดับต่อแต่นั้น ญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นวิสุทธิที่สำคัญยิ่ง ก็จักสำเร็จต่อไป ถ้าการปฏิบัติของตนขาดศีลวิสุทธิ

และจิตตวิสุทธิทั้งสองเสียแล้ว ทิฐิวินิสุทธิเป็นต้นจนถึงปฏิบัติทศสสนวิสุทธิ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อวิสุทธิทั้ง ๔ นี้เกิดขึ้นไม่ได้ ญาณทศสสนวิสุทธิอันเป็นวิสุทธิสุดท้ายก็เกิดขึ้นไม่ได้เช่นเดียวกัน^{๗๗}

การปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ ข้อนี้ ก็ต้องปฏิบัติไปทั้ง ๗ ข้อ โดยลำดับจนถึงข้อที่ ๗ ก็จะบรรลุต่อไปถึงอนุปาทาปรินิพพาน^{๗๘}อันเป็นข้อที่สุดของพรหมจรรย์^{๗๙}

สรุปหลักธรรมจากพระสูตรนี้ ท่านปุนณมมันตานีบุตร แสดงธรรมแก่ท่านพระสารีบุตร ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบคำถาม เรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ คือ การประพฤติตามหลักวิสุทธิ ๗ ประการ

คำว่าวิสุทธิ แปลว่า ความบริสุทธิ์ หมายถึง พระนิพพาน, ธรรมอันหมดจดจากมลทิน มีรากะ เป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนามีการกล่าวถึง วิสุทธิ ๗ ซึ่งหมายถึง ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปตามลำดับ จนบรรลุจุดหมาย คือ มรรค ผล และนิพพาน มี ๗ ขั้น ที่เป็นทางเดินสู่ความบริสุทธิ์ อันได้แก่

๑) สीलวิสุทธิ หมายถึง ความบริสุทธิ์แห่งศีลอันบุคคลที่สมบูรณ์ด้วย จาตุปาริสุทธิศีล ๔ ประการ ในศีลวิสุทธิ ได้แก่

ก) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ การระวังกาย วาจา ตามปาฏิโมกข์โดยการสมาทาน แล้วตั้งอยู่ในวิริติ เจตนาจนเว้นโดยไม่ล่วงศีล ๕ ศีล ๘ สำหรับฆราวาส ถ้าเป็นบรรพชิต ก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๑๐ หรือ ศีล ๒๒๗ ตามควรแก่ฐานะ ศีลที่สรววมในพระปาฏิโมกข์นี้ ช่วยให้ผู้รักษาพ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔

ข) อินทริยสังวรศีล^{๘๐} หมายถึง ศีล คือความสรววมอินทริย ๖ ระวางไม่ให้บาปอกุศลกรรมเกิดขึ้นได้ ในขณะที่รับรู้อินทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

ค) อาชีวาปาริสุทธิศีล^{๘๑} หมายถึง ศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบธรรม

ง) ปัจจยสันนิสสิตศีล หมายถึง ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือ การพิจารณาใช้สอยปัจจัยให้เป็นไปตามประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้นไม่บริโภครด้วยตัณหา เช่นไม่บริโภครด้วยความอยากรับประทาน ไม่บริโภครด้วยความอยากใช้สอย เป็นต้น

นอกจากศีล อาจเลือกสมาทานวัตรโดยเฉพาะจุดงค์ ๑๓ ข้อ เพื่อส่งเสริมความมกน้อย สันโดษ สงัด เพียร และเลี้ยงง่าย เป็นต้น เป็นการขัดเกลากิเลส เกื้อกูลต่อภาวณาต่อไป

^{๗๗} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ธรรมมาจริยะ, **ปรมัตถโคตติกะ อภิธัมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔.

^{๗๘} อนุปาทาปรินิพพาน หมายถึง ปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้ แต่ในที่นี้ พระเถระหมายเอาสภาวะ เป็นที่สุด เป็นเงื่อนไขปลาย เป็นที่จบการประพฤติพรหมจรรย์ของท่านผู้ถือ อัจจยปรินิพพาน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๘/๖๓-๖๔.

^{๗๙} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิวณา อินเตอร์ พรีนซ์ จำกัด(มหาชน), ๒๕๕๓), หน้า ๔๙๑.

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๒๕/๓๐๓.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน อง.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๙๔/๒๔๘.

๒) จิตตวิสุทธิ^{๘๒} หมายถึง ความหมดจดแห่งจิต คือ การฝึกอบรมจิต หรือ การพัฒนาคุณภาพ และสมรรถภาพของจิตให้ได้อุปจาระ หรือปทัฏฐานที่สำคัญ เพราะจะทำให้เกิดวิปัสสนาขึ้นได้ง่าย ยิ่งสมาธิเท่าใด ยิ่งบรรลุนิพพานได้ง่ายเท่านั้น

ก) ทิฏฐิวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือ ความรู้ ความเข้าใจ มองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงในขณะปัจจุบัน เห็นรูปธาตุ นามธาตุ เป็นคนละธาตุกันอย่างชัดเจน เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิด ว่ารูปขันธ์นี้เป็นเรา เป็นสัตว์ บุคคลเสียได้ เริ่มดวงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด

ข) กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องข้ามพ้น ความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัย เห็นปฏิจกสมุปบาท ก็มีแต่รูปธรรม และนามธรรมเท่านั้น

ค) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ^{๘๓} หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องรู้เห็นทาง หรือมิใช่ทาง จิตรับรู้ถึงกระแสแห่งไตรลักษณ์ได้ คือ เห็นว่านามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นตามความเป็นจริง

ง) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ^{๘๔} หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน (วิปัสสนาญาณ ๙) รู้ทุกข์ของอริยสัจจ์ ทั้ง ๘ ระดับ จึงรู้สมุทัยอริยสัจจ์ ทั้ง ๘ จึงรู้โรโธอริยสัจจ์ ทั้ง ๘ จึงรู้มรรคอริยสัจจ์ ทั้ง ๘ และพิจารณาทั้งสี่พร้อมกัน(สามัคคีธรรม) เมื่อถึงสัจจานุโลมิกญาณ คือ มุณเฑาะฏจกักร ทั้ง ๘ และพิจารณาผู้พิพากษาพิจารณาเหตุ และผล

จ) ญาณทัสสนวิสุทธิ^{๘๕} หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ การปฏิบัติบริบูรณ์จนก้าวผ่านภูมิจิตเดิม คือ โคตรภูญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งในอริยมรรค หรือมรรคญาณ ความบรรลุเป็นอริยบุคคล หรือผลญาณ พิจารณาธรรมที่ได้บรรลุแล้ว คือ ปัจจเวกชนญาณ ย่อมเกิดขึ้นในวิสุทธิขั้นนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ

จากหลักธรรมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ วิสุทธิ ๗ ประการนี้ เป็นธรรมที่หมดจด คือ ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ เป็นธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรเสขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับจนบรรลุจุดหมาย คือ นิพพาน โดยที่ศีลวิสุทธิ มีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย จิตตวิสุทธิ มีทิฏฐิวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิฏฐิวิสุทธิมีกัขาวิตรณวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กังขาวิตรณวิสุทธิ มีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ญาณทัสสนวิสุทธิ มีอนุปาทาปรินิพพานเป็นเป้าหมาย^{๘๖}

วิสุทธินี้เป็นเหตุให้ถึงอนุปาทาปรินิพพาน^{๘๗} หมายถึง ปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒, (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙.

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๗/๒๑๗, (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๙.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒, (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒, (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน (บาลี) ๑๒/๒๕๕/๒๕๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๕/๒๘๓.

^{๘๗} อนุปาทาปรินิพพาน หมายถึง ปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้ แต่ในที่นี้พระเถระ หมายเอาสภาวะเป็นที่สุด เป็นเงื่อนไขปลายเป็นที่จบการประพุดิพรหมจรรย์ของท่านผู้ถือ อปัจจัยปรินิพพาน ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๘/๖๓ -๖๔.

(๕) เรื่องโทษของกาม ในอรรถกถาพุทธปมสูตร พระสูตรนี้ มีอุปมาธรรมหลายประการโดยมีอุปมาด้วยอสรพิษเป็นเนื้อหาสาระของพระสูตร ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว จะกล่าวเพียงโทษของกาม และค้นหาเท่านั้นมีลำดับ ดังนี้

โทษของกาม อุปมาเหมือนโครงกระดูก ชั้นเนื้อ คบเพลิงหญ้า หลุมถ่านเพลิง ความฝัน ของที่ยืมมา ผลไม้ค้ำตัน เชียงหั้นเนื้อ หอกหลาว หัวงู

พระศาสดาตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เรากล่าวว่า ‘กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่’

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชั้นเนื้อ ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ขอยืมมา ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเชียงหั้นเนื้อ ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหอกหลาว ฯลฯ

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหัวงู มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่’

โมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอชื่อว่ากล่าวดูเราด้วยทิวาที่ถือไว้ผิด ชื่อว่าทำลายตนเองและชื่อว่าประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน”^{๘๘}

สาระธรรมสำคัญของอุปมาข้อนี้ก็คือ พระศาสดามีพระประสงค์จะสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องโทษของกามคือ

ก. กามอุปมาเหมือนโครงกระดูก พระพุทธเจ้าทรงอธิบายอุปมาดังกล่าวโดยยกตัวอย่างสุนัขหิวไซยีนอยู่ใกล้เชิงคนฆ่าโค เมื่อเขาโยนเศษกระดูกมา ก็นอนแทะตรงกระดูกนั้น แต่ถึงจะแทะเท่าไร ก็หาทำให้สุนัขหิวกระหายไม่ ยิ่งแทะยิ่งกระหาย^{๘๙}อุปมาโครงกระดูกคล้ายกับกามเสพเท่าไรก็ไม่มีทางอิ่ม ให้ความยินดีเพียงเล็กน้อย ยิ่งเสพก็ยิ่งกระหาย

ข. กามอุปมาเหมือนชั้นเนื้อนั้น ทรงอธิบายเพิ่มเติม โดยใช้ยกตัวอย่างนกแร้ง นกตะกรุม หรือนกเหยี่ยว คาบชั้นเนื้อแล้วบินไป ชरะเดียวกันก็มีฝูงนกแร้ง นกแร้ง นกตะกรุม หรือนกเหยี่ยวบินไปรุมแย่งชั้นเนื้อนั้น ถ้าหากนกแร้ง นกตะกรุม หรือนกเหยี่ยวนั้นไม่รีบปล่อยชั้นเนื้อนั้น ก็อาจจะถูกฝูงนกแร้ง นกตะกรุมหรือนกเหยี่ยวนั้นลุมจิกตีได้รับอันตรายถึงชีวิต^{๙๐}อุปมากามเหมือนเนื้อที่ต้องยึดต้องแย่ง เพราะทุกคนต่างก็ปรารถนาเพื่อตนเอง หากได้สลัดออกก็อาจจะทำอันตรายถึงชีวิตได้

^{๘๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๖/๑๔๘, (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐.

^{๘๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๔๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๕๖-๒๕๗.

^{๙๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๓/๒๙, (ไทย) ๑๓/๔๓/๔๓.

ค. กามอุปมาเหมือนคบเพลิงหญ้า ทรงยกอุปมาเหมือนบุรุษถือคบเพลิงหญ้าที่ไฟติดลูกโชนเดินวนลมไปว่า ถ้าบุรุษนั้นไม่รีบปล่อยคบหญ้าที่มีไฟติดลูกโชนนั้นเสีย คบหญ้าที่ไฟติดลูกโชนนั้นก็จะมีไหม้มือ ไหม้แขน หรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเขา เขาอาจถึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เพราะคบเพลิงนั้นเป็นเหตุ^{๙๑} อุปมา กามเหมือนที่มนุษย์ทั้งหลายยึดครองไว้ในมือ เป็นของร้อนและเผาไหม้ ลุกลามรวดเร็ว หากไม่รีบปล่อยก็อาจถูกเผาเผาได้รับความอันตราย

ง. กามอุปมาเหมือนหลุมถ่านเพลิง ทรงยกอุปมาเปรียบเทียบว่า หลุมถ่านเพลิงใหญ่ลึกชั่วคน แม้จะปราศจากเปลว ปราศจากควัน ผู้ที่ตกลงไปในหลุมถ่านเพลิงก็ย่อมได้รับอันตรายถึงตาย^{๙๒} เปรียบเหมือนคนที่ตกอยู่ในอำนาจของกาม ย่อมถูกความร้อนของกามเผาไหม้ได้รับความทุกข์ทรมานถึงตาย หรือปางตายได้

จ. กามอุปมาเหมือนความฝัน ทรงยกอุปมาเปรียบเทียบว่า “คนฝันเห็นสวน ป่า สถานที่สระโบกขรณี ที่น่ารื่นรมย์เขาตื้นเขินขึ้นมาก็ไม่เห็นอะไรเลย”^{๙๓} สาระธรรมจากอุปมานี้ต้องการสะท้อนให้เห็นความจริงว่า สิ่งที่เป็นความฝันมีอยู่เฉพาะในเวลาที่ยฝันเท่านั้น ครั้นตื่นขึ้นมาทุกอย่างก็สลายไป เปรียบเหมือนกามทั้งหลายที่สัตว์โลกพากันหมกมุ่นลุ่มหลง เมื่ออนิจจัง ทุกขัง อนตตาปรากฏชัดแจ้ง กามเหล่านั้นก็ไร้ความหมาย หมดความหมายไป ในคัมภีร์ขุททกนิกาย จุฬนิทเทสพรรณนาไว้ว่า ปรากฏชั่วเวลาระยะเวลาอันสั้น^{๙๔} กล่าวคือเพียงแค่ตื่นขึ้นก็สลายไปหมดสิ้น

ฉ. กามอุปมาเหมือนของที่ยืมมา โดยธรรมชาติก็ชัดเจนแล้วว่า เป็นของบุคคลอื่น แต่ตนยืมมาใช้ชั่วคราว ถึงเวลาก็ต้องส่งคืนเจ้าของ หรือเจ้าของมาพบเห็นเมื่อใด ก็ย่อมเอากลับคืนตามเดิม ของยืมจึงเป็นของชั่วคราว ทำนองเดียวกันเปรียบเหมือนกามทั้งหลาย ก็เป็นของชั่วคราว ให้สุขก็เพราะตอนที่ตนครอบครอง ครั้นเมื่อสูญเสียไป ก็ย่อมสร้างความทุกข์ ความคับแค้นใจ

ช. กามอุปมาเหมือนผลไม้ค้ำตัน ทรงยกอุปมาเปรียบด้วยต้นไม้ในราวป่านั้นมีผลตกดาษต้น แต่ยังไม่หล่นลงมาเลยสักผลเดียว ชายคนหนึ่งต้องการผลไม้ เห็นต้นไม้ที่มีผลตกนั้น จึงปีนขึ้นต้นไม้แล้วกินพออิ่มและใส่พกให้เต็ม ต่อมา ชายคนที่ ๒ ต้องการผลไม้ถือขวานที่คมกริบเที่ยวแสวงหาผลไม้ เขามาถึงราวป่านั้น เห็นต้นไม้ที่มีผลตกนั้นก็คิดว่า เราไม่รู้จักวิธีขึ้นต้นไม้ ทางที่ดี เราควรจะตัดต้นไม้ที่โคนต้นแล้วกินพออิ่มและใส่พกให้เต็ม เขาจึงตัดต้นไม้ที่โคนต้นถ้าชายคนแรกไม่รีบลงมา ต้นไม้ก็ล้มทับมือเท้าหรืออวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเขาหักได้ เขาอาจถึงตายหรือได้รับความทุกข์ปางตาย เพราะต้นไม้เป็นเหตุ^{๙๕} ข้ออุปมา กามเหมือนผลไม้ค้ำตัน จึงมีสาระธรรมมีความหมายเท่ากับว่า กามนั้นเป็นของสาธารณะ คนที่ได้ครอบครองคนแรก อาจจะมีใจซำน้ำใจ ต้องทุกข์ทรมาน หรืออาจถึงความตาย ถ้าคนที่สองปรากฏกายขึ้น และปรารถนาอย่างเดียวกัน แต่ใช้วิธีการไม่ถูก อาจเทียบได้กับกรณีการประพาศติผิดในกามในศีลข้อ ๔

^{๙๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕/๓๐, (ไทย) ๑๓/๔๕/๔๔.

^{๙๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๕/๑๑, (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๔.

^{๙๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖/๓๐, (ไทย) ๑๓/๔๖/๔๕.

^{๙๔} ขุ.จ. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๗.

^{๙๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๘/๓๑, (ไทย) ๑๓/๔๘/๔๕.

ฉ. กามอุปมาเหมือนเชียงหั้นเนื้อ เชียง คือ ไม้รองสำหรับการสับหั้น มักทำเป็นแผ่นกลมๆ^{๙๖} ใช้หั้นหรือสับเนื้อ ในคัมภีร์ขุททกนิทาย มหานิเทศขยายความว่า เรียกว่าเชียงหั้นเนื้อเพราะเป็นที่รองรับสำหรับการตัด การฟัน^{๙๗} สารธรรมที่ว่าด้วยเชียงหั้นเนื้อคือ กามทั้งหลายนั้นเปรียบเหมือนเมื่อใดคนที่ต้องการหั้นเนื้อ หรือสับเนื้อเชียงก็ถูกหั้น ถูกสับพร้อมๆกันไปด้วย สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ใดตกอยู่ในอำนาจของกามแล้ว ย่อมต้องยอมให้ถูกหั้น ถูกสับพร้อมๆกับความปรารถนานั้นๆ ของจิตอันเนื้อด้วยความนั้น

ญ. กามอุปมาด้วยดอกหหลวง ในขุททกนิทาย มหานิเทศมีข้อความอธิบายเพิ่มเติมว่า กามเปรียบเหมือนดอกหหลวง เพราะเป็นเครื่องที่มแทง^{๙๘} การอุปมากามด้วยดอกหหลวงมีสารธรรมสะท้อนพุทธประสงค์ให้เห็นภาพความจริงของกามว่า เป็นเครื่องที่มแทงจิตใจมนุษย์ตลอดเวลา ทำให้ได้รับความทุกข์ทรมาน

ฎ. กามอุปมาด้วยห้วง ข้ออุปมาด้วยห้วงนี้ ในคัมภีร์อธิบายเพียงแต่ว่า “มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่”^{๙๙}

การที่พระศาสดาทรงยกอุปมาด้วยอสรพิษ ย่อมทำให้เกิดมโนภาพที่ชัดเจนแก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะในสมัยพุทธกาล ภิกษุทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ในป่า เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด และหนึ่งในจำนวนนั้นก็คืองู จะเห็นได้ ในคัมภีร์ปปัญจสูทนี อรรถกถาัมชฌิมนิทาย มีเรื่องราวภิกษุหนึ่งสาธยายมนต์ที่ลานพระเจดีย์เหยียดเท้าไปที่จอบปลวกก็ถูกงูพิษกัด อีกรูปเหยียดเท้าเหยียดเท้าไปที่กลด ก็ถูกงูเห่ากัด^{๑๐๐} สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิทาย ถึงกับแจกแจงรายละเอียดของอสรพิษไว้ ๑,๐๒๔ ชนิด^{๑๐๑}

ค้นหาเหมือนเสาระเนียด มีรูปอุปมาว่า ภิกษุเป็นผู้ถอนเสาระเนียดได้แล้วเป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ละค้นหาได้เด็ดขาดแล้ว ตัตรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ภิกษุเป็นผู้ถอนเสาระเนียดได้แล้วเป็นอย่างไร^{๑๐๒}

เสาระเนียด หมายถึง รั้วที่ใช้ไม้หรือไผ่ปักเรียงรายตลอดเพื่อเป็นแนวรั้วล้อมรอบหมู่บ้าน เมือง หรือค่ายทหารในสมัยโบราณ เสาระเนียดเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคง ดังนั้นในคัมภีร์จึงมักแสดงอุปมาสิ่งที่มีความมั่นคงแข็งแรงเหมือนเสาระเนียดเช่น “ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด”^{๑๐๓} หลักธรรมจากการอุปมาค้นหาให้เหมือนเสาระเนียด ทำให้พิจารณาได้ว่า ค้นหาเป็นปราการอันมั่นคงแข็งแรง ยากที่สัตว์โลกทั้งหลายจะรื้อถอนออกได้ สัตว์โลกทั้งหลายจึงไม่สามารถออกจากวิภวภูจะสงสารไปได้

^{๙๖} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๖, หน้า ๒๑๒.

^{๙๗} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๘.

^{๙๘} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๓/๕, (ไทย) ๒๙/๓/๘.

^{๙๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖, (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๗.

^{๑๐๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๐๘.

^{๑๐๑} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๑/๓๗๒.

^{๑๐๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๑/๒๒๓, (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๒.

^{๑๐๓} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒/๒๔, (ไทย) ๙/๓๒/๑๔.

เรื่องไม่ติดในบ่วงแห่งมาร ในนิวาปสูตร^{๑๐๔} แลเรื่องบ่วงดักสัตว์ของนายพราน ในปาสราสิสูตร^{๑๐๕} ก็เป็นการอุปมาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องด้วย กามคุณ ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง โผฐัพพะ ที่นำปรารถนารักใคร่ชอบใจทำให้สมณพราหมณ์ผู้ติดอยู่ถึงกับความพินาศ เหมือนเนื้อติดเหยื่อล่อ และเนื้อติดบ่วง

(๖) กุศลธรรม, แก่นพระศาสนา

กุศลธรรมทั้งหลายย่อมรวมลงในอริยสังขี เช่นเดียวกับบรอยเท้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมลงในบรอยเท้าช้าง เป็นหลักธรรมจากอุปมาในมหาหัตถิปโทปมสูตร^{๑๐๖}

อริยสังขี คือ ทุกขอริยสังขี ทุกขสมุทัยอริยสังขี ทุกขนิโรธอริยสังขี ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขี

ทุกขอริยสังขี คือ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์ เมื่อไม่ได้สิ่งที่ตนอยากได้ ก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์.

ทุกขสมุทัยอริยสังขี คือ ความพอใจ ความอาลัยความยินดีความชื่นชอบในอุปาทานขันธ ๕

ทุกขนิโรธอริยสังขี คือ การกำจัดความกำหนดด้วยสามารถความพอใจ การละความกำหนดด้วยสามารถความพอใจในอุปาทานขันธ ๕

อุปาทานขันธห้าคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

รูป คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งได้แก่ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม).

ธาตุสี่ ที่อยู่ภายในร่างกายก็มี ธาตุสี่ที่อยู่ภายนอกร่างกายก็มี ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ที่อยู่ภายใน คือ สิ่งที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็ง เป็นของหยาบ เช่น ผม ขน หนัง กระดูก ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ที่อยู่ภายในคือ สิ่งที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ เป็นของเหลว เช่น เลือด มูตร น้ำเหลือง น้ำดี น้ำตา มันชั้น เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ที่อยู่ภายในคือ สิ่งที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของร้อน เช่น สิ่งที่ทำให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย วาโยธาตุ (ธาตุลม) ที่อยู่ภายใน คือ สิ่งที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา เช่น ลมหายใจเข้า ออก ลมที่อยู่ในท้อง ลมที่เล่นไปตามอวัยวะต่างๆ ธาตุสี่ ที่อยู่ภายใน ก็เป็นเช่นเดียวกับธาตุสี่ที่อยู่ภายนอก เมื่อเห็นว่าธาตุทั้งสี่นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่ธาตุสี่ ธาตุสี่ไม่เป็นตนของเรา ย่อมเบื่อหน่ายในธาตุทั้งสี่ ย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่นในธาตุสี่นั้น เมื่อธาตุทั้งสี่เกิดขึ้นได้ ก็หายไปได้ แม้ธาตุสี่ซึ่งอยู่ภายนอก ที่ใหญ่ถึงเพียงนั้น ยังเป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นได้ เสื่อมได้ แปรปรวนไปเป็นธรรมดา ธาตุสี่ที่อยู่ภายในกายที่ค้นหาเข้าไปถือเอาว่าเป็นเรา ว่าของเรา ว่าเรามีอยู่ ที่ตั้งอยู่เพียงชั่วเวลานิดหน่อยนี้ เป็นของไม่เที่ยง เป็นของที่สิ้นไป เป็นของที่มีความเสื่อม เป็นของที่มีความแปรปรวน ไปเป็นธรรมดา เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ตัณหา มานะและทิฏฐิที่ยึดถือในธาตุสี่ที่อยู่ภายในกายนั้นจะไม่เกิดขึ้นเลย หากคนจะดำ จะตัดเพื่อ กระทบกระเทียบ จะเปียดเปียน ให้กำหนดรู้ว่าทุกขเวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัสนี้เกิดขึ้นแล้ว ให้พิจารณาว่า ทุกขเวทนานั้น

^{๑๐๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๑/๒๒๓, (ไทย) ๑๒/๒๖๑/๒๘๔.

^{๑๐๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๒/๒๓๔, (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๙๔.

^{๑๐๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐-๓๐๖/๒๖๒, (ไทย) ๑๒/๓๐๐-๓๐๖/๓๒๙-๓๓๙.

อาศัยเหตุจึงมีได้ ไม่มีเหตุจะมีไม่ได้ ทุกขเวทนานี้อาศัยผัสสะจึงมีได้ เมื่อเห็นว่า ผัสสะเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่า เวทนาเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่า สัญญาเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่า สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ย่อมเห็นว่า วิญญาณเป็นของไม่เที่ยง จิตที่มีธาตุเป็นอารมณ์ย่อมตั้งอยู่ด้วยดี ย่อมหลุดพ้น หากว่าคนจะพยายามทำร้ายตน ให้กำหนดรู้ว่า กายนี้เป็นที่ไปแห่งอาการที่โดนทำร้าย

หากจะมีคนมาตัดอวัยวะของเรา คนที่ยังใจประทุษร้ายพวกโจร ย่อมไม่เป็นผู้ชื่อว่า ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพราะหากเรามีความเพียรที่ไม่ย่อหย่อน มีสติไม่หลงลืม กายเราจะสงบ จะเป็นสภาพไม่กระวนกระวาย จิตจะมีความตั้งมั่น เป็นธรรมชาติมีอารมณ์เป็นอย่างเดียว เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว การประทุษร้ายที่เกิดขึ้นที่กาย ก็จะอยู่เพียงที่กาย นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เราพึงทำให้ได้ ทั้งหมดนี้เป็นหลักธรรมที่ได้จากการวิจัยในอุปาทานุโปเมยในพระสูตรนี้ คือ กุศลธรรมทั้งหมดรวมลงในอริยสัจ ๔

ส่วนประกอบแห่งวิญญาณเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกมากระทบกันหากจักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย มนะ (อายตนะภายใน) ซึ่งเป็นรูปภายในมีอยู่ และรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ (อายตนะภายนอก) ทั้งหลายที่อยู่ภายนอกไม่มาสู่อายตนะภายในนั้น การกำหนดรู้ที่เกิดจากอายตนะภายในและภายนอกเมื่อมาเจอกัน นั้นก็ไม่มี ส่วนประกอบแห่งวิญญาณที่เกิดจากอายตนะภายในและภายนอกกระทบกันก็ยังมีไม่ได้ หากมีอายตนะภายในและมีอายตนะภายนอกเข้ามาสู่อายตนะภายใน แต่ไม่มีการกำหนดรู้เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกมาเจอกัน ส่วนประกอบแห่งวิญญาณที่เกิดจากอายตนะภายในและภายนอกกระทบกันก็ยังมีไม่ได้ เมื่อมีอายตนะภายใน และมีอายตนะภายนอกเข้ามาสู่อายตนะภายใน และมีการกำหนดรู้เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกมาเจอกัน ส่วนประกอบแห่งวิญญาณที่เกิดจากการกระทบกันนั้นจึงมีได้

การถึงความสงเคราะห์ การประชุมกันแห่งอุปาทานชั้น ๕ มีได้ ด้วยประการดังนี้

รูปเป็นอย่างไร รูปนั้น ย่อมถึงความสงเคราะห์ ในอุปาทานชั้น ๕ คือ รูป เวทนาเป็นอย่างไร เวทนานั้น ย่อมถึงความสงเคราะห์ในอุปาทานชั้น ๕ คือ เวทนา สัญญาเป็นอย่างไร สัญญานั้น ย่อมถึงความสงเคราะห์ในอุปาทานชั้น ๕ คือ สัญญา สังขารเป็นอย่างไร สังขารนั้น ย่อมถึงความสงเคราะห์ในอุปาทาน คือ สังขาร วิญญาณแห่งสภาพที่เป็นแล้วอย่างนั้นอันใด วิญญาณนั้น ย่อมถึงความสงเคราะห์ ในอุปาทานชั้น ๕ คือ วิญญาณ. อุปาทานชั้น ๕ ชื่อว่าเป็น ปฏิจจสมุปปันนธรรม

หลักธรรมจากอุปาทานแก่นพระศาสนา

พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง กิ่ง ใบ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แก่น และที่สุดแห่งพรหมจรรย์ชีวิตที่ประเสริฐ (พรหมจรรย์) คือ ตัวพระพุทธศาสนานี้เปรียบได้กับต้นไม้ ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้ คือ ลากสักการะ เหมือน กิ่งใบ ศิล เหมือน สะเก็ดไม้ สมာธิ เหมือน เปลือกไม้ปัญญา เหมือน กระพี้ไม้วิมุติ (ความหลุดพ้น) เป็นแก่นไม้

ผู้ที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อมีความศรัทธา มาบวชในพระพุทธศาสนา ย่อมมีลากสักการะ จะต้องมศีล มีสมาธิ มีปัญญา จึงจะหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงที่อยู่เบื้องหน้าได้ แต่หากผู้ใดมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อมีลากสักการะ มัวหลงในลากสักการะนั้นจน

ประมาท ละเลยไม่สนใจในศีล สมาธิ และปัญญา ผู้นั้นก็ย่อมไม่หลุดพ้นจากกองทุกข์ที่ตนประจักษ์อยู่ ณ เบื้องหน้าได้

แก่นแท้ของพุทธธรรม คือ ความหลุดพ้นพึ่งตนได้ ในสังคมของกัลยาณมิตร ผู้มีชีวิตที่เกื้อกูลกัน

ชีวิตของเราเปรียบได้ดั่งต้นไม้ ที่เริ่มจากเมล็ดพันธุ์เล็ก ๆ ที่ค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นทีละเล็กทีละน้อย จนมีลำต้นที่แข็งแรง ประกอบด้วย กิ่งใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ กระทบไม้ และแก่นไม้ ซึ่งทั้งหมดนี้จะต้องคอยดูแลเอาใจใส่กันและกัน เพื่อให้ลำต้นแข็งแรง สามารถเจริญเติบโตต่อไปได้อย่างแข็งแรง

ผู้ที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อมีความศรัทธา มาบวชในพระพุทธศาสนา ย่อมมีลาภสักการะ จะต้องมศีล มีสมาธิ มีปัญญา จึงจะหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงที่อยู่เบื้องหน้าแต่หากผู้ใดมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อมีลาภสักการะ มัวหลงในลาภสักการะนั้นจนประมาท ละเลยไม่สนใจในศีล สมาธิ และปัญญา ผู้นั้นก็ย่อมไม่หลุดพ้นจากกองทุกข์ที่ตนประจักษ์อยู่ ณ เบื้องหน้าได้

ดังนั้น ผู้ใดที่ต้องการจะหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง (แก่นไม้) เมื่อตนเองเป็นผู้มีลาภสักการะอยู่แล้ว (กิ่งใบ) ก็อย่าหลงประมาทว่าตนมีลาภสักการะแล้ว ผู้นั้นก็ต้องเป็นผู้มีศีล รักษาศีล (สะเก็ดไม้) เป็นผู้มศีลสมาธิ ระลึกรู้ตนได้ว่าตนกำลังทำอะไรอยู่ (เปลือกไม้) และจะต้องเป็นผู้มีปัญญา ใช้ปัญญาในการตัดสินใจอย่างรอบคอบ (กระทบไม้) เมื่อผู้ใดกระทำได้เช่นนี้ มีองค์ประกอบตามข้างต้นนี้ แสดงว่าผู้นั้นย่อมถึงความหลุดพ้นจากกองทุกข์ (แก่นไม้) อย่างแน่นอน

ชีวิตของเราเปรียบได้ดั่งต้นไม้ ที่เริ่มจากเมล็ดพันธุ์เล็ก ๆ ที่ค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นทีละเล็กทีละน้อย จนมีลำต้นที่แข็งแรง ประกอบด้วย กิ่งใบ สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ กระทบไม้ และแก่นไม้ ซึ่งทั้งหมดนี้จะต้องคอยดูแลเอาใจใส่กันและกัน เพื่อให้ลำต้นแข็งแรง สามารถเจริญเติบโตต่อไปได้อย่างแข็งแรง

มนุษย์เราก็มองกันเมื่อมีความต้องการความหลุดพ้นจากความทุกข์ ผู้นั้นก็ต้องยึดหลักมหาสารโปรปสูตร คือผู้ที่มีลาภสักการะอยู่แล้ว จะต้องมศีล มีสมาธิ มีปัญญา จึงจะหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ หากผู้ใดคิดว่าตนเป็นผู้มีลาภสักการะอยู่แล้ว และได้ละเลยหรือประมาทศีล สมาธิ และปัญญา ผู้นั้นก็ย่อมไม่สามารถหลุดพ้นจากกองทุกข์ที่อยู่เบื้องหน้าได้เช่นกัน

ทุกสิ่งทุกอย่างต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงจะสามารถดำรงอยู่ได้ มนุษย์เราก็มองกัน จะต้องมีพึ่งพาอาศัยผู้อื่นอย่างเกื้อกูลกัน เพื่อให้สามารถอยู่ได้ แต่ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจะสอนให้มนุษย์เราพึ่งพาตนเองก่อน จึงจะไปพึ่งพาผู้อื่น เพราะตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ซึ่งดีที่สุด

ดังพระสูตรใน มหาสารโปรปสูตร ที่สอนให้คนเราหลุดพ้นจากทุกข์ได้ด้วยตนเอง เพราะผู้ที่หลุดพ้นจากทุกข์ จะต้องเป็นผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นที่ตั้งจึงจะหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ จงอย่าหลงอยู่ในลาภสักการะที่ตนมีอยู่ เพราะนั่นไม่ใช่สิ่งที่ยั่งยืนถาวร จะต้องมวันเสื่อมลงสักวันหนึ่ง ซึ่งอาจจะเสื่อมได้ทั้งจากตนเองและผู้อื่นเป็นผู้กระทำ

๔.๙ เปรียบเทียบหลักธรรมที่ได้จากอุปมาอุปไมยในโอปัมมวรรค

หลักธรรม	อุปมาอุปไมย
๑.วิธีระงับความโกรธ	ทำจิตใจให้เหมือนแผ่นดิน อากาศ แม่น้ำ และกระสอบถุงหนังแมว
๒.เรื่องการศึกษาธรรม	เรียนธรรมไม่พิจารณาความหมาย เป็นการเรียนธรรมเพื่อข่มขู่ผู้อื่นไม่ได้รับประโยชน์ กลับได้โทษเหมือนจับงูผิดวิธี เรียนธรรมไต่ตรงเนื้อหาด้วยปัญญาเป็นการเรียนธรรมถูกวิธีได้รับประโยชน์ เหมือนการจับงูถูกวิธี และธรรมะเพื่อสลัดออกจากทุกข์มิใช่เพื่อยึดถือ เหมือนแพที่นำไปถึงฝั่ง
๓.เรื่องการปฏิบัติธรรม	ผู้ปฏิบัติ พิจารณาร่างกายเหมือนจอมปลวก ที่พื้นคว้น คือความนึกคิดกลางคืน มีเปลวไฟเหมือนทำงานในกลางวันตามที่คิดในกลางคืน ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเหมือนพราหมณ์ผู้สอนนักปฏิบัติ โดยใช้เสียมคือปัญญา ขุดด้วยความเพียร ซึ่งลึ้มสลักคือความโกรธ ไม่หลงในทางสองแพร่งคือวิจิกิจฉา ทิ้งผ้ากรองน้ำต่างคือนิเวรณ พิจารณาแล้วปล่อยเต่าคือขันธ ๕ ไม่ยุ่งกับมิดและเชียงหันเนื้อคือกามคุณ ละวางขึ้นเนื้อคือนันทิราคะ ถึงนาคที่เป็นจุดหมายคือพระอรหันต์
๔.เรื่องจุดหมายของการประพัตติพรหมจรรย์	จุดหมายของการประพัตติพรหมจรรย์ไม่ใช่วิสุทธิ ๗ แต่คืออนุปาทาปรินิพพาน เหมือนจุดหมายของพระเจ้าปเสนทิโกศลเมื่อประทับอยู่เมืองสาวัตถี มีพระราชกรณียกิจด่วนที่เมืองสาเกตุ ระหว่างเมืองสาวัตถีและเมืองสาเกตุดำเนินถึง ๗ คันฯ ไม่ใช่จุดหมายของพระราชกรณียกิจแต่เป็นประตูเมืองสาเกตุเป็นจุดหมายของการเดินทาง
๕.เรื่องโทษของกาม	<p>๑. กามเปรียบเหมือนสุนัขหิวแทะหอนกระดุกเปื้อนเลือด คือ ยิ่งแทะ ยิ่งเหนียว อร่อยแต่ไม่เต็มอิ่ม เหมือนความสุขทางเนื้อหนัง ไม่เคยอิ่มจริงๆสักที สุขแค่ประเดี๋ยวประด๋าว แล้วก็หิวกามอีก</p> <p>๒. กามเปรียบเหมือนขึ้นเนื้อที่แรงหรือเหยี่ยวคาบบินมา คือ ต้องถูกแย่งชิงโดยนกกาตัวอื่น ต้องต่อสู้ปกป้องตลอดเวลา มีทรัพย์มากก็กลัวโจรแย่งชิง มีคนรักก็ต้องคอยหึงหวง ยิ่งสวย ยิ่งหล่อก็ยิ่งมีคนอยากแย่งชิง</p> <p>๓. กามเปรียบเหมือนคนถือคบเพลิงที่ทำด้วยหญ้าลูกไฟลงเดินทวนลมไป คือ ถือได้ไม่นานก็ต้องทิ้งไป มิฉะนั้นจะไหม้มือ แถมถูกควีนไฟรมเอาตลอดเวลาที่ถือ เหมือนยศถาบรรดาศักดิ์ มีไว้ก็เหนื่อยในการรักษา กลัวคนเลื้อยจากเก้าอี้ ต้องเอาใจเจ้านาย เอาใจประชาชน แต่สุดท้ายก็ต้องสละทั้งหมด</p> <p>๔. กามเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันร้อนแรง คือ ที่ใดมีรัก ที่นั่นก็มีทุกข์ ใจเหมือนไฟเผาผลาญตลอดเวลา รักมากก็ทุกข์มาก</p> <p>๕. กามเปรียบเหมือนความฝัน คือ เห็นแต่ความสุข แต่ไม่เคยพบจริงๆ เหมือนชีวิตคู่ที่วาดหวังจะมีความสุขข้างเดียว แต่พอพบความจริง กลับเป็นเรื่องที่เหน็ดเหนื่อยลำบากในการครองเรือน</p>

	<p>๖. กามเปรียบเหมือนสมบัติที่ยืมเขามา คือ กามไม่อยู่กับเราตลอด มันแปรปรวนไปเป็นธรรมดา หมดบุญก็ครอบครองไม่ได้</p> <p>๗. กามเปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีผลตกอยู่ในป่า คือ ใครผ่านไปมาก็เข้ามาเด็ดผลหักกิ่งตามใจชอบ ใครเป็นเจ้าของก็ต้องลำบากในการระวังรักษา</p> <p>๘. กามเปรียบเหมือนเชียงสับเนื้อ คือ ชีวิตทุกข์ต้องถูกโขกสับตลอดเวลา ลำบากในการหาทรัพย์ กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ</p> <p>๙. กามเปรียบเหมือนหอกและหลาว คือ ไปเกี่ยวข้องกับประสพทุกข์สาหัสใจเหมือนโดนทิ่มแทง ทุกข์เพราะรัก ทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ล้วนเจ็บปวดสาหัส</p> <p>๑๐. กามเปรียบเหมือนห้วงพิช คือ กามมีภัยมาก ไม่ระวังอาจถูกฉกกัดถึงตายได้ กามนำภัยมาสู่ตน เช่น ดิตเอดส์นำไปสู่อับอาย เป็นต้น</p>
๖.เรื่องกุศลธรรม	“รอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายรวมลงในรอยเท้าช้าง ฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหลายรวมลงในอริยสัจ ๔ ฉะนั้น”
๗.แก่นพระศาสนา	<p>๑) ลากสักการะและชื่อเสียง เปรียบเหมือนกิ่งและใบไม้</p> <p>๒) ศิล เปรียบเหมือนสะเก็ดไม้</p> <p>๓) สมာธิ เปรียบเหมือนเปลือกไม้</p> <p>๔) ปัญญา เปรียบเหมือนกระพี้ไม้</p> <p>๕) อกุปปา เจโตวิมุตติ เปรียบเหมือนแก่นไม้</p>

๔.๓ วิเคราะห์ด้านผลลัพธ์

๔.๓.๑ ผู้ฟังที่เป็นนักบวช

ในโอปัมมวรรคสรุปผู้ฟังได้ ๒ จำพวกใหญ่ๆด้วยกันคือ นักบวชในพระพุทธศาสนาและนักบวชนอกพระพุทธศาสนา

(๑) นักบวชในพระพุทธศาสนา

นักบวชหรือภิกษุ ตามความหมายในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงได้ให้ความหมายคำว่าภิกษุในประการต่าง ๆ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ ภิกษุ หมายถึง (๑) เป็นผู้ขอ เป็นผู้ประพฤติภิกขาจริยวัตรเป็นผู้ทรงผินผ้าที่ถูกทำลายแล้วเป็นโดยสมญา เป็นโดยบัญญัติเป็นผู้อุปสมบทแล้วด้วยเอทธิภิกษุเป็นผู้อุปสมบทแล้วด้วยไตรสรณคมน์ เป็นผู้เจริญเป็นผู้มีสารธรรมเป็นพระเสขะเป็นพระอเสขะเป็นผู้อันสงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมอันไม่กำเริบควรแก่ฐานะบรรดาภิกษุเหล่านั้นภิกษุที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมอันไม่กำเริบควรแก่ฐานะ^{๑๐๗} (๒) ผู้เห็นภัยในวิภวภูมิจึงสงสาร (๓) ผู้สารรวมกาย วาจา ใจ ใช้ชีวิต สันโดษ^{๑๐๘}(๔) ผู้อยู่

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๖๗/๑๓๗, (ไทย) ๑๓/๑๖๗/๑๘๗.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๖๒/๘๐, (ไทย) ๒๕/๓๖๒/๑๔๖.

เรียบง่าย มีชีวิตสงบสุข มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ต่อชาวโลก^{๑๐๙}(๕) ผู้มีจิตไม่โศก^{๑๑๐}(๖) ผู้ทำลายธรรม ๗ ประการได้แล้ว (๗) ผู้ควรแก่คำชมว่า “ผู้เข้าถึงพระนิพพานด้วยตนเอง” (๘) ผู้ไม่มีความทุกข์และเพลิดเพลีน (๙) เป็นเนื่อนาบุญอันเลิศ ควรแก่การถวายทาน (๑๐) ผู้สรวมกายและใจ ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ยินดีในการเจริญกรรมฐาน (๑๑) ผู้ไม่ยินดีในตัณหาแห่งการครองเรือนภิกษุ นั้นเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา อีกทั้งยังเป็นตัวแทนในการนำเอาคุณงามความดีแห่งธรรมนั้นไปสู่ผู้คนประชาชนทั้งหลายเป็นอันสำเร็จประโยชน์อย่างมาก เช่น ทำให้ผู้คนที่ทั้งหลายรู้จักความสุข หรือได้รู้จักวิถีการที่จะดับทุกข์และนำไปสู่ความสุข เช่น พระยสกุลบุดร ก่อนท่านจะได้บรรลุพระอรหันต์ ท่านก็เป็นปุถุชนมาก่อน ครั้นเจอความทุกข์ก็รู้วิธีที่จะออกจากทุกข์ และได้พบพระพุทธเจ้า พระยสกุลบุดรจึงได้บรรลุพระอรหันต์ผล จึงสามารถสรุปได้ว่า ในการเผยแผ่พระศาสนาภิกษุถือว่าเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากเพราะหากแต่ลำพังพระองค์เองในการ เผยแผ่พระศาสนาอาจใช้เวลามากในการแผ่กระจายให้เป็นวงกว้างหากแต่ ได้สาวกหรือผู้ช่วยเพิ่มก็อาจทำให้การเผยแผ่นั้นแผ่กระจายเป็นวงกว้าง ได้เร็ว และภิกษุยังเป็นตัวแทนในการนำเอาคุณงามความดีเผยแผ่สู่สังคม แม้ว่าภิกษุในพระพุทธศาสนาบางกลุ่มหรือบางรูปนั้นยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ แต่ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า

ประเภทของภิกษุ

ในพระพุทธศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ทรงแบ่งประเภทของภิกษุ ออกเป็น ๒ ประเภทคือ ภิกษุที่เป็นเสขะ ๑ และ ภิกษุที่เป็นอเสขะ ๑ ซึ่งภิกษุทั้งสองประเภทนี้ จะมีคุณสมบัติที่แตกต่างกัน แต่ไม่ว่าอย่างไร ทั้งสองประเภทก็ยังได้ชื่อว่า เป็นพระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเช่นกัน ดังที่จะได้กล่าว ต่อไปนี้

๑) พระเสขะ คือ ภิกษุที่เป็นผู้ยังต้องศึกษาอยู่ตั้งพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ที่เรียกว่า “เสขะ” เพราะยังต้องศึกษา ศึกษาอะไร คือ ศึกษาอภิสัสสิกขาบ้าง อภิจิตตสิกขาบ้าง อภิปญญาสิกขาบ้าง ภิกษุที่เรียกว่า เสขะ เพราะยังต้องศึกษาแล” อันได้แก่^{๑๑๑}๑.พระโสดาบันคือ ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค เดินทางถูกต้องอย่างแท้จริง หรือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทาได้พอประมาณในสมาธิ และทาได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ๒.พระสกทาคามีคือผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะกำจัดทุกข์ได้สิ้น เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทาได้พอประมาณในสมาธิ และทาได้พอประมาณในปัญญา นอกจากจากละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้แล้ว ยังทาราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางลงด้วย ๓.พระอนาคามี คือผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาเกิดอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทาได้บริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทาได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้อีก ๒ ข้อคือ กามราคะ และปฏิฆะ (รวมเป็นละยังโยชน์เบื้องต้นได้ครบ ๕ ข้อ)

^{๑๐๙} คุรยละเอียดใน พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๙/๑๓๔, (ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๘.

^{๑๑๐} คุรยละเอียดใน พ.ธ. (บาลี) ๒๔/๓๖๗/๘๑, (ไทย) ๒๕/๓๖๗/๑๔๘.

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๖.

๒) พระอเสขะ คือ ภิกษุที่ไม่ต้องศึกษา เพราะเป็นผู้รู้ชัด เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญาในอินทรีย์ ๕ ประการ และอินทรีย์ ๖ ประการ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ภิกษุผู้เป็นอเสขะในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการซึ่งมีคติ มีความเป็นเลิศ มีผล และมีที่สุด เธอยังไม่ถูกต้องด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภุมิ รู้ชัดว่า “เราเป็นพระอเสขะ” เป็นอย่างนี้แล”^{๑๑๒} “อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นอเสขะย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๖ ประการ คือ จักขุอินทรีย์ ๑ โสตินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายอินทรีย์ ๑ มนินทรีย์ ๑ เธอรู้ชัดว่า “อินทรีย์” ๖ ประการนี้จักดับทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมดทุกอย่างไม่เหลือโดยประการทั้งปวง และอินทรีย์ ๖ ประการอื่นก็จักไม่เกิดในภพไหน ๆ เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภุมิ รู้ชัดว่า “เราเป็นพระอเสขะ เป็นอย่างนี้แล”^{๑๑๓} อันได้แก่ พระอรหันต์^{๑๑๓} คือ ผู้ที่หักกาแพงแห่งสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้งสามคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ละสังโยชน์เบื้องสูงได้อีกทั้ง ๕ ข้อ (รวมเป็นละสังโยชน์หมดทั้ง ๑๐) คือ รупราคะ อรูปราคะ มานะ อุททัจจะ และอวิชชา

(๒) นักบวชนอกพระพุทธศาสนา

นักบวชในชมพูทวีปแบ่งประเด็นศึกษานักบวชนอกพระพุทธศาสนาเป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ พราหมณ์ เจ้าลัทธิทั้ง ๖ ชฎิล ปริพาชก ดังนี้

๑) พราหมณ์

พราหมณ์คือนักบวชที่ดำเนินชีวิตตามแบบไตรเพทแบ่งออกเป็น ๔ ช่วงวัย เรียกว่า “ อาศรม”^{๑๑๔} อันได้แก่ พรหมจารินคือยังเป็นผู้ศึกษาผู้ที่ยังไม่ได้แต่งงาน คฤหัสถ์ คือผู้ที่แต่งงานแล้วเป็นผู้ครองเรือน วานปรสธคือผู้ที่ออกไปอยู่ป่า และสันยาสีคือผู้ที่ถือเพศนักบวชหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิกษุ^{๑๑๕} อีกประการที่ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะลอยธรรม ๗ ประการ อันได้แก่ สักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ

๒) เจ้าลัทธิทั้ง ๖

ในสมัยพุทธกาลผู้ที่มีบทบาทและความสำคัญในสังคมและได้รับการยอมรับยกย่องให้เป็นคนดี เพราะเป็นผู้บวชมานาน และมากด้วยประสบการณ์ มีทั้งหมด ๖ คนคือ ๑. ปุณณะกัสปะ^{๑๑๖} ปุณณะกัสปะ เป็นลูกทาสที่เกิดมาครบจนวนคนที่ ๑๐๐ จึงได้ชื่อว่า ปุณณะ หมายถึงผู้เกิดมาครบจนวนร้อย เขาหนีเจ้านายไปบวชเป็นนอเจลก (เปลือยกาย) อ้างว่ารู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสัพพัญญู

^{๑๑๒} ส.มหา. (บาลี) ๑๙/๕๒๓/๒๐๑, (ไทย) ๑๙/๕๒๓/๓๓๘.

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๘๖.

^{๑๑๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙๖.

^{๑๑๕} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ -ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔๓.

^{๑๑๖} สมิตธิพล เนตรนิมิต, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, รายงานวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๖๙-๗๐.

บั้นปลายชีวิต เขาใช้เชือกผูกคอกับถ่วงทรายกระโดดน้ำฆ่าตัวตายอีกแหล่งหนึ่ง อ้างว่า ปุณณะ (ปุณณะ= เต็มเปี่ยม) หมายถึงคนมีปัญญามาก มีปัญญาเต็ม บวชเป็นอเจลกเปลือยกายได้ประกาศว่า ไม่เชื่อเรื่องความดีความชั่ว ถือว่าสิ่งที่ทำแล้วแล้วกันไป ไม่มีใครต้องรับผิดชอบ โลกนี้มีแต่เหตุบังเอิญ เขาเชื่อวิธีทรมาณตน ถือคติพจน์ว่า โลกเที่ยงแท้ โลกขาดสูญ มีทั้งความเที่ยงแท้และมีความดับสูญ หรือไม่มีสิ่งใดเลยร่างกายกับวิญญาณเป็นสิ่งเดียวกัน ลัทธิของปุณณะก็สปะ เป็นสุขาธรรมนิยม (Hedonism) ถือว่าสุขาธรรมเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดหรือเป็นความดีสูงสุดของชีวิตสอนให้บุคคลมุ่งแสวงหาความสุขทางผัสสะหรือโลกียสุขในชีวิตปัจจุบัน ๒. มักขลิโคศาละ^{๑๑๗} มักขลิ เป็นเจ้าลัทธิอาชีวก ทายาทอาชีวกลำดับที่ ๓ สืบต่อจาก นันทะวัจนะ และกิสะสัมภิงจะ มักขลิเกิดในคอกวัวที่ตำบลสาละ เมืองสาวัตถี เชนระบุชื่อบิดาของมักขลิ คือ มังคลิก มารดา คือ ภัททา บิดาเป็นช่างแกะสลัก เมื่อมารดาครรภ์แก่ใกล้คลอดชวนสามีไปยังหมู่บ้านศรวณะ ขณะบิดากำลังจัดเตรียมที่พัก มารดาหลบฝนอยู่ในคอกวัวของภทูลคหบดี จึงคลอดบุตรในคอกวัว วันหนึ่ง มักขลิเดินถือหม้อน้ำอย่างทำเหยียบไปบนหนทางที่มีหล่มเลน เจ้านายบอกให้ระวังลื่นหกล้ม แต่เขาผลอลื่น ด้วยความกลัวเจ้านายดุจึงวิ่งหนี เจ้านายวิ่งตามไปถอดชายผ้าถุง เขารีบลุกขึ้นหนีทั้งไม่มีผ้าถุง ตั้งสำนักเป็นนักบวชเปลือยกาย อ้างว่ารู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสัพพัญญู มักขลิเคยนับถือปารศวนารถผู้วานาครณธ์ มักขลิเที่ยวเร่ร่อนอยู่ ๑๒ ปี พบกับนิครนถ์นาฏบุตรที่ปถิมยุมิ เมืองนาลันทา อยู่กับนิครนถ์นาฏบุตร ๖ ปี ต่อมาขัดแย้งกันจึงแยกไปตั้งสำนักที่บ้านของช่างหม้อชื่อฮลาฮลา สมณนามของมักขลิ คือ ชินะกามะล (pseudo - Jina) พระเจ้าปเสนทิโกศล เมืองสาวัตถี ทรงให้ความอุปถัมภ์มักขลิ ทัศนคติของมักขลิ คือสรรพสิ่งในโลกถูกกำหนดไว้แน่นอนตายตัว มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิดหลายร้อยชาติ แต่มีกำหนดแน่นอน กรรมเป็นเพียงมายาความบริสุทธิ์เป็นสิ่งข้ามภพ ข้ามชาติ เขาถือคติว่าความเพียรของมนุษย์เป็นสิ่งไร้ผล ซึ่งตรงข้ามกับพุทธพจน์ที่ว่าคนจะพ้นทุกข์ได้เพราะความเพียร หลักคำสอนของมักขลิ คือ มหานิมิต และมรรคได้แก่ การร้องเพลงกับการเต้นระบำมักขลิโคศาละเชื่อความบริสุทธิ์ในสังสารวัฏ (สังสารสุทธิ) เขาเชื่อว่าเมื่อสิ้นมหากัปไปได้ ๘ ล้าน ๔ แสนครั้ง ทั้งคนโง่และคนฉลาดจะสิ้นทุกข์ มหากัปหนึ่งมีเวลายาวนานเปรียบว่าทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำหยดน้ำหยาดหนึ่งไปจากสระใหญ่ด้วยปลายหญ้าคาจนทำสระใหญ่ไม่มีน้ำได้ถึง ๗ ครั้ง ลัทธิของมักขลิโคศาละ เป็นนียัตินิยม (Determinism) ถือว่าสิ่งทั้งหลายในจักรวาลเป็นไปตามกฎตายตัว เจตเจตของมนุษย์ไม่เป็นไปโดยอิสระ แต่ถูกกำหนดโดยภาวะทางจิตและทางวัตถุ ๓. อชิตะเกสกะมพล^{๑๑๘} อชิตะห่มผ้ากัมพลทำมาจากเส้นผมมนุษย์จึงมีชื่อว่าเกสกะมพลเขาอ้างว่ารู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสัพพัญญู เขาสอนไม่ให้เชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว ไม่ให้เชื่อโลกนี้ ไม่ให้เชื่อว่ามีโลกหน้า สอนว่าโลกว่างเปล่า ไม่มีใครมีบุญคุณต่อกัน ไม่มีบิดามารดา มีแต่ ชาติดิน น้ำ ไฟ ลม ที่มารวมกัน เมื่อธาตุทั้ง ๔ แยกสลาย ดินกลับคืนสู่ดิน น้ำกลับคืนสู่ น้ำ ไฟกลับคืนสู่ไฟ ลมกลับคืนสู่ลม เขาเชื่อว่าสรรพสิ่งสาบสูญ ถือว่าชีวะ(วิญญาณ) ก็อันนั้นร่างกายก็อันนั้น (ต ชิว ต สรีร) สอนเหมือนพวกจรวากที่บอกให้รีบดื่ม รีบกิน รีบเที่ยวเตร่ วันต่อไปเราอาจตายเสียก่อน สมณนามของอชิต คือ (Indian Democritus) เขาสอนว่ายามที่เกิดมาครั้งเดียวมีชีวิตก็ควรรีบหาความบันเทิงให้เต็มที่ลัทธิของอชิตะเกสกะมพล เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ถือว่า

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๗๑-๗๒.

^{๑๑๘} สมิตธิพล เนตรนิมิต, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, หน้า ๗๒-๗๓.

ความสุขทางกายเป็นสิ่งที่มีความสูงที่สุดของชีวิตคำสอนของอชิตะ เปรียบเหมือนผ้ากำพลซึ่งไม่มีราคากลิ่นเหม็น เนื้อหยาบ ฤดูหนาวก็เย็น ฤดูร้อนก็ร้อน หากความดีอะไรไม่ได้ ๔. ปกฤษะกัจจายณะ เป็นบุตรของหญิงหม้าย เกิดใต้ต้นปฤษะ(กุ่มบก) ได้ชื่อตามต้นไม้ เขาพิการหลังค่อมมาแต่กำเนิด เมื่อพ่อเลี้ยงเสียชีวิตจึงไปบวช เขาเป็นนักปธานนิยมเก่าแก่ที่สุด เขาไม่ยอมสัมผัสน้ำเย็นเพราะกลัวทารายสัตว์เล็ก ๆ ในน้ำ อ้างว่ารู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสัพพัญญู สมญานามของปฤษะ คือ (Empedocles of India) เขาเชื่อว่าการใช้อาวุธตัดศีรษะมนุษย์ ยังไม่มีใครฆ่า เป็นแค่เพียงปรากฏการณ์ที่สิ่งมีคอนผ่านสภาวะไปเท่านั้น เขารังเกียจน้ำเย็นไม่กล้าเดินข้ามสะพานหรือย่างกรายเข้าไปใกล้ที่ชื้นแฉะ เพราะกลัวเสื่อมเสียข้อวัตรปฏิบัติลัทธิของปฤษะกัจจายณะ เป็นปธานนิยม (Atomism) ถือว่าสิ่งต่างๆ เกิดจากการรวมตัวของปธาน ซึ่งเป็นส่วนย่อยที่เล็กที่สุด และแบ่งออกไม่ได้ ถ้าเข้าใจส่วนย่อยแต่ละส่วนซึ่งประกอบกันเป็นส่วนรวมก็จะเข้าใจส่วนรวมได้ ๕. นิครนถ์นาฏบุตร ตำนานของนิครนถ์มีมาก่อนสมัยพระเจ้าเวท เรียกเจ้าลัทธิของนิครนถ์ว่า ติตถังกร ติตถังกร คนแรกคือ ฤศภเทพนิครนถ์เป็นกลุ่มผู้ไม่เชื่อถือพระเจ้าที่สูงสุด ศาสตราจารย์เฮอ์แมนน์ ยาโคบปี (Hermann Jacobe) อ้างเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ว่าปารศวนารถคือเจ้าลัทธินิครนถ์คนแรกลัทธิของนิครนถ์นาฏบุตร นิครนถ์ปฏิบัติจุดยามสังวรธรรม ถือความสรวรรวมระวางด้วยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) เว้นน้ำดิบทุกอย่าง (๒) ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง (๓) ล้างบาปทุกอย่างและ (๔) รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป ๖. สัญชัยเวลัฏฐบุตร สัญชัยเกิดในตระกูลทาส เป็นบุตรของช่างไม้ ที่ศีรษะของเขามีปมใหญ่ขนาดกำมือ สมญานามของเขาคือ (Pyrrho of India) เขาอ้างตนว่ารู้ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสัพพัญญู มีความเชื่อว่าโลกนี้ไม่มีใครรู้สัจจะ เขาไม่สอนอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน ทั้งไม่ยืนยันเรื่องใดเลย มีวาทีลปพุทธรอดตัวไปได้ทุกครั้งเหมือนปลาไหล (อมราวีกเขปวาท) จริยธรรมของสัจชัย ได้แก่ อวิรุทธกะ เหตุที่ไม่กล้ายืนยันเพราะเขากลัวพูดเท็จ เกรงว่าจะมีผู้เชื่อเป็นจริงเป็นจัง กลัวถูกซักถาม เพราะตนเองไม่รู้อะไรจริงจึงอุปติสสปริพาชก โกลิตปริพาชก สุปปียปริพาชก ที่มมขปริพาชกหลานของพระสารีบุตร (ฝ่ายเชื่อว่าปธานของสัจชัย) นิสัยตลบตะแลง บางครั้งเขายอมรับทุกอย่าง บางครั้งไม่ยอมรับอะไรเลย (สพพเม นกขมต) เคยเป็นศิษย์ของสัจชัย นิครนถ์นาฏบุตรนาวิธการ (สยาทวาท) นี้ไปจากสัจชัยเวลัฏฐบุตร ลัทธิของสัจชัยเป็นอไถยนิยม (Agnosticism) ถือว่ามีความรู้บางอย่างที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงได้เจ้าลัทธิทั้ง ๖ ที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นเจ้าลัทธิที่มีบทบาทและความสำคัญต่อการแสวงหาโมกขธรรมที่นำไปสู่ชีวิตของการนักรบวชเป็นอย่างมาก และยังเป็นผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาล ได้เผยแผ่แนวคิดคำสอนของสำนักตนสู่สังคมในชมพูทวีปนี้ ดำเนินชีวิตอยู่ในรูปแบบการตั้งสำนักสอนศิษย์โดยอาศัยพึ่งพาความอุปถัมภ์ผู้ที่มีความศรัทธาเลื่อมใส

(๓) ชฎิล

ชฎิลคือ นักบวชที่ เหล้ามมุ่นเป็นมายุสูงขึ้น มักถือลัทธิบูชาไฟ บางครั้งจัดเข้าในพวก ฤๅษี^{๑๑๙} ซึ่งมีเรื่องราวปรากฏตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จไปโปรด ชฎิล ๓ พี่น้อง คือ “สมัยนั้นชฎิลเหล่านั้นต้องการจะบาเรอไฟ แต่ไม่อาจจะฝ่าไฟได้ครั้งนั้น ชฎิลเหล่านั้นได้มีความคิดตั้งนี้ว่า “การที่พวกเราไม่อาจจะฝ่าไฟได้ คงเป็นอิทธานุภาพของพระมหาสมณะโดยไม่ต้องสงสัยเลย” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอูรุเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ พวกชฎิลจงฝ่าไฟเถิด”ชฎิลอูรุเวลกัสส

^{๑๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗๙.

ปะทูลรับพระดำรัสว่า “ข้าแต่มหาสมณะ พวกชฎิลจงผ่าฟืน” ชฎิลทั้งหลายได้ผ่าฟืน ๕๐๐ ท่อน โดยการผ่าครั้งเดียวเท่านั้นขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอำนาจพามากจริง ถึงกับให้พวกชฎิลผ่าฟืนได้”^{๑๒๐}

(๔) ปริพาชก

ปริพาชกคือ นักบวชนุ่งผ้าผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนาและ^{๑๒๑} ผู้ของนักบวชประเภทนี้เช่น สัตถุชัยปริพาชกหรือ สัตถุชัยเวฬุบุตร มีความเชื่อว่า โลกนี้ไม่มีใครรู้สัจจะ^{๑๒๒}

๔.๓.๒ ผู้ฟังที่เป็นฆราวาส

ผู้ฟังที่เป็นฆราวาส มี ๒ จำพวกคือ ฆราวาสที่เป็นอุบาสก และฆราวาสที่เป็นสาวกของนักบวชนอกพระพุทธศาสนา

(๑) ฆราวาสที่เป็นอุบาสก

อุบาสกคือผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย ในพระพุทธศาสนานั้น อุบาสกและอุบาสิกาจัดเป็นสาวกอีกกลุ่มหนึ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญในฐานะเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา อุบาสกและอุบาสิกามีความสำคัญอย่างไร ใครคืออุบาสกและอุบาสิกาคนแรก พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาгал อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ ๓ อธิบายไว้ตามลำดับว่า

อุบาสก เป็นคำที่ใช้เรียกชายผู้อยู่ใกล้พระรัตนตรัย หมายถึง คฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนผู้ชายที่ประกาศศอกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่ฟังที่ระลึก

อุบาสกคู่แรกในพระพุทธศาสนา คือ ตปุสสะกับภัสลิกะ จัดอยู่ในประเภทเทเวจาจิกะ แปลว่า ผู้มีวาจา ๒ หมายถึง ผู้เปล่งวาจาพระรัตนตรัย ๒ รัตนะ คือ พระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นที่ฟังที่ระลึก เนื่องจากเวลานั้นพระพุทธเจ้าเพิ่งตรัสรู้ ยังไม่มีภิกษุ

ต่อมาเมื่อมีภิกษุบริษัทเกิดขึ้น อุบาสกผู้มีศรัทธาเลื่อมใสก็จะเปล่งคำขอถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่ฟังที่ระลึก และเรียกอุบาสกประเภทนี้ว่า เทเวจาจิกะ แปลว่า ผู้มีวาจา ๓ หมายถึง ผู้เปล่งวาจาพระรัตนตรัย ๓ รัตนะเป็นที่ฟังที่ระลึก บิดาของพระยสะเป็นอุบาสกคนแรกของประเภทนี้

นอกจากนี้ ยังมีการค้าขาย ๕ อย่าง ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกต้องไม่ทำ คือ การค้าขายคัสตรา การค้าขายสัตว์มีชีวิตรวมทั้งมนุษย์ การค้าขายเนื้อสัตว์ การค้าขายของมีเงินเมา และการค้าขายยาพิษ

อุบาสิกา เป็นคำที่ใช้เรียกหญิงผู้อยู่ใกล้พระรัตนตรัย หมายถึง คฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนผู้หญิงที่ประกาศศอกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่ฟังที่ระลึก ซึ่งมารดาและภรรยาเก่าของพระยสะเป็นอุบาสิกาคู่แรกและอยู่ในประเภทเทเวจาจิกะ

^{๑๒๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๔๖/๔๑, (ไทย) ๔/๔๖/๕๘.

^{๑๒๑} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๑๘๔, (ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๔.

^{๑๒๒} สมิตธิพล เนตรนิมิต, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, รายงานวิจัย, หน้า ๗๕-๗๖.

๔.๔ วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตรธรรมในโอปัมมวรรค

ผลในการใช้อุปมา ก็เพื่อยังถึงเป้าหมาย ๓ ระดับ คือ เป้าหมายเบื้องต้น เป้าหมายในท่ามกลางและเป้าหมายในที่สุดกล่าวคือครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ส่วนลักษณะของการใช้อุปมาเป็นศิลปะการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งบุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐาน ๓ วิธี คือ การสร้างบุคคลสมมุติขึ้นมากล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งและการใช้เสียงคำสร้างภาพ หรือความหมายพิเศษ โดยมีวิธีการเลือกคำที่จะใช้สื่อความคิด เรียบเรียง จัดวาง และใช้ถ้อยคำเพื่อให้ ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้นการใช้อุปมาจึงมีประโยชน์ต่อผู้รับสารโดยมุ่งผลสัมฤทธิ์ ๓ ด้าน คือ ผลสัมฤทธิ์ทางด้านมโนทัศน์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความคิดของผู้ฟังให้มีศรัทธาและเห็นจริงตามได้ด้วยตนเอง ผลสัมฤทธิ์ทางกายภาพก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตไปสู่ทางที่ดี ปรับเปลี่ยนความประพฤติทางกาย ทางวาจา เห็นผลประจักษ์ในทางที่ดีและผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ เพื่อให้ถึงการสิ้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง ผลสัมฤทธิ์ในการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า แบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ คือ ความสุขเบื้องต้นเข้าถึงความสงบเย็นอันเป็นอุปนิสัยในการตรัสรู้เบื้องต้น และระดับโลกุตระ คือ ความสุขเหนือโลก ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล เข้าถึงประโยชน์สูงสุด ส่วนการประยุกต์ใช้อุปมาในการสอนต้องพิจารณาเลือกใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในโลกยุคปัจจุบัน โดยขึ้นอยู่กับบุคคลสถานที่ เวลา จุดมุ่งหมายและธรรม

พระพุทธองค์ทรงใช้ การอุปมาเป็นพื้นฐานในการสอนเพื่อสื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจความหมายในเบื้องต้นเสียก่อน จากนั้นพระองค์ก็ทรงอธิบายความหมายของธรรมะเชิงลึกเพิ่มเติมโดยพิสดารภายหลัง การใช้อุปมาโวหารของพระพุทธเจ้านั้น เป็นเจตนาที่บริสุทธิ์ไม่มีสิ่งเคลือบแฝงใดๆ สื่อสารตรงไปตรงมาเพื่อให้สัตว์โลกสามารถเข้าใจได้ง่าย เข้าถึงแก่นของพระธรรมคำสั่งสอนเป็นสำคัญ มุ่งเน้นความสละสลวยทางภาษา มุ่งเน้นความงามทางวรรณศิลป์ ไม่มุ่งเน้นความมีชื่อเสียงเด่นดัง ลาก สักการะหรือสิ่งอื่นใด อาจมีบางสถานการณ์ที่มีการใช้คำพูดที่รุนแรง เผ็ดร้อน แต่พระองค์ก็ทรงเลือกใช้เฉพาะบุคคล และในบางสถานการณ์เท่านั้น โดยพระองค์มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อให้บุคคลนั้นได้สำนึก ตื่นจากความหลง เพื่อสงเคราะห์ เพื่ออนุเคราะห์แก่บุคคลนั้น นับว่าเป็นความเมตตาโดยไม่มี ความโกรธเคลือบแฝงแต่ประการใด และในการสอนแต่ละคราว พระองค์ สามารถช่วยปลุกชนที่มีธุลีในดวงตาน้อย (ผู้มีราคะ โทสะ โมหะเบาบาง) ให้ตื่นจากความหลง จนถึงละขาดจากความหลงได้ เป็นลำดับ สามารถเข้าถึงบรมสุขที่พระองค์ทรงได้รับและต้องการนำสัตว์โลกให้เห็นตามเท่านั้น ดังมีสุภาษิตที่ว่า

“พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด เป็นคำปลอดภัย เพื่อบรรลุพระนิพพาน และเพื่อทำที่สุดทุกข์พระวาจานั้นแล เป็นสูงสุดแห่งวาจาทั้งหลาย”

หลังจากที่ภิกษุและคฤหัสถ์ฟังแล้วได้รับฟังธรรมมีหลักสำคัญเกี่ยวข้อง ๒ ด้านดังนี้

๑. ได้รับประโยชน์จากการฟังธรรม ๒. บรรลุธรรม ออกบวช

๔.๔.๑ ได้รับประโยชน์จากการฟังธรรม

การสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากสำหรับมนุษย์ทุกชาติ ทุกภาษา ในแต่ละวันมนุษย์หรือสัตว์ใช้ภาษาในการสื่อสารกันเพื่อยังประโยชน์แก่ตนและแก่สังคม หากปราศจากการใช้ภาษาใน

การสื่อสารแล้ว มนุษย์หรือสัตว์ย่อมอาจเกิดปัญหามากมายได้ อย่างไรก็ตาม ในการสื่อสารด้วยภาษา ยังมีข้อจำกัดในการสื่อสารหลายประการ เช่น ภาษาที่ต่างกัน วัฒนธรรมที่ต่างกัน ประสบการณ์ที่ต่างกัน หรือ อยู่ในวัยที่แตกต่างกันมาก ถึงกระนั้นแม้ว่าจะใช้ภาษาที่เหมือนกันมีวิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกัน และวัฒนธรรมเดียวกันก็ตาม ในบางครั้งการสื่อสารด้วยภาษาก็มีอาจสื่อความหมายของเนื้อความให้กระจ่างได้เสมอไป นั่นอาจขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ แต่ด้วยเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ผู้ฟังไม่อาจสามารถเข้าใจเนื้อความได้ คือ การไม่มีประสบการณ์ร่วมในสิ่งนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสิ่งที่ป็นนามธรรม หรือสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ จับต้องได้ เช่น เรื่อง นรก สวรรค์ กาม ธรรม มานะ อวิชชา สังขาร ตัณหา หรือ นิพพาน เป็นต้น ดังนั้น การใช้เครื่องมือทางภาษาที่เรียกว่า การอุปมาอุปไมย จึงเป็นสิ่งสำคัญในการโยงสิ่งที่สามารถเข้าใจได้โดยยากให้ผู้ฟังเข้าใจ เห็นภาพพจน์ที่ชัดเจนขึ้นด้วยการเปรียบเทียบ สิ่งที่ผู้ฟังรู้จักคุ้นเคยดีอยู่แล้วกับสิ่งที่ป็นนามธรรมดังกล่าว ฉะนั้น ประโยชน์ของอุปมานั้นคือ การทำให้ผู้ถ่ายทอด กับผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาของข้อความที่สื่อออกไปได้อย่างแจ่มแจ้ง ถึงแม้ผู้ฟังจะไม่มีประสบการณ์ร่วมในสภาวะ หรือสิ่งที่กล่าวนั้นก็ตาม อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ของอุปมาในการใช้ อุปมาอุปไมยขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของผู้ใช้การอุปมานั้นด้วย อนึ่ง ในการใช้อุปมาในโวหารของพระพุทธเจ้ายังเป็นการสอนโดยไม่ให้ยึดผู้สอน หรือศาสนา แต่ให้ยึดธรรม เพื่อให้ได้รับประโยชน์ในการฟังธรรม นั้นหมายความว่า พระองค์มิได้หวังลาภ สักการะ หรือชื่อเสียงใดๆดังพบพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุจะพึงจับชายสังฆาฏิกของเรา ติดตามรอยเท้าเรา ติดตามไปข้างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยึดถืออย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาทประทุษร้ายหลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้นก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น เหตุเพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรมชื่อว่าไม่เห็นเรา ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลเราถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภไม่กำหนดยึดถืออย่างแรงกล้าในกาม ไม่มีจิตพยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติตั้งมั่นมีความรู้สึกตัว มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้วชื่อว่าภิกษุนั้นอยู่ใกล้เรา เราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุนั้นเห็นธรรม แม้เห็นธรรมชื่อว่าเห็นเรา”

จากที่กล่าวเบื้องต้นสามารถสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายหรือเป้าหมายที่เป็นประโยชน์ในการสอนของพระพุทธองค์โดยวิธีการต่างๆ ที่พระองค์ใช้นั้น ทรงมีพระประสงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมและเพื่อความรู้อย่าง ให้พบสันติสุข มีสัมมาคัมมิไม่เบียดเบียนกันและกัน ให้เกิดสังคมแห่งการศึกษา อันเป็นมรรควิธีสู่ความสงบ โดยอาศัยสังฆธรรมอันประเสริฐคือ อริยมรรคที่พระองค์ทรงประกาศว่าเป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

อีกประการหนึ่ง จุดมุ่งหมายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสอนโดยวิธีการต่างๆ ทั้งทรงเน้นถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล มิได้ทรงใช้วิธีเดียวกันในการสอนบุคคลเป็นจำนวนมากแต่ทรงพิจารณาถึงสาเหตุทั้งเรื่องของความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งด้านความสามารถ ด้านสังคมสิ่งแวดล้อม การอบรมเลี้ยงดู ภูมิศาสตร์ที่อยู่อาศัยของคนที่แตกต่างกัน ตลอดจนความเชื่อความศรัทธาและสภาพการอบรมเลี้ยงดูของแต่ละสถานที่แต่ละครอบครัวก่อนแล้วจึงทรงแสดงธรรมให้เหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ จึงเป็นหลักที่สำคัญในการประยุกต์ใช้กลวิธีในการสอนแบบต่างๆนอกจากนั้น ยังเป็นการนำหลักธรรมเข้าสู่บุคคลได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นที่สุดของพระพุทธองค์

ดังนั้น การใช้อุปมาในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าและสาวกนั้น จึงมีความสำคัญ ประโยชน์ต่อโลกอย่างใหญ่หลวง เพราะพระธรรมที่พระองค์ประกาศเป็นสิ่งที่ประเสริฐต่อสัตว์ โลกอย่างหาประมาณมิได้

สรุปได้ว่า การอุปมาเปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญอันหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการ ประกาศศาสนา มีประโยชน์จากการแสดงธรรมคือช่วยทำสิ่งยากให้เป็นสิ่งที่ง่ายต่อการเข้าใจ ช่วยทำ ให้เห็นภาพพจน์ชัดเจนช่วยอธิบายให้สิ่งที่เขื่อนามธรรมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพื่อความรู้ยิ่งในธรรม ของพระพุทธองค์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชนหมู่มากทั้งทางโลกียสุข และ โลกุตตรสุข การใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าในกถาปุจฉาวิสัชนา ทำให้ภิกษุผู้ฟังได้รับประโยชน์ในด้านความอดทน มี เมตตา หนักแน่นต่อถ้อยคำ อารมณ์ หรือความโกรธที่มากกระทบ แม้ในอภิปุจฉาวิสัชนาภิกษุผู้ฟัง ได้รับ ประโยชน์จากการศึกษาธรรมที่ถูกต้องไม่เป็นภัยกับตนเองนำธรรมเป็นเครื่องมือเพื่อชี้จุดหมายของ การเรียนคือนิพพาน และประโยชน์ในเรื่องการปฏิบัติธรรมในวัฏฏะมัจจุตร รวณินตสูตร อีกทั้งได้ทราบ ถึงแก่นแท้ของพระศาสนาคืออนุปาทาปรินิพพาน ที่ผู้วิจัยกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างของประโยชน์ที่ เกิดขึ้นและผู้ฟังได้รับผลจากการแสดงธรรมในโอปัมมวรรค

๔.๔.๒ บรรลุธรรม ออกบวช

หลังจากที่ได้ฟังธรรมมีทั้งผู้ที่บรรลุธรรมจากการฟังหรือแสดงในโอปัมมวรรคดังนี้

(๑) พระกุมารกัสสปะ

พระกุมารกัสสปะ เพราะทานบวชตั้งแต่วัยเด็ก จึงได้ชื่อว่า กุมารกัสสปะการที่ ทานพระกุมารกัสสปะเถระ ทานนี้ได้รับการสถาปนาจากพระบรมศาสดาในอุโบสถที่เปนนีลค กวาเหล่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้แสดงธรรมได้วิจิตร นั้นก็เนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการคืออดีตอุปัติเหตุ (เหตุเกิดเรื่อง) คือ ทานได้จับสลากภัตได้ ๑ ถึงสามครั้ง คือเมื่อพระศาสดาจะเสด็จไป สูดุคคนคร ในกัจฉนิมิตของนางมหาสุภิกษา ๑ เมื่อเสด็จไปสู่อเมืองสาเกต ในกัจฉนิมิตของนางจุลสุภิกษา ๑ เมื่อเสด็จไปสู่อสนาปรันตชนบท ๑ ในกัจฉนิมิตของพระปุลณเถระ ซึ่งในการไปในกัจฉนิมิตแต่ละแห่ง ต้องการแต่พระชินาสพ(อรหันต)ลวณๆ ๕๐๐ องค์ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ทานจึงชื่อว่าเปนนียอดของเหล่า ภิกษุสาวกผู้รับสลากภัต และอีกเหตุหนึ่งก็คือเนื่องด้วยทานได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งนั้น ตลอดแสนกัป ตามเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

ประวัติของพระกุมารกัสสปะเถระ

สถานะเดิม

พระกุมารกัสสปะเถระ นามเดิมว่า กัสสปะ เปนนามที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงตั้งให้ ต่อมา ทานบวชในพระพุทธศาสนา เวลาพระศาสดาตรัสเรียกภิกษุชื่อกัสสปะ จะถูกทูลถามว่า กัสสปะไหน จึงตรัสว่า กุมารกัสสปะ เพราะทานบวชมาตั้งแต่ยังเด็ก ๆ บิดาและมารดาไม่ปรากฏชื่อ เปนนางเมือง สาวัตถิ มารดาของทานศรัทธาจะบวชตั้งแต่มิได้แต่งงาน แต่บิดาและมารดาไม่อนุญาตหลังจากแต่งงานแล้วขออนุญาตสามี ในที่สุดสามีอนุญาตให้บวช เธอจึงบวชเป็นภิกษุณีโดยไม่รู้อัตวาตั้งครภ ครันอยู่มาครภได้ใหญ่ขึ้น ภิกษุณีทั้งหลายจึงเกลียดเธอ จึงนำไปให้พระเทวทัตตัดสิน พระเทวทัต ตัดสินว่า เธอคือลชาต แม่เธอจะชี้แจงเหตุผลอย่างไรก็ไม่ยอมรับฟัง ภิกษุณีทั้งหลายจึงพาไปเฝ้าพระ

ศาสดา ๆ ทรงมอบหมายให้อุบาลีเถระตัดสิน พระอุบาลีเชษฐตระกูลใหญ่ๆ ชาวสาวัดดีและนางวิสาขา มาพิสูจน์ได้ว่า นางตั้งกรรมมากอนบวช ศีลของนางบริสุทธิ์

ชีวิตกอนบวช

นางภิกษุณีนั้นคลอดบุตรเป็นชาย หนาทานารัก ผิวพรรณดุงทองคำ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงให้เลี้ยงดูไว้ และทรงตั้งชื่อให้ว่า กัสสปะ อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายรู้จักทานในนามว่า กุมารกัสสปะ เพราะเป็นเด็กที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงอย่างราชกุมาร

มูลเหตุของการบวชในพระพุทธศาสนา

เมื่อเขาเจริญวัยแล้ว พระราชาทรงประดับประดาเขาอย่างสมเกียรติ แล้วยังนำไปบวชยังสำนักของพระศาสดา ตั้งแต่ทานบวชแล้ว ก็ได้เจริญวิปัสสนาและเรียนพุทธพจน์ แต่ไม่ได้บรรลุมรรคผลแต่อย่างใด

การบรรลุธรรม

ครั้งนั้น สหายของท่านเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส เห็นท่านลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงผูกปัญหา ๑๕ ข้อ แลบอกวา นอกจากพระศาสดา ไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเขาไป เผาพระศาสดา ทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่านจนถึงพระอรหันต์ พระเถระเรียนเองตามที่พระศาสดาตรัส เขาไปยังป่าอัมพวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ที่จัดว่าเปนนทีสุดแห่งพรหมจรรย์

งานประกาศพระศาสนา

พระกุมารกัสสปเถระ กล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตร สมบูรณ์ด้วยอุปมาและเหตุผล เช่นการโต้ตอบกับพระเจ้าปายาสีผู้ไม่เชื่อว่าโลกอื่นมีจริง เป็นต้นพระเจ้าปายาสีเห็นวานรไม่มี เพราะไม่เคยเห็นญาติคนไหนตกรอกแล้วมาบอก พระเถระอุปมาว่า เหมือนคนทำความผิดร้ายแรง ถูกตัดสินจำคุกจะออกมานอกคุกได้อย่างไรพระเจ้าปายาสีเห็นสวรรค์ไม่มี เพราะไม่มีญาติที่ขึ้นสวรรค์กลับมาบอก พระเถระอุปมาว่า เหมือนคนพลัดตกลงไปในหลุมคูถ ครั้นขึ้นมาได้ ชำระร่างกายสะอาดแล้ว คงไม่มีใครอยากลงไปนอนในหลุมคูถอีก

พระเจ้าปายาสีตรัสว่า เคยฆ่าคนโดยเอาใส่ในหม้อ แล้วปดฝาจนสนิทมทั้งเป็นใครคนช่วยดูรอบ ๆ หม้อ ก็ไม่เห็นชีวะของผู้นั้นออกมา พระเถระอุปมาว่า เหมือนพระองค์เคยบรรทมหลับตามกลางคู่อารักขาและนางสนม แลทรงสุบินว่าเสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ แต่ก็ไม่เคยมีใครเห็นชีวะของพระองค์ที่ออกไปพระเจ้าปายาสีตรัสว่า เคยฆ่าคนโดยไม่ทำลายอินทรียทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ครั้นเขาตายแล้ว ทรงตรวจดู ไม่พบว่าทั้ง ๖ นั้นรู้สึกอะไรเลย พระเถระอุปมาว่า เหมือนคนเป่าสังข์ คนโง่ได้ยินเสียงสังข์ จึงมาขอดูเสียงของสังข์ คนหาอย่างไรก็ไม่พบเสียงในตัวสังข์ จึงบอกวาสังข์ไม่มีเสียง ยังมีเรื่องอีกมากมายที่แสดงถึงความฉลาดสามารถของพระกุมารกัสสปเถระ ในการอธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ท่านสามารถโต้ตอบกับผู้ที่มาโต้แย้งคัดค้านคำสอนได้อย่างดี จึง นับว่าเป็นกำลังที่สำคัญรูปหนึ่งในการประกาศพระพุทธศาสนา

เอตทัคคะ

เพราะพระกุมารกัสสปเถระ กล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตรสมบุรณ์ด้วยการอุปมาและเหตุผล พระทศพลจึงทรงยกย่องทานว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ชวยอภัยคำอันวิจิตร(กล่าวถ้อยคำที่ไพเราะ)

บุญญาธิการ

แมพระกุมารกัสสปเถระนี้ ก็ได้สร้างสมบุญญาธิการอันเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคผลนิพพานมานาน ในพุทธกาลแห่งพระพุทฺธุตระ ได้เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวถ้อยคำอันวิจิตร จึงได้ปรารณาตำแหน่งนั้น ได้สร้างสมความดีที่สนับสนุนเกื้อกูลแก่ความปรารณามาตลอดเวลา แล้วได้มาสมความปรารณาในสมัยพระศาสดาของเราทั้งหลายดังกล่าวแล้ว

ธรรมวาทะ

เปรียบเหมือนชาย ๒ คน ชวนกันไปหาทรัพย์ ไปพบตะกั่วจึงหอบนำไปครั้นไปพบทองชายคนหนึ่งไม่ยอมทิ้งตะกั่วเพราะถือวาทอบหิวมานานแล้ว อีกคนหนึ่ง ทิ้งตะกั่วเพราะรู้ว่ามียาคานอยแล้วหอบเอาทองไปเพราะรู้ว่ามียาคามาก เมื่อกลับไปถึงบ้าน คนที่นำหอบทองไปยอมเป็นที่ขึ้นชอบยินดีของครอบครัวและญาติมิตรมากกว่าคนที่ นำหอบตะกั่วไป ขอพระองค์ได้โปรดสละความเห็นผิดเดิมเสียเถิด

นิพพาน

พระกุมารกัสสปเถระ ครั้นอยู่จบพรหมจรรย์ของท่านแล้ว ก็ได้ช่วยพระศาสดาประกาศพระศาสนา อยู่มาตามสมควรแก่เวลาของท่าน แล้วได้นิพพานจากโลกไป

๔.๕ บุคคลที่ปรากฏในโอปัมมวรรค

๔.๕.๑ ผู้สอน

(๑) พระพุทธเจ้า

เกี่ยวกับผู้สอนพบว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงคุณลักษณะที่สำคัญของผู้สอนซึ่งผู้สอนนั้นจะต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ

- ก. ปรับวิธีสอนผ่อนสั้นยาวให้เหมาะกับบุคคล แม้อสอนเรื่องเดียวกันแต่ก็ต่างวิธีกัน
- ข. นอกจากคำนึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียนเป็นรายๆ ไป
- ค. สอนให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเองซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้และความเข้าใจชัดเจนแม่นยำ และได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ
- ง. เป็นการสอนที่ทำให้ผู้เรียนรู้สึก ว่า ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทพร้อมกัน ในการแสวงหาความจริง มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบโดยเสรีซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา วิธีนี้ผู้เรียนจะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเองมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประจำ อาจแยกแยะออกเป็น ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นออกมา ส่งเสริมให้เขาคิดและให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัย ผู้สอนเป็นเพียงผู้ชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ มีการแสดงความคิดเห็นมีการโต้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิหรือ ช่มก้น เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป

ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ เช่น เรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างทุกคนหนึ่งอยากฟังธรรมแต่มีงานม่วนกรอด้ายเร่งรีบอยู่ เมื่อทำเสร็จจึงเดินจากบ้านเอาม้วนด้ายไปส่งบิดาที่โรงทอผ้า ในระหว่างทางนางได้เดินผ่านโรงธรรม จึงแวะแล้วนั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุมพุทธองค์ก็ยั้งทรงหันไปเอาพระทัยใส่ทรงรับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ๆ ทักทายปราศรัยและสนทนาให้เกียรติให้เด็กนั้นพูดแสดงความคิดเห็นที่ประชุมและทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม

จะเห็นว่าพุทธวิธีการสอนด้วยอุปมาสิ่งที่พระพุทธเจ้าใช้เปรียบเทียบ (อุปมา) ไม่ว่าจะเป็นสัตว์, บุคคล, สิ่งของ, ธาตุฯลฯ สามารถแบ่งเป็นสองลักษณะใหญ่ๆ คือ ฝ่ายที่มีภาพลักษณ์เป็นบวก (กุศล) และ ฝ่ายที่มีภาพลักษณ์เป็นลบ (อกุศล) ที่เป็นบุคคลาธิฐาน จะไม่ค่อยพบสิ่งที่ใช้เปรียบเทียบที่เป็นกลาง (อัพยาภุต) นั้นหมายความว่า พระองค์ต้องการชี้ให้เห็นความแตกต่างที่ดีและไม่ดี, เลวและ ชั่ว, ขาว กับ ดำ เพื่อแสดงสิ่งที่ทรงชี้ให้เห็นคุณหรือโทษของสิ่งที่อุปมาแก่ผู้ฟัง เพื่อผู้ที่ได้ฟังแล้วจะได้เกิดสำนึกคล้ายตาม นำ ไปปฏิบัติในทางที่ดี ละทิ้งในสิ่งที่เห็นผิดและไม่ก้าวล่วงในสิ่งที่ผิดทำนองคลองธรรม

จากความสามารถในการแสดงธรรมโดยใช้โวหารอย่างวิจิตรนั้นย่อมแสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงมีอัจฉริยภาพในการสื่อสาร พระองค์สามารถในการใช้สิ่งที่อยู่รอบตัวในทุกสถานการณ์อุปมาในการสอนได้อย่างดีเยี่ยม นั้นแสดงว่าพระองค์ทรงมีความรู้ความสามารถในหลายศาสตร์จึงสามารถเข้าใจอธิบายเปรียบเทียบเกี่ยวกับสิ่งนั้นๆ ได้อย่างชำนาญ ละเอียดลอบแจ่มแจ้ง เป็นเพราะว่า ในสมัยที่พระองค์เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ พระองค์ได้ทรงศึกษาและสำเร็จศิลปศาสตร์ถึง ๑๘ ศาสตร์ คือ

๑. สุตติ ความรู้ทั่วไป
๒. สัมมติ ความรู้กฎธรรมเนียม
๓. สังขยา คำนวณ
๔. โยคยันตร์ การช่างยนต์
๕. นิติ นิติศาสตร์
๖. วิเสสิกา ความรู้อันให้เกิดมงคล
๗. คันธัพพา วิชาร้องรำ
๘. คณิกา วิชาบริหารร่างกาย
๙. ธนุพเพธา วิชายิงธนู
๑๐. ปุราณา วิชาโบราณคดี
๑๑. ติกิจฉา วิชาแพทย์
๑๒. อิติหาสา ตำนานหรือประวัติศาสตร์
๑๓. โชติ ดาราศาสตร์
๑๔. มายา ตำราพิชัยสงคราม
๑๕. ฉันทสา การประพันธ์
๑๖. เกตุ การพูด
๑๗. มันทา วิชามนต์
๑๘. สัททา วิชาไวยากรณ์

ในศาสตร์ทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าได้ร่ำเรียนข้างต้น วิชาที่สำคัญที่ทำให้พระองค์รู้จักการใช้คำได้เป็นอย่างดีเยี่ยมคือ วิชาการประพันธ์ (ฉันทสา) และวิชาการพูด และเมื่อคราวที่พระองค์ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น นอกจากที่พระองค์ได้ชำรึกกิเลส ขำระจิตใจของพระองค์ให้บริสุทธิ์ด้วยอสาวกขยญาณ

นอกจากนั้นแล้ว พระองค์ยังได้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ซึ่งประกอบด้วย

๑. อตถปฏิสัมภิทา
๒. ัมมปฏิสัมภิทา
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในอรรถ ชื่อว่า อตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ ,ปัญญาความหมายอรรถ, ปัญญาความเข้าไปหมายอรรถ, ปัญญาในความปรากฏแห่งอรรถ, ปัญญาในความกระจำแห่งอรรถ, ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งอรรถ, ปัญญาในการประกาศอรรถ)ความรู้แตกฉานในธรรมชื่อว่า ัมมปฏิสัมภิทา (ปัญญาในความต่างแห่งธรรม, ปัญญาในความกำหนดธรรม, ปัญญาความหมายธรรม, ปัญญาในความปรากฏแห่งธรรม, ปัญญาในความกระจำแห่งธรรม, ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งธรรม, ปัญญาในการประกาศธรรม)ความรู้แตกฉานในอันกล่าวอัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา (ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ, ปัญญาความหมายนิรุตติ, ปัญญาความเข้าไปหมายธรรม, ปัญญาความเข้าไปหมายนิรุตติ, ปัญญาในความปรากฏแห่งนิรุตติ, ปัญญาในความกระจำแห่งนิรุตติ, ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งนิรุตติ, ปัญญาในการประกาศนิรุตติ)ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ญาณในปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทา (ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณ, ปัญญาในความกำหนดปฏิภาณเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในความหมายปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในความเข้าไปหมายปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในประเภทแห่งปฏิภาณเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในความปรากฏแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในความกระจำแห่งปฏิภาณ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งปฏิภาณเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ, ปัญญาในการประกาศปฏิภาณเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ)ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถว่ารัฐธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารัฐชัต เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า อรรถปฏิสัมภิทาญาณ ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาและ การอุปมาได้อย่างดีเลิศ ทรงสามารถเข้าใจสิ่งที่เปรียบเพื่อให้ผู้ฟังเข้าถึงแก่นของพระธรรม มีความสามารถในการใช้ภาษาอย่างวิจิตรสามารถเข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งของความ มีปัญญาในการประกาศพระธรรม มีปัญญาในการขยายเนื้อความให้พิสดาร สามารถอธิบายเรื่องที่ยากให้เข้าใจได้ละเอียดลออ และยังสามารถทราบถึงจริตนิสัย บุคลิก ลักษณะของผู้ฟังได้อย่างถ่องแท้ ซึ่งยังประโยชน์และความสุขมาสู่เวไนยสัตว์เป็นอเนกอนันต์

(๒) พระสาวก

ในโอปัมมวรรคยังมีสาวกผู้แสดงอุปมาธรรมอีก ๒ ท่าน คือ ๑. พระปุลณม้นตานีบุตร ที่ได้แสดงอุปมาในรณวินิตสูตร และ ๒. พระสารีบุตรที่ได้แสดงธรรมทั้งหลายรวมลงในอริยสัง ๔ เหมือนรอยเท้าช้าง ในมหาหัตถิปโทปมสูตร

๑) พระปุลณม้นตานีบุตร

ท่านเป็นสาวกที่สำคัญยิ่งรูปหนึ่งในจำนวนอสีติมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านได้รับยกย่องแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในทางแสดงธรรม (ธรรมกถึก) เผยแพร่ธรรมที่แคว้นสักกะมีภิกษุสาธุศิษย์เป็นบริวารบวชอยู่ในสำนักประมาณ ๕๐๐ รูปแสดงธรรมว่าด้วยกถาวัตถุเพื่อขยายผลสู่ชาวกรุงกบิลพัสดุ์และชาวแคว้นสักกะชาติภูมิของพระพุทธองค์และถินกำเนิดของท่านให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่งขึ้น ในอรรถกถาโมรธปุณณะเล่าว่า เมื่อพระปุลณม้นตานีบุตรเถระบวชไม่นานก็ได้บรรลुพระอรหัตผล ท่านเป็นอริยบุคคลที่พร้อมด้วยคุณธรรมพิเศษเฉพาะตัวประการหนึ่งเรียกว่า “กถาวัตถุ” เป็นคุณสมบัติประจำตัวของท่าน คือ

๑. เป็นผู้มักน้อย	๒. ชอบสันโดษ	๓. ชอบที่สงัดวิเวก
๔. ไม่ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ	๕. ปราศจากความเพียร	๖. สมบูรณ์ด้วยศีล
๗. สมบูรณ์ด้วยสมาธิ	๘. สมบูรณ์ด้วยปัญญา	๙. สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ
๑๐. สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ		

คุณธรรมทั้ง ๑๐ นี้ท่านปฏิบัติได้อย่างสมบูรณ์ และเวลาสอนผู้อื่นท่านก็ใช้หลักธรรมทั้ง ๑๐ ข้อนี้เป็นแนวหลักการสอนของท่าน ท่านปฏิบัติสมกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า

อตตานเมว ปฐมัม ปฏีรูเป นิเวสเย
 อถญญมนุสาเสยย นกิลเสเสยย ปณฺฑิตโต.

แปลว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนขึ้นแลในคุณอันสมควรก่อน
 พึงสั่งสอนผู้อื่นภายหลัง จึงไม่เสร้างามอง”^{๑๒๓}

ในอรรถกถาดังกล่าว^{๑๒๔} ได้เล่าต่อไปอีกว่า หลังจากที่ท่านได้บรรลุธรรมแล้ว ได้มีชาวกรุงกบิลพัสดุ์อยู่ในสำนักท่านถึง ๕๐๐ องค์ นับว่าเป็นคณาจารย์เจ้าสำนักที่ใหญ่และมีสาธุศิษย์มาก นอกจากเชี่ยวชาญด้านทฤษฎี คือ กถาวัตถุแล้ว ทุกท่านยังตั้งอยู่ในกถาวัตถุ ๑๐ ทำนองเดียวกับพระอุปัชฌาย์ของตนอีกด้วย ซ้ำเวลาสอนก็สอนเกี่ยวกับกถาวัตถุด้วยเช่นเดียวกับพระอุปัชฌาย์^{๑๒๕}

ในอรรถกถา^{๑๒๖} ยังเล่าอีกว่า ครั้งหนึ่งภิกษุสาธุศิษย์ทั้ง ๕๐๐ รูปนี้ ประสงค์จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเวฬุวนาราม ไกลกรุงราชคฤห์ ได้มานิมนต์ให้ท่านเดินทางร่วมไปด้วย แต่ด้วยเหตุผลส่วนตัว ท่านจึงอนุญาตให้บรรดาศิษย์เหล่านั้นเดินทางไปก่อน ส่วนท่านจะตามไปภายหลัง เมื่อภิกษุ

^{๑๒๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๖, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๒๔} อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๖/๑๘๓-๑๘๔.

^{๑๒๕} ชู. อป.อ. (บาลี) ๑/๔๓๔/๓๒๙.

^{๑๒๖} อง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๙๖/๑๘๓-๑๘๔.

เหล่านั้นไปถึงแล้วก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อทรงทราบว่าภิกษุเหล่านี้มาจากชาติภูมิ (กบิลพัสดุ์)^{๑๒๗} รับสั่งถามว่า ในชาติภูมินั้นมีภิกษุรูปใด ได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นผู้มีก้น้อยด้วยและสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตนอยู่ในความมักน้อยด้วย ภิกษุเหล่านั้นต่างพากันกราบทูลเป็นเสียงเดียวกันว่า พระปุลณมัตตานีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพวกตน และพระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาในการปฏิบัติดังกล่าวของพระเถระด้วย

ในภวิเนตสูตฺร เล่าว่า เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จจากกรุงราชคฤห์ไปประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี นครหลวงแห่งแคว้นโกศล พระปุลณมัตตานีบุตรเถระได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวันมหาวิหาร ครั้นได้ฟังธรรมแล้ว (กล่าวคือ อนันตนิย อัจฉินทกถาและสันโตสกา)^{๑๒๘}จากพระองค์แล้ว จึงหลีกเร้นไปพักผ่อนอยู่ที่ป่าอันธวัน ครั้นนั้น พระสารีบุตรเถระซึ่งประสงค์จะพบท่านแต่เดิมแล้ว หากไม่มีโอกาส มาครั้งนี้จึงเดินทางไปป่าอันธวันและได้พบกับท่านในเวลาเย็น เมื่อพระเถระทั้ง ๒ ทำปฏิสันถารณียกิจต่อกันและกันแล้ว จึงเริ่มสนทนา (ธรรมสากัจฉา)^{๑๒๙}กันด้วยหลักธรรมเรื่องวิสุทธิต๗^{๑๓๐} การสนทนาของพระเถระทั้ง ๒ นี้คู่คล้ายกับการเทศน์ ๒ ธรรมาสน์ในปัจจุบัน โดยฝ่ายพระสารีบุตรเป็นฝ่ายซักถาม ส่วนพระปุลณมัตตานีบุตรเถระเป็นฝ่ายตอบ (ทำนองเทศน์ ปุจฉา-วิสัชนา) การสนทนาเรื่องวิสุทธิต ๗ ของพระเถระทั้ง ๒ นี้ผู้วิจัยได้กล่าวสรุปไว้แล้วในบทที่ ๓ ตามนัยแห่งภวิเนตสูตฺร^{๑๓๑}

เมื่อธรรมสากัจฉาระหว่างพระมหาเถระ (มหานาค) ทั้ง ๒ จบลงต่างชื่นชมสุภาสิตสนใจถามถึงภูมิหลังและยกย่องสรรเสริญต่อกัน ในตอนแห่งหนึ่งในภวิเนตสูตฺร คัมภีร์มีขุมนิกาย มูลปิณณาสก สุตตันตปิฎก พระสารีบุตรได้สดุดีพระปุลณมัตตานีบุตรเถระไว้อย่างสูงส่ง ซึ่งผู้วิจัยขอยกข้อความนั้น อันเป็นสำนวนวาทศิลป์ของพระอรหันต์ครั้งพุทธกาลมาเสนอไว้ ณ ที่นี้อย่างสมบูรณ์โดยไม่ตัดตอนแต่ประการใด คำสดุดีว่า^{๑๓๒}

“ผู้มีอายุ น้าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏปัญหาอันลึกซึ้งที่ท่านพระปุลณมัตตานีบุตร เลือกรู้เพื่อน นำมากล่าวแก้ด้วยปัญญาอันลึกซึ้งตามเยี่ยงอย่างพระสาวกผู้ได้สดับแล้ว รู้ทั่วถึงคำสอนของพระศาสดาโดยถ่องแท้จะพึงกล่าวแก้ฉะนั้น เป็นลาภอย่างมากของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่ได้พบเห็น ได้นั่งใกล้ท่านปุลณมัตตานีบุตร แม้หากเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายจะเทิดทูนท่านปุลณมัตตานีบุตรไว้บนศีรษะเหมือนเทริดผ้า จึงจะพบเห็น ได้นั่งใกล้ แม้ข้อนั้นก็นับว่าเป็นลาภมากของท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นได้ดีแล้ว อนึ่งนับว่าเป็นลาภอย่างมากของผมด้วย ผมได้ดีแล้วด้วย ที่ได้พบเห็นได้นั่งใกล้ท่านปุลณมัตตานีบุตร”

และนี่คือคำยกย่องเกียรติคุณครั้งที่ ๒ ที่พระปุลณมัตตานีบุตรเถระได้รับยกย่อง ต่อจากครั้งที่ ๑ ซึ่งต่างกันเพียงว่า คำสดุดียกย่องครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร คือป่าอันธวัน

^{๑๒๗} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๔๒.

^{๑๒๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๒/๔๒-๔๔.

^{๑๒๙} ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๑๐/๘, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๙/๕๖๒.

^{๑๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๖-๒๕๗/๒๑๖, (ไทย) ๑๒/๒๕๖-๒๕๗/๒๗๗-๒๗๘.

^{๑๓๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๒/๒๑๓, (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓.

^{๑๓๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๐/๒๒๑, (ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

(Andhavana)^{๑๓๓}แต่ครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นในพุทธสำนักเวฬุวันมหาวิหารแห่งกรุงราชคฤห์ (Raiagaha,Raiagrha)^{๑๓๔}

๒) พระสารีบุตรเถระ

พระสารีบุตรเกิดในตระกูลอุปติสสะปนวรรณะพราหมณ์ที่หมู่บ้านอุปติสสะ เมืองนาลันทา บิดาเป็นนายบ้านชื่อวังคันตะ มารดาชื่อสารี มีน้องชาย ๓ คน คือ จุนทะ อุปเสนะ เรวตะและมีน้องสาว ๓ คน คือ จาลา อุปะจาลา สีสุปะจาลา รวมทั้งท่านเป็น ๗ คนตระกูลอุปติสสะปนสกุลที่มั่งคั่งด้วยโภคสมบัติและบริวาร พระสารีบุตร มีชื่อเดิมคือ อุปติสสะด้วยเหตุที่ว่าท่านเป็นบุตรคนแรกของหัวหน้าบ้านอุปติสสะคาม ดังนั้นบรรดาญาติและชาวบ้านทั้งหลายจึงเรียกท่านตามชื่อบ้าน สนวนชื่อสารีบุตร ได้รับมาจากการเรียกขานที่หลังโดยเพื่อนรวมประพฤติพรมจรยโดยเรียกตามชื่อมารดา คือนางสารีและท่านเองเป็นบุตรของนางสารีเมื่อนำมารวมกันจึงไดนามาว่า สารีบุตร แปลว่า บุตรของนางสารี ในสมัยครั้งพุทธกาลการตั้งชื่อบุตรในยุคนั้น มีคตินิยมอยู่ ๒ ประการ คือ ประการแรก นิยมตั้งชื่อบุตรคนแรกตามบุคคลสำคัญในครอบครัว ประการที่สอง มักตั้งชื่อบุตรตามถิ่นฐานหรือสถานที่สำคัญ

การศึกษา

ในสมัยครั้งพุทธกาลบุคคลที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในเบื้องต้นได้รับการศึกษาจากคัมภีร์พระเวท จากนั้นเรียนเกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ด้วยเหตุที่ว่าบุคคลผู้นั้นจะได้สืบทอดโภคทรัพย์จากบิดาทไป อุปติสสะได้รับการศึกษาเหมือนกับเด็กที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ทั่วไป ด้วยนิสัยที่เป็นผู้ใฝ่ในการศึกษา อีกทั้งตัวของท่านเองยังมีอุปนิสัยชอบอ่านและแปลปริศนาต่อผู้อื่น ในเรื่องของการศึกษาอาจารย์และเพื่อนรวมสำนักเรียนยกย่องท่านเป็นผู้ที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด สามารถเล่าเรียนวิชาการต่างๆ ได้อย่างแม่นยำและมีความจำเป็นเลิศกว่าศิษย์ทั้งหลายการศึกษาของอุปติสสะเรียนจบวิชา ศิลปศาสตร์๑๘ ประการ

การออกบวชและบรรลุนิพพาน

ในสมัยครั้งพุทธกาลมหรสพเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชาวชมพูทวีปให้ความสำคัญ เพราะเป็นแหล่งบันเทิงที่ชนทั้งหลายพากันเที่ยว เพื่อผ่อนคลายจากความทุกข์ อุปติสสะก็เช่นเดียวกับที่ทั้งหลายเหล่านั้น ครั้งหนึ่งอุปติสสมานพและโกลิตมานพไปเที่ยวดูการละเล่นในกรุงราชคฤห์ ขณะที่กำลังนั่งชมละครอยู่จิตใจของท่านก็คล้อยตามบทบาทต่างๆของตัวแสดง คือ เมื่อบทบาทของนักแสดงโสกเศรา ท่านก็โสกเศราไปด้วย เมื่อถึงบทรื่นเริงสนุกสนาน ท่านก็มีความเบิกบานสำราญใจไปกับบทบาทของตัวแสดง ต่อมาหลังจากนั้นอีกหนึ่งวันท่านอุปติสสะและโกลิตตะทั้งสองคนก็ไปชมมหรสพอีกเช่นเดิม ครั้งนี้ท่านทั้งสองรู้สึกไม่มีจิตยินดีเหมือนก่อน เพราะพิจารณาเห็นว่าสิ่งต่างๆที่กระทำอยู่นี้ไม่เห็นมีแก่นสารประโยชน์อะไร ชนทั้งหลายที่กำลังแสดงและชมอยู่เหล่านั้นต่างมีอายุไม่ถึงร้อยปีที่ต้องตายจากโลกนี้แล้ว ไม่มีสาระแห่งชีวิตที่จะมาโสกเศราไปตามบทบาทหลงระเริงอยู่ซึ่ง

^{๑๓๓} พินยันทรรณาดชาจารย์, พุทธสถานในอินเดียโบราณ, แปลโดย คณาจารย์สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๙๑.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๖-๑๐๘.

เป็นสิ่งที่สมมติขึ้นกันมาเอง เมื่อบุคคลทั้งสองมีความคิดตรงกันอย่างน้อยแล้วจึงพากันออกบวช เป็นลูกศิษย์ของสัจชัยปริพาชก จากนั้นได้เล่าเรียนวิชาการต่างๆ จากอาจารย์จนหมดความรู้ของผู้เป็นอาจารย์แต่ทว่าทั้งสองยังไม่พอใจกับวิชาความรู้เหล่านั้น จึงตั้งกติการ่วมกันว่า จะออกแสวงหา โมกขธรรม เพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลาย ถ้าใครพบโมกขธรรมก่อนให้มาบอกกัน วันหนึ่ง พระอัสสชิผู้เป็นพุทธสาวก ผู้เป็นหนึ่งในปัจจุวัคคีย์ออกบิณฑบาตในเมืองราชคฤห ทานอุปติสสะเดิน ผ่านไปพบทานระหว่างทางเกิดความเลื่อมใสในจริยวัตรของท่าน จึงถามถึงอาจารย์ของท่านพร้อม กับรบกวนให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง พระอัสสชิแสดงธรรมมีใจความย่อว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระตถาคตมีปกติตรัสธรรมอย่างนี้” ทานอุปติสสะเมื่อได้ฟังธรรมบทนี้แล้วก็บรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วจึง ไปกล่าวธรรมบทนี้ให้กับท่านโกสิตตะฟัง จากนั้นท่านทั้งสองจึงพากันไปหาเฝ้าพระบรมศาสดา แล้วไปลาอาจารย์สัจชัยปริพาชก เพื่อขอบวชเป็นพระภิกษุในธรรมวินัยของพระสมณะโคดม พระพุทธองค์ทรงอนุญาตโดยให้เป็นพระภิกษุด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา จากนั้นท่านได้ชื่อใหม่โดยเพื่อน สหพรหมจารีในพระธรรมวินัยเรียนชื่อท่านวาสาโรบุตร ท่านได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่มาพบ ว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกรวมลงในรอยเท้าช้างได้ ชาวโลกถือว่ารอยเท้าช้างเป็นยอดของรอยเท้า เหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างใหญ่กว่าฉันใด กุศลธรรมทั้งหลายนับเข้าในอริยสัจ ๔ ฉะนั้น ในมหา หัตถิปโทปมสูตร ๆ เป็นพระสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวอุปมาถึงรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายรวมลงในรอย เท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลายนับเข้าในอริยสัจ ๔ โดยชื่อพระสูตรตั้งตามเนื้อหาใจความสำคัญ ในพระ สูตรได้อธิบายละเอียดถึงทุกขอริยสัจ แสดงถึงการที่มนุษย์ทุกข์เพราะความเข้าไปยึดมั่นในชั้นจึง กลายเป็นอุปาทานชั้น อันว่าโดยย่อได้แก่ รูปชั้น นามชั้น ในรูปชั้นประกอบเพียงธาตุ ๔ โดยชี้ ประเด็นที่ทุกขเวทนานั้นเกิดจากมหาภูตรูปเดิมมหาภูตรูปหนึ่งกำเรียบเท่านั้น พร้อมทั้งกล่าวถึงการ ปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อความพ้นทุกข์

๔.๕.๒ ผู้ฟัง

(๑) บรรพชิตในพระศาสนา

จากการศึกษาพบว่า การให้ความสำคัญในตัวผู้ฟัง พระพุทธองค์ทรงให้ศึกษาในเรื่อง ความรู้ การสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น คำนี้ถึงเรื่องจรีต ๖^{๓๕}ของแต่ละ บุคคลความรู้แต่ละระดับความสามารถของแต่ละบุคคล ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ เปรียบด้วยดอกบัว เปรียบบุคคลเหมือนกอบูบล กอปทุม กอบุณชริก จากนั้นได้ทรงยกบัว ๓ เหล่า ขึ้นมาเปรียบ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีจูลีในดวงตาน้อย มีจูลีในดวงตามาก มี

^{๓๕} จรีต ๖ คือ รากจรีต ผู้ประพุดติหนักไปทางรักสวรั้งงาม, โทสจรีต ประพุดติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด, โมหจรีต ประพุดติหนักไปทางเขลา เหงาซึ่ม งมงาย, สัทธาจรีต ประพุดติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสง่าย, พุทธิจรีต ประพุดติหนักในการใช้ความคิดพิจารณา, วิตกจรีต นึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน ขุ. ม. (บาลี) ๒๙/ ๓๒๗/ ๔๒๕.

อินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่ายและสอนให้รู้ตามได้ยากจากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้ามีหลักการสอนที่พอสรุปได้ว่า เมื่อทรงสอนก็ทรงสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือ รู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจได้ยากหรือ ยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ สอนเรื่องทีละอย่างทีละอย่างไปยากลงไปตามลำดับขั้น ต่อเนื่องกันไปเป็นสาย เช่นการแสดงธรรมที่เรียกว่า อนุบุพพิทถา คือ การเทศนาที่แสดงไปเป็นลำดับ เพื่อพอกอภัยอาศัยของสัตว์ให้หมดจดเป็นขั้นๆ จากง่ายไปหายากเพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจโดยเริ่มสอนจาก ๑ ทานกถา คือการพรรณนาทาน ๒. สีลกถา พรรณนาศีล ๓. สัคคกถาพรรณนาสวรรค์ คือความสุขที่พร้อมด้วยกาม ๔. กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม ๕. เนกขัมมานิสังสกถาพรรณนาอานิสงส์แห่งการออกจากกาม

ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ฟังสอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเองอย่างนี้เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น เรื่องที่ทรงสอนพระนันทะเรื่องความรัก ทรงสอนตรงเนื้อหาตรงเรื่องอยู่ในเรื่องมีจุดหมายไม่กววนนอกเรื่อง หากเป็นนามธรรมก็มีการสอนโดยการยกอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจในธรรมได้ชัดยิ่งขึ้นอีกด้วย ผู้ฟังในพระศาสนาที่ปรากฏในโอปัมมวรรคคือภิกษุและปิณฑิกปริพาชก ที่เป็นอุบาสก เกี่ยวข้องในจุฬหัตถิปโทปมสูตร และอุปกาสึกในปาสราสิสูตร

(๒) บรรพชิตนอกพระศาสนา

บรรพชิตหรือนักบวชนอกพระศาสนาที่เกี่ยวข้องในโอปัมมวรรคที่ได้รับผลจากการฟังอุปมาธรรม ๒ คน คือ ชาณุสโสณิพราหมณ์ ในจุฬหัตถิปโทปมสูตร และปิงคลโกจฉพราหมณ์ ที่หลังจากฟังธรรมแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกด้วยคำว่า

“ข้าแต่ท่านพระโคตม พระภาชิตของท่านพระโคตมชัดเจนไพเราะยิ่งนักข้าแต่ท่านพระโคตมพระภาชิตของท่านพระโคตมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคตมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่นี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”

๔.๖ สรุป

บทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์วิธีการสอนด้วยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น ๓ ประการสรุปโดยย่อคือ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้ง ตรงตามและเห็นจริงได้ และได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควรโดยมีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งโลกียธรรมและโลกุตระธรรมโดยที่หลักวิธีการสอนด้วยการอุปมาของพระพุทธเจ้า เน้นสอนให้เกิดความเข้าใจ คือต้องรู้จักบุคคลที่จะสอน ต้องเลือกอุปมาสอนให้เหมาะกับบุคคล อุปมาจากรูปธรรมไปหานามธรรม อุปมาจากสิ่งที่ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก อุปมาจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ ส่วนวิธีการใช้ขึ้นอยู่กับบุคคลและสถานที่สิ่งแวดล้อม จังหวะและโอกาส เช่นการเล่านิทาน ยกอุทาหรณ์ ฯลฯ ซึ่งสามารถแยกลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๔ ประเภทคือ อุปมาก่อนกล่าวตามหลัง กล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน ใช้ความล้อมอุปมา และใน ๓ ด้านใหญ่ๆ คือ ๑) วิเคราะห์ด้านบุคคลผู้แสดงธรรมซึ่งมี

เทคนิค ความรู้ ปฏิภาณยั้งใจ ๒) วิเคราะห์ด้านหลักธรรม ที่มีสาระ แก่นธรรมที่ได้จากการใช้อุปมา เพื่อแสดงให้เห็นภาพ เข้าใจง่าย เกิดมโนทัศน์ และจินตภาพที่ชัดเจน ๓) วิเคราะห์ด้านผลลัพธ์ ทำให้ผู้ฟังที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา และนักบวชนอกพระพุทธศาสนาสนใจในธรรมและได้รับประโยชน์ทั้งผู้ฟังที่เป็นฆราวาสที่เป็นอุบาสกเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตรธรรมในโอปัมม-วรรคและแสดงบุคคลที่ปรากฏในโอปัมมวรรคที่มีความสำคัญ คือ ผู้สอน ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสาวก และผู้ฟังคือบรรพชิตในพระศาสนา บรรพชิตนอกพระศาสนา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ความสำคัญของอุปมาธรรมในพระพุทธศาสนา” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาค้นคว้าเอกสารจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ งานวิจัยต่างๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาลักษณะของอุปมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร ๒) เพื่อศึกษาสาระธรรมจากอุปมา ในคัมภีร์โอปมมวรรคว่าเป็นอย่างไร ๓) เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญของอุปมาในคัมภีร์โอปมมวรรคว่าเป็นอย่างไร จากผลการวิจัยในครั้งนี้ ทำให้ทราบถึงลักษณะของพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีการใช้อุปมา อุปไมยเปรียบเทียบในการแสดงธรรม ที่เป็นบุคคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานทำให้ได้สารธรรมที่เป็นเนื้อหาหลักธรรมจากการอุปมาทำให้เข้าใจง่ายชัดเจนเป็นจินตภาพ จึงเป็นพุทธวิธีที่มีความสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้แสดงบทสรุปของเนื้อหาทั้งหมดโดยจะแยกข้อและสารสำคัญเป็นประเด็นต่างๆไว้ เพื่อความสะดวกต่อการกำหนดและทำความเข้าใจตามกรอบของวัตถุประสงค์ของงานวิจัยดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ลักษณะของอุปมาธรรมในพระพุทธศาสนา

ในส่วนของลักษณะของอุปมาธรรมในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้สรุปสาระสำคัญไว้ ๕ ประการ คือ (๑) ความหมาย และความสำคัญของอุปมา (๒) ประเภทของอุปมาธรรม (๓) ลักษณะของอุปมา (๔) โทษของอุปมา (๕) ลักษณะของการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีเนื้อหาสรุปดังนี้

๑. ความเป็นมาของการสอนแบบอุปมาธรรม

การแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ของพระพุทธเจ้านั้นท่านทรงใช้วิธีการสอนเพื่อให้เหมาะสม กับบุคคลประเภทต่างๆ โดยคำนึงถึงตัวผู้เรียนและเนื้อหาที่สอนเป็นสำคัญ กล่าวคือ ทรงสอนจาก สิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจยากหรือยังไม่รู้ไม่เข้าใจ พระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครูที่มีวิธีการสอนที่ล้ำเลิศ ทรงเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ แต่ละคน สามารถประยุกต์หลักธรรมและการจูงใจที่เหมาะสมสั่งสอนสาวกให้เข้าใจและพัฒนาตนเองได้อย่างยอดเยี่ยม ดังปรากฏให้เห็นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอด คุณสมบัติของพระองค์มีอยู่สองประการที่บ่งบอกถึงความเป็นครูโดยตรงคือ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่มีความรู้เทียบเท่า สัตถา เทวมนุสสานิ เป็นครู ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทำงาน ประกาศคำสอนอย่างได้ผลในช่วงระยะเวลาเพียงแปดเดือนที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนาพระธรรมที่พระผู้มีพระ

ภาคตรัสรู้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง ยากที่ชนทั้งหลาย จะเข้าใจได้ง่าย พระองค์ได้ทรงน้อมพระทัย เพื่อไม่แสดงธรรมนั้นแก่ชนทั้งหลาย แต่เมื่อท้าวสหัมบดีพรหม ทรงทราบความดำรินั้น จึงมาทูลอาราธนาขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ธรรมเพื่อให้ทรงเห็นแก่ผู้พอจะรู้ธรรมตามได้ เพราะผู้ที่พอจะรู้ธรรมตามได้ยังมีอยู่ ดังข้อความ ในพระไตรปิฎกที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่าง ของมนุษย์ “เหล่าสัตว์ที่ปุถุชนในดวงตาน้อยก็มี ที่มีมลทินในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มี อินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกตระหนักถึงโทษภัยในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนดังในกอบูบล กอประทุม หรือกอบูนทริก” เป็นการพิจารณาหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งพระหฤทัยที่จะแสดงธรรมแล้ว ทรงพิจารณาเห็นถึงความแตกต่างทางด้านสติปัญญาและพื้นฐานของของบุคคลผู้ที่จะฟังธรรม จึงทรงจำแนกประเภทบุคคลไว้ ๔ จำพวก คือ

- (๑) อุกมฤตัญญู ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน
- (๒) วิปจิตัญญู ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ
- (๓) เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้
- (๔) ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ

พระพุทธเจ้าทรงมีเทคนิคการสอนธรรมหลังจากตรัสรู้บรรดาเทคนิคการสอน มีเทคนิค การสอนที่ได้รับการยกย่อง เป็นวิธีที่โดดเด่นที่สุดที่ทรงใช้ คือ “การอุปมาอุปไมย” ซึ่งเรียกอีกอย่าง หนึ่งว่า “อุปมาโวหาร” เพราะทำให้สามารถสื่อสารหรือแสดงเรื่องที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่าย การใช้ เทคนิคการสอนแบบอุปมาอุปไมยนี้จึงเป็นความสามารถพิเศษอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ดังความใน คัมภีร์อปทานตอนหนึ่งว่า “พระมุนีผู้ทรงทราบในความคิดของสัตว์ทั้งปวง ทรงฉลาดในข้ออุปมา เพียงตรัสตอบปัญหาข้อเดียว ก็หมดความสงสัยในข้อธรรมนั้นได้” เมื่อพระพุทธองค์สอนธรรมโดยการ อุปมาอุปไมยแก่พระสาวกจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระเถระเหล่านั้นก็เรียนรู้การอุปมาไปใช้ ต่อๆ กันจนเกิดเป็นความนิยมในยุคต่อๆ มา สอดคล้องกับความตอนหนึ่งในคัมภีร์เถรคาถาว่า “ข้ออุปมาที่ทำให้เข้าใจได้ด้วยเนื้อความ บัณฑิตทั้งหลาย ได้แสดงไว้แล้ว” จึงกล่าวได้ว่า การสอน แบบใช้อุปมาอุปไมยเป็นเทคนิคการสอนที่มีความสำคัญและมีประสิทธิภาพมากในพระพุทธศาสนา ธรรมที่จะสอนด้วยวิธีอุปมาก็มักจะเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง คนที่จะสอนด้วยวิธีอุปมาได้ก็ต้องผ่านการฝึกฝน มาเป็นอย่างดี ไม่เช่นนั้นอาจจะสื่อสารกันผิดพลาด หรือเกิดโทษจากการใช้อุปมา การใช้อุปมาอุปไมย ในการสอนธรรมจึงควรฝึกฝนให้ชำนาญ

อีกประการหนึ่งที่ถือเป็นเรื่องสำคัญมาก คือ สำหรับบุคคลบางคนหากพูดด้วยภาษา ธรรมดา หรือแบบบรรยายก็อาจจะไม่อาจเข้าใจเรื่องที่ต้องการสื่อได้ จะต้องอาศัยการอุปมาอุปไมยเท่านั้น จึงจะเข้าใจ ความข้อนี้สอดคล้องกับพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ ย่อมรู้เนื้อความ ได้ด้วยคำอุปมา” พุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสอนแบบอุปมาอุปไมยมีความสำคัญ และจำเป็นมาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งมีความจำเป็นมาในการสอนธรรมโดยทรงยกธรรมที่เป็น บุคคลาธิฐานและธรรมาธิฐานมาอธิบายนามธรรมให้มีความเด่นชัดเข้าใจง่าย

๒. นิยามและความหมายของอุปมาธรรม

ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะของอุปมาธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทรวมทั้งความหมายและความหมายอย่างครบถ้วนแล้ว สามารถสรุปความได้ว่า คำว่า “อุปมา” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี ประกอบด้วยศัพท์ ๒ ศัพท์ คือมาจาก “อุป” (อุปสรรค) บทหน้า “มา” ธาตุ ซึ่งแปลว่า วัด, ดวง, เปรียบ ลง “อ” ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า อุปมานโปเมยยานิ สธมมตติ อุปมียติ เอตยาติ อุปมา สภาพที่เหมือนกันของอุปมานและอุปไมย อันอาจารย์ ย่อมเปรียบเทียบ ด้วยคำพุดนี้ เหตุนี้ คำพุดนี้ ชื่อว่า อุปมา แปลว่า คำพุดอันเป็นเครื่องเปรียบเทียบ หรือการเปรียบเทียบ หมายถึง การนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับเพื่อชักนำให้ผู้อ่าน หรือผู้ฟังคล้อยตาม เหตุผลที่ต้องการจะสื่อ เพื่อให้กระบวนการอธิบายความหมาย มีความแจ่มชัดเข้าใจได้มากขึ้น และการที่จะเปรียบเทียบได้อย่างแจ่มชัดมีหลักสามประการ คือ ประการแรกกำหนดสิ่งที่จะนำมาเปรียบเทียบให้แน่นอน ประการที่สองดูความเหมือนและความแตกต่างของสิ่งทั้งสองนั้น เพราะคำอุปมามีลักษณะที่ให้ทั้งคุณและโทษ ประการที่สามดูบริบทของสิ่งทั้งสองนั้นว่าอยู่ในที่อย่างนั้นจะมีความหมายอย่างไร ประกอบด้วยส่วนสำคัญคือ (๑) อุปเมยย ตัวถูกเปรียบ หรือ ตัวตั้ง (๒) อุปมาน ตัวนำมาเปรียบ หรือ ตัวรับ (๓) สธมมตติ ความคล้ายคลึงกัน

๓. ประเภทของอุปมาธรรม

อุปมาในภาษาบาลี มี ๓ ประเภท ดังนี้ คือ

(๑) สัททคัมโมปมา อุปมารู้ด้วยศัพท์ คือ มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏชัด เช่น อิว วา ตุลย เป็นต้น

(๒) อัถถคัมโมปมา อุปมารู้ได้ด้วยความหมาย คือ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา

(๓) วากยัตถวิสโยปมา อุปมาที่มีความหมายของพากย์เป็นวิสัย คือรู้ได้ด้วยความหมายของพากย์โดยจะมีศัพท์ระบุอุปมาหรือไม่มีศัพท์ระบุอุปมาก็ได้ แต่เมื่อรวมความเข้าทั้งประโยคแล้วก็รู้ได้ว่าเป็นอุปมา

๔. ลักษณะของอุปมาธรรม

ผู้วิจัยได้สรุปลักษณะเด่นของการใช้อุปมา คือ การตอบแยกแยะและสอนธรรมด้วยวิภังขวาที่มีคำอุปมามาเป็นคำเปรียบ เพื่อเสริมความกระจ่างของอุปไมยที่ยังไม่ชัดเจน ทำให้ปัญหาหรือเนื้อหาข้อความและหลักธรรมที่ไม่ชัดเจนเกิดความชัดเจน สิ่งที่เป็นนามธรรม ก็สามารถนำมาเปรียบเทียบให้เป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจนด้วยข้ออุปมา และการอุปมานั้นยังมีลักษณะที่ให้โทษ เพราะบางศัพท์ถูกต้องกับเนื้อหา บางอุปมาก็ทำให้อุปมาเสียความ เช่น อุปไมยเป็นอภิกชาติ อุปมาเป็นหินชาติทำให้คำที่นำมาเปรียบไม่สมเหตุ สมผลเป็นการเอาสิ่งที่ทราบบ้างเปรียบกับสิ่งที่ดีกว่าขาดความเหมือนจนทำให้สิ่งที่นำมาเปรียบด้อยคุณค่าหรือทำให้เกินความจริงไป หรือคำอุปมาที่มีลักษณะเป็นการเปรียบเกินตัวเกินจริง อีกทั้งทำให้ความไม่เด่นชัดไม่ปรากฏความพิเศษอะไรขึ้นมาก็มี

๕. ลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพบว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีในการสอนที่หลากหลายเพื่อให้เหมาะสมกับจริตและ ระดับของแต่ละบุคคลเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการบรรลุธรรม ดังพบหลักฐานในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระองค์มีจุดมุ่งหมายในการสอน ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นสิ่งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิญาญธรรมเทศนา) หมายความว่าสิ่งใดที่ทรงรู้แล้ว เห็นแล้ว แต่พระองค์ได้ทรงพิจารณาโดยแยบคายว่าเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟัง พระองค์ก็ไม่ทรงกล่าวสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้จริงเห็นจริงสำหรับสาวกเท่านั้น เหมือนครูที่มีความรู้สูงมาก แต่ก็นำเอาเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต่อศิษย์ในขั้นนั้นๆ เท่าที่ศิษย์จะรับได้ เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์ อนึ่งเหมือนบิดามารดาแม้จะมีทรัพย์มากปานใดก็ย่อมให้ทรัพย์แก่บุตรตามควรแก่วัยและความจำเป็นของบุตรนั้นๆ

๒. เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามและเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังสามารถตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธรรมเทศนา) ธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไม่ยากเกินที่ตรงตามแล้วไม่เห็นและ ไม่ง่ายเกินไปจนไม่ต้องคิดตรึกตรอง แค่คิดก็เห็นได้ พุทธวิธีการสอนจึงอยู่ในท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับ ความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง

๓. เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัสจรรย์สามารถยังผลให้ผู้ปฏิบัติรับสมควรตามกำลังปฏิบัติแห่งตน

๕.๑.๒ สารธรรมจากอุปมาในพระพุทธศาสนา

วิธีการสอนด้วยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้ามุ่งประโยชน์ที่เป็นสารธรรมแบ่งเป็น ๓ ประการสรุปโดยย่อคือ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้ง ตรงตามและเห็นจริงได้ และได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร โดยมีเป้าหมาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านโลกียธรรมและโลกุตระธรรมโดยที่หลักวิธีการสอนด้วยการอุปมาของพระพุทธเจ้า เน้นสอนให้เกิดความเข้าใจ คือต้องรู้จักบุคคลที่จะสอน ต้องเลือกอุปมาสอนให้เหมาะกับบุคคล อุปมาบุคคลาธิษฐานเพื่ออธิบายธรรมาธิษฐาน อุปมาจากรูปธรรมไปหานามธรรม อุปมาจากสิ่งที่ย้ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก อุปมาจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้ ส่วนวิธีการใช้ขึ้นอยู่กับบุคคลและสถานที่สิ่งแวดล้อม จังหวะและโอกาส เช่นการเล่านิทาน ยกอุทาหรณ์ ฯลฯ ซึ่งสามารถแยกลักษณะการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๔ ประเภทคือ อุปมาก่อนกล่าวตามหลัง กล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง ใช้อุปมาล้อมความกล่าวอุปมาก่อน ใช้ความล้อมอุปมา ผลสัมฤทธิ์ในการเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้าด้วยการใช้อุปมาในเบื้องต้นคือ การทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เกิดความอรรถาหารู ร่าเริงในธรรม เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา แกล้วกล้ารับไปปฏิบัติจนเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านความคิด พฤติกรรม จิตใจในทางที่ดีขึ้นจนถึงความหลุดพ้นในที่สุดการประยุกต์ใช้ผู้วิจัยได้นำหลักการอุปมาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีในโลกยุคปัจจุบันดังที่ได้เสนอไปก่อนหน้านี้ โดยขึ้นอยู่กับ บุคคล สถานที่ เวลา จุดมุ่งหมาย ธรรม สรุปผู้วิจัยได้วิเคราะห์สารธรรมสำคัญของอุปมาธรรมเพื่ออธิบายคำสอนในหัวข้อของหลักธรรมจากอุปมาในด้าน บุคคลาธิษฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง แสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง ซึ่งมาคู่กับธรรมาธิษฐาน มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือเทศนายกธรรมขึ้น

แสดง เช่นว่าศรัทธา ศีล คืออย่างนี้ ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ดังนั้นเป็นต้นเพื่อประโยชน์ ต่อการศึกษา ปฏิบัติ และพัฒนาชีวิตมากขึ้น

๕.๑.๓ ความสำคัญของอุปมาธรรมในพระพุทธศาสนา

การใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าได้ มีความสำคัญใน ๓ ด้านใหญ่ๆ คือ ๑) ด้านบุคคลผู้แสดงธรรมซึ่งมีเทคนิค ความรู้ ปฏิภาณในการสอนอุปมาธรรม ๒) ด้านหลักธรรม ที่มีสาระ แก่นธรรมที่ได้จากการใช้อุปมาเพื่อแสดงให้เห็นภาพ เข้าใจง่าย เกิดมโนทัศน์ และจินตภาพ ที่ชัดเจนแก่ผู้ฟัง ๓) ด้านผลลัพธ์ ทำให้ผู้ฟังที่เป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา และนักบวชนอกพระพุทธศาสนาสนใจในธรรมและได้รับประโยชน์ทั้งผู้ฟังที่เป็นฆราวาสที่เป็นอุบาสกเป็นผลที่เกิดขึ้น จากการแสดงพระสูตรธรรมในโอปัมมวรรคและแสดงบุคคลที่ปรากฏในโอปัมมวรรคที่มีความสำคัญ คือ ผู้สอน ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสาวก และผู้ฟังคือบรรพชิตในพระศาสนา บรรพชิตนอกพระศาสนา บุคคลผู้ที่จะสอนสามารถดำเนินการในการใช้อุปมาธรรมเพื่อการแก้ไขปัญหา และอธิบาย เนื้อความได้อย่างประสบผลสำเร็จตามที่กำลังจะสื่อธรรมที่เป็นบุคคลาธิษฐานและธรรมมาธิษฐาน คุณสมบัติที่แบ่ง ประเภทด้วย ๔ (ดี) คือ (๑) เนื้อหาของสิ่งที่กำลังจะสื่อต้องเป็นธรรมพิเศษ (ธรรมะดี) (๒) คนที่แสดงสามารถสื่อสารเนื้อหาได้อย่างเชี่ยวชาญ (คนกล่าวดี) (๓) คำอุปมาต้องเลือก คนฟัง เพราะต้องเป็นสิ่งที่เขาพบหรือเข้าใจในกระบวนการมาก่อน (คนฟังดี) (๔) การแสดงอุปมาที่มีความพิเศษนั้นอยู่ที่เหตุการณ์ด้วย (โอกาสดี) เป็นพุทธวิธีที่ทำให้เกิดผลสำเร็จจึงเป็นพุทธวิธีที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัย ทำให้เกิดข้อคิดที่ต้องการจะเสนอแนะในพุทธวิธีการสอนอื่นๆ เพราะวิทยานิพนธ์นี้ เป็นเพียงการเสนอพุทธวิธีการสอนด้วยอุปมาธรรมประเด็นหลักว่ามีความสำคัญอย่างไรในการเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนา ไม่ได้วิเคราะห์เจาะลึกในพุทธวิธีการสอนอย่างอื่นมากนัก ดังนั้นผู้ที่สนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับพุทธวิธีการสอน ที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นเทคนิคในการเผยแผ่ธรรมอื่นๆ ฟังศึกษาเจาะลึกเกี่ยวกับประเด็นดังต่อไปนี้

๑. ศึกษารูปแบบการสอนด้วยพุทธวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโอกาสต่อไป

๒. ศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนโดยการใช้อุปมาธรรม กับวิธีการสอนประเภทอื่นๆ ของพระพุทธเจ้า

๓. ศึกษาการสื่อสารของมนุษย์ในปัจจุบันกับสมัยพุทธกาล ว่าทำไมการสื่อสารของมนุษย์ยิ่งเจริญมากขึ้นเท่าใด ปัญหาสังคมยิ่งมากขึ้นเท่านั้น การสื่อสารเป็นสาเหตุหนึ่งหรือไม่เพราะเหตุใด และจะใช้ธรรมะเข้าไปแก้ไขโดยวิธีใดด้วยพุทธวิธีการสอนในรูปแบบต่างๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาปิฎก, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอน ว่าด้วยพระสูตร. พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๐.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. พื้นฐานของการใช้ภาษา. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโอเอ็นจี การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒.

พระธรรมกิตติวงศ์. อุปมาสาธกในเทศนา. กรุงเทพมหานคร: ช่อระกา การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ คำวัด. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระราชปฎิภาณมุนี (บุญมา อาคมปโย). วิชาการเทศนาศิลปะการใช้อุปมา. กรุงเทพมหานคร: หจก.สามลดา, ๒๕๕๙.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). วมิมิกสูตร ปรีศนาแห่งจอมปลวก. แปลโดยพระคันธสาราภิววงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.

- พระคันธสาราภิงค์. **สุโฆธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๖.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๗.
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๕๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.๒๕๕๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖.
- รังษี สุหนต์. **พุทธกิจ : กิจที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำ**. กรุงเทพมหานคร: โรเนียวพรินเตอร์, ๒๕๕๕.
- วศิน อินทสระ. **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๙.
- วศิน อินทสระ. **พระไตรปิฎก ฉบับทำให้่ง่ายแล้ว**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เม็ดทราย, ๒๕๕๓.
- วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๓.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิวพัฒนา อินเตอร์ พรินท์ จำกัด(มหาชน), ๒๕๕๓.
- สมเด็จพระธีรญาณมุนี (สันทิ เขมจารี ทุ่งจันทร์). **วิถีนักเทศก์**. กรุงเทพมหานคร: หจก.จงเจริญการ พิมพ์, ๒๕๕๕.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๕๐.
- สมิตธิพล เนตรนิมิต. **อัญมณีล้ำค่าในอรรถกถาธรรมบท**. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๕๕.
- แสง จันทร์งาม. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมากูราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

(๒) วิทยานิพนธ์:

- พระมหาสมพร อากาศโร (เหลาฉลาด). “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)”. **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- พระมหาฉัตรชัย มูลสาร. “อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิสุทธิมรรค”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ภาษาตะวันออก สาขาวิชา ภาษาบาลี-สันสกฤต**. (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕).
- พระมหาวิสิษฐ์ ปญญาวฑฒโน(กฤษวี). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมาภานิมิตินปัญหา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาวิชาญ สุภาจาโร. “การศึกษาการสื่อสารโดยใช้อุปมาอุปไมยในคัมภีร์มั่งคัลลตถปิณี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระวิทย์พจ วรญาโณ. “การศึกษาอุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายความจริงของชีวิตในพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาภรณ์ทการ วิสุทโธ. “พุทธวิธีการสอนแบบอุปมาโวหารในอรรถกถาธรรมบท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาไพรวลัย วรณโณ (วรรณบุตร) “การศึกษาการประยุกต์ใช้อุปายโกศลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทของพระสงฆ์ไทย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระครูศรีปัญญาวิกรม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์อุปมาหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

บุญชอบ เรืองทรัพย์. “อุปมา อุปไมย ในพระไตรปิฎก”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตแผนกวิชา ภาษาตะวันออก. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

นายประทีป พีชทองกลาง. “พุทธวิธีการสอนเรื่องชีวิตผ่านอุปมาอุปไมยในพระสุตตันตปิฎก”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Bapat, P.V. (1997). **2500 Years of Buddhism**. Calcutta : S. Antool& Co. Private Ltd.

Wettimunny. R.G. de S. **The Buddha's Teaching**. Singapore : Singapore Buddhist Meditation Centre, 1985.

Rahula, Walpola. **What The Buddha Taught**. New York : Grove Press, 1963.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** พระมหาทองสุข ฉายา ปญญาวณโณ นามสกุล พรหมมีเดช
- เกิด** วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗
- บรรพชา** วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๔๙ ณ วัดเลา แขวง ท่าข้าม เขตบางขุนเทียน จ.กรุงเทพมหานคร มีพระพิศาลพัฒนพิสุทธิ์ เป็นพระอุปัชฌาย์
- อุปสมบท** วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต.พระบรมมหาราชวัง อ.พระนคร จ.กรุงเทพมหานคร มีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามงคลาจารย์ วัด ปากน้ำ เป็นพระอุปัชฌาย์ ,พระพรหมติลก วัดสามพระยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ,พระราชปัญญาสุธี วัดสร้อยทอง เป็นพระอนุสาวนาจารย์
- ภูมิลำเนา** บ้านเมืองน้อย เลขที่ ๒๖ หมู่ ๕ ต.สระบัว อ.แคนดง จ.บุรีรัมย์
- สังกัด** วัดพัฒนมังคล ต.ทุ่งเสลี่ยม อ. ทุ่งเสลี่ยม จ. สุโขทัย
- การศึกษาแผนกสามัญ - นักรธรรม - บาลี**
- พ.ศ. ๒๕๔๙ ป.๖
- พ.ศ. ๒๕๕๓ น.ธ. ชั้นเอก วัดพัฒนมังคล อ.ทุ่งเสลี่ยม จ.สุโขทัย
- พ.ศ. ๒๕๕๙ ป.ธ.๙ วัดพัฒนมังคล
- หน้าที่การงานในอดีต - ปัจจุบัน**
- พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๖ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม วัดพัฒนมังคล
- พ.ศ. ๒๕๕๗ – ๒๕๕๘ เป็นวิทยากรอบรมบาลีก่อนสอบคณะสงฆ์ จ.สุโขทัย ภาค ๕
- พ.ศ. ๒๕๕๙ - เป็นวิทยากรอบรมบาลีก่อนสอบคณะสงฆ์ชัยภูมิ ภาค ๑๑
- พ.ศ. ๒๕๖๐ - เป็นครูสอนปริยัติธรรมแผนกนักรธรรม
- พ.ศ. ๒๕๖๑ – เป็นครูสอนปริยัติธรรมแผนกบาลีชั้น ประโยค ๑-๒ วัดสร้อยทอง และ
 ประโยค ป.ธ. ๕ วัดพระธรรมกาย
- อาจารย์สอนศีลธรรมที่วิทยาลัยเทคโนโลยีวิมลบริหารธุรกิจ
- ปีที่เข้าศึกษา :** พ.ศ. ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา :** พ.ศ. ๒๕๖๐
- ที่อยู่ปัจจุบัน :** วัดสร้อยทอง พระอารามหลวง เขตบางซื่อ แขวงบางซื่อ
 จ.กรุงเทพมหานคร ๑๐๘๐๐